

ÉMILE ZOLA
PASCAL ORVOS

REGÉNY

FORDITOTTÁK
CSERHALMI IRÉN ÉS GERŐ ATTILA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R.-TÁRSULAT
KIADÁSA.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-45-9 (online)
MEK-13301

I. FEJEZET.

Az izzó, juliusi délután tikkasztó hőségében mély nyugalom borult a teremre, melynek redőnyei gondosan le voltak eresztve. Három ablakán csak egypár sugárkéve osonhatott be az ó faredőnyök apró hasadékain. Ez árnyasság közepette oly kellemes, jóleső világosság ömlött el a tárgyakon, mely gyengéd, szétszóródó fényben föröszött meg mindent. A bénító forróság ellenére is még benn aránylag hűvös volt, míg künn a napsugarak csakhogy fel nem gyújtották a kastély homlokzatát.

Pascal az ablakkal szemben, szekrénye előtt állva, jegyzetet keresett. E hatalmas, erős és izléses vasalásu, faragott tölgyfából készült szekrény a mult századból való volt. Így tárva-nyitva, deszka-polczainak mélyén, csodahalmaz kéziratot, papírsomagokat, okmányokat tárt elő, majdnem túláradó, zagyva összevisszaságban. Idestova már harmincz év óta ide dobta be Pascal orvos teleirott papírlapjait, az öröklődés tanáról irt munkájából. A picziny jegyzetektől kezdve, a sűrűn teleirt ivekig, mely utóbbiak már kereken meg is voltak szövegezve. Ám a keresés nem ment oly könnyen. Türelmesen kutatott tovább, míg végre meglelte, a mit keresett és mosoly vonult át arcán.

Egy pillanatig meglelt jegyzetét olvasgatva, még a szekrény előtt maradt. Aranyos sugárkéve lövelt reá a középső ablakból. S ebben a derengő világításban, hófehér szakállával és hajával, bár közel járt már a hatvanhoz, oly erőteljes embernek tűnt fel, arcza oly üde volt, vonásai oly finomak, szemei oly gyermekded tiszta tűzzel villogtak, hogy gesztenyeszínű bársony zekéjében, harmincz éves, rizsporozott haju fiatalembernek lehetett volna tartani.

- Fogd, Clotilde, ez lemásolandó! - Ramond soh'se tudná az én ördögi írásomat kibetűzni. - Igy szólt, miközben a fiatal leányhoz közeledett, ki a jobboldali ablakmélyedésben állva, magas írószekrény előtt dolgozott, s elébe tette a jegyzetet.

- Jól van, mester, - válaszolt a leány.

Meg se fordult, annyira el volt mélyedve, nagy krétavonásokkal vázolt pastell-festményébe. A mellette lévő vázában sövényrózsaág virágzott, sajátságos violaszínű, sárgásan tarkázott szirmokkal. De látni lehetett kis kerek fejének csinos arczélét, melynek szőke fürtei rövidre voltak nyírva. Komoly, feltűnő volt ez az arczél; egyenes homlokára elmerülő figyelme ráncokat vont, égszínké szemei, álla, finom metszésű orra, határozottságra vallottak. Lehajló nyakának zamatos ifju üdesége, tejszínhab frissége áttört bohókás aranyszőke fürtein. Hosszu fekete blouse-ában magasabbnak látszott, nyulánk dereka, hullámos nyaka s hosszas, hajlékony teljü teste a Renaissance istennőinek alakjaira emlékeztettek. Bár huszonöt éves volt, gyermekded maradt s alig látszott tizennyolcznál többnek.

- Aztán, - folytatta a doktor, - szekrényemben egy kis rendet fogsz csinálni. Már semmit sem lelek meg abban.

- Jól van, mester, ismétlé ő, a nélkül, hogy fejét felemelte volna. - Mindjárt.

Pascal, a terem másik végéig, a baloldali ablakhoz ment vissza s íróasztalához ült. Egy egyszerű, fekete fából készült, asztal volt, mindenféle füzetekkel, papirokkal elhalmozva. És a külvilág tikkasztó forrósága, a félhomály mélységes, békés csendje újra ráborult a szobára. Ez öblös, tiz méter hosszú, hat méter széles teremben a könyvszekrényen kívül más butorzat nem volt, mint két nagy könyvesállvány telistele könyvekkel. Szerteszéjjel székek és ódon kar-székek álltak, míg a régi, empire-papír-szőnyegekkel bevont hosszú falak diszélül, sajátságos színárnyalatu virágpastellek voltak felszegezve, melyeket csak igen nehezen lehetett a kárpitozattól megkülönböztetni. A három szárnyas ajtó faműve, melyek közül egyik a lépcsőházba

s a más kettő közül a terem két végén egyik a Pascal, a másik Clotilde szobájába nyílt, ép úgy XV. Lajos korára vallott, mint a füstös domborművű mennyezet.

Egy óra telt így le, minden nesz nélkül, szótlán némaságban, mignem Pascal munkaközi szórakozásul egy asztalán feledett hirlap „a Temps” szalagját felszakítva, halkan felkiáltott:

- Nézd csak, atyád a forradalmi „Époque” szerkesztője lett, melyben a Tuillériák iratai láttak napvilágot.

E váratlan hír meglepte, mert jóságos nevetésre fakadt s elégyt, de szomoru hangon, majdnem suttogva folytatta:

- Szavamra, ha a dolgokat kitalálnák sem lehetnének érdekesebbek. Az élet különös... Egy nagyon érdekes cikket olvasok épen.

Clotilde, mintha száz mérföldre lett volna attól, mit nagybátyja mondott, meg se mozdult. De Pascal sem szólt többet, ollót fogott, kivágta elolvasás után a cikket, papírlapra ragasztotta s nagy, szabálytalan írásával széljegyzettel látta el. Aztán könyvszekrényéhez ment, hogy ott ez új hirt besorozza. Széket kellett vennie, mert a legfelső polcz oly magas volt, hogy magas természetével sem ért fel hozzá.

E magas állványon hatalmas iratsomagok sorakoztak rendszeres, kitűnő osztályozásban. Különböző okiratok, kéziratok, bélyeges okmányok, hirlapi cikk kivágások, kék papírfedeleken kötve, melyek mindegyike vastag írású címmel volt megjelölve. Szinte látni lehetett, hogy ez okmányokat mily gyöngédséggel rendezik, naplózzák. Minduntalan mint szedik elő azokat és újra mint teszik gonddal régi helyükre vissza, mert az egész szekrénynek csak ez a szöglete volt ily példás rendben.

Midőn Pascal a székre állott, megtalálta a legvaskosabb iratsomót, melyet keresett, - ezt a jelzést viselte: „Saccard”. Ez új jegyzetet hozzátette és aztán visszahelyezte az egész csomót betűrendes sorába. Még egy perczig, mintha ott felejtette volna magát, aztán egy dülő csomagot helyreigazitott és végre leugrott a székről:

- Hallod-e Clotilde, ha rendezkedel, ezt a legfelső polczot békén hadd!

- Jól van, mester, - felelé az harmadszor is engedelmesen.

Pascal természetes modorával újra nevetni kezdett.

- Megtiltom!

- Tudom, mester.

Pascal erre erőteljes kézmozdulattal lezárta a szekrényt s a kulcsot dolgozó-asztalának egy fiókjába dobta. A fiatal leány eléggé be volt avatva kutatásaiba, hogy kéziratának rendezését magára vállalhatta, s Pascal szívesen alkalmazta is őt titkárjaként. Jegyzeteket íratott le vele, midőn valamely kartársa, vagy barátja, Ramond doktor, valami fontosabb adat közlésére kérték őt fel. De Clotilde azért nem volt tudákos, mert egyszerűen megtiltotta neki, hogy azt elolvassa, a mit nem tartott arra valónak.

Pascalt végre e tartós figyelem, mely Clotilde-ot rabjává tette, meglepte.

- Mi a kő, hogy te ma ajkaidat se nyitod ki, annyira el vagy ragadtatva e virágok másolásától?

Ez is egyike volt azon munkálatoknak, melyekkel Clotilde-ot bizta meg, hogy munkáihoz illustrációként alkalmazza e képeket. Már vagy öt év óta, különös érdekes kísérleteket tett egy sővényrózsabokor-gyűjteményen. Mesterséges termékenyítéssel egész sorozat új színárnyalatot idézett elő. Clotilde az ilyes virágmásolatok készítésénél rendkívüli gondosságot és pontosságot fejtett ki a színezés és rajz tekintetében, oly annyira, hogy Pascal mindig cso-

dálkozott e végtelen, lelkiismeretes hűségen s azt mondta neki: „Aranyos, okos, megbízható kis fejcskéd van.”

De most, hogy feléje közeledett s a lány vállai fölé hajolva nézte rajzát, komikus haraggal kiáltott fel:

- Ah, a manóba is - már újra ösmeretlen tájakon bolyongsz - - - Fogod ezt mindjárt szét-szakítani!

Clotilde vérpiros arczczal, munkaszenvedélyétől villámló szemekkel egyenesedett fel, finom kis körmöcskéin porrá tört kék és piros pastel festékeinek foltjai látszottak.

- Oh! Mester!

És ez annyira gyengéd rezgésű „mester” szóban, - mely annyi szeretetteljes meghódolásra, s oly teljes odaadásra vallott és melyet csak azért használt vele szemben, hogy ne kelljen őt bácsinak vagy keresztapának szólítani, a mit Clotilde csunyának talált - először lobbant lángra ellenszegülésének bizonyos hevessége s annak a lénynek önérzete, mely öntudatra ébred, s megállapodik.

Már körülbelül két óra óta, félretette a vadrózsák pontos és tudományos másolását és egy másik lapra képzelt virágok egész fürtjét kezdte odavetni, melyek oly különösek, pompázók voltak, hogy csak álmodozáskor fakadnak fel az ecset alól. Gyakran lepte őt így meg valami ellenállhatlan vágy, hogy csábos tündérképek bohó képzeletországába szökjék át, még leg-pontosabb másoló-munkálatai közepette is.

S ekkor mindig kielégítette álmodozó vágyait, oly sóvár mohósággal, oly gazdag képzelettel süllyedve vissza ebbe az excentrikus virágzásba, hogy soh'se ismételte meg önmagát e virágok alkotásaiban; vérző szivü, könnyeket siró rózsákat, kristálykelyhü liliomokat, soh'se látott szirmokat varázsolt így teremő ereje, melyek sugaras csillagokba széledtek és melyeknek finom koronái úgy lobogtak, mint a könnyü szárnyas felhő. Ezen a napon a nagyvonású fekete krétavázlat halvány csillagesőt permetezett szerte; végtelen kéjes himporáradatot véltél érezni, míg egy másik zugából a rajznak, határozatlan, sejtelmes fesledezés, szüz fátylu bimbók pattanása tárult fel előtted.

- Ezt megint oda fogod szegezni, - folytatta tovább a doktor, - odamutatva a falra, a hol már több ily csodás virágcsokor sorakozott egymás mellé.

- De hát mi legyen ez tulajdonkép, kérdelek?

Clotilde igen komoly maradt és hátradőlt, hogy jobban szemügyre vegye művét.

- Nem tudom - de szép!

E pillanatban lépett be Mártha, egyedüli szolgálónőjük, ki a ház tulajdonképeni urnője lett, miután már harmincz év óta állt a doktor szolgálatában. Túl volt már a hatvanon, de megőrizte fiatalos megjelenését, munkaképes s csendes volt; örökös fekete ruhát viselt fehér fejkötővel, minek következtében apáczához hasonlított, halvány, fiatalos arczával, melyen egyedül hamu-szinü szemeinek üszke lobogott fel.

Nem szólt semmit, csak egy karszék előtt, melynek nyűtt szövetéből már kikandikált a lószőr, a földre ült le, zsebéből tűt és egy gombolyag fonalat vett elő és a kiigazításához fogott.

Már három nap óta vágyakozott e szabad órára, hogy kiigazithassa, miután szurta szemét a szakadás.

- Ha már benne van, Mártha, - mondá Pascal tréfás hangon, kezei közé fogva Clotilde lázadó kis fejcskédjét, - varrja be ezt a kis koponyácskát is, ennek is vannak hasadécai.

Mártha felvetette halvány szemeit és mesterére nézett szokott, imádó tekintetével.

- Miért mondja ezt nekem, uram?

- Mert azt hiszem, maga az, a ki jámborságával ebbe a kis, kerek és józan fejecskébe ezeket a tulvilági ideákat becsempészi.

A két nő titkos, egyetértő tekintetet váltott.

- Oh, uram, a hit még senkinek sem ártott... és a kiknek nincsenek megegyező meggyőződések, jobb ha nem beszélnek e tárgyról.

Erre feszélyező csend állott be. Ez volt köztük az egyedüli eltérés, mely néha összekocczanást szült e három egyén között, kik oly egyesült, oly egymásra utalt életet éltek. Mártha csak huszonkilencz éves volt, egygyel több, mint Pascal, midőn hozzá szegődött, akkor, midőn Plassansban, az újváros egy kis, világos lakóházában, mint orvos letelepedett. És tizenhárom évvel később, midőn Saccard, Pascal fivére hozzája küldötte hétéves leányát, Clotidot, mert neje halála, illetőleg másodszori nősülése óta nem tarthatta magánál, Mártha volt az, ki a gyermeket nevelte, templomba vitte, buzgó vallásosságának azt az áhitatos hevét ruházva rá, mely őt folyton lelkesítette. A fenkölt szellemű doctor meghagyta nekik a hitbeli vigaszt, mert nem érezte magát jogosítottnak arra, hogy valakit a hitbe vetett boldogságtól eltiltsa.

Megelégedett egyszerűen azzal, hogy a fiatal lány kiművelését ellenőrizte, s hogy minden dologról határozott és egészséges képzeteket oltott lelkébe.

A tizennyolc év alatt, mióta így hárman a Souleide-on, a város külvárosában, negyedóránnyira Saint-Saturnin püspöki székhelyétől, egy különfekvő birtokon visszavonulva éltek, boldogan folytak napjaik nagy, titkos munkálkodásukban. Csak néha zavarta meg azok összhangját egy-egy kiélesedő kellemetlen vita, hitbeli meggyőződésüknek mindig hevesebbre váló összehitközése.

Pascal egy perczig elsötétült arczczal járkált fel s alá a szobában, míg végre, mint a ki nem szokta a szót megrágni, megszólalt:

- Látod, kedvesem, mindezen mistikus képzelődések korlátozzák kis bohó agyadat... A te jó Istenednek mi szüksége is van reád, egyedül magamnak kellett volna, hogy megtartsalak s te így csak még jobban éreznéd magadat.

De Clotilde reszketve, merészen szemeibe szegzett nyílt tekintettel, ellene szegült.

- Te éreznéd magadat jobban, mester, ha nem szoritkoznál egyedül a testi szemeiddel felfogottakra, vannak ezenkívül más dolgok is, mert nem akarod azokat is meglátni...

Ekkor Mártha is segítségére sietett a maga módja szerint:

- Igaz, mester, mivel ön valóságos szent, tehát a templomba is el kellene kísérnie bennünket. Önt Isten minden bizonynyal megmentené. Mert egész testemben reszketek arra a gondolatra, hogy ön nem fog egyenesen a paradijsomba bejutni.

Pascal meghökkent. Valóságos nyílt lázadásban látta maga előtt mindkettőjüket, a kiket ő oly engedelmesen látott szokás szerint lábai előtt, ama női gyöngédséggel, melyet jóságával és derült kedélyhangulatával érdemelt ki magának.

Már hevesebben akart válaszolni nekik, de ekkor belátta vitájuk meddőségét.

- Hagyjatok már békében! Jobb lesz, ha dolgozni megyek s földolog, hogy ne háborgasson senki.

S ruganyos léptekkel elérte szobáját, ahol egész vegyműhelyt létesített, és a hová bezárkózott. Oda másnak bemenni szigorúan meg volt tiltva. Itt aztán átadta magát specziális kutatásainak, melyekről senkivel sem beszélt. Mindjárt hallani is lehetett mozsártörőjének szabályos, lassu kopogását.

- Nos, mondá Clotilde mosolyogva, újra bevonult ördögkonyhájába, mint a hogy nagymama szokta mondani.

Aztán hozzáfogott a sövényrózsa-ág megszokott másolásához. Matematikai pontossággal körvonalozta rajzát, eltalálta a violaszínű, sárgásan tarkázott szirmok valódi színét, egészen a színtelenség legkényesebb árnyalatáig.

- Ah, - mormogta magában Mártha, visszaülve a földre, hogy a karosszék foldozását folytassa, - mily szerencsétlenség, hogy ily szent ember így elveszíti lelki üdvösségét. Valóságos arany a szíve, szájától is megvonná az utolsó falatot. Mindamellet oly derült, mindig jókedvű, mindig vig, csupa áldás a háznál. Valóságos bűn, hogy nem akar Istennel kibékülni. Nemde, kedves kisasszony, rá kellene szoritanunk!?

Clotilde meglepődött, hogy egyszerre ily hosszasan hallotta beszélni s komoly arccal, helyeslőleg mondá:

- Bizonyára, Márhám, ezt megfogadjuk. Rá fogjuk őt kényszeríteni.

Ujra csend állott be, midőn egyszerre a kapu alatti csengő megszólalt. Azért alkalmazták, hogy e hármójuknak igen is tágas házban, figyelmeztetve legyenek a jövő-menőkre. A szolgáló meglepődöttnek látszott és tompa hangon zsörtölődni kezdett:

- Vajjon ki vetődik erre e tikkasztó hőségben?

- Félicité nagyasszony!

Az öreg Rougon nagyasszony lépett be. Nyolczvan éves korát meghazudtoló, fiatalányos könnyedséggel haladt fel a lépcsőkön, s még mindig czingár, barnaszínű, sovány tücsökhöz hasonlított, mint azelőtt. Most igen előkelő megjelenést kölcsönzött neki fekete selyemruhája, s hátulról, finom növésű termeténél fogva, még valami szerelmes, hódítani vágyó, gyönyört hajhászó nőnek lehetett volna tartani. Szembe nézve, száraz arczával szemeiben még ott égett az ifju tűz, s még kedves mosolylyal tudott nevetni az emberre, ha kedve tartotta.

- Hogyan, te vagy az nagymama? - kiáltott fel Clotilde elébe sietve. - De hisz majd meg-sülhettél ebben a rettenetes melegben!

Félicité homlokon csókolta, s nevetni kezdett.

- Oh, én szeretem a napsugarat.

Aztán gyors, apró léptekkel az ablakhoz tipegett, s egyet fordított a faablakok kilincsein.

- Nyissatok fel egy kicsit! oly szomorú így a sötétben élni. Én mindig beengedem sütni a napot.

Az ablaknyíláson az izzó napsugárcsónával, tánczó parázs-szemerkek szikrái löveltek be. S kinn a violaszínű, tűzbe borult eget lehetett látni, a perzselő hőben kiaszott messze tájékat, mintegy halotti álomba merülve az izzó égbúra pusztító tűzkemenczéjében, míg jobbra, a rózsaszínű visszfényben égő háztetők fölött a Saint-Saturnin dóm csont-fehérségű, arany-csúcsú tornya meredt az ég felé ez izzó, vakító világításban.

- Igen, - folytatta Félicité, mindjárt indulok is Tulettes-be és csak azért jöttem, hogy megtudjam, Károly itt van-e, magammal akarom vinni. De látom, hogy nincsen itt, tehát máskorra hagyom.

S míg látogatásának így ürügyet keresett, kutató, fürkésző szemei mindenütt körüljártak. Aztán rátért Pascal fiára, midőn a mozsártörő egyhangu, rhytmikus ütéseit meghallotta, melyek csak nem akartak szünni a szomszédos szobában.

- Ah, még mindig ördög-konyhájában van, ne háborgassátok, nincs is véle semmi beszélni valóm.

Mártha ezalatt újra hozzáfogott a karosszék foldozásához, fejével bólintott, minthogy kijelentve, hogy semmi kedve sincs a mestert háborgatni és ujult csend állott be, míg Clotilde egy vászondarabbal megtörölte festékes ujjacskáit és Félicité kutató arczczal tipegett fel s alá a szobában. Már jó két év óta, Rougon asszony özvegy volt. Férje, a ki annyira elhizott, hogy szuszogni s mozdulni se tudott többet, úgy elrontotta a gyomrát, hogy megfulladt ezernyolcz-százhetven szeptember harmadikán, az nap éjjelén, midőn a sedani katastropháról értesült. Mintha amaz uralom összeomlása, melynek egyik alapítója volt és a mi úgy hizelgett hiuságának, őt is magával sodorta volna. Azért Félicité úgy tetette magát, hogy nem akar többé a politikával törődni, s úgy élt ezután, mint egy trónjáról visszavonult királyné. Tudta mindenki, hogy a Rougon-család mentette meg Plassanst az anarchiától, a mennyiben diadalra juttatta a deczember másodiki államcsinyt, s néhány évvel később újra meghódították, midőn a legitimista és köztársasági képviselőjelölt ellenében, bonapartista követet küldtek a parlamentbe. A háboru beálltáig, a császári uralom ott oly közmegelegedéssel tartotta meg mindenhatóságát, hogy a népszavazás alkalmával túlnyomó, legyőzhetetlen többséget kapott. A harczos idők vészes esélyei következtében, a város aztán újra forradalmi párti lett, a Saint-Marc negyed visszahanyatlott alattomos royalista ármánykodásaiba; míg az ó- és újváros liberalis képviselőt küldött a kamarába, a kik határozatlan orleanistikus hajlamok közt ingadozva, minden perczben hajlandók lettek volna a köztársasághoz átpártolni, ha az jut kormányra diadalmasan. Azért nem érdeklődött Félicité többé a politika iránt és megelegedett azzal, hogy a bukott kormányforma trónvesztett királynőjeként szerepelhetett.

Ez azért előkelő állás volt, mely köré egész melancholikus költészet szövődött. Tizenennyolcz éven át ő uralkodott. Két salonjának legendái, ama sárga diszitésüé, melyben az államcsiny érlelődött, és ama zöldé, mely azt a semleges területet képviselte, a hol dülőre jutott Plassans meghódítása, megszépültek a letűnt korszakok tovaömpölygésén régiségük zománczában. Azonkívül még igen gazdag is volt. Méltóságos magatartásának találták bukásában, mely se zokszót, se panaszt nem fakasztott ajkán, s nyolczvan éves életterhével együtt annyi mohó élvvágyat, annyi utálatos fondorlatot, s ezeknek oly mértéktelen, óriási kitombolását halmozta fel, hogy fenségessé vált a romlottságban. Egyedüli gyönyörét vagyonának és letűnt uralkodása fényének élvezetében lelte s egyedüli szenvedélye az maradt, hogy családjának történetét tisztán óvhassa meg s mindazt eltávolítsa róla, mi emberöltőkön át bemocskolhatta.

Gögje, mely ama két hőstettből táplálkozott, melyről a lakosok még most is beszéltek, féltékeny gonddal őrködött családjá története felett. El volt határozva, hogy semmi mást fent nem hagy, mint ama szép bizonyítékokat, mint ama büszke legendákat, melyek hatása alatt, ha a városon átsétált, úgy köszöntek neki, mint valami bukott fenségnek.

Odament a szoba ajtajához, hogy a mozsártörő kopogását megfigyelje. Aztán gondtól aggyá-lyossá ránczolódó homlokkal, Clotildehoz közeledett.

- Mit gyárthat, Istenkém!? Tudod, hogy ezzel az uj szerrel csak magának árt leginkább. Mesélték, hogy a multkor megint majdnem megölte egy betegét.

- Oh, nagymama, - méltatlankodott a fiatal leány!

De már elemében volt.

- Igen, igen, teljesen úgy van, azok a jó asszonyok még egész más dolgokat is beszélnek róla. Csak kérdeznéd meg őket ott külvárosi fészkeikben. Azt mondják, hullacsontokat tör porrá ujszülöttek vérében.

Most aztán már Mártha maga is tiltakozott, Clotilde meg mélyen sértve érezte magát szerető ragaszkodásában.

- Oh, nagymama, ne ismételd ezeket az utálatos, szörnyű mende-mondákat mesteremről, kinek oly nemes és nagy szíve van és csak az emberiség boldogítására törekszik.

Aztán, midőn látta, hogy mindketten méltatlankodnak, észrevette, hogy nagyon elvetette a sulykot és hizelgésre fogta a dolgot.

- De kis cziczuskám, nem én mondom ezeket a rettenetes dolgokat. Én csak ismétlem a városszerte kerengő ostobaságokat, hogy megértsed, mily rosszul teszi Pascal, ha számba sem veszi a nagy tömeg véleményét. Ő azt hiszi, hogy valami új gyógyszer fedezett fel. Mi sem könnyebb ennél, sőt megengedem, hogy meg is gyógyíthat vele mindenkit, mint a hogy reméli. De mért burkolózik e titokzatos viselkedés köntösébe, mért nem hirdeti fenhangon, nyíltan, főleg mért kísérli meg mindezt a főváros és vidék csőcselékén, a helyett, hogy a város előkelő emberein végezné szembeötlő gyógyításait, a melyek becsületére válnának. Látod, cziczám, a te nagybátyád soh'se cselekedett úgy, mint más rendes ember.

Fájdalmasan, mélyített hangon mondá mindezt, s tompította beszédjét, hogy hatásosan tárja ki szívének e sebet.

- Hál' Istennek, családunk nem szükölködik érdemes emberekben, a többi fiam megszerzi nekem az elégtételt. Nemde Jenő nagybátyád elég magas állásra tett szert. Tizenkét évig volt miniszter, majdnem király és atyád is elég milliót forgatott meg kezén - része volt elég oly nagy munkában, mely Párizs-t újjáteremtette! Nem is szólva Maxime fivérédről, ki oly gazdag, oly előkelő, sem Mourret Octáv unoka fivérédről, ki a jelenkori kereskedelem egyik coripheusa, sem kedves Mourret abbénkról, a ki valóságos szent. Nos hát, mért él Pascal, ki az ő nyomukban haladhatott volna, makacsul visszavonulva odvában, mint valami vén különcz félbolond?

És a midőn a fiatal leány újra tiltakozni akart, csittító kézmozdulattal befogta ajkait:

- Nem, nem! Hadd, hogy végére jussak. Tudom, hogy Pascal nem ostoba ember, s munkái nevezetesei, s hogy az orvosi akadémiára küldött dolgai a tudósok között tekintélylyé avatták. De azzal szemben, a miről én álmodoztam számára - mit nyomhat mindez a latban? Az egész város előkelőinek bizalmát, érdemrendet, nagy vagyont, minden kitüntetést, egyszóval a családi nevéhez méltó állást kellett volna nékie megszereznie. Látod, galambom, ez az, a mi panaszt fakaszt ajkamon, ő nem húzódik családjához, nem, s nem is akar hozzá tartozni. Szavamra mondom, már gyermekkorában kakukfiúnak néztem s kértem, hogy honnan származhat hozzánk, mert nem a mienk. ...Én mindent a családomért áldoztam fel s darabokra tépetném magam annak nagyságáért és örök dicsőségéért.

Kicsiny alakját büszke tartásává egyenesítette, mintegy magasabbnak tünt fel e nagyvárosi gyönyör és e családi hiúsága érzetében, mely életének egyetlen szenvedélye volt. A mint így felhevülve folytatá izgatott tipegését, egyszerre, mintha villanyütés érte volna, megrázkódott, midőn észrevette a földön a „Temps”-nak ama számát, melyet Pascal eldobott, miután kivágta belőle a Saccard actacsomójába helyezett ujságszeletet és a lap közepén tátongó ürré látása kétségkívül mindent megfejtett előtte, mert azonnal megállott, aztán leült egy székre, mintha végre kiszimatolta volna azt, a mit tudni akart.

- Atyádat az „Époque” igazgatójának nevezték ki - mondá hirtelen, minden átmenet nélkül.

- Igen, - mondá Clotilde nyugodt hangon, - az ujságban állt, mondta a mester.

Nyugtalan figyelemmel mérte Félicité végig, mert Saccardnak eme kineveztetése, a köztársasághoz való átpártolása előtte valami szörnyű dolognak tűnt fel. A császárság bukása után újra vissza mert jönni Franciaországba, bár elítélték, mint a „Banque Universelle” volt igazgatóját, a mely bank összeomlása a kormánybukást készítette elő. Finom szövésű ármányok folytán új befolyásokra kellett, hogy szert tegyen, hogy újra gyökeret verhetett így tekintélye.

Nemcsak hogy kegyelmet kapott, de mint mozgató erő újra az ügyek élére állott, a hírlapírás központjába sodortatva, százszáлу összeköttetések bogát tartva kezében. És Félicité lelkében újra felelevenedtek azon összekocczanások, melyek Saccard és Jenő között lefolytak, kit az előbbi oly gyakran compromittált s kit most a dolgok gúnyos fordulata folytán, talán épen ő fog pártfogolni, most, midőn az egykori minister egyszerű képviselőnél nem egyéb. Jenő ugyanis most csak arra az egyedüli szerepre szorítkozott, hogy bukott császár urát oly makacssággal védelmezze a parlamentben, mint a hogy anyja családjukat. Félicité még mindig vakon engedelmeskedett legidősebb fiának, kit bár lesújtott a villám, de azért sas volt. Saccard, bármit tett legyen is, szintén a szívéhez volt nőve fékezhetlen sikerszomja folytán. Azonkívül Maximera, Clotilde bátyjára is büszke volt, a ki a háboru után újra bevonult a Bois de Boulogne-uti palotájába, hol a feleségétől örökölt vagyon hasznáiból élt. Eszére is tért oly ember bölcseségével, a kit már velőkig támadt meg a fenyegető paralysis.

- Az „Époque” igazgatója - ismétlé Félicité, - valóságos ministeri állás. Igaz, elfelejtettem megmondani, irtam bátyádnak, rá akarom birni, hogy látogasson meg bennünket. Ez szóraztatni fogja és jót is tesz majd neki. Aztán itt van szegény fia, Károly...

Nem folytatta. Ez is egyik vérző sebe volt, mert Károly Maximenak egy cseléd-től származó, törvénytelen, hülye fia volt, még tizenhétéves korából, a ki most mint tizenötéves gyermek Plassans-ban élt, ide-oda látogatva el, mindannyiok terhére.

Félicité egy perczig várt, megjegyzést, közbeszólást remélt Clotildetől hallani, hogy oda lyukadhasson ki, a hova akart. Midőn látta, hogy ez őt nem érdekli, hanem az íróasztalon heverő papirokat szedi rendbe, egy futó pillantást vetve a karosszéken dolgozó Márhára, maga penditette meg szándokát.

- Tehát nagybátyád kivágta ezt a cikket a Temps-ból?

Clotilde nyugodtan mosolygott.

- Igen, a mester azt is actái közé sorozta. Mennyi jegyzetet hord ott össze, a születések, halálozások, az élet legkisebb esélyeiről szóló hírek mind, mind oda vándorolnak. És a mi családfánk, a mi híres családfánk a rajza is megvan ott, a melynek gallyait hűségesen számon tartja.

Az öreg Rougonné szemei fellángoltak. Merően a fiatal leányra szegezte tekintetét.

- És te ismered ezeket az acta-csomókat?

- Oh nem, nagymama, ő soh'sem beszél róluk s meg is tiltotta, hogy hozzájuk nyuljak.

De Félicité előtt ez hihetetlen volt.

- Hiszen kezeid között vannak, el kellett hogy olvasd azokat!

Clotilde nyugodt, nyílt szívű modorában újra elmosolyodott:

- Nem, ha a mester valamitől eltilt, megvannak az okai rá és én szót fogadok.

- Nos hát, gyermekem, kiáltá hevesen Félicité, szenvedélyétől elragadtatva, te, aki oly nagy mérvben bírod Pascal szeretetét, s kinek a szavára hallgatna, neked könyörögnöd kellene, hogy égessen el mindent; mert ha megtalálna halni, és ezeket a rettenetes dolgokat, melyeket őriz, megtalálnák, mind meg lennének becstelenítve.

Oh, ezek az irtózatosságot okozó csomók; maga előtt látta őket éjjelente, lidércnyomásaiban. Tüzes betűkben tárták azok ki családjának igaz történeteit, lelki fogyatkozásait, ama dicsőségeiknek minden visszaját, melyet holt őseivel együtt szeretett volna mindörökké eltemetni. Tudta, hogyan támadt az orvosnak az öröklési theoriáról megkezdett nagy tanulmánya óta ama gondolata, mindezeket a bizonyítékokat összetartani s hogy jutott arra a gondolatra, hogy saját családját veszi tanulmányalapul, ama tipikus esetektől meglepődött, melyeket abban megfigyelt s melyek az általa felfedezett törvények igazságát látszottak bizonyítani. Nem volt-e ez egészen természetes kínálkozó tere megfigyeléseinek, mely önként tárult fel előtte, a melynek minden részletét alaposan ismerhette? És a tudós nem törődött közönyösséggel harmincz év óta a legbizalmasabb dolgokat gyűjtötte össze, mindent összegezett és osztályozott, és felállította a Rougon-Macquart családnak azt a származási fáját, melyhez e vaskos iratcsomók a bizonyítékok commentárjait nyújtották.

- Igen, igen, - folytatá Rougonné hevesen, - a tűzbe mindezen haszontalan papirokkal, melyek minket bemocskolnának!

E perczben, midőn a cseléd felemelkedett, hogy kimenjen, látva, mily fordulatot vesz a beszélgetés, Félicité hirtelen gyors mozdulattal visszatartotta:

- Nem, nem, Mártha, maradjon csak, maradjon, maga itt nem fölösleges, minthogy most a családhoz tartozik.

Aztán éles, sziszegő hangon folytatá:

- Egy halmaz hamisság az egész, pletyka, mindama hazugságok összesége, melyeket hajdani diadalaink miatt feldühödt ellenségeink reánk tájtékoztak. Gondold meg ezt, gyermekem! Ránk, apádra, anyádra, fivérédre, reám ennyi borzalmas dolgot összehordani.

- Borzalmas dolgokat, nagyanya? Hogy tudod te ezt?

Pillanatra megzavarodott!

- Hadd! sejtem azt... Melyik családban nem fordulnak elő oly szerencsétlenségek, melyeket félre lehet magyarázni. Így mindnyájunk dédanyja, a tiszteletreméltó Dide néne, ki a te dédanyád is, nem él-e már huszonegy év óta Tuletteben, az örültek házában? Ha az Uristen egyrésztől abban a kegyben részesítette őt, hogy százhet évet engedett neki elérni, másrészt azt a kegyetlen csapást mérte rá, hogy megfosztotta eszétől. Ez bizony nem szégyen! Hanem a mi kétségbe ejti, az, hogy most azt mondják, hogy mindnyájan bolondok vagyunk. Vagy nézd, itt van Macquart nagybátyád, róla is mily sajnálatos híreket terjesztettek. Hisz nem mondom, hogy Macquart nem követett el nagy hibákat, de nem folytat-e most tisztességes életmódot kis tulettesi birtokán, alig két lépésnyire szerencsétlen dédanyánktól, a ki felett jó fiuként örködik. És most, hogy utolsó példámhoz hoztam fel, a te Maxime fivéréd szintén nagy hibát követett el, hogy ez a szegény kis fia született egy szolgától, valamint az sem tagadható, hogy e szánandó gyermek elméje zavarodott. Sebaj! De gyönyörűségedre fog-e neked szolgálni, ha elbeszéli neked, hogy unokafivéréd elfajult, hogy ime, három emberöltő múlva, újra felidézi Dide nénéd sorsának rémeit, annak a szeretett asszonynak megháborodását, a kihez mi gyakran elvezetjük és a kinél ő oly jól érzi magát? Nem, nem, hisz akkor már család se léteznék több, ha mindent ily éles világításba helyeznénk és az egyiknek s másiknak az idegeit vizsgálónk? Hisz akkor undorodnunk kellene az élettől?

Clotilde hosszú fekete blouseában előtte állva, figyelmesen hallgatta szavait. Elkomolyodott, szemeit lesütötte, karjai ellankadtak. Rövid csend állt be, aztán lassan mondá:

- Ez a tudomány, nagymama.

- A tudomány, - kiáltá fel Félicité, újra fel és alá sétálva, - ugyancsak szép dolog a ti tudománytok, a mely mindent megtámad, a mi csak szent e föld kerekén. És sokkal előbbre lesznek-e majd, ha mindent eldöntöttek, ha megölik a tisztességet, megölik a családot, megölik az Uristent?

- Oh, ne mondja ezt nagyasszonyom, - szakítá őt félbe Mártha fájdalmasan, kinek korlátolt, szűk látkörű jámborságos szíve sajgott e szavakra. - No mondja azt, hogy a mi urunk megöli az Uristent!

- De úgy van, te szegény leány, úgy, megöli, látjátok, vallásosság szempontjából bűn, hogy így engedjük őt elkárhozni. Becsületszavamra, ti nem szeretitek őt, ti nem szeretitek. Ti ketten, kik a hit üdvét élvezhetitek, még sem tesztek semmit, hogy ő is az igaz útra térjen. Oh, és a ti helyzetetekben inkább baltacsapásokkal vagdálnám szét azt a szekrényt, nagyszerű örömtűzet gyujtanék az Uristen ellen irányuló eme támadásokból, melyek abban fel vannak halmozva.

És a hatalmas szekrény elé dobbant, tűzben lobogó szemekkel mérte azt végig, mintha meg akarta volna ostromolni, kifosztani, megsemmisíteni, nyolczvanéves kiaszott csontjai tehetetlenségének ellenére. Aztán gunyoló, megvető arcz kifejezéssel szólott:

- És ha még mindent megfejtene a tudományával!

Clotilde távolba vesző tekintettel elandalgott. S halk hangon, megfedkezve máskettőjükről, mintegy önmagához beszélt:

- Igaz, nem tudhat mindent. Van itt lenn e földön más is. Ez az a mi bánt, a mi miatt gyakran czivódunk, mert nem tudok úgy mint ő a titokzatostól elvonatkozni s ez az, a mi engem a kinszenvedésig nyugtalanít... Itt lenn, minden a mi forrong, a mi működik, az árnyak világától való borzongásban... minden kikutathatatlan, ismeretlen erő...

Hangja fokenként halkult és érthetetlen susogássá vált.

Aztán az elkomorodó arcú Mártha is hozzászólott:

- Hátha mégis igaz, kisasszony, hogy az úr elkárhozik e csúf papirosok miatt. Mondja, és mi ezt így hagyjuk?

- Én, lássa, ha nekem azt mondaná, hogy dobjam le magam az emeletről, behunynám a szememet és megtenném, mert tudom, hogy mind igaz, a mit mond. De az üdvösségeért, ha tehetnék valamit, akarata ellen is megtenném. Mindenáron rákényszeríteném, mert az a gondolat, hogy nem lesz velünk a mennyországban, elviselhetetlen.

- Helyes, lányom, - hagyta jóvá Félicité, - maga legalább észszel szereti gazdáját.

Kettejük között Clotilde volt, a ki még ingadozott. Mert nála a hit nem hódolt meg a dogma stricte, szigorú szabályai merevségének, és vallásos érzelme nem szentségtelenült meg a paradicsomban való reménykedéstől, annak anyagi gyönyöröket nyújtó túlvilágától, a hol az ember feltalálja az övéit. Nála a hit egy fönségesebb világ utáni vágyban nyilatkozott meg, mint ama biztos meggyőződés, hogy a mérhetetlen világ nem végződik az érzékinél, hogy van egy egész új, ismeretlen világ és ezzel is kell számolnunk. De nagyanyja és ez a buzgó, már oly öreg szolgáló, megingatták őt nagybátyja iránti aggódó gyöngédségében. Nem szerették-e ezek jobban, mélyebb látással és őszintébben, a kik őt minden mocskok nélkül akarták látni, menten a tudós mániájától, oly tisztán, hogy a választottak között is helyet foglalhasson?

Ájtatos könyvekből szedett mondatok tünedeztek fel emlékében, a rossz szellemekkel folytatott örök harczról, a túlszigázott küzdelmek árán megtértek dicsőségéről. Ha ő fogna hozzá ehhez a szent munkához, ha neki sikerülne őt akarata ellenére megtéríteni. S folyton fokozódó ihletség fogta el természeténél fogva is kalandos hivatásokra hajló lelkét.

- Bizonyára, - mondá végre, - nagyon örülnék, ha nem törné többé a fejét ezeknek a papirdaraboknak a felhalmozásán, hanem velünk jönne a templomba.

Rougonné, látva azt, hogy már-már engedékenyebb, felkiáltott, hogy cselekedni kell és Mártha is latba vetette egész tekintélyét. Köréje bújtak, a fiatal lányt halk hangon tanították, mintha valami összeesküvést szőnének, melyből valami csodás jótett, isteni üdv virága sarjadna fel, s az egész házat illatos mámorba borítaná.

Mily győzelem volna, ha a doctort újra kibékítenék Istenével, mily édes tudat volna aztán így együtt élni, ugyanazon hit mennyei közösségében?

- Ugyan hát mit tegyek? - kérde Clotilde, legyőzve, lefegyverzetten.

E perczen, a csend közepette, a doctor mozsártörője újra hangosabban ütötte meg a levegőt, szabályos ütemeivel. És a győzelmes Félicité, ki épen szólani akart, nyugtalanul fordítá arra fejét és egy percig a szoba ajtajára tekintett. Aztán halkán kérde:

- Tudod hol van a szekrény kulcsa?

Clotilde nem válaszolt, csak tiltakozó mozdulatával jelezte, mennyire megveti e tervet, hogy elárulja mesterét.

- De nagy gyermek vagy! esküszöm, hogy nem veszek el semmit. Fel se forgatok semmit, csak hogy úgy-e, mert egyedül vagyunk és Pascal ebéd előtt úgy se jön ide, meggyőződhetnénk arról, mi van bennök? Csak egy szempillantásig... becsületesemre.

A fiatal lány mozdulatlanul állt, még mindig nem egyezett bele.

- Sőt lehet talán, hogy csalódnai fogok, hogy semmi sem áll benne azokból a rossz dolgokból, melyekről én beszéltem.

Ez döntött. Clotilde odafutott a fiókhöz, kivette a kulcsot s ő maga zárta ki a szekrényt.

- Nesze, nagymama, ott állnak a csomagok.

Mártha is, a nélkül, hogy egy szót szólt volna, oda állt Pascal szobájának ajtajához, odapasztyva fülét, hogy a mozsártörő ütemes kopogását figyelhesse, míg Félicité izgatottságában, mintha lába gyökeret vert volna, csak az iratcsomókat nézte. Végre itt vannak előtte ezek a rettenetes acta-csomók, a melyek lidércznyomása megmérgezte életét, látja őket, hozzájuk nyúlhat, magával viheti s szenvedélyesen kinyujtva vézna testét, felágaskodott.

- Ah, nagyon magasan vannak - mondá - segits, add le nekem azokat.

- Ezt már nem teszem, nagymama, végy egy széket.

Félicité egy széket tolt oda. Fürgén ráugrott, de még mindig nem érte el azokat. Rendkívüli erőlködéssel sikerült felágaskodnia és úgy nyult fel, hogy körmével hozzáérhetett már a nagy, erős, kék papirborítékokhoz, ujjai végigsiklottak rajtuk, összeszorultak idegesen, mintegy karmolásra meggömbülten. Egyszerre egy nagyot csattant. Egy földtani alakzat, egy márványdarab volt, mely egy alsóbb polczon hevert s melyet ledöntött. A mozsártörő azonnal elhallgatott s Mártha fojtott hangon kiáltá:

- Vigyázat, itt van!

De Félicité kétségbeesésében nem hallgatott rá, nem bocsájtotta ki kezéből a csomót, midőn Pascal hirtelen belépett. Valami szerencsétlenséget sejtett a lezuhanásban s megdermedt attól, a mit látott: anyját a széken állva, felnyujtott karokkal, míg Mártha félrevonult s Clotilde halotthalványan várt, a nélkül, hogy tekintetét elfordította volna. Midőn megértett mindent, maga is fehér lett, mint a vászon s rettenetes haragra lobbant.

Az öreg Rougonné különben egy perczig sem jött zavarba. Mihelyt látta, hogy kisiklott az alkalom, leugrott a székről s célzást sem tett arra, a min rajtakapták.

- Ni, te vagy! nem akartalak háborgatni! megölelni jöttem Clotilde-ot; de most már két órája, hogy itt fecsegek, szököm is már. Otthon bizonyosan várnak s azt se tudják, hova lettem. Viszontlátásra - vasárnap.

Igen jókedvűen ment el, miután még egyet mosolygott fiára, ki némán és tisztelettel hajolt meg előtte. Mindég ez volt a szokott magatartása, melyet régóta elsajátított, nehogy vitatkozásra kerüljön a dolog, melytől azért félt, mert érezte, hogy kegyetlen és irtóztató lenne, ha kitörne. Ismerte őt, meg akart neki bocsátani mindent, a tudós nagy béketűrésével, a ki megszámol az örökléssel, körülményekkel és életviszonyokkal. Aztán nem volt-e az anyja? Mert ama rémitő csapások ellenére is, melyeket kutatásai szívére mértek, nagy volt szívének családja iránti gyöngédsége.

Midőn anyja többé nem volt jelen, kitörő haragja Clotildera zúdult. Elfordította tekintetét Márttháról, rászégezte a fiatal leányra, ki még mindig nem sütötte a földre szemét, hanem hősiesen magára vállalta tetteiért való felelősséget.

- Te! te! - mondá végre.

Megfogta a karját s úgy megszorította, hogy Clotilde felkiáltott. De Clotilde továbbra is szembe nézett vele a nélkül, hogy meghajolt volna előtte, saját egyéniségének, gondolkodásmódjának és akaraterejének fékezhetlen érvényesülésével. Oly szép volt, oly ingerlő, oly karcsu, oly nyulánk, fekete zubbonykájában és különösen szőke ifjúsága, nyílt homloka, finom metszésű orra, határozott hajlása álla édes, harcziás bájt kölcsönöztek ellenszegülésének.

- Te, kit én teremtettem, te, tanítványom, barátom, második énem, a kinek szívem és agyam egy részét odaadtam! Ah, igen, egészen magamnak kellett volna hogy tartsalak, nem kellett volna engednem, hogy jobbik részed elhódítsa előlem a te ostoba Istened.

- Oh, uram, ön Istent káromol! - kiáltá Mártha - ki feléjük közeledett, hogy magára vonja ura haragjának egy részét.

De Pascal észre se látszott őt venni. Számára egyedül csak Clotilde létezett. Mintha ki lett volna cserélve, oly szenvedély izzott egész lényében, hogy fehér szakállával és hajával ellentétben, arcza az ifjúságtól, a megsebzett és a kétségbeesett gyöngédség izgalmától lángolt. Még egy perczig egymás szemébe néztek, a nélkül, hogy egyik vagy másik engedett volna.

- Te! te! - ismétlé reszkető hangon.

- Igen, én. Miért szeretnék én kevésbbé, mint te engem és miért ne igyekeznék megmenteni, ha veszélyben forogsz. Hisz te is törődöl azzal, a mit én hiszek, te is arra akarsz kényszeríteni, hogy úgy gondolkodjam, a hogy te?

Még eddig soh'se szegült így ellene.

- De te kis lány vagy, te nem tudsz még semmit!

- Nekem is ugyanaz a lelkem van s te se tudsz többet, mint én!

Elbocsájtotta karjait, téveteget mozdulattal tekintett az ég felé és aztán oly különös csend állott be, s e csendben mégis oly komor dolgok csirája lappangott, ama hiábavaló vitatkozásé, melytől mindketten tartózkodtak. Heves mozdulattal felszakította a középső ablaktáblát, mert már a nap lement és a terembe árnyak kezdtek hulldogálni. Aztán visszafordult.

Clotilde a szabad levegő és tér szükségét érezve, a nyitott ablakhoz közeledett. Az izzó parázsos megszűnt, a magasból csupán a túlhevített és halványuló égnek utolsó sugárreszketése omlott szerte és az izzó földről illatos gőzök gomolyogtak fel, megbontva az üdítő esti szellőtől. A terrasse alján a vasuti sinek és a pályaudvar első melléképületei tűntek szembe; aztán a nagy kopár pusztát áthasítva, fasor jelezte a Viorne fogását, melyen túl a saint-marthei dombok emelkedtek, olajfákkal beültetett vöröses földlépcsőzetek, melyeket száraz kőfalak tartottak és szomorú sötét fenyvesek koronáztak. Elhagyatott amphitéátrum volt ez, a napsugaraktól porrá égetve, téglaszinűre szikkasztva, s körvonalai feketészöldön rajzolódtak az ég kékjére. Balra a Seille hegyszorosai nyíltak, hatalmas sárga kötömegeből felépítve, melyek vörösszínű földre voltak alapozva; hatalmasan állott az óriás szikla fal, merész uralkodású várfalhoz hasonlóan; míg jobbra a lassan folydogáló Viorne völgy szádájában Plassans városának színvesztett vagy rózsaszínű cserépfedelei emelkedtek fel lépcsőzetesen, régi városrészeinek szedett-vedett összevisszaságában, melyek közül hatalmas szilek zúgó koronái meredtek az ég felé. De mindezek a Saint-Saturnin dóm tornya uralkodott, magányosan, biztatóan, az alkonyodó nap szerteömlő aranyától bevonva ebben az órában.

- Istenem, - mondá lassan Clotilde, - minő gögös kell, hogy legyen az az ember, a ki azt hiszi, hogy mindenhez hozzájárulhat s mindent megismerhet!

Pascal épen a székre állt, hogy meggyőződjék róla, vajjon egy acta-csomó sem hiányzik, aztán felvette a márványtöredéket, feltette a polczra és erősen ráfordította a kulcsot, a mit aztán zsebre vágott.

- Igen, - folytatá, - arra kell törekedni, hogy az ember mindent megismerjen, s különösen nem szabad azon törni a fejünk, a mit nem ösmerünk s a mit kétségkívül soh'se fogunk megösmerni.

Mártha újra közeledett Clotildehoz, hogy őt támogassa és megmutassa mennyire összetartanak. És most őt is észrevette az orvos és érezte, hogy ők egy és ugyanazon hódítási ösztönben értenek egyet. Éveken át folytatott néma, hangtalan kísérleteik után, végre kitört a nyílt háború, s a tudós látta, hogy az övéi saját eszméje ellen fordulnak s rombolással fenyegetik. Nincs iszonyubb kín, mint ha az árulást a saját házában látja maga körül az ember, ha kiforgatva, agyonbosszantva, megsemmisítve látja magát azoktól, kik szeretik s kiket viszont szeret.

Egy villanásban tünt fel előtte e rettenetes kép.

- De hisz ti mégis szerettek engem, mindketten!

Látta, hogy szemük könnybe lábad és végtelen szomorúság fogta el e szép nap oly nyugodt, ábrándos alkonyatán. Életkedvéből eredő minden vidámsága, jósága fel volt dúlva.

- Oh kedvesem s te szegény lány, ti ezt az én boldogságomért teszitek, pedig mily boldogtalan életnek nézünk így elébe!

II. FEJEZET.

Másnap Clotilde már hat órákor ébren volt. Haragot tartva hajtotta volt fejét vánkósára, duzzogott. Első érzelme szorongató kéjelmetlenség volt, lappangó bánkódás és a Pascallal való kibékülés rögtöni szükségének szomja, hogy szívéből legördüljön az a nehéz teher, mely ónsúlylyal nyomta.

Élénken ugrott le ágyáról s mindkét ablakának redőnyeit feltárta. A már magasan álló nap kettős aranybárddal hasította át a szoba homályát. Ezen álmatag, picziny fészekben minden mintegy harmatos volt az ifjuság párologó illatától; a reggeli világosság friss vidámságot lehelt mindenbe, míg a fiatal lány újra felkuperodott ágya szélére s elgondolkozott; szűk hálómellényke volt csak rajta, a mely őt karcsubbá tette, hosszú lábszárait mintegy még jobban megnyújtotta, erős sugárderekát, kerekded, habos keblét, térdeit s telt, hullámos karjait kiemelve. Nyaka, imádandó vállalai csupa habos tejszínnek látszottak, fehér selyemnek, oly simának, végtelen bűbajosnak. Süldő lánykorában, tizenkettedik évétől a tizennyolczadikiig, elég sokáig tünt fel nyurga járásának, s úgy is kúszott fel a fákra, mintha csak fiu lett volna. Azután a nemnélküli suhancból ily bájos, szerelmes szüzzé fejlődött.

Révedező szemeit körüljártatta a szoba falain. Bár Souleide az utolsó században épült, valószínűleg újra bebútorozták az első császárság alatt, mert kárpítja régi indiai szövet volt, tölgyfalombok koszorúival körülvett sphynx-szobrok ábráival telehintve. Valamikor e szőnyeg élénkpiros volt, de most rózsaszínűvé fakult, határozatlan rózsaszínűvé, mely narancssárgába játszott. A két ablak és az ágy függőyei még megmaradtak, de meg kellett azokat tisztítani, amitől meg inkább megfakultak. S valóban oly különös szép volt ez az elmosódott bibor, ez a gyenge, jóleső hajnalszín-árnyalat. Az ugyanily szöveggel bevont ágy már oly régi volt, hogy más ágygyal helyettesítették, melyet a szomszéd szobából hoztak át; egy másik alacsony és igen széles, császárkorabeli ágygyal, mely tömör mahagonifából volt faragva, rézdiszitással cifrázva, s melynek négy sarokoszlopa ugyanoly sphynx-szobrokkal volt diszítve, mint a falszőnyeg. Különben a butorzat többi része is ehhez illő volt, egy oszlopszatos masszív ajtaju szekrény, fehérmárványlapu, körpolczos almárium, hatalmas, magas állótükör, egy egyenes lábu chaise-longue, egyenes támlájú, lantalaku székek. Hanem egy XV. Lajos-korabeli selyem viganóból készített futószőnyeg vidorrá tette ezt a királyi ágyat, mely az ablakokkal szemközt levő fal mellett állott; egész halmaz vánkos puhává változtatta a kemény nyugágyat s két etagère, valamint egy szintén virágos, áttört selyemmel bevont asztal állottak egy fülke mélyében.

Végre Clotilde harisnyát húzott, fehér piqué fésülőköpenyét öltött magára s lábujjhegyével felkapva szürke vászonpapucsait, beszaladt öltözőszobájába, mely a másik homlokzatra nyílt. Ezt egyszerűen, kéksávós nyers házivászonnal vonatta be és nem volt abban más, mint nyers jelenyefabútorzat, tükör, két szekrény és székek.

De valóságos asszonyi kaczérság finom, természetes hamva ülepedett a tárgyakra. Ez szépségével együtt fejlődve, áradt szét lényéről. Daczos, fiús természete mellett, melyből egy-egy árnyalat még meg-megmaradt, szűzies alázatosság, gyöngédség töltötte el és már szerette a viszontszeretetet. Tény az, hogy szabadon fejlődött, soh'sem tanult többet az olvasásnál és írásnál, s maga sajátította el aztán magának elég széleskörű ismereteit azáltal, hogy nagybátyjának segített. Nem volt előre megállapított tanterve, hacsak az nem, hogy Clotilde szenvedélyesen szerette a természetrajzot, a minek következtében a férfi és nő természetrajza egész tisztán tárult fel előtte. De azért megőrizte szűzies hamvát, mint olyan gyümölcs, mit kéz még nem illetett; kétségkívül a szerelem inkább ösmeretlen, vallásos sejtelmének köszönhetette ezt, ama mély nőies érzelmének, melynek folytán egész lényének odaadását megfékezte, hogy egykor felolvadva, megsemmisüljön abban a férfiban, a kit szeretni fog.

Feltűzte haját, bő vízben mosakodott, aztán türelmetlenségének engedve, nesztelen nyitotta ki szobájának ajtaját s lábujjhegyen akart áthatolni a tágas dolgozószobán. Az ablaktáblák még le voltak zárva, de már eleget látott, hogy bele ne ütődjék a bútorokba. Midőn a szoba másik végéhez ért, visszafojtott lélekzettel hallgatózva, hajolt oda az ajtóhoz. Vajjon felkelt-e már? Mit csinálhat? Tisztán kivette, hogy halk léptekkel fel és alá jár, bizonyára öltözködik. Soh'se mert abba a szobába belépni, a hol Pascal titkos munkáit végezte és a mely, mint egy szentély, zárva maradt. Szorongás fogta el arra a gondolatra, hogy Pascal itt találná, ha hirtelen kinyitná az ajtót és igen nagy zavarodottság vett rajta erőt; büszkesége is fellázadna, viszont ama vágy is felébredt benne, hogy meghódolása békeáldozatát mutassa be előtte. Egy perczig oly erős volt e kibékülési hajlam, hogy közel járt a kopogáshoz. De aztán, midőn a léptek zaja az ajtóhoz közeledett, eszeveszett futásnak indult.

Nyolcz óráig növekvő türelmetlenség izgatta őt. Minden perczben a szobáját diszitő kandallón álló óráját nézte; empire-stylü, aranyozott bronzóra volt ez, mely határkövet ábrázolt, az alvó idő pergő álomfutásait szemlélve, melyhez hozzádől a mosolygó szerelem. Rendesen nyolcz órakor lement a doctorral együtt az ebédlőbe reggelizni. Időközben gonddal felöltözködött, megfésülködött, cipőt húzott, vörös babos fehér ruháját öltve fel. Aztán, miután még egy negyedóra ideje volt, melyet valahogy agyon kellett ütnie, régi vágya után látott s fekete dolgozózubonyára egy chantilly csipke-imitatiót varrt rá, mert nagyon is férfiasnak tartotta már azt. De a mint elütötte a nyolczat, ott hagyta a munkát s lesietett.

- Egyedül fog ma reggelizni az ebédlőben, - fogadta őt Mártha nyugodtan.

- Hogy, hogy?

- Mert az úr felhívott, s a félig nyílt ajtón át adtam be neki tojásból álló reggelijét s most újra mozsarai s lombikjai között mesterkél. Nem fogjuk látni délig.

Clotilde megdöbbsent, arcza elsápadt, állva itta ki a tejét, magához vette a zsemlyéjét és a szolgálót a konyhába kísérte. Földszint az ebédlőn és a konyhán kívül nem volt egyéb, mint egy elhagyott nagy terem, melyben a burgonyakészletet szokták tartani. Azelőtt, még mikor a doctor betegeket fogadott, az volt a fogadó-terem, de már évek előtt szobájába vitték fel karosszékét és íróasztalát. Azon kívül még egy másik kis szobácska is volt, mely a konyhába nyílt, a vén szolgáló igen tiszta, kis szobája, diófaszekrényével és fehér függönyös kolostori ággyával.

- Azt hiszed, hogy újra folyadékaik készítéséhez fogott? - kérde Clotilde.

- Persze, hiszen tudja, hogy ekkor ételről és italról is megfélekedezik.

Aztán a fiatal lány bosszúságában, halk, sóhajos panaszba tört ki:

- Oh, Istenem! oh, Istenem!

S mialatt Mártha felment, hogy Clotilde szobáját kitakarítsa, ez levette napernyőjét az előszoba fogasáról s kétségbeesésében kiment, hogy ott künn egye meg reggeli zsemlyéjét, azt se tudva, hogy délig mihez fogjon.

Tizenhét év mult azóta, hogy Pascal doctor elhatározta, miként újvárosi házát eladja s huszezer francért megvette Souleiadet. Célja az volt, hogy visszavonuljon, s több szabad levegőt s szórakozást nyujthasson a kis lánykának, kit fivére küldött Párizsból hozzá. A Souleiadet a város kapui mellett fekvő, régi tekintélyes birtok volt, mely egy, az egész vidéken uralkodó dombon terült el és nagykiterjedésű szántóföldjei a folytonos eladogatás következtében, alig két hectarra apadtak, a mihez még az is hozzájárult, hogy a vasut kiépítése az utolsó művelhető földet is elnyelte. A házat magát félig lerombolta a tűzvész, a kettős-szárnyu építményből csak az egyik maradt meg, egy négyszögű épületrész, „négy-csücskü”, mint a hogy azt a

Provence-ban nevezik. Öt ablaka a durva rózsaszínű zsindelekkel kirakott homlokzatra nyílt és a doctor, ki a házat bútorokkal együtt vette meg, megelégedett a külső kerítésfalak kijavításával és kiépítésével, hogy háborítlan otthona legyen.

Rendes körülmények között Clotilde szenvedélyesen szerette ezt a magányt, ezt a szűk birodalmat, melyet öt-tíz percz alatt bejárhatott, s mely mégis magán viselte régi letűnt nagyságának nyomait. De ezen reggelen elfojtott haraggal telt el iránta. Egy perczre a terrasse szélére lépett, melynek két sarkán két százados cziprus lombja zugott, két óriási sötétzöld színű fáklya, mintegy három mértföldnyire is szétszórva zöld sugaraikat. Onnan lejtő vezetett egészen a vasutig, száraz kőfalak támasztották a vörhenyes színű talajlépcsőzetet, melyből az utolsó szőlőtőkék is kihaltak és ez óriási lépcsőzeteken csak ritka lombozatú, olaj- és mandulafasorok verhetek gyökeret. A hőség már fullasztó volt. Clotilde hosszasan nézte az apró gyíkokat, melyek a repedezett kőtáblák között, a kaporna-bokrok rostos tincsein ide-oda futkostak. Aztán mintegy boszankodva, a tág láthatáron áthaladt a veteményes és a gyümölcsös-kerten, melynek gondozását Mártha önmagára vállalta, csak kétszer hetenként fogadva egy embert a nehezebb munkák elvégzésére. Aztán jobbra fordult, fölfelé haladt a fenyves ligetig. Kis fenyőerdő volt ez, mindaz, a mi megmaradt a hajdani gyönyörű fenyőkből, melyek valamikor az egész plateau-t beborították. De itt újra rosszul érezte magát. A száraz tűlevelek recsegték lábai alatt, az ágak fojtó gyantaillatot leheltek. A kerítésfal mellett elhaladva, elhagyta a bejáratot is, mely a Fenouillères felé vezető ösvényre nyílt, öt percznyi távolságra Plassans első házaitól és végre felért a domb csúcsára egy óriási, húsz méter sugárnyi dombtetőre, mely egymagában elegendő volt a birtok egykori nagyságának bizonyítékául. Oh, ez az antique, kis, gömbölyű kavicsokkal kövezett, a római időkre emlékeztető dombtető és ez a terjedelmes pázsit, melyet rövid és száraz aranyszínű fű, hosszúszerű szőnyegként borított be, minő szépen kalandozott el rajt, szaladgálva, henteregve vagy órák hosszán át hanyatt feküdve, midőn a határtalan égboltozaton a csillagok fel-feltűnedeztek! Ujra kinyitotta ernyőjét és meglassított léptekkel haladt át a dombtetőn. Most a terrasse baloldalához ért és körüljárta a birtokot. Aztán a ház mögé, a platánfák árnyékába vonult meg, melyek ezen oldalt hűvösen tartották, oda nyílt az orvos szobájának két ablaka. S Clotilde felnézett, mert abban a felvillanó reményben tévedt erre, hogy látni fogja őt, de ablakai csukva maradtak s Clotilde ezt durva sértésként érezte. Ekkor vette csak észre, hogy elfelejtette megenni a zsemlyéjét. S mélyebben a fák közé vonulva, idegesen beleharapott erős, ifju fogzatával.

Gyönyörű kis buvóhely volt ez a régi platán ötszög, szintén egy maradványa, a Soulejade letűnt nagyságának. Ezen rengeteg törzsű óriások alá alig hatoltak fénysugarak; zöldes, kiválóan kellemes hűvösség uralkodott ott a nyár forró napjaiban is. Régente valami francia kert vonult itt el, melynek csupán puszpáng szegélyei maradtak meg, ezek kétségkívül hozzá szoktak már az árnyékhoz, mert hatalmasan elbokrosodtak. Emez árnyas zugnak legnagyobb kedvessége egy kis szökőkút volt: egyszerű régi oszloptartóba beillesztett ólomcső, melyből folyton még a legnagyobb szárazságban is ujjnyi vastagságú vizsugár lövellt fel; e sugár egy nagy mohos medenczét látott el vízzel, melynek zöldes köveit alig tisztították meg minden három évben egyszer. Ha a szomszédság valamennyi kútja ki is száradt, a Soulejade megtartotta a maga vízforrását, melynek a nagy platánok százéves, agg fiai voltak. Évszázadok óta nappal, éjjel ugyanazon örök természeti törvényről dalolt eme felszökő vizsugár, bugyborékoló, kristályrezgésű dallamával.

Clotilde miután egy ideig a válláig érő puszpáng-bokrok között barangolt, himzést hozott ki magának és lejövet a szökőkút melletti kőasztalhoz ült. Néhány kerti szék állta azt körül, mert ott itták rendesen a délebedi fekete kávéjukat. S aztán, mintha egészen munkájába merülne el, fel se nézett többé. Mégis időről-időre bepillantani látszott a fatörzseken keresztül az izzó távolba, a parázsként vakító dombtetőre, melyre csak úgy tűzött a nap. Hosszú szempillái alól tekintete az orvos ablakáig hatolt. Senki sem mutatkozott azokban, még egy árny se tévedt ki

onnan. S nagy szomorúság, keserű harag ébredt benne ama elhagyatottság miatt, melybe ama megvetése taszította, melylyel a tegnapi vita óta sujtja. S ő még oly korán kelt fel ama óhajától eltelve, hogy mindjárt kibéküljön vele. Ugy hát neki az nem oly sietős, ő nem szerette, mert haragban tudott lenni vele. Lassanként elkomorodott, ellenszegülési kedve újra felébredt s elhatározta magát, hogy ő sem adja be derekát.

Tizenegy óra felé Mártha, mielőtt a villásreggelit tüzre tette volna, lejött hozzá örökös harisnyájával kezében, melyen kötögetett, mihelyt nem foglalta el a háztartási munka.

- Tudja, hogy még mindig be van zárkózva s furcsa főztjét kotyvasztja?

Clotilde vállat vont a nélkül, hogy feltekintett volna.

- Oh, kisasszony, ha elmondanám, a mit róla pletykálnak. Igaza volt Félicité asszonynak mikor azt mondta, hogy van mért pirulnia; nekem, a kit itt lát maga előtt, nekem szemembe mondták, hogy ő ölte meg az öreg Boutint, emlékszik, azt a szegény öregot, a ki a rángatókört kapta meg s az úton meghalt.

Csend állott be. Aztán látva, hogy a fiatal lány még inkább elkomorul, ujjának gyors mozgását meg nem szüntetve, így folytatá:

- Én semmit sem értek hozzá, de engem dühbe hoz, a mit gyárt. S maga, kisasszony, maga mit se bánja ezt a kotyvasztást?

Clotilde felhullámzó szenvedélyétől elragadtatva, hevesen felvetette fejét.

- Hallod, én nem akarok jobban hozzá érteni, mint te, de azt látom, hogy feje fölé keserüségek tornyosodnak.... Ő már nem szeret bennünket.

- Oh, kisasszony, dehogy; szeret!

- Nem, nem, nem úgy, a hogy mi szeretjük. Ha szeretne, itt lenne nálunk, a helyett, hogy ott fönn lelkét teszi tönkre, s a mi boldogságunkat veszejt el, hogy csak az egész világot megmentse.

S a két nő egyszerre nézett össze, szemeik égtek a gyöngédségtől, a féltékeny haragtól. Aztán újra a munkához fogtak, borús gondokba merülve, szótlanul.

Fent, szobájában, Pascal a legtökéletesebb öröm derűjében dolgozott. Csak tizenkét évig gyakorolta tudományát, Párizsból való visszatérése napjától, addig mig Souleidera visszavonult, s megelégedett azzal a több mint százezer franczal, a mit ez idő alatt keresett és eszélyesen elhelyezett; ezentul csak kedvencz tanulmányának szentelte magát, csak ama kis clienteláját tartva meg jó barátai köréből; kikhez soh'se vonakodott elmenni, a kiknek ezért számlát sem küldött. Ha fizették, bedobta a pénzt íróasztala fiókjába. Azt zsebpénzült tekintette, szeszélyei és kísérletezései fedezésére, ama évjáradékán kívül, melyből meg tudott élni. Nevetett különczködése ama hirein, melyet magaviseletével szerzett, csak tudományos kutatásai között érezte magát boldognak, midőn kedvencz témáival foglalkozhatott, melyeken szenvedélylyel csüggött. Sokan meglepődtek, hogy ez a tudós, az ő túlélénk képzelődéstől megrontott lángeszével Plassansban, e zugvárosban maradt, mely nem igen nyujthatta neki kutatásaihoz a szükséges eszközöket. De ő elfogadhatóan magyarázta mindazon előnyöket, melyeket e hely nyujtott. A csöndes félreeső magányt, az öröklési teoriára vonatkozó folytonos kutatásának senki által nem gyanított terét, mely elméletén alapult kedvencz tanulmánya; mindezt megtalálta e vidéki zugban, a hol minden családot ösmert s a hol két-három nemzedéken át a legtitkosabb lelki jelenségek sem kerülhették el figyelmét. Másrészt a tenger is igen közel volt, hová majdnem minden szép időszakban ellátogatott, hogy tanulmányozza az életet, azt a végnélküli szaporodást, melylyel a lét eme nagy kiterjedésű vizek mélyén fejlődve pezsdül s gyarapszik. S végre ott volt a plassansi kórház bonczterme, melyet majdnem csak ő látogatott egyedül s melyből

már több mint husz év óta az ösmeretlen holttestek mind az ő bonczkése alá kerültek. Különben is igen szerény volt; hosszas ösmeretlenség homályába burkolta őt bátortalan félénksége s meglegedett azzal, hogy néhány volt tanárával s néhány jó barátjával levelezhetett ama jeles értekezések érdekében, melyeket időről-időre az orvosi akadémiának küldött. Minden sikert-hajhászó nagyravágyás hiányzott belőle.

Az, a mi Pascal doctort kezdetben az öröklődés tanának kutatására ösztönözte, a nemzés tanulmányozása volt.

Mint mindig, úgy most is a véletlen játszotta a főszerepet itt is, miután a viselős nők hulláinak egész sorozatát játszotta kezére, egy cholera-járvány alkalmával. Későbbben, hogy adatainak hiányosságát pótolja, a halálozásokat is tanulmánya tárgyává tette, hogy az embryo képződésnek, a fejlődő footusnak az anyaméhben napról-napra folytatott életének megismeréséhez eljusson és így aztán a legtisztább és leghatározottabb megfigyelések sorozatát állithatta fel. E percztől fogva a fogantatás és minden fejlődés kezdetének ingerlő titka ösztönözte lelkét a megoldásra. Miért és hogyan jő létre az új lény? Mik az élet törvényei, mindazon milliárd lényé, melyeknek összesége a világot alkotja? Nem szorítkozott többé a hullákra bonczolásait az élő emberekre terjesztette ki; a betegek körében tapasztalt állandó tények lepték meg és saját családját is megfigyelése tárgyává tette. Legtöbb tapasztalatait innen merítette aztán, hiszen a kóresetek a legszembeötlőbb teljességbe itt domborodtak ki. Ettől fogva ugyanoly mérvben, a mint a tények halmozódtak és csoportosultak jegyzeteiben az öröklődés azon általános elmélete épült fel, mely mindezeknek kulcsául szolgálhatott.

Nehéz problema volt ez, melynek megfejtésén évek óta töprengett. Két elvből indul ki, az ujalakulások és az utánczási ösztön elveiből. Az egyik elv az öröklődés elve volt, azaz a lények reproductiója a hasonlóság uralma folytán; a másik az ujalakulatok elve, azaz a lények reproductiója az eltérések folytán. Az öröklődésre nézve csak négy esetet állított fel: I. A közvetlen öröklődést: az apának és az anyának visszatükrözését a gyermek physikai és moralis természetében. II. A közvetett öröklődést: a rokonok, nagybátyák és nagynénék visszatükröződését. III. A visszafejlődő öröklődést: az ősök visszatükröződését két vagy több nemzedéknyi időközben, végre IV. a befolyások öröklődését, azaz a megelőző részesek képviselőjét olyformán, hogy egy első férfi adja meg az öröklődés színezetét, olyformán, hogy bár semmi része sincsen az átöröklődő tulajdonságokban, de előkészítője, előmunkálója a következő valódi átöröklődő fogantatásoknak. A mi az ujalakulást illeti, az nem volt szerinte más, mint az új, illetőleg újnak látszó lény, melyben a szülők physikai és erkölcsi egyéniségei egybeolvadnak, a nélkül, hogy az egyik vagy másik egyéniségének nyoma is találatnánk benne. Itt aztán újra fixírozta ezt a két kifejezést: öröklődés és ujalakulat s ezeket ismét két alosztályra bontotta; az öröklődésnél két esetet különböztetve meg. Az atya vagy az anya egyéniségének határozottabb vagy határozatlan kiválását az egyik vagy másik egyéni fölényét, vagy pedig a két szülő egyéniségének elegyülését. Ez utóbbi ismét három alakot ölthetett, ugymint: összeforrást, egyesülést, vagy pedig a kiválásnak ketté oszlását, a legrosszabb árnyalattól - a tökélyig. Az ujalakulatokra nézve csak egy eset volt lehetséges: a tökéletes, az ugynevezett vegytani vegyülés, melynek szabálya szerint két test egymással úgy egyesül, hogy mindegyikétől teljesen eltérő új harmadik jő létre. Ez volt az antropológiából, a zoológiából, a pomológiából és a kertészetből szerzett megfigyelései jelentékeny halmazának az összefoglalása. A nehézség ám ott kezdődött, a hol arról volt szó, hogy ezen analysis folytán létrehívott sokszori tények fenforgásával megalkossa belőlük a synthésist, levezesse belőlük azon elméletet, mely mindennek magyarázatául szolgáljon. Itt azután a hypothesis örökké ingó talaján találta magát, melyet bár minden új felfedezés átalakít, bárha az ember szükségképeni következtetési hajlama folytán nem is tud tartózkodni attól, hogy ezen problémákra csakugyan találjon megfejtést. Mindamellet elég fenkölt volt szelleme ahhoz, hogy ezen problémát meghagyja problémának. Így ő a Darwin-elmélet bimbócskájától - a pangenésistől -

Hackel perigenesiséig haladt el. Aztán felvillant agyában az az elmélet is, a melyet Weissmann volt hivatva később diadalra juttatni; megállapodott egy végtelen finom összetételű anyag, a csiraplasma eszméjénél, melynek egy része minden új lényben tartalékban marad, hogy így változatlanul és megmásíthatatlanul átadassék nemzedékről nemzedékre.

Ez látszólag mindent megmagyarázott, de minő végtelensége a titokzatosságnak maradt még hátra, a hasonlatosságok ama világában, a melyet a spermatozoide és az ovule szolgáltattak, midőn már az emberi szem nem különböztet meg semmit, még a górcső legerősebb nagyítása mellett sem? És a mellett el volt készülve arra is, hogy elmélete egy nap összeomlik. Csak annyiban elégedett meg vele, hogy ideiglenes magyarázata volt, mely a kérdés actualis állapotára nézve kielégítette az életről való szünetlen kutatásában, melynek ősforrása, a bugygyanása előtt örökre kikutathatlannak látszott. Oh, ez az öröklés, mily forrása ez reá nézve a végtelen elmélkedéseknek! A váratlan, a csodás, nem onnan ered-e, hogy a hasonlatosság szülők és gyermekek között nem teljes, nem matematikai pontosságú? Először családjá számára állította fel, a logikusan fejlesztett családfát, a hol a befolyás részességét nemzedékről-nemzedékre apai és anyai rész szerint felosztotta. De az élő valóság majdnem minden esetben meghazudtolta az elméletét. Az öröklés, a helyett hogy hasonlatosságra vezetne, nem egyéb mint törekvés a hasonlatosság felé, melyet a körülmények és a milieu megakadályoznak. Végre egy elmélethez jutott, a mit ő a sejtek koraszültsége hypothesisének nevezett.

Az élet szerinte nem egyéb, mint mozgás. Az öröklődés a tovább adott mozgás lévén, a sejtek egymásból való szaporodásukban egymást elnyomták, egymáshoz ütődtek, elhelyezkedtek, mindegyik az öröklődésre való törekvést akarva érvényesíteni; úgy, hogy eme küzdelem közepett a gyengébb sejteket elnyomták s a végeredmény alkalmával jelentékeny zavarok, s teljesen különböző szervek és szervezetek jöttek létre. Az ujjáalakulatok, a természet folytonos alkotó és divináló ereje folytán nem innen erednek-e, nem volt ő maga is azért annyira különböző szüleitől, mert az ily befolyások esélyeinek volt kitéve? Vagy inkább az álcázott öröklődésnek tudja be ezt, melyben ő is hitt egy perczig? Mert minden családfának vannak oly gyökerei, melyek az egész emberiség főgyökeréig nyulnak, egészen az első emberig, úgy, hogy nem származhatunk egyetlen őstől, hanem mindig hasonlithatunk egy még régibb ismeretlen ősré. Mégis kételkedett az atavismusban, a közvetlen öröklődésben. Az ő véleménye az volt, a saját családjából meritett különös példák ellenére is, hogy a hasonlatosságnak két-három nemzedék folyamán a közbejött esélyek folytán ezer meg ezer lehetséges combinációt kell szükségképen eredményeznie. Szerinte tehát az öröklődés folytonos létképződés volt; egy állandó átalakulás ez átszármaztatott lét-törekvésben, ez átruházott hatalomban, ebben a megrázkódtatásban, mely az anyagba életet lehel a mi tulajdonképpen maga az élet. - És most a kérdések oly sokszerűsége tárult fel előtte. Van-e physikai és szellemi haladás a korszakok láncolatában? Izmosodik-e az agy, a fejlődő tudományokkal való foglalkozás folytán? Lehet-e idővel a boldogságnak és az elméleti erőnek nagyobb tökélyére számítani? Aztán pedig speciális problémái keletkeztek. Többek között különösen egy, melynek titka fölöttébb ingerelte: hogyan fejlődik a fiú és hogyan fejlődik a leány? Nem fognak-e sohasem oda jutni, hogy tudományosan előre lássák a nemet vagy legalább magyarázatát adják? E tárgyról irt is egy nagyon érdekes értekezést, mely tömve volt oly tényekkel, melyek egészükben véve ama teljes tudatlanságra vezettek, melynek homályát még legszivósabb kutatásai sem voltak képesek eloszlatni. Kétségkívül az öröklődés csak azért lelkesítette őt annyira, mert homályos, széles látkörű és kifürkészhetlen volt, mint minden még gyermekkorát élő tudomány, melyben csak a képzelet uralkodik. Végre egy hosszú tanulmány a tudósorvadás öröklődéséről fölkelte benne a gyógykezelő orvos ingadozó hitét és ama nemes, de oktan reménybe lovalta magát, hogy felújíttja az emberiséget.

Alapjában Pascal orvosnak egy hite volt: az életben való hite. Az élet az egyetlen isteni megnyilatkozás. Az élet az maga Isten, a nagy motor, a világegyetem lelke, és az életnek más

eszköze nincs az öröklődésnél. Az öröklődés alkotja a világot, úgy hogyha azt ösmerhetnők, hogyha azt lelánczolhatnók, hogy rendelkezessünk felette, kényünk-kedvünk szerint alkotnók a világot. Nála, ki közlelő látta a betegséget, a szenvedést és a halált, az orvos lázadó részvéte ébredt fel. Oh! ha nem lenne több beteg, nem szenvedne senki többé, s a halál legkevesebb eshetőségét ha elérnők! Arról álmodozott, hogy az egyetemes boldogságot, a tökély és üdv jövődöbeli országát úgy lehetne siettetni, hogyha az egész emberiség egészségét biztosítanák. Ha mindnyájan egészségesek, erősek és intelligensek leszünk, akkor fenséges, okos s boldog lesz minden nép. Nem alkotnak-e Indiában hét nemzedéken át egy soudrából egy brahmint, kísérletileg a legutolsó nyomorultat is a legtökéleteseb emberi típusig emelve; miként a sorvadásról irt tanulmányában azt levezette, hogy az nem öröklhető, hanem minden tüdősorvadásos ember gyermeke magával oly elkorcsosult szervezetet hoz magával, melyben a tüdősorvadás ritka könnyűséggel fejlődik. Ő tehát arra gondolt, hogy az öröklődés folytán satnya szervezetet úgy erősítse meg, hogy az élősdiének, vagy pedig a romboló erjedéseknek előlése, melyeknek a szervezetben való létezését már a mikrobák elmélete előtt is gyanította, a szervezetnek erőt adjon. Ebből állott tehát a probléma: erőt adni! Egyszersmind ez annyi volt, mint akaraterőt adni, a többi szervek edzése által az agy térfogatát szaporítva.

Ez időben egy régi XV. századbeli orvosi könyvet olvasva, egy gyógykezelésen akadt meg melynek czime ez volt: „A hasonszenvi gyógymód.” Valamely beteg szerv gyógyítására elegendő volt e szerint egy juhnak, vagy egy ökörnek ugyanazt az egészséges szervét megfőzni és annak a levét aztán bevenni. Az elmélet abban állott, hasonlóval kell helyreütni a hiányokat és különösen a májbetegségeknel e könyv állítása szerint számtalan sok gyógyulás állott be. Ezen dolgozott aztán az orvos képzelete. Miért ne lehetne megkísérteni, a meggyengült, öröklő betegségben szenvedőket és regenerálni, azokat, akikből az idegvelő hiányzik. Mást se kellene tenni, mint normális és egészséges idegvelőt nyújtani nekik. Csak a főzés módszerét tartotta gyermekesnek és azt találta ki, hogy egy mozsárban megtörje a juhagyvelejét és gerinczvelejét és azt destillált vízzel megnedvesítve, az így nyert folyadékot szűrje át. Ezzel a folyadékkal, melyet malaga-borral kevert, kísérletezett betegeinél, de minden jelentékeny eredmény nélkül. Ez elcsüggesztette és hirtelen az az inspirációja támadt, egy nap, midőn egy hölgynek, akinek májbajos kólikája volt, morphiumpot fecskendezett a kis Pravaz-fecskendővel, hátha folyadékával esetleg ily bőralatti fecskendezéseket kísérle ne meg? S mindjárt, a mint hazajött, magát fecskendezte be a csípőjénél, mit este és reggel megismételt. Az első, grammnyi adagok hatás nélkül maradtak, de kétszeres, háromszoros adagolás után el volt ragadtatva. Midőn egy reggel felkelt, lábait húsz évvel fiatalabbnak érezte. Így ment fel egészen öt grammig, szabadabban lélegzett és oly világossággal és könnyűséggel dolgozott, mit már évek óta nem tapasztalt. Általános üdeség és életöröm árasztották el. Azon időtől fogva, mióta Párizsban öt grammos fecskendőt készítettett, meg volt lepetve, a betegeinél elért szerencsés eredménytől, kiket néhány nap alatt lábáraállított, mintegy vibráló, ösztönös életnek uj özőnét ömlesztve beléjük. Módszere ugyan kuruzsló és barbár volt, még mindenféle veszélyt sejtett benne, különösen attól félt, hogy gyulladásokat okoz, ha a folyadék nem teljes tisztaságú. Aztán még azt is gyanította, hogy üdülő betegeinek erélye részben attól a láztól származik, melyet nekik ezzel okoz. De hisz' ő csak előharczos volt, és hitte, hogy a módszer tökéletesedni fog. Nem csoda-e az is, hogy a bénákat ujra lábra állítja, hogy a tüdősorvadásosokat feltámasztja és örültjeinek is szerez néhány világos órát?

A XV. század ezen alchymiai találmánya előtt a reményeknek egész uj világa tárult eléje; azt hitte, hogy felfedezte az universális gyógyszert, az emberi nem gyöngeségét legyőzni hivatott életnedvet, mely minden bajnak az egyedüli oka, a megifjodásnak valóságos tudományos forrását, a mely, miután uj erőt, egészséget és akaratot olt be az emberiségbe, ujjaalkotja azt, fölséges, örömteljes ujjászületéshez.

Ezen a reggelen északra fekvő szobájában, melyet a szomszédos platánok árnyéka kissé elsötétített, s mely csak vaságyával, egy mahagoni szekrénnyel és nagy íróasztalával volt bebutorozva, a melyen mozsár és mikroszkop heverték, épen egy fiola ily nedv készítését akarta befejezni végtelen gondossággal. Miután egy juhnak idegvelőjét összezúzta a mozsárban, csak le kellett még azt önteni, hogy átpárologjon. Végre kapott is egy kis palaczk zavaros folyadékot, mely opálszinű volt s kékes színbe játszott, melyet aztán sokáig nézett a világosság felé tartva, mintha kezében tartotta volna a világot ujjaalkotó eliksírt, mely azt megmenti a további satnyulástól.

De halk kopogás és egy sürgető hang felzavarták álmodozásából.

- Nos hát, mi az? Uram, negyedegyre jár, nem akar reggelizni?

Lenn valóban várta őt a reggeli a mélységes hűvösségű teremben. Leeresztették a redőnyöket, csak is egy maradt félig felhúzva. Barátságos volt a terem, gyöngyszürke fadiszítésével, melyet kék sávok élénkítettek. Az asztal, a székek, az ebédlőszekrény, már rég egybeforrt a szoba császárkorabeli butorzatával, és a világos alapról az ó-mahagoni intensive vörös fénye jóleső élénkségekben tünt elő. A közepén függő, mindig ragyogó tiszta rézlámpa, úgy csillogott, mint valami csillag, míg a négy falon, négy nagy pastel-virágcsokor virult, szegfűkből, rózsákból, jáczintokból összeállítva.

Pascal orvos sugárzó arczczal lépett be.

- Ah, a manóba, úgy megfeledkeztem, be akartam fejezni. - Itt van ez egyszer egészen új, egészen tiszta; csodákat fog művelni.

És megmutatta a fiolát, melyet nagy lelkesedésében lehozott. - De ekkor észrevette Clotilde-t, ki néma komolyságba merült el. A várakozás tompa haragja egész ellenségeskedését felevenítette, és míg reggel égett a vágytól, hogy nyakába boruljon, most mozdulatlan maradt, lelke kihült iránta, eltávolodott tőle.

- Jó van, mondá, anélkül, hogy jó kedvéből vesztett volna, hát tovább duzzogunk. Jaj, de nem szép dolog ez... Hát nem akarod megcsodálni varázsfolyadékodat, mely a holtakat is feltámasztja?

Az asztalhoz ült, aztán Clotildenak, ki vele szemben ült, végre felelni kellett:

- Tudod, mester, - hogy én mindent bámulok rajtad. Az én óhajom most már csak az, hogy mások is bámuljanak. De szegény Boutin halála óta...

- Oh, kiáltott fel, a nélkül, hogy tovább engedte volna beszélni; epileptikus volt, ki egy congesticus crisisbe halt bele. Hadd, ha rossz a kedved, ne beszéljünk erről, fájdalmat okoznál nekem és ez elrontaná a napomat.

Az asztalon tojás, sonka és crème volt. Mély csend uralgott a reggelinél, mi közben Clotilde, duzzogásában is, jóízűen evett, mert jó étvágya volt, és nem volt elég kaczer, hogy elrejtse. Pascal nevetve mondá:

- A mi megnyugtat, az, hogy jó a gyomrod. Mártha adjon csak Clotildenak kenyeret.

Mint rendesen, most is ő szolgálta ki őket, nyugodt bizalmassággal nézte, hogyan esznek. Gyakran beszélgetett is velük.

- Uram, mondá, miután kenyeret metszett, a mészáros a számlát hozta, kifizessem?

Pascal feltekintett s csodálkozva nézett rá:

- Miért kérdi, nem szokott maga rendesen fizetni, anélkül, hogy tőlem kérdezné?

Valójában Mártha kezelte a pénzt.

Grandguillot úrnál, a plassansi közjegyzőnél letéteményezett tőke, évenként kerek hatezer francot jövedelmezett. Minden negyedévben az ezerötszáz franc a cseléd kezéhez került és ő rendelkezett felette a ház jóléte érdekében. Ő vásárolt és fizetett mindent a legszigorubb takarékosággal, mert fősvény volt, a miért is folytonosan élcelődtek felette. Clotildenak, a ki igen keveset költött, nem volt külön pénze; a mi a doctort illeti, kísérletei és zsebpénze számára abból a három vagy négyezer frankból, mit még mindig keresett évente, bőven futotta. E jövedelmét ő egy külön íróasztal-fiókban gyűjtötte, hol már kis kincs halmozódott össze aranyban és bankjegyekben, melynek határozott összegét ő soh'se tudta.

- Kétségkívül uram, én fizetek, felelt a cseléd, mikor én vettem az árut; hanem most a számla igen nagy a sok velő miatt, a mit a mészáros önnek szállított.

Az orvos hevesen félbeszakította.

- Ah, mondja csak, maga is ellenem fog szegülni, maga is? Nem, nem, ez már sok lenne...

- Tegnap ti mindketten nagy fájdalmat okoztatok nekem és bosszankodtam, de ennek meg kell szünnie, nem akarom, hogy házam pokollá váljék. Két asszony támad ellenem és ezek az egyedüliek, kik engemet szeretnek! Tudjátok, inkább azonnal megszököm a házból.

Nem haraggal, nevetve mondta, de hangja reszketése elárulta szive nyugtalanságát és jóságos derült arczkifejezésével tette hozzá.

- Ha fél a hó végétől, lelkem, úgy mondja a mészárosnak, hogy küldje nekem külön a számlámat és ne féljen, nem kéri senki sem a magáét, a maga pénze pihenhet.

Ez czélzás volt Márhának privát vagyonára. Harmincz év alatt négyszáz frank évi fizetéssel tizenkétezer francot kuporgatott össze, a melyből csak a legszükségesebbre költekezett és ez felszaporodva, majdnem háromszorosára, harmincezer francra nőtt a kamatokkal. Nem akarta elhelyezni Grandguillotnál, csupa szeszélyből, csupa akaratosságból, hogy pénzét elrejtse. Máshol volt elhelyezve s évjáradékokban.

- A pihenő sous-k, becsületes sous-k, - mondá Mártha komolyan, de igaza van, megmondom a mészárosnak, hogy küldjön az úrnak külön számlát, mert e sok velő az ön konyhája és nem az enyém számára lett megrendelve.

Ez a magyarázat mosolyt csalt Clotilde ajkára, a kit a Mártha fősvénysége fölötti élcelődések rendesen mulattattak és a reggeli kedélyesebben végződött. A doctor a platánok alatt kívánta fekete kávéját meginni, azt mondván, hogy levegőre van szüksége, miután egész délelőtt zárt szobában volt. A kávé tehát a forrás melletti kőasztalon szolgálták fel és oly kellemes volt ott az árnyékban a víz üde zengése mellett, míg köröskörül a fenyvesek, a dombtető, az egész birtok a délutáni nap hevében izzottak.

Pascal önelégültségében magával hozta az idegvelővel töltött fiolát, melyet az asztalra téve, szemlélgetett.

- Így hát, kisasszony, - folytatá duzzogó tréfálkozással, - te nem bizol az én ifjító eliksziemben, inkább a csodákban?

- Mester, - felelé Clotilde, - én azt hiszem, hogy mi nem tudhatunk mindent.

Pascal türelmetlen mozdulatot tett.

- De mindent fog kelleni tudni, tudd meg hát, te kis önfejű, hogy tudományosan sohasem constatáltak egyetlen egy eltérést sem a változhatlan törvények alól, melyek a világegyetemet kormányozzák. A mai napig csak az emberi szellem szegülhetett ellenük. Találj hát valódi akaratot, vagy bárminemű alkotó törekvést az életen kívül... Ebben minden benne van, nincs a

világon más akarat, mint ez az erő, mely mindent életre ösztönöz, sarkal, a mindinkább fejlődő s mindinkább fenségesebb létre.

Felkelt, fönséges mozdulattal s oly szent meggyőződés dagasztotta keblét, hogy a fiatal lány reá nézett és csodálkozott, hogy fehér hajzatával is oly fiatalnak látszik.

- Akarod, hogy elmondjam neked „credomat”, minthogy azzal vádolsz, hogy én nem akarom a tiedet elfogadni. Én hiszem, hogy az emberiség jövője az ész és a tudomány fejlődésétől és haladásától függ. Hiszem, hogy az igazságnak tudományos kutatása azon isteni eszmény, melyet az embernek maga elé kell tűzni. - Hiszem, hogy minden illusio és hiúság, kivéve ama lassanként megszerzett kincsét az igazságoknak, melyek sohasem veszhetnek el többé. - Hiszem, hogy ezen igazságok mindig növekedő összege az embernek végre kiszámíthatlan hatalmat, kedélyt, sőt tán boldogságot is biztosít... Igen, hiszek az életnek végleges diadalában...! - És keze mozdulata még hatalmasabb lendítéssel szelte körül a látóhatárt, mintha ezt a lángban égő vidéket akarná tanúnak felhívni, melyben minden létnek a nedve forr.

- Hisz gyermekem, a folytonos csoda maga az élet, nyisd ki szemed és nézz körül.

- Kinyitom és nem látok mindent... Te vagy a makacs, mester, ha nem akarod megengedni, hogy itt lenn e földön valami ösmeretlen valami is van, a mibe soh'se fogsz behatolni. Oh tudom, hogy te sokkal okosabb vagy, semhogy ezt ne tudnád. Csakhogy te nem akarsz ezzel megszámolni, te elvonatkozol az ösmeretlentől, mert kutatásaidban háborgatna... Te hiába mondd, hogy mondjak le a titokzatosról, hogy az ösmerettől induljak az ösmeretlen meghódítására; én nem tudom, a titokzatos rögtön utánam indul és megzavar.

Pascal mosolyogva hallgatta, boldog volt, hogy lelkesülni látja s kezével simogatni kezdte szőke hajának fürtjeit.

- Igen, igen, tudom... te olyan vagy, mint a többi, nem tudsz élni illúsió és hazugság nélkül... Különb, hadd, mégis meg fogjuk egymást érteni. Érezd magad jól, ez az okosságnak és a boldogságnak már jó fele.

Aztán tárgyat cserélve, folytatá:

- Lássuk, te mégis el fogsz kísérni és segíteni fogsz csodatevő körutamban. Ma csötörtök van, látogatási napom, ha a hőség kissé alább hagy, együtt megyünk el.

Clotilde eleinte vonakodott, hogy úgy lássék, mintha nem akarna, hanem végre beleegyezett, látva, hogy minő fájdalmat okozna neki ellenkezése. Rendesen el is szokta kísérni. Sokáig maradtak a platánok alatt, míg csak az orvos fel nem ment átöltözködni. Midőn újra lejött felöltőjében, mely szabályosan végig volt gombolva, széles karimájú selyemkalappal fején, megemlítette, hogy fogják be Bonhomme-t, azt a lovat, mely egy negyedszázad óta szolgálta őt látogatásaikor. De a szegény állat vakulófélben volt és szolgálataiért való háladatosságból és gyöngédségből már alig háborgatták. Ez este révedező szemekkel, köszvénytől megmerevedett lábakkal szundikált; azért is az orvos és a fiatal leány, a kik utána néztek az istállóban, fejét jobbról, balról megcsókolták, meghagyták, hogy csak nyugodjék egy köteg friss szalmán, melyet a cseléd hozott számára és elhatározták, hogy gyalog mennek.

Clotilde vörös-babos fehér ruhájában maradt, csak egy nagy orgonacsokorral diszitett szalma- kalapot tett fejére és bájoló volt nagy szemeivel és rózsás-tejszinü arczával, melyet a kalap széles karimája árnyalt. Midőn így sétálni ment Pascal karján, a lány ily sudáran, nyulánkon, fiatalon, a férfi így ragyogva, szakálla fehérségében, szintén sugárzó arczczal, még oly férfias erőben, hogy Clotilde-ot felemelte; ha egy tócsa került utjukba, mindenki mosolygott reájuk, s megfordult, tekintetükkel majd elnyelve őket, oly szépek és vitorak voltak.

Ez nap, mint a plassansi kapun át a fenouillèresi uton kijutottak, egy csoport vén asszony félbeszakította a terécselést; úgy tűnt fel nekik; mintha valami ó-kori király hagyta volna el képrámáját, azon szelid és hatalmas királyok közül, kik meg sem vénülnek, kezükkel ama csodaszép gyermek vállára támaszkodva, kinek ragyogó és alázatos szépsége ép erőben tartja őket.

A Sauvaire-utczára fordultak be, hogy a Banne-utczába érjenek, midőn egy magas, barna, körülbelül harmincz éves férfi megállította őket.

- Ah, mester, ön megfeledkezett rólam, még mindig várom a tüdősorvadásról való jegyzeteit.

Ez Ramond orvos volt, a ki két évvel ezelőtt telepedett le Plassansban és szép clienturát szerzett magának. Remek, mosolygó férfiasságtól ragyogó feje a nők rajongás tárgya volt és szerencsére igen nagy volt intelligenciája és igen sok az esze.

- Ni, Ramond, jó napot!... Korántsem, kedves barátom, nem feledkezem meg önről, ennek a kis lánynak adtam oda tegnap a jegyzetet lemásolás végett és ő még nem készítette el.

A két fiatal szívélyes bizalmassággal kezét szorított.

- Jó napot, Clotilde kisasszony.

- Jó napot, Ramond ur.

A szerencsére jó lefolyású mellhártyagyulladás alkalmával, midőn a fiatal lány ágyban feküdt, Pascal orvos önmagában kételkedve, megkövetelte, hogy fiatal kartársa segédkezzék neki és megnyugtassa a betegség lefolyását illetőleg.

Igy fejlődött aztán közöttük ki egy neme a bizalmas pajtáságnak.

- Holnap meg lesz a jegyzet, - mondá Clotilde nevetve, - megigérem.

Ramond néhány perczig elkísérte őket a Banne-utca sarkáig, a régi városnegyed bejáratába, hova utjuk vezetett.

És úgy a mint Clotildehoz hajolt mosolyogva, lassanként növekedő titkos szerelem bontogatta szárnyát, a mely türelemmel várta azt a meghatározott órát, midőn a várva várt szárnyalásra kelhet. Különben tisztelettel hallgatott Pascal orvosra, kinek munkái végtelen bámulatra ragadták.

- Nézze csak, kedves barátom, éppen most megyek Guiraudéhoz, ahhoz az asszonyhoz, kinek a timár férje tüdősorvadásban halt el öt év előtt. Két gyermeket hagyott hátra: Zsófit, egy körülbelül tizenhat éves lányt, kit szerencsére négy évvel apja halála előtt elküldhettem falura, nem messze innen, egyik nénjéhez és egy fiut, Valentint, a ki most huszonegy éves lett és kit anyja konok gyöngédségében magánál akart tartani, azon rettenetes következmények ellenére is, melyekkel megfenyegettem. És most nézze, vajjon nincs-e igazam, ha azt állítom, hogy a tüdősorvadás nem öröklődő, hanem hogy a tüdősorvadásos szülők elkorcsosult szervezetet hagynak örökbe, melyben a betegség a legkisebb fertőzés alkalmával is kifejlődik. Lássá, Valentin, ki atyjával naponként érintkezett, tüdősorvadásban szenved; míg Zsófi, ki napsugaras légben nevelkedett, kitűnő egészségnak örvend.

Diadalmas nevetéssel tette hozzá:

- A mi azonban nem zárja ki azt, hogy én Valentint is meg fogom menteni, mert szemlátomást magához tér, megkövéredik, mióta beoltom. Ah, Ramond, el fog egyszer jönni, eljön az én oltásaimat megfigyelni.

A fiatal orvos mindkettőjükkel kezét szorított:

- Nem mondom, hogy nem, hisz tudja, hogy mindig az ön részén vagyok.

Midőn egyedül voltak, siettették lépteiket és azonnal a Canquoin utczába, a régi városrész legszűkebb és legsötétebb utcáinak egyikébe fordultak. A nap heve itt elvesztette erejét, itt halvány világosság, pinczeszerű hüvösség uralkodott. Ott lakott földszint Guiraude fiával, Valentinnal. Az asszony maga, egy vézna, kimerült nő, nyitott ajtót, a ki maga is vérbomlásban szenvedett. Reggeltől estig mandulákat tört egy csonttal, térdei közé szorított nagy kövön, és ez egyetlen munkából éltek meg, minthogy fiának minden munkát abba kellett hagynia. Guiraude ma mégis mosolygott, midőn meglátta az orvost; mert Valentin ép egy cotelette-t evett jó étvágygyal, a mi valóságos dözsölés számba ment, és már hónapok óta nem fordult elő. A fiú vézna, ritka hajú és szakálu volt; viaszszárga arcából kiállottak rózsaszínű arc-csontjai. Gyorsan felállott, hogy megmutassa, hogy mily derék legény. Clotilde meg is volt indulva azon fogadtatástól, melyben Pascal részesült, mint valami üdvöztető, mint valami messiás. Ezek a szegény emberek kezet szorítottak vele, megcsókolták volna lábait, hálától ragyogó szemekkel néztek rá. Hát ő mindent tudott, hát ő maga az Úristen, hogy fel tudja támasztani a halottakat? Pascal maga is bátorítólag nevetett e kúra szemlélésére, mely ily jól indult. A beteg bizonyára még nem gyógyult fel, sőt tán az egész nem is volt más, mint valami belső, sarkantyúzós ostorcsapás. Mert ő különös izgatottnak és lázasnak találta. De hát nem ér-e az is valamit, ha csak napokat is nyerünk? Ujra beoltotta, míg Clotilde, az ablakhoz állva, hátat fordított nekik. És midőn elment, látta, hogy husz francot hagyott az asztalon. Gyakran történt meg vele, hogy ő fizette a betegeit, a helyett, hogy azok fizettek volna neki.

Még három látogatást tettek a régi városrészben, aztán az új városrészbe látogattak el egy hölgyhöz és midőn újra az utcán voltak, Pascal azt mondta:

- Tudod, ha te bátor kis lány volnál, mielőtt Lafouassé-hoz mennénk, kísételnénk a Seguiranne-ig és meglátogatnók Zsófit néniénél; ez örömet okozna nekem.

Csak három kilométernyi volt e távolság, és e gyönyörű időben ez igen szép séta volt. Clotilde vidáman beleegyezett. Nem duzzogott többé, hozzá simult s boldognak érezte magát, hogy karonfogva mehetett vele. Öt óra volt, és a nap aranyköntösbe burkolta az egész vidéket. De mihelyt Plassansból kimentek a Viorne jobb oldalán elterülő nagy, kopár, kiszáradt síkság egy szegeletét kellett áthasitniok.

Nemrég itt egy csatorna készült, mely arra volt hivatva, hogy ezt a szomszúságtól kihalt vidéket megöntözze, de még most ezen negyedét nem látta el vízzel; és a vörhenyes földek, a sárgás kiaszott területek, a nap izzó hevében a végtelenbe látszottak nyúlni. Csak törpe olajfák, csenevész mandulafák látszottak itt szerte, melyeket folytonosan nyestek és szabdal-
tak, mert ágaik meggörbültek és elnyomorodtak a folytonos kínos szomszúság várakozásában és a szárazság ellen folytatott lázadásban. Távolban a letarlott halmokon habfoltokként fehérlettek a nyaralók, melyeket a ciprusok szabályos fekete szegélyei határoltak. S mégis, ez a fátlan, pusztaság végtelenség, e sivár terület széles düllőivel élesen határozott színekbe játszott s megtartva klasszikusan szép domborulatait, bizonyos komor nagyszerűséget árukt el. Az uton husz centiméter magasságban megnőtt a por; olyan volt az, mint a finomabb hó, melyet a legkisebb szellő széles felhőfátyolként eregetett füstté, és a mely fehéren porzott az út két szélén belepve a fügefákat és a bokrokat.

Clotilde úgy örült, mint a gyermek, hogy a por úgy sercegett kis lábai alatt s Pascalt nap-
ernyőjével akarta megvédeni.

- Neked a nap a szemedbe süt, jer talán ide balfelől.

De Pascal végre maga kerítette hatalmába az ernyőt.

- Te nem tartod jól és ez elfáraszt... Különben is megérkeztünk.

Az elperzselt pusztaságon már észre is lehetett venni egy kis lombszigetet; a fáknek egy hatalmas csokrához hasonlított az. Ez volt Seguiranne az a kis birtok, hol Zsófi lakott és felnőtt, Dieudonné nagynénjénél, a cserző feleségénél. A legkisebb patak, a legpiczinyebb forrás elég volt, hogy ez a lángoló föld hatalmas növényzetre gerjedjen; sűrű lomboszatok borították el, mélységes árnyéku sétányok, isteni üdeséget lehelve. A platánok, gesztenye- és szilfák erős sudárba szöktek s csodás, zöldszinű tölgyfasorba olvadtak.

A mint a majorhoz közeledtek, egy szénagyűjtő, ki gereblyéjét otthagya, hozzájuk futott. Ez Zsófi volt, a ki megösmerte Pascalt és Clotilde-ot, illetőleg a kisasszonyt, a mint őt nevezte. Imádta őket, aztán zavarba jött, a midőn őket megpillantotta s nem tudta nekik elbeszélni mindazt a szépet, mitől szíve tuláradt. Bátyjához, Valentinhez hasonlított, kis természetű volt, ugyanoly kiálló arczcsontokkal és szintelen hajjal; de falun, távol az atyai ház ragályozó veszélyétől, újra husosodni, izmosodni látszott, arcza megtelt, haja szinesebbé vált, lábszárai megizmosodtak, térdei megteltek.

Dieudonné néne, ki szintén szénát gyűjtött, hozzájuk szegődött, már messziről bizonyos parasztos durvasággal kiáltozva:

- Ah Pascal úr, itt önre nincs szükség, itt senki se beteg.

A doktor, ki egyszerűen azért jött, hogy ebben az egészséges látványban gyönyörködjék, szintén ily hangon felelt:

- Remélem is! De ez még nem zárja ki, hogy ez a kis szöszke lány itt nekünk ne tartoznék egy-egy viaszgyertyával.

- Való igaz! És tudja is, mondja is mindennap, ha ön nem lenne, ugy oly sorsban volna, mint Valentin fivére.

- Ah, őt is megmentjük. Jobban megy már sora. Ép onnan jövök most.

Zsófi megragadta a doktor kezét, nagy könnyek csillogtak szemeiben, csak fuldokolva tudott szólni:

- Óh, Pascal úr!

Hogyan szerették! S Clotilde iránta való gyengédségében mindezt az elszórt szeretetet önmagában érezte összegyűlni. Így maradtak egy perczig csevegve, a tölgyek árnyas, üde hűsében. Aztán Plassans felé indultak, miután még egy látogatásuk volt hátra.

A két ut sarkán levő korcsmába szándékoztak, mely fehér volt a leüleplő portól. Szemben azzal egy gőzmalmot állítottak fel a Paradou-n, múlt századból való építményét használva fel e célra. Lafouasse a korcsmáros, csak csinált egy kis üzletet, mert a malommunkások oda tértek be és a parasztok oda hordták a gabnát. Vasárnap a szomszéd Artand falu lakói is ellátogattak hozzá. De leütötte a kór, három év óta vánszorgott s fájdalmakról panaszkodott, melyeket a doktor végre ataxikus bántalmak kezdetének ismert fel. De mindamellett makacsul vonakodott szolgálót fogadni, a butorokba fogózkodva, szolgált ki régi módja szerint. Ki is kürtölte aztán mindenütt, miután tízszeri beoltás után kissé lábra kapott, hogy ő már meggyógyult.

Éppen az ajtóban állott erős, magas alakja, lángvörös arczával, melyhez még vörös hajzatának tüze is hozzájárult.

- Önt várom, Pascal úr! Tudja-e, hogy tegnap két hordó bort húzhattam minden fáradság nélkül palaczkokba?

Clotilde kívül maradt egy kőpadon, míg Pascal belépett, hogy beoltsa a korcsmárost. Hallani lehetett hangjukat és ez utóbbi, ki erős izmai mellett is igen érzékeny volt a fájdalmakkal

szemben, panaszkodott, hogy fáj a szúrás, de végre, lehet egy kicsikét szenvedni is, hogy egészségét visszaszerezze az ember. Aztán boszankodott, erőltetni akarta a doktort, hogy fogadjon el egy pohár italt. De a kisasszony csak nem fogja megbántani azzal, hogy visszatartsa felkinált szörpét. Asztalt vitt ki s kocsintani kellett vele.

- Egészségére, Pascal úr és most azon bugrisok egészségére, kiknek ön visszaadja a falathoz az étvágyat.

Clotilde mosolygott, visszagondolt a kotyvasztékra, melyről Mártha beszélt, és a vádra, hogy megölte vele Boutin apót. Hát nem öli meg mind a betegeit, hanem csodákat is művel orvosságával? És újra visszanyerte mesterébe vetett hitét, azt a szerelmes hevülést, mely most iránta szívében felszökkent. Midőn elmentek, Clotilde újra egészen magáénak vallhatta, meghódította, rendelkezhetett vele kedve szerint.

Néhány percczel azelőtt a kőpadon ülve egy zavaros történetről álmodozott, midőn a gőzmalmot látta. Nem volt-e ezen most széntől fekete és lisztől fehér épület egykor egy szenvedélyes tragédia színhelye?

Eszébe jutott a Mártha részéről apróra elbeszélt történet, melynek részleteire sokszor maga a doctor is tett célzásokat; unokatestvérének, Serge Mouret abbénak a volt artaudi plébánosnak tragikus szerelmi kalandja, egy vad és szenvedélyes, imádandó leánynyal a ki Paradou-ban lakott.

Ujra az országotra értek és Clotilde megállott, a nagy kiterjedésű, komor síkságra, a kunyhókra, a vetésekre és az ugarföldekre mutatva.

- Mester, úgy-e itt egy óriási, nagy kert volt? Nem te beszélted-e nekem el annak történetét?

Pascal e jó kimenetelű nap fölötti öröme közepett is összerázkódott, a gyöngédségnek végtelen szomorú mosolya vonult el arcán.

- Igen, igen Paradou, végtelen nagy kertet alkotott fáival, mezőivel, szőlőivel, virágágyaival, szökőkútjaival és patakjaival, melyek a Viorneba szakadnak.

- Egy kert ez, mely már egy század óta el van hagyatva, az alvó erdei tündér kertje, a hol a természet újra uralkodó hatalommá lett. És ime látod, fáit kivágták, kinyesték, s a földet ugarrá törték, hogy darabokra szeljük és elárverezzék. A források kiszáradtak s nem maradt más vissza, mint e bűzös mocsarak... Ah, valahányszor erre megyek, mindig fáj a szívem.

Clotilde mégis megkoczkáztatott egy kérdést:

- Nem itt volt-e az a Paradou, a hol unokabátyám Serge és a te jó barátnőd, Albine megszerették egymást?

De nem is figyelt már többé Clotildera, mintegy magához beszélve folytatta, távolba révedező szemekkel a múltakon merengve:

- Istenem! Albine. Ujra látom őt, a kert napsugaras fényében, mint valami illatos virágos bokrétát, felvetett fejjel, vigságtól kaczagó kebelével, virágai között oly boldogan, vadvirágokat tűzve szőke hajába, nyakára, gyenge aranyos-barna karjaira koszorúkat fonva. - És midőn aztán ott feküdt holtan, virágai között - újra látom őt mosolyogva aludni, fehéren, összetett kezekkel, tubarózsás és jáczintos halottas párnáján. A szerelemnek halottja volt ő és mennyire szerették őket egymást, Albine és Serge, e szerelmekbe ejtő kertben, a bűnrészes természet ölen! Mily hullámai azok a létnek, melyek minden hazug kötelék gátján átcsapnak és minő diadala ez az életnek.

Clotilde megzavarodott Pascal e heves, önmagához intézett, tompa suttogásán és merően vizsgálta. Soh'se merte Pascal előtt azt a másik történetet említeni, Pascal egyetlen titkos

szerelmét, melylyel valaha egy nőt szeretett, a ki már szintén halott. Azt mondják, hogy ő gyógyította is volt, a nélkül, hogy a körme hegyét is meg merte volna csókolni. Egész mostanáig a tanulmányok és bizonyos zárkózott félénkség elvonták őt a nőktől. De mintegy látni lehetett, hogy még felébredhetett szenvedélye, hogy szíve még túlradóan fiatal, bár a haja olyan fehér.

- És ez a nő, ki meghalt, a kit siratnak...?

Elhallgatott, s hangja reszketett, orczái kigyultak, anélkül, hogy tudná miért...

- Hát Serge nem szerette, hogy meg hagyta halni?

Pascal mintegy felébredt, s megrázkódott Clotilde-ot maga mellett érezve oly fiatalon, tiszta lángoló szemekkel, széles karimájú kalapjától beárnyékolta arcával. Egy árny lebbent el közöttük, egy és ugyanaz a lehelet reszkettette meg mindkettőjük lelkét. Már nem lelték meg egymás karjait, csak úgy mentek egymás oldalán.

- Ah, kedvesem, nagyon szép volna a világ, ha az emberek nem rontanák el a folyását. Albine meghalt és Serge most St. Eutrope plébánosa, a hol Desirée nővérével együtt él, a ki derék egy teremtés, csak szerencsére félig hülye. Ő maga egy szent, soh'sem mondtam az ellenkezőjét... lehet valaki gyilkos és szolgálhatja az Urat.

Aztán folytatta beszédét, elmondta az életnek vigasztalan, sivár dolgait, beszélt az utálatos és fekete lelkű emberiségről, a nélkül, hogy jóságos mosolya eltűnt volna. Mert ő szerette az életet; ő rámutatott annak szünetlen erőfeszítéseire oly nyugodtan, bátran, mindama rossz, mindama lelket csüggesztő kinok ellenére, melyeket magába rejt. Hiába mutatkozott az élet rettenetesnek; jónak és szépnek kellett lennie, miután ahhoz oly szívós akarattal ragaszkodnak; valószínűleg ugyanez akarat a cél is, ugyanezen akarat nagy és ösmeretlen munkájának eredménye - a vég. Bizonyára ő tudós volt, tisztán látott, s nem hitt az idillikus emberiségben, mely Kanaánban él: ellenkezőleg ő látta a bajokat, a hiányokat, kitérte őket maga előtt, firkészte mélyüket és osztályozta azokat körülbelül harmincz év óta. És az élet iránti szenvedélye és a léterők megcsodálása elegendő volt ahhoz, hogy örökös örömök forrása legyen az számára, melyből természetszerűen gyöngyözik fel a felebaráti szeretet, a testvéri megindulás, a rokonszenv, melyet ki lehetett érezni az anatomus nyersségéből, tanulmányainak színlelt tárgyilagosságából is.

Bah, végzé ő, utoljára fordulva a komor pusztaság felé, Paradou már nincs többé, szétmorzsolták, bemocskolták, lerombolták. De sebj, a szőlőtöket újra beültetik, újra felsarjad a gabona, az új aratás sűrű kalászhai, és újra szeretik majd egymást az emberek - a szüret és az aratás messze idejében... Az élet örökös, mindig megújul... mindig fejlődik.

Aztán megfogta újra a leány karját, és így tértek haza, az égen lassan elhaló esti pirban, a viola és rózsaszínű alkonyatban, egymáshoz simulva, mint jó barátok. A mint így kettőjüket elhaladni látták, az ókori hatalmas és jólelkű királyt, alázatos, bájos leánykájára támaszkodva, kinek ifjúsága őt ifjává tette, az előváros küszöbein ülő asszonyok meghatott mosolygással néztek utánuk.

Souleiadeban Mártha leste őket. Már messziről intett nekik hívó mozdulattal. A manóba is, hát már ebédelni se fogunk! - mikor már közel voltak, így fogadta őket.

- Egy negyed órát kell várniok. Nem mertem tüzre tenni az ürüczombot.

Ők kívülről maradtak, elragadtatva a lehunyó nap szépségétől. Az árnyékban uszó fenyvesek balzsamos, gyanta illatot leheltek, és a pirban uszó dombtetőről, a hol még egy utolsó rózsaszínű sugár haldoklott, sóhajos ködök szálltak fel. Mint valami enyhülés gyönyörlehelete, mint az egész nyugovóra térő birtoknak, a sovány mandolafáknak és a csenevész

olajfáknak pihegése, a mindinkább halványodó, tiszta derűtségű, nagy égbolt alatt; a míg a ház megett elterülő platáncsoport olyan volt, mint egy fekete áthatlan árnyéktömeg, melyből a kristály rezgésű szökőkút örökös dala zendült fel.

- Nézd csak, - mondá az orvos, - Bellombre ur már megebédelt és a friss levegőre jött.

Pascal, kezeivel a szomszéd kertek egyik padján ülő, sovány, magas, hetvenéves, ránczos képű, merő tekintetű aggra mutatott, a kin igen feszesen állott a nyakkendő és a felöltő.

- Ő bölcs - mondá Clotilde - ő boldog.

Pascal tiltakozott.

- Ő? Remélem, hogy nem!

Senkit sem gyűlölt Pascal, csak Bellombre ur, ez a nyugdíjazott tanár, a ki visszavonulva élt házikójában, egyedül egy süketnéma, nálánál öregebb kertésszel érintkezve, hozta ki Pascalt sodrából.

- Vén túzok ő, a ki fél az élettől. Hallod-e? fél az élettől. Ha száműzte életéből az asszonyt, úgy azt csak azért tette, hogy ne kellessen neki a czipelőjét megfizetni. És nem ösmerte csak idegen emberek gyermekeit, kik neki csak szenvedést okoztak; innen eredt a gyermekek iránti gyűlölete, kikben egyebet sem látott, mint pálcázásra alkalmas anyagot. Ez az élettől, a kötelességektől, a terhettől, a fájdalomtól és a catastropháktól való félelem. Az élettől való félelem okozza, hogy annak fájdalmaitól rettegve, visszautasítjuk örömeit is. Ah látod, ez a gyávaság engem dühbe hoz, én nem tudom ezt megbocsájtani... Élni kell, teljesen át kell élni az egész életet és inkább a fájdalmat, csakis a fájdalmat érezni, mint gyáván lemondani. Ez a halála mindennek, a mi bennünk emberi és mi bennünk az életösztönt képviseli.

Bellombre ur ezalatt felkelt és kertjének egy fasorán lassu, nyugodt léptekkel végighaladt. Végre Clotilde, a ki őt mindig figyelemmel kísérte, megszólalt:

- A lemondásban is van öröm. Lemondani, nem élni, a titokzatosnak szentelni magát, nem volt-e ez a szentek nagy boldogsága?

- Ha nem éltek, - kiáltá Pascal, - nem is lehettek szentek.

Most érezte, hogy Clotilde újra ellene lázad, hogy ismét kivonja magát befolyása alól. A tulvilági hit nyugtalanító tudata mélyén szunnyad az élettől való félelem és az iránta való gyűlölet. Azért megtalálta újra jószágos és engesztelő mosolygását:

- Nem, nem, elég volt mára, ne veszekedjünk; szeressük egymást nagyon. Hadd abba, kérlek, Mártha hiv, menjünk ebédelni.

III. FEJEZET.

Egy hónap lefolyása alatt a surlódások jobban elmérgesedtek és Clotilde-ot főleg az bántotta, hogy Pascal kulccsal zárja a fiókokat. Nem volt már iránta az egykori bizalommal, a mi a leányt nagyon sértette; hogyha nyitva találta volna a szekrényt, csakugyan tűzbe dobta volna az iratokat, a mire nagyanyja, Félicité, ösztökélte. - És e duzzogások megujultak, gyakran nem beszéltek két napig sem.

Egy reggel, mely az előtte való este kezdődő duzzogásra virradt, Mártha, a reggelit felszolgálva, így szólt:

- Éppen most, a mint átmentem a városháztéren, egy idegent láttam és gondolom, hogy ráösmertem. Nem csodálkoznám, ha a kisasszony fivére volna.

Pascal és Clotilde egyszerre szóltak egymáshoz.

- Bátyád, hát várta őt nagyanyád?

- Nem, nem hiszem, már több mint hat hónapja, hogy várja. Tudom, hogy újból irt neki, mintegy nyolcz nap előtt.

És Márhát faggatni kezdték.

- Bizony, uram, nem tudnám megmondani, mert ama négy év alatt, amióta Maxime-ot utoljára láttam, midőn nálunk időzött, Itáliába menet, igen megváltozhatott... Hátulról véltem őt csak megösmerni...

A beszélgetés tovább folyt, Clotilde ezen esemény folytán boldognak látszott, hiszen megtörte a lomha csendet és Pascal végre így szólt:

- Jól van, ha ő az, eljön és bennünket is meglátogat.

Tényleg Maxime volt. Hosszas vonakodás után, végre engedett az öreg Rougonné meghívásának, a kinek itt is egy nagy családi sebet kellett gyógyítania. Régi volt a seb és napról-napra komolyabb jellegű.

Tizenhétéves korában, annak tizenöt éve mult, Maxime-ot egy elcsábított szolgáló gyermekkel ajándékozta meg. A koránérett suhancz bolondos kalandja volt az a mi fölött apja, Saccard és mostoha anyja, Renée, kit csak fiának méltatlan választása bántott, egyszerűen nevettek. A szolgáló, Justine Megot, a szomszéd faluból származott, szintén tizenhétéves, engedelmes, szelid leányka volt, kit visszaküldtek Plassansba ezerkétszáz frank évi járadékkal, hogy abból nevelje fel a kis Károlyt. Három év multán férjhez ment egy külvárosi kádárhoz, Thomás Anselmus-hoz, a ki jó munkás és eszélyes fiu volt, s akit kísértésbe vitt az évi járadék. Különbben az asszonyka mintaszerű magaviseletű lett, elhájasodott, majdnem egészen kigyógyult kellemetlen öröklődéssel fenyegető régi köhögéséből, mely öröklés az iszákos ősök egész sorozatának volt betudható. Házasságukból származó két gyermeke, egy tizéves fiu és egy kis hétéves leányka, piros pozsgások voltak, csodajól érezték magukat; úgy hogy a legtiszteltebb és legboldogabb asszony lehetett volna, ha Károly nem okozott volna neki annyi galibát a családban. Tamás, az évjáradék mellett is gyűlölte a más apától származó fiut, a mi az anyjának, mint hallgató- és alázatos feleségnek titkon fájdalmat okozott. Azért bár imádta, szívesen átengedte volna az atyja családjának is.

Károly tizenöt éves korában alig látszott tizenkét évesnek és esze egy öt éves gyermek kezdetleges fokán állott. Rendkívül hasonlított Dide néne dédanyjára, a tulettes-beli örültre, finom, előkelő báj ömlött el lényén; azon elkorcsosodott kis királyfiakhoz hasonlított, kik a

családfájuknak befejezői. Halvány, hosszú hajzata koszoruzta arcát, olyan mint a selyem. Nagy, tiszta szemei semmitmondók voltak, nyugtalanító szépségét a halál árnyékolta. Sem veleje, sem szive nem lévén, olyan volt, mint egy kis gonoszhajlamu öleb, mely hizelegve dörgölődik az emberekhez. E szépsége megnyerte dédanyja, Félicité szívét, a ki tetteve, mintha benne vérére ösmerte, előbb collegiumba adta saját költségére, de hat hó múlva onnan bevallhatlan vétkek folytán kikergették. Háromszor is megmaradt makacsul a mellett, hogy neveldébe küldi, a honnan pedig mindig oly szégyenletesen kapta haza. Aztán miután absolute sem nem akart, sem nem tudott tanulni semmit, s minthogy teljesen elkorhadt, otthon kellett tartani és kézzől-kézre adták a családban. Pascal doctor, mély megilletődéssel gyógyításra gondolt és csak akkor mondott le erről a hiábavaló curáról, a midőn már majdnem egy évig magánál tartotta és félt a Clotilde-dal való érintkezés következményeitől. És most, hogy Károly nem volt az anyjánál, kinél most alig tartózkodott, vagy Féliciténél lehetett őt találni, vagy valamely másik rokonánál. Szépen felciczomázva, játékszerrel elhalmozva, úgy élt, mint valami elpuhult kis herceg, vagy egy antik, elkorcsosult dinastia utolsó sarja.

Az öreg Rougonné sokat szenvedett királyi szőke fürtű fattya miatt. Tervbe vette, a plassansi mendemondák elkerülése céljából, hogy atyjához, Maximehoz, adja Párisba. Ez is a család egyik szégyenfoltja volt, mely így egyszerre kitörlődne. De Maxime sokáig süket maradt e kérelmekre, folytonosan kísértette őt a rettegés, hogy nyugodt életét ez megzavarhatja. A háboru után, minthogy felesége elhalálózása folytán egyszerre gazdag ember lett, visszatért a Bois de Boulogne-uti palotájába, hogy nyugodtan, számitással élvezze vagyonát; mert a korai gyönyörök miatt okszerű félelem vett rajta erőt, ha azokra visszagondolt. Mindenáron el volt határozva, hogy az izgalmakat kerüli és a felelősség terheit magáról lerázza, hogy lehető sokáig bírja ki teste. Élénk fájdalmak szaggatták lábát egy idő óta, mit ő köszvényre magyarázott, s már látta magát karszékéhez lánczolva, betegen. Atyjának hirtelen visszatérése Franciaországba, Saccard újra kifejtett tevékenysége, végkép megijesztették. Igen jól ösmerte ezt a milliófalót, már reszketett, ha maga körül látta sürgölődni, ezt a világfit, az ő barátságos, behizelgő, telthangu nevetésével. Nem fogja-e az őt magát is felfalni, ha egyszer ledönti a betegség s kegyelmére lesz utalva, midőn fájdalmai meggémberítik lábait. A magánytól való félelem fogta el, a mi arra az elhatározásra birta, hogy meglátogassa fiát. Ha aztán a gyermeket kedvesnek, okosnak és egészségesnek fogja találni, miért ne venné őt magához? Ez magányának társat adna és örököse lenne, ki őt megvédené atyjának zsákmányra leső beavatkozásaitól. Önzése lassankint enyhült s már szeretve, dédelgetve, védelmezve látta magát; de talán még se szánta volna rá magát erre az utazásra, ha orvosa nem küldte volna el a saintgervaisi fürdőbe. Onnan csak néhány mérföldnyi körutat kellett, hogy tegyen és aztán otthon volt. Váratlanul toppant be az öreg Rougonné asszonyhoz, azon erős elhatározással, hogy még az este, miután kikérdezte és látta a gyermeket, elutazik.

Két óra tájban, midőn Pascal és Clotilde még a szökőkut körül a platánok alatt voltak, hova Mártha a feketekávét vitte utánuk, érkezett hozzájuk Félicité Maxime-mal.

- Édes lelkem, mily meglepetés, megérkezett fivéred!

A fiatal leány megindulva fölemelkedett, a halvány, sovány férfi láttára, akit nagynehezen ösmert csak meg. 1854-ben történt elválásuk óta, csak kétszer láthatta; először Párisban, másodszer Plassansban, de előkelő és csinos arcának emléke élénken megmaradt lelkében. - S most arcza beesett volt, hajzata megritkult, ezüst szálakkal szövődött tele. De végre fellelte vonásaiban finom, csinos fejét, lányos nyugtalanságu bájosságával, melyet a korai petyhüdség sem birt teljesen szétkuszálni.

- Mily jó színben vagy, mondá elfogulatlan hangon, megölelve nővérét.

- Persze a napon kell élni, - válaszolta Clotilde. - Oh, mily boldog vagyok, hogy láthatlak.

Pascal kémlelő orvosi tekintettel fürkészte unokaöccsét, aztán megölelte.

- Isten hozott öcsém... És látod igaza is van neki... a napsugárban érzi magát csak jól az ember, mint a fák.

Félicité élénken a ház felé indult. Visszajövet kiáltá:

- Károly nincs itten?

- Nincs, - mondá Clotilde. - Csak tegnap volt itt. Macquart bácsi elvitte, néhány napot Tulettesben fog tölteni.

Félicité kétségbe volt esve, abban a biztos hiedelemben sietett ide, hogy itt találja őt Pascal-nál.

- Mit lehetett most tenni?

A doctor az ő szokott nyugodt modorával, azt ajánlotta, hogy irjanak a bátyónak, hozná vissza holnap reggelre. De a mikor aztán meghallotta, hogy öccse még minden áron tovább akar utazni a kilencz órai vonattal, a nélkül, hogy meghálna, más eszméje támadt. Elküld egy landauerért a fuvaroshoz és aztán mind a négyen elmennek Macquarthoz Károlyt meglátogatni. Ez igen kedves séta is lesz. Csak három mértföldre van Plassanstól Tulettesbe, egy óra menet, egy jövet, két óra hosszig ott maradhatnak, hogy hét órára itthon lehessenek; Mártha ezalatt elkészíti az ebédet; Maximenak elég ideje lesz megebédelni és idejekorán kiérni a vonathoz.

De Félicité izgett-mozgott, láthatólag nyugtalanította őt ez a látogatás.

- Nem biz a'! Azt hiszitek, hogy én megyek ebben a zivataros időben? Sokkal egyszerűbb volna valakit oda küldeni, a ki elhozná Károlyt.

Pascal csóválta fejét. Nem lehetett ám Károlyt úgy hazahozni, a mint ép akarták. Olyan esztelen gyermek, hogy gyakran a legkisebb szeszélyből is olyanokat szövik, mint egy zabolátlan állat. És az öreg Rougonné leszavazva, dühösen, hogy nem tudott semmit előkészíteni, végre kénytelenségből engedett, szükségét látva annak, hogy a véletlenre bizzon mindent.

- Végre, a mint akarjátok. Istenem! milyen rosszul indulnak a dolgok!

Mártha a landauerért ment és még hármát sem ütött, a midőn a két ló a nisei ut porát verte fel, lefelé haladva a lejtőn, mely a Viorne hidjáig vezetett.

Aztán balra fordultak, két kilométer hosszú uton a befásított folyó partján haladva végig. Az ut a seillei sziklaszorosba vezetett; két óriási sziklafal közötti szűk ösvényen haladtak el, melyet az égő napsugarak aszuvá, aranyossá perzseltek. A sziklahasadékokban törpe-fenyők vertek gyökeret, fabozók, alulról alig látszódva nagyobbaknak, mint a gyomos burjánok, csüngtek a mélységbe, körülrojtva a bércei sziklákat. Az egész villámsújtotta vidék tömkelegszerű volt, a pokolnak egy folyosója, kanyargó fordulataival, melyeken lépten-nyomon, mindegyik szakadékból vérszinű agyagföldomlások bukkantak elő; szomorú magány volt ez, melyet csak a sasok szárnycsattogása vert fel.

Félicité ajkai meg nem nyilottak, agya dolgozott, arcza elborult a gondolkodásban. Csakugyan igen tikkasztó volt a hőség, a nap halvány nagy fellegfátyol mögül szórta izzó sugarait. Pascal majdnem egyedül csevegett csak, az izzó természet iránti szenvedélyes szeretetétől áthatva, mely nézet elfogadására unszolta öccsét. De hiába lelkesedett, s hiába utalt ama konokságra, melylyel az olajfák, a fügefák és a gyökérindák kihajtottak a sziklahasadékokból; hiába mutat-ta maguknak e szikláknak, a föld eme feldomborodó hatalmas tömegeinek életrepezsdülését, melyből az életnek sejtelmes leheletét érezték mintegy kiáradni. Maxime közönyös maradt, tompa félelem fogta el e vad fönségű sziklatömegek szemlélésekor, melyeknek tömegéhez

viszonyitva megsemmisülni látszott. Inkább nővére szegelte tekintetét, a ki vele szemben foglalt helyet. Az mindinkább elbájolta őt, a mint őt ily egészségesnek és boldognak látta, csinos kerek fejével, tiszta homlokával, ilyen szép testi, lelki összhangban. Időnként tekintők találkozott és Clotilde gyöngéden mosolygott, a mi őt felüdítette.

A sziklatorok vadsága enyhülni kezdett; a sziklafalak fokozatosan törpültek; lankás dombok között haladt a kocsi, thymián- és levendulabokrokkal borított lejtők között. Még mindig a pusztán haladtak, viola és zöldszerű kopár földtáblák mentén, melyek felett a szellő csipős, édes illatokat csalt fel a gőzölgő földről. Aztán hirtelen az utolsó kanyarulatnál a tulettesi völgybe szállottak le, honnan hűvös források fakadtak. A háttérben facsoportokból megszakított mezők terültek el. A falu oldalvást, olajfák között feküdt és Macquart nyaralója kissé zugosan, balra volt elrejtve, déli verőn. A landauernek most arra az utra kellett rátérni, a merre az örültek háza volt, melynek fehér falait messziről észre lehetett venni.

Félicité hallgatagsága komorrá vált, mert nem szerette Macquart bátyót mutogatni. Ő is egyike volt azoknak, kinek a halála a családra nézve szabadulás lett volna. Mindannyiok dicsőségére már régóta a föld alatt kellett volna pihennie. De az makacsul ellenszegült; nyolczvanhárom évét, italtól, alkoholtól saturált testét még oly könnyedén hordozta a vén iszákos s talán éppen az ital tartotta őt fenn. Plassansban legendaszerű híre kelt, mint semmittevő banditának. A vének arról suttoztak, hogy hullák feküsznek közte és a Rougonok között; hogy 1851-ben a zavaros decemberi napokban árulást követett el, kelepczébe csalva s rútul otthagya czinkosait, felmetszett hassal a véres kövezeten. Későbbben, midőn újra visszatért Franciaországba, előnyben részesítette a kis tulettesi birtokot, melyet Félicité vásárolt számára, a vérdíjul ígért zsiros hivatal mellőzésével. Azóta bőségben élt; csak az volt az ambíciója, hogy birtokát kikerekítse. Folyton leste, mi cselt vethetne, s újra módot talált, hogy magának egy régóta óhajtott darab szántóföldet adasson azzal, hogy sógornőjének kezére játszott, midőn neki kellett volna Plassanst a legitimistáktól visszahódítani. Ez is egy rémes történet volt, melyet szintén suttozva mondtak el egymásnak; egy, a bolondok házából titkosan kieresztett örültről, a ki az éjszakába kirohanva, boszuját kitöltendő, saját házát gyújtotta fel, melyben négy ember oda égett. De szerencsére ezek régi történetek voltak; Macquart viszonyai rendeződtek s már nem volt többé az a nyugtalanító bandita, kitől az egész család reszketett. Nagyon becsületesnek mutatta magát, ravasz diplomacziát fejtve ki s régi modorából csak kihívó nevetését tartotta meg, mely az egész világnak fittyet látszott hányni.

- A bátyó itthon van, mondá Pascal, midőn mindjobban közeledtek.

A nyaraló azon provencei egyemeletes épületek közül való volt, melyeknek zsindelei egészen megfakultak s falai egészen megsárgultak. A homlokzat előtt keskeny tornác huzódott, melyet lugasszerűen meggörbült ódon szederfák árnyékolnak. Itt pipázgatott nyáron a bátyó. A mint meghallotta a kocsizörgést, a tornác szélére könyökölt, kiegyenesítve magas termetét; tiszta, kékszővetű öltönyt viselt, fején örökös prémsapkájával, a melyet az év egyik végétől a másikig viselt.

A midőn felismerte a látogatókat, recsegő hangon így kiáltott:

- Igazán szép társaság... Igen kedvesek vagytok, jertek be magatokat felüdíteni.

De Maxime jelenléte feszélyezte őt. Ki volt ő? hogy jött ide? Aztán a hogy megnevezték neki, mindjárt félbeszakította a magyarázatokat, miket azon célból adtak neki, hogy a bonyolódott rokonságon kiigazodjék.

- Károly atyja, tudom, tudom. Saccard öcsém fia. Hitemre, a ki azt a szép parthiet csinálta, kinek a neje aztán meghalt...

Vizsga szemmel nézett Maximera, boldognak látszott, hogy az már harmincz évvel ránczos-képű és hogy haja és szakálla őszbecsavarodik.

- Ah, bizony, - füzte hozzá, - vénülünk... mindannyian. Én legalább nem panaszkodhatom, én ép, erős vagyok.

És diadalmasan tekintett szét, vén derekát öntelten himbálva, izzó, vörös, mintegy meggyúlt arczczal, mely olyan volt, mint a parázs. Hosszabb idő óta már a közönséges pálinka is annyi volt neki, mint a tiszta víz; csak még a legerősebb törkölyszesz csiklandozta meg edzett torkát s abból is olyanokat huzott, hogy teste telítve lett vele, mint a spongya. Az alkohol bőrén izzadt ki. A legkisebb leheletre, hogyha beszélt, szeszgőzőket lehelt ki szája.

- Bizonyára, ugy van, maga, bátyó, ép, erős, - mondá Pascal csodálkozva. - És bátyám nem is tett hozzá semmit, hogy ilyen legyen; igaza van hát, ha minket kinevet... Látja, csak egytől félek, hogy egy szép napon, ha meggyújtja pipáját, maga is meggyulad és égni kezd, mint egy tál punch.

Macquartnak hizelgett ez és hangosan nevetett.

- Tréfál, tréfál, öcsémuram! Egy pohár cognac többet ér, mint az összes piszkos orvosságai... És ti most mindnyájan koczczintani fogtok velem, ugy-e? Hogy mondhasátok, hogy mindnyájatokat megvendégeltelek. Ördög vigye a gonosz nyelveket... Van gabnám, olajom, mandulafám, szőlőm, földem, mint ahogy egy jómódu polgárhoz illik. A nyarat elpipálom szederfáim alatt, a telet birtokom falához támaszkodva a napfényben. Ugy-e, egy ilyen bátyáért nem kell pirulni... Clotilde, van jó meggypálinkám, izol-e? És te, Félicité, ugy-e, kedvesem, az ánist szereted jobban? Van nálam mindenből, mindenből...

Széles kézmozdulattal mondta ezt, mintha magához akarná ölelni a remetévé vált agglegény összes jólétét, míg Félicité, a kit már egy idő óta megijesztett gazdagsága felszámlálásával, egy perczig sem tévesztette őt szem elől, hogy kellő időben elnémithassa.

- Köszönöm, Macquart, nem iszunk semmit, mert sietünk... hol van hát Károly?

- Károly, jó, jó, mindjárt. Értem, értem, a papa jött megnézni a gyerekét... De ez bennünket nem akaszt meg, hogy ne igyunk egyet...

De a midőn végleg elutasították, megsértődött és gonosz nevetéssel mondá:

- Károly nincs itt, az örültek házában van az öreggel.

Aztán kivezette Maximeot a terrassera, megmutatta neki a nagy fehér épületet, melynek belső kertjei a börtönök kertjeire emlékeztettek.

- Lásd, öcsém, látod ott velünk szemközt azt a három fát? Nos hát, balra mögöttük van egy szökőkút az udvaron, menj végig a földszinten, az ötödik ablak jobbra az Dide nénié, ott van a kicsiny... Igen, igen, éppen most vezettem őt oda.

Ez kivételes engedély volt a felügyelőség részéről. Huszonegy év óta, mióta ott volt az asyiban, nem adott a vén asszony gondot az ápolónőnek. Igen csendes, szelid volt, mozdulatlan ült karosszékében, maga elé bámulva töltötte a napot, és minthogy a gyermek ott jól érezte magát, és ő maga érdeklődni látszott iránta, szemet hunytak a szabályzat eme áthágása miatt; ott hagyták tehát őt órákig is, képek kivagdalásával foglalkozni.

De ezen újabb akadály Félicité rossz kedvét még jobban tetézte. Boszankodott rajta, midőn Macquart azt proponálta, hogy mind az öten a kicsi keresésére induljanak.

- Minő gondolat! Menjen oda egyedül és jöjjön vissza mindjárt, nincs vesztegetni való idő!

Félicité visszafojtott haragja mulattatni látszott a bátyót és mihelyt látta, hogy ez neki kellemetlen, röhögve megmaradt mellette.

- Biz a gyermekeim, ez alkalommal meglátnók az öreg anyót, mindnyájunk anyját. Ez ellen nem lehet tiltakozni, tudjátok, mi mindnyájan tőle származunk és nem volna úri dolog részünkről, ha nem mennénk be hozzá jónapot kívánni, minthogy öcsém, ki oly messziről jő, még soh'se látta őt. Én nem tagadom meg őt, nem biz a! Igaz, hogy örült, de hát egy száz éven tuli anyóka sem mindennapi látvány ám, és ez magában véve is megérdemli, hogy az ember kissé nyájas legyen iránta.

Csend állt be. Hideg borsódzott mindannyiok hátán végig. Clotilde volt, ki először kijelenté megindult hangon:

- Igaza van, bátyó, elmegyünk mind.

Félicité kénytelen volt beleegyezni. Felültek a kocsira, Macquart a kocsis mellé. Kellemetlen indulat sápasztotta el Maxime fáradt arcát és a rövid uton Pascalnál kérdezősködött Károly fia felől az apai érdeklődés kifejezésével, mely növekvő nyugtalanságot rejtett magában. Pascal, anyja parancsoló tekintetétől befolyásolva, szépítette a valót.

- Istenem! A gyermek ugyan nem valami erős lábon áll, ezért hagyják őt szívesen a nagybátyjánál heteken át a szabadban szaladgálni, de nem szenved semmi határozott bajban.

Pascal nem említette, hogy ő egy ideig abban a reményben ringatta magát, hogy visszaadja neki agyát és új izmokat teremt belé ideganyagával való beoltással; de egy mindig beálló baleset akadályozta őt ebben. Mert a legcsekélyebb szurás is vérömlést eredményezett a gyermeknél, melyet csak a vérzést-csillapító kötelékekkel lehetett elállítani; a sejt-szövetek meglazulásának következménye volt ez. Vérharmat gyöngyözött a bőre alól; hirtelen és oly bőséges orrvérzések álltak be hogy nem merték őt magára hagyni, mert attól féltek, hogy ereinek összes vére kiömlik. És a doctor azzal végezte, hogy ha az észbeli tehetség lomhán működik is nála, reméli, hogy ki fog fejlődni, élénkebb agyműködésre alkalmat nyújtó környezetben.

A kórház elé érkeztek. Macquart, ki a doctor szavaira hallgatott, leszállt és így szólt:

- Nagyon szelid egy kis ficzkó, nagyon szelid és aztán olyan szép, akár csak egy angyal.

Maxime még sápadtabb lett és a tikkasztó meleg daczára vaczogott a foga; nem is kérdezősködött többet, szemügyre vette a ház tág épületeit, a különböző osztályok kertekkel elrekesztett épületszárnyait a férfi- és nő-osztályt, a csendes bolondokét és az őrzőgökök osztályát. Nagy tisztaság uralkodott e komor magány burkolta házban, melynek csendjét csak a papucsok csoszogása és a kulcsok csörömpölése szakította félbe. Az öreg Macquart ösmerte mind az öröket. Különben Pascal orvos előtt, kit néhány internált ápolásával megbíztak minden ajtó megnyílt. Átmentek egy folyosón, befordultak az udvarra, eljutottak egy földszinti szobához, melyet fehér kárpit borított s egyszerű butorzata egy ágy, egy szekrény, egy asztal, egy karosszék és két szék volt. Az ápolónőnek ugyan nem lett volna szabad egy perczre sem magára hagyni ápoltságát, de az éppen kiment. Az asztal két oldalán nem ült más, mint a karosszékeben mereven maga elé bámuló örült és átellenében a gyermek, képek kivágásába elmerülve.

- Csak jöjjetek, jöjjetek bátran, - kiáltá Macquart, - nincs veszély, igen csendes.

Az őszanya, Adelaide Fouqué, kit unokái és az egész család, mely tőle származott, a Dide néne becéző melléknévvel illetett, nem emelte fel fejét a zajra. Ifjusága óta hystericus bajok zavarták lelke egyensúlyát. Heves, szenvedélyes szerelmi lángban égve, a rohamoktól rázogattva, érte el a nyolczvanhárom éves kort, midőn egy rettenetes fájdalmu, borzasztó erkölcsi csapás megfosztotta eszétől. Huszonegy év óta szünetelt nála az ész működése, hirtelen elmegyengülés állott be, melyet nem lehetett gyógyítani. Száznegy éves korában, mint egy itt felejtett

kisértet, még mindig élt, mint nyugodt örült, megcsontosodott agyvelejével, kinél az örültség meghatározatlan időig tarthat, anélkül, hogy halált okozna. De jött a vénség és megbénította izmait. Husa az évek folyamán kiszáradt, csupán a bőr maradt meg a csontokon, olyannyira, hogy ágyából a karosszékre kellett őt vinni. És e sárga csontváz, e kiszáradt fa, melynek csupán a kérge maradt meg, ott ült karosszékeiben s csak szemei éltek még hosszú, sovány arczában, melyek merően Károlyt nézték.

Clotilde kissé reszketve közeledett.

- Dide néne, eljöttünk magát meglátogatni... Nem ismer rám? Én vagyok a dédunokája, ki gyakran jön ide magát meglátogatni.

De az örült mit sem látszott hallani. Tekintetét le nem vette a gyermekről, a ki éppen egy arannyal diszitett, biborköpenyegbe burkolt kártyakirály kivágásával foglalkozott.

- Nos, öreg anyó, - mondá Macquart, - ne bolondozzál most. Ránk nézhetnél. Itt van egy ur, egy dédunokád, a ki direct azért jött Párisból, hogy téged meglátogasson.

A hang csendülésére végre Dide néne fejét megfordította. Lassan végigsiklott üres kifejezésű, szintelen szeme mind a jelenlevőkön, aztán újra Károlyon pihentette meg és az agg nő újra előbbi állapotába esett vissza. Senki sem szólt többet.

- Azon súlyos csapás óta, mely őt érte, - magyarázta Pascal orvos halkán, - ilyen az állapota. Minden értelem kihalni látszott belőle. Rendesen hallgat; gyakran azonban egész árja ömlik el ajkán az érthetetlen dadogó mondatoknak. Majd sir, majd nevet minden ok nélkül, majd oly élettelen testű, melyre már semmi se hat. És mind a mellett, - folytatá - nem merném állítani, hogy örületbe borulása éjsötét, hogy az emlékezés halvány visszfénye nem világítana lelkében... Óh! ez a szegény, agg anya! hogy tudnám őt sajnálni, ha lelkivilága nem roncsolódott volna teljesen össze, nem halt volna végleg ki. Ah, mi mindent kellett volna elgondolnia e huszonegy év alatt, ha emlékezni tudna?

Kezével oly mozdulatot tett, mintha a rettenetes múlt képeit végkép feledésbe óhajtana elszűnyesztetni. Újra fiatalnak látta őt, nagy, nyulánk, sápadt alakját, aggódó távolságba révedező szemekkel, a midőn, mint a kertész Rougon özvegyét, a kihez csak kelletlen ment, még a gyászév letelte előtt, Macquart, a csempésző karjaiba dobta magát, a kit nőstény-farkas szerelmével szeretett, de azért nőül még se ment hozzá. Így élt tizenöt évig egy törvényes és két törvénytelen gyermekével, eme hajsza és önkényeskedés közepette, gyakran hetekig elbarangolva és aztán lerongyoltan, összemarcangoltan újra előkerülve bujdosásából. Aztán Macquartot egy zsandár, mint egy kutját, lelőtte és erre a nagy csapásra mintegy megdermedt; fénytelen szemekkel, halotthalvány arccal bámult már ekkor az emberekre és visszavonult a világtól egy ódon, dülőfélben levő kunyhóba, melyet szeretője hagyott neki hátra.

Abban negyven évig élt úgy, mint egy apácza, s rettenetes ideggörcsök gyötörték. De csak a másik csapás zuzta teljesen úgy össze, hogy az örületbe dőlt és Pascal ekkor felújította emlékében azt a rettenetes jelenetet, melynek ő is szemtanúja volt: midőn egy szegény gyermeket 1851-ben, a forradalmi mozgalmak alatt, Dide néne ölében lőtt agyon egy pisztolydurranás; így esett áldozatul a véres gyűlölet és agyarkodás viszontagságának e szegény unokája, Silvère, kit a nagymama szeretettel magához fogadott.

Félicité ez elbeszélés közben Károlyhoz lépett, a ki képeibe úgy el volt merülve, hogy senkit sem vett észre.

- Kedves kis fiam, az az ur ottan atyád, öleld meg őt.

S e percztől fogva mindannyian Károlylyal foglalkoztak. Igen csinosan volt felöltözve, rövid zekéje, nadrágja bársonyszövetből készült, aranyzsinórzattal s kapsokkal. Arcza oly fehér

volt, mint a lilium csakugyan azon királyfiakhoz hasonlított, nagy, bágyadt szemeivel s aranyfürtös hajfodraival, a melyeket a képek közül kivágott. A mi azonban mindannyiának szembeötlött e pillanatban, az Dide nénéhez való feltűnő hasonlatossága volt; az a hasonlatosság, mely három nemzedéket átugrott, és e százados, kiaszott arczról, ez eltompult, száraz vonásokból, e gyenge gyermekre öröklődött át; habár nagyrészt már elmosódott és a faj elkopása által, mintegy vesztett határozottságából. Ha mindkettőjét szemügyre vette az ember, úgy e gyenge gyermek halott-arczu szépségével úgy tűnt fel, mint azon nemzedék-sorozat utolsó sarja, mely ez örült halott őspanánál vette kezdetét.

Maxime lehajolt, hogy kis fia homlokát megcsókolja, de szíve hideg maradt; a gyermek halotti szépsége nyugtalanította, szorongatása még nőtt ez örült-czellában, a hol e százados emberi nyomor még lélegzett.

- Mily szép vagy, én kedvesem; szeretsz-e engem kissé?

Károly ránézett, de nem értette őt meg, és képeivel kezdett babrálni.

De mindannyian mélyen megindultak. A nélkül, hogy dermedt arczkifejezése megváltozott volna, Dide néne sirásra fakadt, halott arczára életet eláruló szemeiből a könnyek egész özöne pergett alá. Tekintete folyton a gyermekén csüggött, s lassan, szakadatlanul sirt...

Pascalt e jelenet rendkívül felizgatta. Clotilde karját megfogta s hevesen megszorította, a nélkül, hogy az értette volna miért? Azért volt-e ez, mert szeme előtt egyszerre felrajzott az egész nemzedék valódi és elváltozott elágazásainak sorozata, mely utóbbi már ez idegbeteg törzsből hajtott ki? Őt nemzedék volt e szobában képviselve, a Rougonok, a Macquartok, első sorban Fouqué Adelaide, aztán a bátyó, a vén bandita, ő maga, Clotilde és Maxime, végül Károly. Félicité mintegy elhalt férjét képviselte. Nem volt hézag, a láncolat a maga logikai és könyörtelen egymásutánjában kapcsolódott össze szemeik előtt. És mily hosszú évsorozatok képviselte találkozott itt össze e százalmas tanyán, a hol e messze távolból kísértő nyomorúság lélegzett, oly borzalmat keltve, hogy a nagy hőség daczára, mindannyian dideregtek.

- Mi bánt, mester? - kérde halkán a reszkető Clotilde.

- Semmi, semmi! - mormolta a doctor, - később majd elmondom.

Macquart, a ki egyedül tudta csak cinismusát megőrizni, haragudott a vén Didere.

- Micsoda ostobaság már ez, az embert így könnybelábadva fogadni, ha ide fáradnak a látogatására? Ez nem a legszebb dolog.

Aztán Maximehoz és Károlyhoz fordult.

- Végre megláthatta fiát, öcsém. Nem kedves-e és mindezek mellett is nem válik-e becsületére?

Félicité sietett közbelépni, igen elégedetlen volt a dolgok e fordulatával, és most már csak arra ügyelt, hogy mihamarabb szabaduljanak.

- Igen, bizonyára szép gyermek és nem is oly visszamaradt, mint gondolnátok; nézd, mily ügyesek a kezei és meglásd, hogy megélénkül, ha Párisban lesz ugy-e? Egész másképp lesz az, mint Plassansban.

- Kétségkívül, kétségkívül - mormolta Maxime. - Gondolkodom a dolog fölül.

Aztán gondolkodva folytató:

- Megértettek, most csak látogatására jöttem, és nem tudom magammal vinni, miután egy hónapot orvosom tanácsára Saint-Gervaise-ben töltök; ha visszatérek Párisba, meggondolom a dolgot és irni fogok önöknek.

És aztán órájára nézett s felkiáltott:

- Ördögbe is; már félhatra. Tudják, hogy a világ minden kincseért sem mulasztom el a kilenczórai vonatot.

- Igen, igen, menjünk - mondá Félicité - itt nincs több dolgunk.

Macquart hiába igyekezett őket sokféle történeteivel visszatartani, hiába kezdte mesélni, hogy hogy volt, midőn Dide néne még beszédes volt; hiába esküdözött, hogy egy nap azzal fogadta, hogy egy ifjúkori románczot énekelt el neki. Különben nincs a kocsira szükség - folytatá - ő a gyermeket gyalog is visszaviheti, ha még Dide nénénél hagyják.

- Öleld meg apád, kicsim, miután nem lehet tudni, hogy mikor vagy egyáltalán látjátok-e egymást.

Hamaros és közönyös mozdulattal Károly felemelte fejét és Maxime zavarosan még egy csókot lehelt homlokára.

- Légy jó és okos, fiam, és szeress engem egy kicsit.

- Menjünk, menjünk, nincs vesztegetni való időnk - ismétlé Félicité.

De ekkor belépett az ápolónő, kövér, erős leány volt az, a ki különösen az örültek ápolására volt alkalmazva. Reggel ő emelte ki Didet ágyából és este ő fektette vissza, ő etette, itatta, mint egy kis gyermeket. Pascal orvossal rögtönösen beszélgetésbe merült, a ki őt kikérdezte. Egyike volt az a legkedvesebb álmainak hogy az örülteket befecskendezés által meggyógyítsa. Miután azoknál az agy volt rendellenes, miért ne használna ellene az akarat és ellenálló képességet fokozó agyvelő-anyag, hogy annak hiányait pótolja, gyógyítsa? Egy pillanatig arra is gondolt, hogy e gyógymódját öreg dédanyján is megkísérelje; de aztán aggodalmai támadtak, bizonyos szent borzalom fogta el, egészen eltekintve attól, hogy ez agg kor örülete a teljesség és feltarthatlanság jellegével birt. De más kísérleti tárgyat is választott magának, egy kalaposmestert, Sarteurt, a ki egy év óta volt itt ez asylumban; maga jött oda azon könyörgő kéréssel, hogy zárják el és óvják meg őt a büntény elkövetésétől. Rohamainál ölési vágyak fogták el, úgy hogy az elsőt, ki elébe került volna, megrohanni szándékozott. Kis ember volt, gesztenyeszinű hajjal, ellapuló homlokkal, madár-arczczal, rövid állal, hosszú orral és bal-arcza duzzadtabb volt a jobbénál, a mint ezt tisztán ki lehetett venni. És az orvos ennél a tulizgatott embernél bámulatos eredményeket ért el és már egy hó óta nem voltak rohamai. Éppen azt válaszolta az ápolónő Pascal kérdésére, hogy a beteg nyugodt, nincsenek ölési vágyai és mind jobban és jobban érzi magát.

- Hallod, Clotilde? - kérde Pascal elragadtatva. - Ma nincs időm őt meglátogatni, de holnap visszajövök. Holnap látogatási napom van. Ah, ha meg merném tenni, ha még ő is fiatal lenne...

Tekintete Dide néneire siklott. De Clotilde, ki lelkesültségén nevetett, szeliden közbeveté:

- Nem, nem, mester, te az életet nem tudod újra felébreszteni. Jer, menjünk, ugyanis már utolsóknak maradtunk.

Igaza is volt, a többiek már mind elmentek. Macquart közönséges, gunyolódó arczkifejezésével csufondárosan nézett a gyorsan távozó Félicité és Maxime után. És Dide néne, az elfelejtett, ijesztő dermedtségében mozdulatlan ülve maradt, csak szemeit függeszté újra Károly élettelen, halvány arczára, melyet királyi, arany hajdisze koronázott.

A visszatérés igen kedélytelen volt. A földből felözönlő forráságban, a landauer nehezen haladt.

A zivatarral terhes égről, a borulat rézszínű, szürkeveres felhők árnyékaival sötétlett a földre. Eleinte még váltottak néhány szót, de aztán, midőn a Seille-szorost elérték, a félelmetes sziklák fenyegető tömegének hatása alatt a társalgás szünetelt, amint a falak mindinkább egymásra dőlni látszottak a szűkülő torkolatban. Nem tűnt-e úgy fel, mintha itt vége lenne a földnek? Nem egy ösmeretlen örvény szádája tátongott-e fel előttünk? Nem hallották-e annak rejtelmes dörgését... Egy sas keringett czikkázva, épen hangosat sikoltozva fejük felett. De aztán legelőkre értek, a Viorne partja mentén haladt a kocsi, midőn Félicité minden átmenet nélkül, mintha megkezdett beszélgetést folytatna tovább, újra beszédre kerekedett.

- Te neked, Maxime, nem kell az anya vonakodásától félned. Károlyt ugyan nagyon szereti, de okos asszony és megérti, hogy a gyermek érdeke, ha magaddal viszed. De különben is megmondom neked, hogy a kicsiny nem valami boldog nála, miután férje saját fiát és leányát előnyben részesíti. A mint hogy ez természetes is. Teneked végre ezt is meg kell tudni.

És aztán tovább folytatta a beszédet, miután Maxime-ot kötelező ígéretre akarta birni. Plassans-ig mindig beszélt, de aztán egyszerre, midőn a kocsi az elővárosba ért, felkiáltott:

- De nézd, ép ott van az anyja. Az a szőke asszony az ajtóban.

Egy nyerges-üzlet ajtajában állott, mely előtt nyereg és zabolaszerszám függött. Justine ép kiült egy székre, hogy friss levegőt szivjon, és kötött, míg kis fia és leánya előtte a porban játszadoztak és háta mögött, az üzlet mélyén, férjét, Tamást lehetett látni, egy erős, barna-arczu embert, a ki egy nyeret szabott ki.

Maxime felnézett már minden indulat nélkül, egyszerű kíváncsiságból. Igen elcsodálkozott, midőn ezt a derék, 32 éves asszonyt meglátta, oly okos nyárspolgáriás külsejével, melyen már nem látszott meg, hogy ez volt valamikor az a dévaj, szenvedélyes leány, a kivel ő a megismerés gyümölcsével élvezte együtt az első szerelem kéjét, midőn mindketten a tizenhetedik év boldog korszakának küszöbét alig lépték még át. Talán csak szíve szorult el neki, e kiélt embernek, midőn a lányt még most oly szép, vidor, életerősen látta viszont, mint asszonyt.

- Soh'sem ösmertem volna fel - mondá ő.

És a landauer, a mely mindig továbbhaladt, befordult a Rue de Rome-ba.

Justine eltűnt az alkonyat sápadt fényében, Tamás... mind... a gyermekek... és a bolt...

Souleiadaban már terítve volt. Mártha a Viorne-ból angolnát kapott és nyulpecsenye volt ebédre, azonkívül ürü-czomb. Éppen hetet ütött, tehát elég idejük volt, hogy nyugodtan étkezhessenek.

- Ne aggódj - ismétlé Pascal öcscséhez fordulva, - kikísérünk a vonathoz, csak tiz percznyire van innen. Miután podgyászod feladtad, csak jegyet kell váltani és felugorhatsz a vonatra.

Midőn aztán Pascal Clotilde-dal a lépcsőházban találkozott, a hol az kalapját és napernyőjét akasztotta szegre, halk hangon így szólt hozzá:

- Tudod-e, hogy bátyád nyugtalanít engem?

- Miért?

- Szorgosan megfigyeltem, járása egy cseppet sem tetszik nekem. Engem még éleslátásom sohasem csalt meg. Hogy röviden tudassam veled, a bénulás vár fivéredre.

Clotilde halotthalvány lett és ismétlé:

- Ataxia!

Iszonyu kép villant fel agyában, egy szomszédjuk jutott eszébe, ki fiatal ember volt még és tíz évig kellett hogy szolgálja kocsikáztassa, mint a hogy ő saját szemeivel látta. Nem volt-e ez a legkegyetlenebb baj, ez a bénaság, ez a lesújtó fejszezsapás, mely az élt az élettől egy csapással elszakítja?

- De - mondá aggódva - ő csak csuzos bántalmakról panaszkodik.

Pascal erre csak vállat vont és ujját hallgatás jeléül ajkára tévé. Az ebédlőbe ment, hol már Maxime és Félicité együtt voltak.

Az ebéd igen kellemesen telt el. A hirtelen nyugtalanság, mely Clotilde szívébe fészkelődött, egyszerre gyengédségre lágyította fivére iránt. A legszeretetre méltóbban gondoskodott róla s rákényszerítette a legjobb falatokat. Kétszer is visszahívta a tállal Márthát, a ki igen gyorsan szedett le az asztalról és Maxime mindjobban beleszeretett az ő jó, okos, egészséges nővérebe, a ki őt kecsességével és hízogő modorának bájjával egész elbűvölte. Ugy megnyerte Clotilde maga számára Maxime-ot, hogy lassan-lassan valami határozatlan terv öltött alakot agyában. Miután Károly fia szépségével úgy elriasztotta őt s úgy elidegenítette tőle előkelő kinézésű, beteges, gyengeelméjű lénye, miért ne vette volna magához Clotilde nővérét? Bár a gondolat, hogy női lényt vegyen házához, félelemmel töltötte el, miután oly ifjan aláásták már gyönyörbefuladt ifjúságát, de Clotilde úgy tűnt fel előtte e percben, mint valami gondos, szerető anya. Aztán, ha egy tisztességet parancsoló nő volna a háznál, mily sok mindent megváltoztatna ez ott? Atyja legalább nem merne többé fiatal leányokat házához hozni, hogy tönkregyege egészségét és egy csapással magához ragadhassa vagyonát. Atyjától való félelme és a gyűlölet végre elhatározásra bírták.

- Nem akarsz-e férjhezmenni - kérdé végre tőle, hogy a talajt kikémlelje.

A fiatal leány nevetni kezdett:

- Oh, ez nem olyan sietős.

Aztán szeszélyes negélyezéssel tette hozzá, Pascalra tekintve, ki fejét felemelte:

- Lehet-e ezt tudni? Nem fogok én soh'se férjhezmenni.

De Félicité ellene beszélt. Midőn látta, hogy Clotilde oly szorosan ragaszkodik a doctorhoz, gyakran óhajtotta unokája férjhezmenetelét. Pascal szabaddá válnék és fiát egyedül nem hagyhatná, azután elkeseredésében újra neki engedné át a hatalmat, hogy ő legyen a helyzet ura. Magát Pascalt hívta segítségül, hogy nincsen-e neki igaza, s hogy nem rendeltetése-e a nőnek, hogy férjhez menjen s nem természetellenes dolog-e vén leánynak maradni?

- Igen, igen, - férjhez kell menni; sokkal okosabb, semhogy férjhez ne menjen!...

- Bah, - veté közbe Maxime - de csakugyan helyesen fog-e cselekedni? Talán szerencsétlen lesz általa, hisz oly sok a rossz házasság.

S aztán elhatározással folytató:

- Nem tudod, Clotilde, mihez fogj? Nos, megmondom neked: Jer velem Párisba és ott velem együtt fogsz élni... Meggondoltam... Hogy az én egészségi állapotom mellett egy gyermeket vegyek gondjaim alá, az aggaszt. Nem vagyok én magam is gyermek, oly beteg ember, kit ápolni kell? Te fogsz ápolni, te leszel majd segítségemre, ha csontjaim megtagadják a szolgálatot.

Hangja a megindultágtól reszketett, saját nyomorusága indította meg így. Látta magát, mint beteget és őt mint irgalmas nővérét ágya körül és úgy vélte, ha beleegyeznek, hogy férjhez nem megy, úgy reáhagyja vagyonát, nehogy apja kerítse azt kézre. Az egyedüllét rettegése és a beteg-ápolónő szükségérzete, hangjának sajátságos, szivetrázó rezgést kölcsönöztek.

- Részéről ez mindenesetre nagylelkűség volna és nem volna okod azt soha megbánni.

Mártha, ki éppen az ürüczombot hozta az asztalra, szíve mélyéig meg volt hatva és az ajánlat igen nagy csodálkozást keltett az asztalnál. Félicité volt az első, ki azt helyeselte, miután érezte, hogy Clotilde eltávoztása terveire nézve igen előnyös volna. A fiatal leányt igen élesen szemügyre vette, a ki még mindig némán, messzekalandozó lélekkel ült ottan, míg a doctor igen halványan leste Clotilde válaszát.

- Ó, kedves bátyám, kedves bátyám! - dadogta a szegény leány zavarodottan, miután eleinte nem tudott mit mondani.

Erre aztán a nagyanya is beleegyezett:

- És ez minden, a mit mondani tudsz? Hisz oly jó dolog az, a mit a bátyád ajánl. Ha most fél Károlyt magához venni, úgy elmehetsz te vele és később aztán a gyermeket is elküldhetjük. Valóban, ez igen pompás dolog. Bátyád irgalmas szivedre utal. Pascal, nem tartozik-e ő most feleletet adni?

A doctor csak nehezen tudta önuralmát visszanyerni. De érezni lehetett, hogy fagyos borzongás fogta el, lassan beszélt:

- Én ismétlem, hogy Clotilde okos leány és ha ez ajánlatot el kell fogadnia, úgy el fogja azt fogadni.

Kétségbeesésében a lány fellázadt e feleletre.

- Mester, hát el akarsz küldeni!... Bizonyára Maxime igen jó és én, szívem mélyéből hálát érzek iránta. De mindent elhagyjak, a mi engem szeretettel vesz körül és mindent, a mit én eddig oly forrón szerettem!

Önkívületében oly mozdulatot tett, mintha körülötte minden élő lényt, mintha az egész Souleideot magához akarta volna örökre ölelni.

- És - folytatá Pascal, élesen rászegezve szemét - és ha Maxime-nak csakugyan nagyon szüksége volna rád?

Clotilde szemei könnybe lábadtak és egy pillanatra hevesen megrázkódott, mert egyedül ő értette őt meg. A kegyetlen jelenet újra felvillant előtte, Maxime-ot látta bénán, toló-kocsiban, mint egykori volt szomszédját. De szenvedélyes megindultságát megfékezte. Hát csakugyan volt-e neki fivére iránt kötelezettsége, a ki tizenöt évig idegen volt irányában? Nem inkább ott voltak kötelezettségei, hova szíve vonzotta?

- Halld, Maxime, hagyj nékem is időt a megfontolásra. Én a dolog felől gondolkozni fogok... De légy meggyőződve, hogy én igen hálás vagyok irányodban. És ha egy nap csakugyan szükséged lesz reám, úgy minden meggondolás nélkül elhatározom rá magamat.

Többet nem lehetett tőle kicsikarni. Félicité egészen kimerült lázas izgatottsága folytán, melylyel minden lehető eszközt megmozdított és a doctor úgy tette magát, mintha Clotilde csakugyan beleegyezett volna; míg Mártha, ki a crême-t hozta be, nem palástolta el meglepetését a dolgok ilyen fordulatán. Mily iszonyu gondolat, hogy a kisasszonyt innen elvigyék! Hisz a doctor szomorúságában meghalna, ha úgy egyedül kellene maradnia. Az ebéd bevégezése e körülmény következtében igen elhúzódott. Még a dessert-nél voltak, midőn már félkilenczre járt. Maxime már nyugtalankodott, izgett-mozgott és meg akarta bontani az asztalt.

A vasuton, hova mindannyian elkisérték, Maxime még egyszer megölelte Clotilde-ot - utóljára.

- Gondolj reá.

- Ne aggódjál - szólott Félicité - mi majd emlékeztetni fogjuk ígéretére.

A doctor mosolyogni kezdett s kendőjüket lobogtatták, midőn a vonat megindult.

E napon Pascal és Clotilde, miután nagyanyjukat egészen a kapuig elkísérték, lassan tértek Souleiadera vissza és igen kellemes, élvezetes estét töltöttek együtt. Az előbbi napok levertsége, a néma ellenkezés, mely őket eddig elválasztotta, oszlani látszott. Sohasem érezték ily kellemes derűben, hogy oly összhangzóan, oly egymástól elválaszthatlannak tudják lényüket. Mintha új életerőre, létkedvre ébredtek volna, mint ahogy a lábadozó beteg pezsdül új reményekre. Sokáig maradtak fenn a forró éjszakában, a platánok alatt, s hallgatták a szökőkút lassu csobogását, a maga teljességében érezve együttlétük boldogító, öntudatlan üdvösségét.

IV. FEJEZET.

Nyolcz nappal később a házban ugyanaz a nyomott hangulat uralkodott. Pascal és Clotilde újra egész délutánokat töltöttek el, a nélkül, hogy egymással beszéltek volna, folytonos változás állt be a hangulatokban, maga Mártha is izgatott volt. A háztartás pokollá változott.

De aztán egyszerre minden még rosszabbra fordult. Egy kapuczinus barát, a ki szent hírében állott, a mi a délvidék városaiban gyakori eset, Plassansba jött, hogy ott bizonyos ideig magányának élhessen. Apostol volt bizonyos tekintetben, gyűjtő, magával ragadó szónoki képességgel, virágos, képzeletdús előadással. És ő a modern tudomány hiuságáról prédikált. Különös, mistikus fátyzolózott vonatkozásokban, megtagadta a földi élet valóságát, a mistikus, a földöntuli tulvilág létét rajzolta hatalmas vonásokkal és az egész város ájtatos nénikéit kizavarta rendes kerékvágásukból.

Az első estétől kezdve, midőn Clotilde, kit Mártha vezetett a templomba, e beszédet hallotta, már Pascal észrevehette azt a lázas izgatottságot, mely a lányt hatalmába kerítette. A következő napokban aztán valóságos szenvedélyesség vett rajta erőt; majdnem egy órával tért a rendesnél később haza, a mely időt a kápolna sötét fülkéjében elmélyedő imádkozásban töltötte. Idők multán aztán már alig jött ki a templombamenésből, és mindig összetörve jött haza testileg; de szemei lángoltak, mintha valami jósnő lenne, ki a jövők titkaiba lát és a kapuczinus lángoló szavai folyton fülébe csendültek. Világmegvetés és az összes emberek iránti végtelen harag fogta igájába vakhitü lelkét.

Pascal nyugtalankodott és Mártával igyekezett a dolgot eligazítani. Egy reggel tehát jókor lement hozzá, midőn a szobákat sepregette.

- Tudja, hogy én magának és Clotildenak mindig megadtam a legteljesebb szabadságot. Nem akarom senki lelkiösmeretét sulyossá tenni, templomba mehettek, mikor csak kedvetek lelte... De azt nem akarom, hogy beteggé tegye a leányt. - -

A házvezetőnő munkáját félbe se szakítva monda.

- Talán gyakran azok a betegek, kik távolról se hiszik azt magukról.

Ezt a lány a meggyőződés oly biztos hangján mondotta, hogy Pascal önkénytelen nevetésre fakadt.

- Igen! Én vagyok az a beteg lélek, a kinek a megtéréseért ti könyörögtök, míg ti többiek a teljes épségüek s a való bölcseséget birjátok... Mártha, ha maga még továbbra is így fogja magát kinozni, valósággal megharagszom...

Ezt oly bosszus és nyers hangon monda, hogy Mártha abba hagyta a seprést és felnézett reá. Végtelen gyöngédség és leirhatatlan kétségbeesés tükröződött vissza szolgálatban megránczósodott arczán. Könyek peregtek szeméből, kiszaladt, míg dadogva monda:

- Ah! doctor úr nem szeret bennünket.

Erre Pascal növekedő szomorúságban lefegyverezve állt ott. Lelki furdalása hevesebb lett, hogy Clotilde-ot neveltetésében és kiképzetésében nem egyedül a saját szárnyai alá vette. Abban a hitében, hogy a fák egyenesre nőnek, ha nyugodtan önmagukra hagyják, egészen szabadjára engedte Clotilde-ot, miután az írás és olvasásra megtanította. Nem előre megállapított tervek, hanem egyedül csak élethajlamai szerint hagyta, hogy a gyermek lassanként elolvassa, a mi szükséges. Így lelkesült az önmagától a természettudományokért, a midőn kísérleteinél, correctura-iveinek átolvasásánál és kéziratok kijavításánál neki segédkezett. Hogy megbánta most ezt az elhanyagolást! Mily erőteljes vezetője lehetett volna e kristály-

tiszta lélek fejlődésének, a mely oly tudvágygal szomjúzta az igazat, a helyett, hogy tévutakra engedte vezetni a tulvilági sejtelmek homályos világában, hol Félicité nagymama és Mártha voltak csak otthonosak. Mig szigorúan a való tényeihez ragaszkodott, és azon volt, hogy soha se menjen tovább a természet jelenségeinek határvonalánál, és mig ez széles ösmeretkörénél fogva sikerült is neki; nyugodtan nézte a lány az ösmeretlen, a misticismus tereire való elkalandozását. Clotildenál ellenállhatatlan ösztön volt ez, sarkaló kíváncsiság, mely kinozta, ha nem találta meg a kielégítését. Sovárgás volt az, mit semmi el nem olthatott, hatalmas, szenvedélyes gerjedelem, az elérhetlen, a kikutathatlan megösmerése után. Már mint kicsiny lányt és serdülő hajadont mindég a „*miért*”-ek és a „*hogy*”-ok ösztökélték és a végső okozatok megfejtésére vágyakozott. Ha virágot mutatott neki, azt kérdezte, mért hoz az magot, s miért csirázik fel a mag életadó pezsdülésben? Aztán a nem, a fogantatás, a faj, a születés és halálozás, Isten és sok más kérdés került megfejtésre. Négy kérdéssel mindig sarokba szoritotta őt és ha aztán nem tudta már, hogy mit feleljen, komikus haragvással ott hagyta. Ilyenkor mindég a diadalmaskodás bizonyos kecses nevetése nyiladozott fel ajkán, majd bánatosan vonult vissza álmai birodalmába, az ösmeretlennek s mindannak a határtalan végtelenségébe, a mit elképzelhetünk és a mit hihetünk. Gyakran magyarázatai élénk csodálkozásba ejtették. Tudományosan kiképzett szelleme a bebizonyított igazságokból indult ki, de egyszerre oly hatalmas ugrást tett, hogy egy szárnycsapással a legendák égi világában termett. Lelke előtt angyalok, szellemek, szentek, közvetítő lények, természetkívüli erők rajzot tak fel, melyek az anyagot átalakítják, s melyek abba életet lehelnek. Majd csak egy világ-szellemet képzelt elmélkedéseiben, a mely ötven évszázad leforgásával mindent egy véges szerelmi csókban olvaszt fel, forraszt össze. Ő - mint mondá - ezt magának kiszámította.

Különben Pascal soh'se látta őt ily dúlnak. Egy hét óta, mióta a székestemplomban a kapuczinus prédikált, a napokat láthatólag e szónoklatok után való türelmetlen vágyakozásban töltötte el, és mindig oly izgatott hangulatban indult azokra, mint a leányok az első szerelmes légyottjukra. A következő napokban aztán minden vágya a rendes életmódjáról való lemondásban összpontosult, mintha a való élet minden érzékelhető percze, minden szükséges cselekedete gyermekjáték vagy csak haszontalan ostobaság lett volna. Majdnem felhagyott minden más foglalkozásával, valami legyőzhetlen tunyaságnak adva át magát; órahosszat ült tétlenül ölbe tett kacsókkal, álmodozásokba merengve, távol világokba révedező bágyadt szemeivel. Most a különben korán kelő, dolgos leány későn kelt és csak a második reggelinél jelent meg. De nem az öltözködés igényelte ez időt, mert majdnem egészen levetette nőies kaczárságát s alig hogy megfésülve, igen kuszált öltözetben került elő; de azért még mindig kecses magatartással, diadalmas derüs ifjúsága hamvasságában. Felhagyott reggeli sétáival, a melyeket oly nagyon szeretett a mandula-, olaj- és fenyőfák sorai között megtenni; nem fürdőzött többé a délelőtti nap verőfényében; nem kívánta többé a fenyves gyantaillatát; inkább szobájában, csukott ablakok mellett ült naphosszat, egy sohajtást sem ejtve mozduatlan álmodozásaiban. Délután újra ez a fárasztó tétlenség fogta el a teremben; tunya, kósza bolyongás volt ez, széktől-székiig, ideges izgatottsággal minden iránt, mi eddig érdekelte.

Pascalnak segédkezését nélkülöznie kellett. Egy jegyzet, mit leírásra kiadott, három napig is elhevert. Nem rendezkedett, le se hajolt volna egy földrehullt kéziratért. Pastel-festészetével is felhagyott, bár táblázatos munkája is lett volna, a mesterséges termékenyítés szemléltetéséhez. A nagy, piros, különös színezetű mályvák, melyek mintául kellett, elhervadtak a vázában a nélkül, hogy lerajzolta volna azokat. S egész délután szenvedélyesen egy tulcsigázott képzet-szülte, phantastikus virágcsokron festegetett, különös, soh'se látott szírom-alakzatokat, melyeket a csoda napja pattantott feslésre; szerte kalászok aranysugaras szövevénye csillogott, közbe biborvörös kehelykoronák felfakadozása vakított, nyitott szivekhez hasonlóan; mintha a porzók helyén csillagkötegek, ösmeretlen világok milliárdjai ragyogtak volna fel, egy perczig az égre törve, mint a földről az égbe vezető, csillogó tejut.

- Oh, szegény gyermekem, - mondá ez nap a doctor, - hogy fecsérled idődet ily képze-
lődésekre, míg én sovárgva vártam a mályvák másolatára, melyeket elhagytál hervadni!
Beteggé teszed magadat... A valóság birodalmán kívül nincs sem egészség, sem szépség.

Gyakran még választ sem adott, miután daczos meggyőződése kerülte a magyarázatot. De e
perczen legszentebb hitelvét sértette meg Pascal.

- Nincs valóság, - válaszolta Clotilde röviden.

Pascal nevetni kezdett, felvidítva a bölcselkedő nagy gyermeket e váltakozó nézetei folytán.

- Igen, tudom, érzékeink nem csálthatatlanok, a világot csak érzékeinkkel fogjuk fel s így
lehetséges, hogy e világ nem is létezik. Nyissuk hát fel a balgaság előtt a kapukat... tegyük fel
valóknak a legbohóbb agyrémeket és hagyjuk el a törvények és tények tereit, hogy álom-
képrázatokot szeressünk... Hát nem látod, hogy szabályellenes, ha a természetet elnyomod,
hogy az élet egyedüli érdeke az életbe vetett hit, hogy azt kell szeretnünk és szellemünknek
minden erejét arra fordítanunk, hogy mindjobban megösmérjük?...

Clotilde daczosan elutasító mozdulatot tett és a társalgás elnémult. Nagy kékczeruza
vonásokkal vont be a festményét és most olyannak tűnt az fel, mintha fényes nyáréj ömlenék
át rajta.

De két nappal később egy vita folytán még jobban elmérgesedett a helyzet. Estebéd után fel-
ment Pascal a terembe, hogy dolgozzék, míg Clotilde künn maradt a terrassen. Órák multak és
egész elcsodálkozott, hogy már éjfél is elmúlt és még nem hallotta őt szobájába visszamenni.
Azt hitte, hogy künn alva fogja találni. Miután künn nem találta, mért nem jött vissza, hova
mehetett ily későn? Az éj csodaszép volt. Enyhe szeptemberi éj. A mérhetlen égkárpit a maga
sötétkéi homályában csillagokkal volt behintve és e holdfény nélküli égen a most oly külö-
nösen nagy csillagok oly tisztán ragyogtak, hogy bevilágították a földet. Először a tornác
korlátján hajolt át, a lankán nézett szét, a vakolatlan kőkerítésen, mely a vasutttöltésig huzó-
dott; de semmi se mozdult, csak a gömbölyű, mozdulatlan olajfakoronák sötéltettek felé.
Aztán azt hitte, hogy a platánok alatt lesz a szűkőkutnál, elmerülve annak folytonos,
kristályhangu muzsikájába. Odasietett, behatolt a sötét árnyéku feketeségbe, mely oly sűrű
volt, hogy ő maga is, aki minden fatörzset ösmert, kinyújtott karokkal védte magát a botlástól.
- Aztán óvatosan tovább tapogatózva, átkutatta a fenyvest, a mely ép oly sötét volt, de nem
talált senkit. Végre harsány hangon kiáltá:

- Clotilde, Clotilde!

Az éj csendes és néma maradt. Időről-időre újra hivatgatá:

- Clotilde, Clotilde!

Se hang, se szó! A visszhang aludni látszott, hangja elhullámozott a kékes sötétség végtelen
tengerében. Teljes erejéből kiáltott; visszatért a platánok alá; aztán mint örült futott a fenyves-
be, az egész birtokot átkutatva, míg egyszerre a nagy szabad mezőnyön találta magát.

Ez órában az is mély álomba volt merülve. Hosszu évek óta, mióta kalászt nem vetettek, buja
fü nőtt azon, mit a nap elszáritott; aranysárga volt az, mintha lekaszálták volna, olyan, mint a
süppedő szőnyeg hosszú, puha szálai. - És a dús növényzet e pamataiban a picziny kövecskék
sohse fáztak át, gőzölögtek az éj némaságában, ragyogtak az éjjeli kisugárzó melegtől, melyet
bennük annyi forró dél mámoros heve összegyűjtött.

Siváran és elhagyatva, terült el a hely az ég csendje alatt a gőzölgő párák forró ködében és
Pascal átfutotta, hogy a gyümölcsösbe érjen, a midőn majd megbotlott egy elnyújtózkodó
emberi testben, mely előtte mozdulatlanul feküdt. Ijedten kiáltott fel:

- Hogyan, itt vagy?

Clotilde válasza sem méltatta. Hanyatt feküdt, kezét feje alá téve vánkosul, égre szegzett szemekkel; halvány arczáról nagy szemei fényt löveltek szerte.

- Nyugtalankodom már miattad s negyed órája, hogy kiáltalak - nem hallottad hangomat?

Végre ajka szóra nyilott:

- Igen.

- Ez már bolond dolog, miért nem válaszoltál hát?

De újra előbbi szótlanságába merült, konokul megtagadta a magyarázatot, szemeit az ég kárpitján pihentetve:

- Előre, feküdj most ágyadba, majd holnap megmondod!

De még mindig nem felelt, újra és újra kérte bár, hogy jöjjön vele, de nem mozdult egy cseppet se. Végre leült hozzája a földre és érezte maga alatt a kavicsok melegét.

- De csak nem aludhatsz itt künn... És legalább válaszolj. Mit csinálsz itt tulajdonképpen?

- Én szemlélődéseken merengek.

És nagy, mozdulatlan szemeiből, melyek mereven tágra voltak nyitva, tekintete mindinkább magasabbra és magasabbra látszott felhatolni, fel egészen a csillagokig. Egészen beleveszett a nyári éj végtelen csillagsugaras derűjébe.

- Ah! mester - mondá lassu, vontatott hangon - mily korlátolt és szűkkörű az, a mit te tudsz, mindahhoz képest, a mi bizonyára ott fenn létezik a magasban... Hogy nem válaszoltam neked, az csak azért volt, mert bűnt szívvvel gondoltam rád s nagyon aggódtam érted. Nem kell azért neheztelned reám!

Oly benső gyöngédség melege rezgett hangjában, hogy Pascalt mélyen megindította. Ő maga is hanyatt feküdt a földre, könyökeik egymást érintették s beszélgetni kezdtek.

- Igen félek, kedvesem, hogy aggodalmaid nem okosak... Te rám gondolsz, bánatod van. Miért hát?

- Oh, bizonyos dolgok miatt, melyeket neked csak nagynehezen fogok tudni megmagyarázni. Nem vagyok tudós. Sok mindenre tanítottál, de én magam még többet tanultam nálad azáltal, hogy melletted éltem. Vannak dolgok... igen, melyeknek lételet én érzem... Talán, megkísérelhetem neked mindazt elmondani, miután itt most egyedül vagyunk és az idő is oly szép.

Pascal telisteli szíve túláradt e bizalomkeltő csodás éjben, órákig tartó elmélkedései után. Nem szólt egy szót se, félt, hogy nyugtalanítani fogja és várt vallomásaira.

- Midőn még kicsiny voltam, és a midőn téged először hallottalak a tudományról beszélni, úgy tűnt fel nekem, hogy te is arról a jószágos istenről beszélsz, úgy hevültél te a remény és hit eszményeitől. Semmi se látszott neked többé lehetetlennek. A tudománnyal akartál minden titkot megfejteni és vele megvalósítani az emberi nem tökéletes boldogságát. Szerinted óriás léptekkel halad minden előre. Minden nap meghozta a maga felfedezését, a maga bebizonyítását. Még tiz, még ötven, még száz év - mondtad - kell talán, és megnyílnak tán az egek és mi az igazságot szemtől-szembe fogjuk látni... Nos, az évek mulnak és semmi sem nyílik meg és az igazság mindinkább vissza-visszaszorul.

- Oh, te türelmetlen vagy, - válaszolt Pascal egyszerűen. - Ha egy ezred szükséges mindehhez, úgy azt is be kell várnunk.

- Az igaz, de én nem tudok várni. És szomjazom a tudást; én most akarok boldog lenni; egyszerre akarok mindent tudni és teljesen, végleg boldog lenni. Lásd, ez az, a miért szenved-

dek, hogy egy szárnycsapással nem tudok a teljes megismeréshez eljutni, hogy nem tudok a teljes üdvösségben megpihenni; a kételytől, az aggályoktól menten. Hát élet-e ez, mindig aggódó léptekkel hatolni elő a sötétben, soha egy óra pihenést sem élvezni, a nélkül, hogy a következő percek vélt borzalmaitól ne kellessen megreszketnünk? Nem! nem! A teljes megismerést, a tökéletes boldogságot akarom egy nap alatt. A tudomány megígérte azt nekünk és ha meg nem adja, a mit ígért, úgy csődbe jutott, hitelét veszítette.

Pascal ekkor szenvedélyesen izgatott lett.

- De hisz mindez balgaság, gyermek, a mit te itt mondasz; a tudomány az még nem a kinyilatkoztatás! Az a maga útján halad és dicsősége éppen a legvégső erőmegfeszítés... És aztán nem is igaz; a tudomány nem ígérte meg a boldogságot.

Élénken félbeszakította:

- Hogyan, nem igaz! Nos, hát üsd fel ott fenn könyveidet! Igen jól tudod, hogy én olvastam azokat! Tele vannak ilyen ígérekkel. Ha olvassuk azokat, azt hisszük, hogy a föld és az ég diadalmas meghódítására indulunk; mindent lerombolunk és megesküszünk, hogy csupán a tiszta ész, a biztosság és az eszély mindent pótolandnak!... Én is ment vagyok a kételytől, - mint a gyermekek, - ha valamit megígértek nekem.

Karja erre hatalmas tiltó mozdulattal szelte át a levegőt: a fenséges éj áthertizta ükrét.

- Minden esetre, a tudomány csak tabula rasat csinált; a föld sivár, az ég üres, és mi lesz véleményed szerint velem, még akkor is, ha te a tudományt felmented azon ígért remények beváltása alól, a melyekben én hittem? Mert én a boldogság és annak biztossága nélkül nem élhetek. Milyen alapra fektessem egész belső világom abban a perczben, midőn az ó világot leromboljátok s oly kevéssé igyekeztek új világnézetet felállítani? A kutatás, az elemzés döngetéseire az egész ó építmény csattogva megrendült, összeomlott s nem maradt belőle más vissza, mint az eszeveszett tömeg, mely még a romokat is fel akarja dúlni, miután nem tudja, hogy mely kőre hajtsa a fejét, midőn a viharok és az orkánok feje fölött dühöngnek s menedék után jajveszékel, a hol az elvesztett életet újra kezdhesse... Nem kell hát bátortalanságunk és türelmetlenségünk felett csodálkozni. Nem várhatunk tovább! Miután a tudomány hitelét veszítette, inkább visszatérünk az ó iratelvekhez, melyek évszázadokon át boldoggá tették az emberiséget!

- Ah! - kiáltá Pascal - úgy van! A fin de siècle petyhüdségének fordulópontjához értünk el, a tudomány rengeteg halmaza kifárasztotta, elcsigázta idegeinket. A hazugságok örök létele, a képzelődések örök szükséglete az, mely az emberiséget mindig vissza fogja vezetni az ösmeretlen világok ingerlő varázslatahoz! Miután mindent soh'se fogunk tudni, minek tehát egyáltalán többet tudni? Miért ne elégedjünk meg a tudatlansággal, ha a kiküzdött igazságok nem nyújtják a közvetlen, a bizonyos boldogságot; miért ne érzük be a tudatlanság sötét, kísérteties homályával, a melyben az emberiség gyermekálmait álmodta át? Ez a misticizmusnak ellenséges visszatérése; ez a visszahatása a százados tapasztalásoknak és kutatásoknak. És ennek is meg kellett lenni, szakadórokra is kellett számítani, kiknek igényeit nyomban nem fog lehetni kielégíteni. De van egy nyugpont, ez ott fenn van! Az előrehaladást szüntelen folytatnunk kell, egészen a határtalan ürig ott fenn, a mely már látóhatárunkon kívül esik.

Egy ideig Clotilde mozdulatlan hallgatott, szemei elrévedeztek abba a millió és millió csillagvilág-birodalomba, mely ott fenn ragyogott a sötétkék égen.

A kasseopeia csillagképletét egy lehulló csillag fényive tüzfénynyel szelte át. És a ragyogó mindenség ott fenn, lassan fordult tovább szent, sugárzó fényében tengelye körül, míg a sötét földről feléje csak árnyas borongás áradt, mint egy alvó nő csendes, forró lehelethulláma.

- Mondd, - kérde Pascal jóságos hangján, - a te kapuczinusod zavarta így meg fejedet?

Ő zavar nélkül válaszolt:

- Igen, ő a szószékről oly dolgokról prédikált, melyek egész valómat megrendítették; mind az ellen beszélt, a mire te tanítottál; és úgy érzem magam, mintha az a tudomány, mely tőled származik, engem megsemmisítene... Istenem, mi lesz belőlem?

- Szegény gyermek, iszonyu dolog az, így elkínózni magadat. De még mindamellett nem aggódom komolyan, mert nem lehet oly hamar egyensúlyodból kizavarni; józan, okos, kerek fejcskéd van, világos és szilárd agyad, mint a hogy azt neked gyakran mondogattam. Te csak majd megcsillapsz... De mi legyen a többi szegény kedélyek sivár elpusztulásával, ha te, az egészséges kedélyű, így meg vagy zavarodva? Hát nincs-e neked meg a hited?

Clotilde hallgatott és mélyen felsóhajtott.

- Bizonyára, a boldogság egyszerű szempontjából ítélve, a hit oly vándorbot, melylyel a járás igen kellemes és könnyű, ha megvan az szerencsénk, hogy birunk hinni.

- Ah, én többet nem tudok már - válaszolt Clotilde. - Vannak napjaim, melyeken hiszek, de vannak, midőn újra könyveiddel tartok. Te vagy az, ki ingadozóvá tettél, te vagy az oka, hogy szenvedek. De talán minden szenvedésem az ellened való fellázadásban birja csiráját... mert szeretlek... Nem, nem, ne mondj semmit, ne mondd, hogy megcsillapulok... ez e pillanatban még jobban megzavarna... Te tagadod a természetfölöttit. A misticizmus neked meg nem magyarázható. Te még azt is megengeded, hogy soh'se fogunk mindent tudni - és e szerint összes létérdekünk csak végtelen harcz- és küzdelemsorozat az ösmeretlen ellen - abban az örök vágyban, hogy mindig többet és többet tudhassunk... Ah, én már, sajnos, többet ösmerek belőle, mintsem hinni tudnék, sokkal jobban meghódítottál és vannak óráim, a midőn azt hiszem, megöl - megöl a töprenkedés!

Pascal kezecskéjét, mely a meleg fűben pihent, megfogta s hevesen megszorította.

- De hisz maga az élet az, a mi félelemmel tölt el, te kis bohó lélek. És milyen igazad van, midőn azt mondod, hogy az egyedüli boldogság a folytonos küzdelemben rejlik. Mert a jövőben a tétlenség nyugalma egyszerűen lehetetlen lesz. Nem lehet fegyverszünetet remélni: az önkényes szellemi vakság pihenését. Előre kell törni, előre magával az étellel, mely maga szintén folyton előre tör. Mindaz, a mit javasolnak, a multhoz való visszatérés, a holt vallásoknak a modern élethez való hozzányírálása, a modern szükségletekhez való ujjáalkotása, az mind, mind ostobaság! Tanuld meg, óh, az életet megösmerni; szeresd azt - éld át úgy, a hogy át kell azt élnünk - nem létezik más bölcsesség.

Izgatottan elvonta erre kezét és reszkető hangja tisztán elárulta ellenszenvét.

- Az élet utálatos, hogy tudnám hát azt nézeted szerint nyugalmasan és boldogan átélni. Borzalmas világítást vet tudományod az életre; a te kutatásaid behatolnak az emberi sebek mélyibe, hogy azoknak borzalmait feltárjad. Te mindent megmondasz könyörtelenül és a dolgok és emberek iránti utálatunkat minden vigasz nélkül hagyod.

Lángoló meggyőződés hangján szakította őt Pascal félbe:

- Mindent megmondok, hogy tanuljuk megismerni, hogy mindent meggyógyíthassunk.

Clotilde egyszerre vad haraggal emelkedett fel fektéből:

- Ha legalább egyenlőség és igazság élnének szivedben. De te magad is belátod, hogy csak az erősebbé az élet és a gyenge menthetlenül elvész, éppen azért, mert gyenge. Nincs két tökéletesen egyforma lény, sem egészség, sem szépség, sem ész dolgában, minden az esetlegesség, a dolgoknak a találkozásától függ... És minden összeroskad, mióta a szent igazság uralma letűnt a földről.

- Igaz - mondá halk hangon, mintegy magához - egyenlőség nem létezik. Egy társadalom se tudna megélni, ha rája alapítanák. Már évszázadok óta akartak ezen a bajon a felebaráti szeretettel segíteni. De ez a világ összeomlott és ma az igazságot részesítik előnyben. Hát igazságos-e maga a természet? Én inkább logikusnak tartom tényeit. A logika talán természetesebb és fenköltebb igazság, amely közvetlen a végeredményeket tartja szem előtt.

- Hát az-e az igazság, mely az egyént az egész faj boldogsága kedvéért eltapossa, mely egy gyengébb fajt a diadalmas érdekében elpusztít? Nem, nem, ez bűn. Nincs is más e világon, csak bűn és mocskok. Igazsága neki volt ma a templomban, hogy a föld meg van romolva és a tudomány csak annak a korhadtságát tárja fel és hogy fenn a magasban kell, hogy menedékünket megtaláljuk. Oh, mester, - borult elébe zokogva - könyörögve kérlek, hadd, hogy megmentsem magam, hadd, hogy megmentselek!...

Könyvekbe tört ki, és magánkívüli zokogása a tiszta éj csendjében hangzott el. Hiába igyekezett Pascal őt csittítani, Clotilde túlkiaította.

- Hallgass rám, mester! Tudod, hogy szeretlek, mert te vagy számomra minden... Te okozod kinjaimat, majd megfullaszt ez a gondolat, hogy nem egyezünk, hogy örökre el volnánk egymástól választva, ha holnap mindketten meghalnánk... Miért nem akarsz hinni?...

Még mindig megkísérlette őt érvekkel megnyugtatni.

- Lásd, te egy kis bohó vagy, kedves lelkem...

De Clotilde térdre borult előtte, megragadta kezeit, görcsösen belekapaszkodott, majd lázasan karolta át térdeit.

Mind hangosabban könyörgött, oly kétségbeesett panasszal, hogy a messze fekete tájék zokogva visszhangzott.

- Halld... A templomban beszélt így... Meg kell változtatnia életmódját; meg kell hogy vezekljen; el kell égetnie a multja tévedéseit; igen, könyveidet, iratsomóidat, kézirataidat! Hozd meg ezt az áldozatot, mester, - térden könyörgök érette... És meglátod azt a boldogságos életet, a mely aztán együttélésünkben kínálkozik!

Végre Pascal felháborodott.

- Nem, ez már sok, hallgass!

- Ha rám hallgatnál, mester, úgy megtennéd, a mit kívánok. Biztosítalak, hogy végtelenül szerencsétlen vagyok, annak ellenére, hogy szeretlek, végtelen szeretettel. Hiányzik valami a mi gyöngédségünkből. Egész mostanáig üres és czéltalan volt az és most az ellenállhatatlan vágyát érzem, hogy betöltssem mindennel, a mi isteni és örök. Mi hiányozhatnék nekünk szeretetünkből, ha nem az Isten? Óh, térdelj le hozzám, imádkozzál velem!

Pascal kiszabadította karjait, most már ő is végkép megharagudott.

- Hallgass! Te őrvöngsz! Én szabadjára hagytalak téged, hagyj engem is szabadnak.

- Mester, mester, én csak a mi boldogságunkat akarom... Elragadnálak téged messzire innen, igen messzire. Magányba vonulnánk, hogy Istennel éljünk.

- Hallgass!... Soha, nem, soha...!

Ekkor egy perczre, így szemtől-szembe, fenyegető némaság vett rajtuk erőt s körülöttük a Soulejade bontotta ki éjszakai csendjét, olajfáinak rezdülő árnyait, fenyőinek és platánjainak lombsötétjét, melyből a szökőkut bús dallama hangzott fel. S fejük felett a mérhetetlen, kristály-csillagokkal telehintett ég reszketve elhalványodni látszott, bár a reggeli szürkület még messze volt.

Clotilde felemelte karját, hogy a sejtelmesen megrezdülő, kósza sugarak fényében reszkető égre mutasson.

De gyors mozdulattal Pascal lefogta kezét és a magáéba tartva, a föld felé mutatott. Hangos szót se váltottak többé, magukon kívül voltak szenvedélyes ellenségeskedésükben. Lázas haragra lobbantak.

Clotilde hevesen visszavonta kezét, oldalt ugrott, mint egy zablázhatalan, büszke paripa, a mely ágaskodik; aztán elfutott az éjben a ház felé. A dombtető kavicsain hallani lehetett apró cipőinek távolodó kopogását, mely aztán a faszor homokjában süppedésbe némult. Pascal kétségbeesve, kérő hangon hívta. De Clotilde nem hallgatott reá, nem felelt, csak futott. Félelemtől elfogódva, szorult szívvel iramodott utána és a platánok óriási facsokorját megkerülve, elég jókor ért oda, hogy őt, mint valami forgószelet eltűnni lássa a lépcsőházban. Utána vetette magát, felszaladt a lépcsőn, odaütődött Clotilde szobája ajtajához, melyet az elreteszelt. Itt kissé lecsillapult, teljes erejének megfeszítésével tartózkodott attól, ellenállt égő vágyának, hogy reá kiáltson, hogy beszakítsa az ajtót, hogy lássa, hogy meggyőzze, hogy egészen magáénak tarthassa. Egy perczig mozdulatlan állott a szoba mély csendjével szemben, honnan egy hang sem hallatszott. Kétségkívül az ágyra borult Clotilde, hogy vánkosába fojtja zokogását és kiáltásait. Aztán elhatározta magát, hogy lemegy a lépcső ajtaját becsukni s újra felment halkan, hogy meghallja, nem tört-e ki zokogásba, és már megvirradt, midőn kétségbeesve, könnybefulva nyugodni tért.

Ettől kezdve könyörtelen harcz indult meg köztük. Pascal kikémlelve, boszantva és fenyegetve érezte magát. Nem volt többé otthona, nem volt háza; ellenség fészkelte abban szüntelen, a mely kényszerítette őt, hogy mindent féltsen, hogy mindent elcsukjon. Kétszer egymásután, két ideganyag fiola darabokra zúzódott és el kellett magát torlaszolni szobájában, a honnan kihallották, hogyan tompítja mozsártörőjének zaját, sőt még ebéd alkalmával se jött elő. Nem is vitte többé magával látogatásaira, mert elkedvetlenítette a betegeket támadó hitetlenségének kifejezésével. Mihelyt elment, csak egy gondja volt, hogy hamar visszajöjjön, mert attól félt, hogy lakatait feltörve, fiókjait felfeszítve fogja találni, mire visszajön. Nem bizta meg többé a jegyzetek osztályozásával, lemásolásával, mióta több közülök eltűnt, akár csak a forgószelet hordta volna el azokat. Sőt még tanulmányainak kijavításával sem merte többé megbizni, mert észrevette, hogy egész részletet kivágott egy cikkből, a mely katolikus érzelmeit sértette. Clotilde így tétlenségre volt kárhoztatva, bebarangolta a szobákat és elég sok idő fölött rendelkezett, hogy kieszelje az alkalmat, mely a nagy szekrény kulcsát kezére játszsza. Ez volt bizonyára az álma, a terv, a mely agyában forgott hosszú hallgatásai alatt, midőn csak szemei ragyogtak és keze lázban égett; a kulcsot akarta birni, hogy mindent kivehessen, mindent szétrombolhasson, egy autodafét rendezzen, mely istennek tetsző dolog legyen! Néhány lap kézirat, mig Pascal felöltőjét vette fel s kezét mosta meg, hirtelen eltűnt az asztal sarkáról, hova letette, más nyomot sem hagyva, mint a kandallóban egy csepp hamut. Egy este, midőn egy beteg miatt megkésett és az esthomályban hazasétált, örült félelem fogta el egy vastag, fekete füstfelhő láttára, mely fűrtökben gomolygott fel, elhomályosítva a sápadó égboltot. Nem-e Souleide volt ez, mely kéziratának örömtüzeiben borult lángra? Hazafelé rohant és csak akkor csendesült el, midőn észrevette, hogy szomszéd szántóföld gyökérintásra használt tüze az, melynek füstje lassan gomolygott az ég felé.

És mily iszonyu szenvedés volt ez; a tudós az a kínja, a ki így látja magát fenyegetve fenköltségében és műveiben. A felfedezései, hátrahagyandó kéziratai voltak büszkesége; ezek az ő alkotásai, a vére, gyermekei, s mikor azokat elégetik, őt magát égetik el. A mi leginkább ki-nozta ebben az eszméi ellen irányzott folytonos törvetésben, az volt, hogy az ellenség szívébe volt zárva, honnan el sem kergetheté, mert mindezek ellenére is szerette azt. Fegyvertelen, minden lehető védelem nélkül állt vele szemben, a ki ellen nem akart semmit tenni, így tehát

nem maradt más ellenszere, minthogy gondosan őrködjék. De mind jobban összebogozódott körötte a folytonos elzárásoknak ez az óvó hálójá; már zsebében is ott érezte a tolvajkezeccskét; már zárt ajtók mögött se volt nyugalma; attól félt, hogy a falrepedéseken keresztül is kifosztják.

- Szerencsétlen gyermek! - kiáltott fel egy nap! - Nincs te kívül senkim e világon, te pedig megölsz... Tudom, szeretsz és mindezt ép ezért teszed, és ez épen a rettenetes. Jobb volna mindjárt véget vetni mindennek és ha nyakunkba követ akasztva, vízbe ugranánk.

Clotilde nem válaszolt, csak bátor szemei beszéltek lángoló tűzben, hogy kész mindjárt meghalni, ha vele halhat meg.

- E szerint, ha én hirtelen ma meghalnék, mi történnék holnap? Kiürítenéd a szekrényt, a fiókjaimat, halomra hordanád munkáimat és elégetnéd! Igaz, ugy-e? S tudod, hogy ez valóságos gyilkosság lenne, akár csak embert ölnél? És mily szörnyű gyávaság, megölni az eszmét!

- Nem, - mondá Clotilde tompa hangon, - megölném a rosszat, mert meg kell gátolni terjedését és ujhodását.

Mindeme szóváltások még jobban lángra szították haragvásukat. Egy este az öreg Rougonné toppant be ily czivódásuk közben, a ki aztán egyedül maradhatott Pascallal, mert Clotilde szobájába futott. Csend állott be. Félicité úgy tett, mintha fájna neki a jelenet, bár titkos öröm ragyogott ki szeméből.

- Szegény háztájakok lám valóságos pokol! szólalt meg végre.

Pascal válasz helyett vállat vont. Hiszen mindenütt ott érezte anyját a fiatal leány háta megett, ki tulságig szította benne a vallásos meggyőződést és a lázadás csiráiból sarjasztotta fel a vizsályt. Nem voltak illúziói, tudta jól, hogy a két nő már beszélt aznap egymással, és hogy éppen ezen találkozásnak egészen tudatosan kieszelt méregkeveréke volt, a mi e rettenetes jelenetet okozta, mely még most is reszketéssel tölti el. Kétségkívül anyja láttele felvétele céljából jött, a pusztításokat akarta látni, hogy messze van-e még a kifejlés?

- Így tovább nem tarthat! - vette újra fel Félicité a fonalat. Ha nem tudtok tovább megfélni egymással, úgy váljatok el. Küldd el Maximehoz, a ki a napokban ismét irt.

Pascal sápadtan, de erélyesen egyenesedett fel:

- Haragban váljunk el? Nem, nem, ez örökös lelkifurdalás, gyógyíthatatlan seb lenne. Ha már el kell egykor válunk, akarom, hogy a távolból is szerethessük egymást... De miért is válnánk el, egyikünk se panaszkodik?

Félicité látta, hogy ezúttal elhamarkodta a dolgot.

- Kétségkívül, ha nektek örömet okoz a czivakodás, úgy senkinek semmi köze hozzá, de engedd meg ez egyszer, hogy Clotildenak adjak igazat. Te kényszerítesz annak a bevallására, hogy igenis, épen most beszéltem vele; igen, jobb ha tudod, ámbár titoktartást ígértem... Tudd meg hát, hogy nem boldog és sokat panaszkodik. Képzelheted, hogy mennyire lehordtam, hogy föltétlen engedelmességet kötöttem a szívére; de ez meg nem gátol abban, hogy megértsem őt és meg tudjam ítélni, hogy te vagy az, a ki mindent elkövelsz, hogy boldogtalanok legyetek.

Leült és így Pascalt is rákényszerítette, hogy a terem egy zugában helyet foglaljon. Meglátszott rajta, hogy el volt ragadtatva attól, hogy fia most egyedül van vele és könyörületességének van kiszolgáltatva. Már többször ráakarta őt így magyarázatadásra szorítani, de Pascal mindig kikerülte. Ámbár anyja már évek óta kinozta s ámbár Pascal mindent tudott anyjáról, megmaradt az a tiszteletteljes fiú, a ki megesküdött magában, hogy soh'se fog a szülői

tisztelet eme konok magatartásától eltérni. Azért, mihelyt valami kényes tárgyra tért, feltétlen hallgatásba merült.

- Nézd, én értem, hogy Clotildenak nem akarsz engedelmeskedni, de hát nekem?!... Ha én kérnék, hogy nekem áldozd fel ezeket az utálatos iratcsomókat, melyek itt a szekrényedben vannak? Tegyük fel - mitől Isten őrizz - hogy hirtelen meghalsz és ezek a papírok aztán idegen kézbe kerülnek, akkor mind meg vagyunk becstelenítve! Ezt ugy-e nem akard? Hát akkor mi a célod? Miért ragaszkodol oly konokul veszélyes játékaidhoz?... ígérd meg, hogy elégeted azokat.

Pascal hallgatott, de végre válaszolnia kellett:

- Anyám, már kértem, hogy erről ne beszéljünk soha!... Nem tudom teljesíteni kívánságát!

- De legalább mondj valami okot. Azt hihetné az ember, hogy a családod oly közönyös előtted, mint ama marhacsorda ott lenn. Pedig te is e család ivadéka vagy? Ámbár tudom, mindent elkövetsz, hogy ne tartozzál hozzá, némelykor magam is bámulok és megdöbbenve kérdelem, honnan származhatol? Mind a mellett nagyon csúf dolognak tartom részedről, hogy így törekszel a bemocskolásunkra, és hogy nem tart vissza a gondolat, vaj' minő fájdalmat fogsz ezzel okozni, nekem, anyádnak! Ez valóságos gonosztett!

Pascal fellobbant feltett szándéka ellenére, érezte egy perczig a védelem szükségét.

- Keményen bánsz velem, nincs igazad. Mindig hittem az igazság szükséges voltában és annak absolut hatályosságában. Igaz, mindent megmondok másokról és magamról, mert szilárdan hiszem, hogy ekkor cselekszem a leghelyesebben. Először is, iratcsomóim nem a nyilvánosságnak szánvák. Ezek csupán amolyan személyes jegyzetek, melyektől megválni nehezemre esnék. Aztán tudom, hogy nem csupán ezeket, de a többi kézírataimat is kívánod. Soha, míg én itt élek, egy sornak sem szabad elpusztulnia!

Máris megbánta, hogy annyit beszélt, mert látta anyját, amint feléje közeledik és őt sarokba szorítva, mint kényszeríti kegyetlen magyarázatokra.

- Hát menj a végletekig! Mondd meg, mit lobbantsz a szemünkre? Igen, nekem például... tán azt, hogy oly nagy fáradtsággal felneveltelek? Sokáig tartott, míg kis vagyunkra szert tettünk és ha ma jólétnek örvendünk, nehezen szereztük azt. Miután mindent láttál és mindent leirtál a jegyzeteidbe, tanubizonytságot tehetsz róla, hogy családod több szolgálatot tett másoknak, mint mások neki. Nélkülünk Plassans két izben ment volna tönkre. Igen természetes, hogy csak hálátlanságot és irigységet arattunk, annyira, hogy ma is el volna az egész város ragadtatva, ha valami botrány sárral mocskolná be nevüket. Ezt csak nem akarhatod és biztos vagyok benne, hogy magatartásom méltóságától, melyet megőriztem a császárság bukása és ama szerencsétlenségek óta, melyekből soh'se fog Franciaország kibontakozni, te sem tagadod meg elösmerésed?

- Ugyan anyám, hagyja békén Franciaországot, - mondotta Pascal ujjal, - mert ezuttal a legérzékenyebb oldalát sértette meg anyja. - Franciaországnak szivós az élete és azt találom, hogy azon az uton halad, hogy az egész világot meglepje gyógyulása gyorsaságával. Vannak ugyan benne korhadó elemek... Nem rejtettem el azokat, inkább reájuk mutattam. De ön nagyon félreért, ha azt hiszi, hogy én a végpusztulást hiszem, azért, mert rámutatok a sebekre és a fekélyekre. Én az életben bízom, mely mindig kilöki magából a kártékony testeket, s új húst sarjaszt, hogy behegeszse a sebeket, sőt a halál rondasága közepette is az egészség és a folytonos újjászületés felé halad.

Tűzbe jött, de a mint ezt észrevette, haragos arcczal elhallgatott és nem szólt többet. Anyja most ama siráshoz folyamodott, melynek könyei rögtön felszáradnak. Ujra rátért ama rettegésre, mely aggkorát megszorítja és kérte, hogy családja iránt való tekintetből béküljön ki

istennel. Nem adott-e ő maga példát a bátorságra? Egész Plassans, a Sain-Marc negyed, a régi és az újváros nem hódoltak-e meg büszke lemondásának? Ő csak azt követelte, hogy járjanak kezére s minden gyermeke úgy feszítse meg erejét, mint ahogy ő maga. Jenőnek a példájára utalt, a nagy emberére, a ki oly magasról bukott alá, és a ki egyszerű képviselőnél nem is akart több lenni, utolsó lehelletéig védve ama bukott kormányformát, melynek dicsőségét köszönhette. Ép ily dicsérettel volt Aristide iránt is eltelve, a ki soh'se esett kétségbe, a ki az új kormányforma alatt is igen szép állást szerzett magának, azon igaztalan catastropha ellenére, mely őt az általános Unio romja alá temette. Csak Pascal maradna épen vissza és nem tenne semmit annak érdekében, hogy békében tudjon meghalni a Rougon-család végleges diadalra jutásának gyönyörében? Ő, a ki oly eszes, oly gyengéd és oly jó! Oh, ez lehetetlen! Ugy-e el fog jövő vasárnap jönni misére és el fogja égetni azokat a papirokat, a melyeknek már pusztá gondolata beteggé teszi? Könyörgött, parancsolt, fenyegetett! De Pascal nem válaszolt, sokkal nyugodtabb és legyőzhetlenebb volt tiszteletteljes magatartása. Nem akart vitatkozni, sokkal jobban ösmerte anyját, semhogy remélhette volna, hogy érvekkel meggyőzhethné és hogy meg merhette volna bolygatni a multakat.

- Hagyjuk, - kiáltá, midőn őt oly rendithetlennel látta, - te nem tartozol hozzánk, mindig mondtam, hogy te vagy, a ki minket megbecstelenítsz!

Pascal meghajolt.

- Anyám, ön meg fogja fontolni a dolgot és meg fog bocsátani nekem.

Félicité egész magánkívül ment el. Midőn a ház kapuja előtt Márhával találkozott, ott könnyített a szívéen, nem sejtve, hogy Pascal, a ki felment a szobájába, melynek ablakai tárva nyitva voltak, mindent meghallhat. Kiöntötte gyűlöletét, megesküdt, hogy a papirokat mégis csak meg fogja semmisíteni, ha Pascal nem akarja azokat önként feláldozni. De az, a mi a doctorban a vért megfagyasztotta, Márhának fojtott hangú csittitása volt. Nyilván a czinkostársa volt. Ismételte, hogy várni kell s nem szabad semmit sem elhamarkodnia, hiszen ő és a kisasszony szent megesküvést tettek, hogy le fogják őt győzni, mert egy percnyi békét sem hagynak néki. Megesküdtek arra is, hogy ki fogják békíteni az Uristennel, mert lehetetlen, hogy ily szent ember, mint ő, vallás nélkül éljen. És a két asszony hangja elhalkult, már több se volt a suttogásnál, a pletyka és összeesküvés elfojtott mormolásánál, melyből csak elejtett szavakat, a megállapított eljárásokat és a kiadott rendeleteket: egész szabad személyének lebilincselését vehette csak ki. Midőn anyja végre elment, látta, mint távozik lányos könnyed lépteivel önelégülten és mint tűnik el finom karcsu termete a poros uton.

Pascalnak ez teljesen kétségbeesett, elcsüggedt órát okozott. Azt kérde magában, hogy minek is e küzdelem, ha szerettei mind ellene frigyessülnek? Ez a Mártha, a ki egy szavára tűzbe ment volna, elárulja őt, hogy jót tegyen vele. És Clotilde, ezzel a szolgálóval szövetkezve, a zugokban bujkál, ármányokat sző és segítségéhez folyamodik, hogy kelepczéket állítson elébe. Ime, egész egyedül van, árulók vannak körülötte csak; kik a beszívott levegőjét is megmérgezik. E kettő még hagyján, ezek szeretik őt, ezeket még meg lehet indítani; de hogy az anyja van mögöttük, érte elszánt hajszaikat és nem remélheti többé, hogy visszahódítja őket maga számára.

Azon félenkségnél fogva, mely őt, a tudomány emberét, fellobbanó szenvedélyeiben is a nőktől visszariasztotta, kettős súlylyal nehezedett rá az a gondolat, hogy három nő akarja őt papucs alá hajtani. Valamelyikét közölök mindig háta mögött érezte; ha szobájába zárkózott, a fal mögül tűnt fel előtte, kísértették és azzal a folytonos félelemmel töltötték el, hogy eszméit lopják meg, még mielőtt azok alakot öltöttek volna méhükben, mielőtt agya még meg se szülte azokat.

Ez volt Pascal életének legboldogtalanabb szaka. A folytonos védelmi állapot, melyben élnie kellett, megtörte és sokszor azt hitte, hogy lába alatt ingadozik háza talaja. Ekkor bánta csak, hogy nem nősült, hogy nincsenek gyermekei. Tán ő is félt az élettől? Nem volt-e most ugyancsak megbüntetve önzéseért? Ez a gyermek utáni bánkódás gyakran kinozta őt; szemei könnyekkel teltek meg, ha az uton tiszta tekintetű lánykákkal találkozott, a kik rámosolyogtak. Kétségkívül itt volt Clotilde; de ez másfajta szeretet, melyet ime, viharok dúlhatnak fel, és nem az a nyugodt, végtelen édes, engyermeke iránti gyöngédség, melybe most oly jól esett volna fájó szívét elringatni. És most, a midőn élete végét érezte közeledni, életének a folytonossága lett volna a gyermek, mely a létét örökkössé tenné. Minél többet szenvedett, annál több vigaszt nyújtott volna neki a tudat, hogy örökbe hagyhatja ezt a szenvedést: az életbe vetett hitét. Mentnek érezte magát a család pszichologiai hibáitól; de még az a gondolat se tartotta volna vissza, hogy az öröklődés generációkon átugrik és hogy fiában az ősök bűnei újra jelentkezhetnének. A korhadttal termőtalaj, az utálatos, hosszú sorozatai az ősöknek azért még mindig sóvárogtatta ezen ösmeretlen gyermeke után, mint a hogy az ember a váratlan nyereséget, a ritkán jelentkező boldogságot, a szerencse kedvezését esengi, mely örökre megvigasztalhat és boldogíthat. És most, midőn a többiek iránti ragaszkodása megingott, most vérzett a szíve abbéli fájdalomban, hogy már késő - késő.

Egy fullasztó szeptemberi éjjelen Pascal nem tudott aludni. Kinyitotta szobájának egyik ablakát, fekete volt az égbolt. A távolban valami zivatar vonulhatott el, mert messziről tompa mennydörgés hallatszott. Alig birta a platánok sötét tömegét megkülönböztetni, melyet a villám egy-egy felvillanása világított csak meg. Lelke iszonyu fájdalommal volt tele; újra átélte az elmúlt rossz napokat, a felujuló czivódásokat, az örülés és gyanakvás kinjait, melyek egyre gyarapodtak, midőn hirtelen metsző visszaemlékezés reszkettette meg. A kifosztogatástól való félelmében teljesen hozzászokott, hogy magához vegye a nagy szekrény kulcsát. De ezen a délutánon, a nagy hőség következtében, levetette kabátját és visszaemlékezett, hogy Clotilde a terem fogására akasztotta azt. Iszonyu rettegés fogta el. Ha Clotilde érezte a zsebében a kulcsot, úgy ellopta; odafutott, átkutatta a kabát zsebeit, melyet a székre vetett volt; a kulcs nem volt már benne. Határozottan érezte, hogy most ebben a perczben kirabolják. Két órát ütött és fel sem öltözködött újra; amugy nadrágban, mezitláb, papucsot rántva, félig nyitott hálóinggel, fedetlen mellel s gyertyával kezében toppant be a dolgozótermébe.

- Tudtam, - kiáltá, - tolvaj, gyilkos!

És igaza volt! Clotilde-ot találta ott, félig pőrén, szintén mezitláb, vászonpapucsáiban, lábát, karját, vállait alig fedte el inge és rövid szoknyája. Óvatosságból nem hozott gyertyát, hanem az egyik ablaktáblát nyitotta ki, mert az átellenben elvonuló zivatar cikázó villámai mindent halvány villamos fényvel szórtak tele. Az öblös szekrény tárva-nyitva volt; már ki is üritette volt a felső polczot, mindkét karjával ölbe véve az akta-csomókat, a hosszú, középső asztalra hordva őket, a hol halomra gyültek. És lázasan, attól félve, hogy nem lesz ideje azokat elégetni, csomagokba akarta kötni, azon szándékkal, hogy elküldi nagyanyjának. Midőn a gyertya fénye egyszerre megvilágította, a meglepetés küzdelemre kész helyzetében mintegy hirtelen megdermedt.

- Meglpsz, megölsz! - ismétlé Pascal dühösen.

Meztelen karjai közt Clotilde még mindig ott tartotta az iratcsomót, melyet Pascal el akart tőle venni. De ő azt minden erejéből, minden zavar és megbánás nélkül magához szorította, mintegy makacsul ragaszkodva rombolási művéhez, mint olyan harczos, a kinek részén a jog van. Akkor aztán Pascal elvadultan, őrzöngve vetette rá magát és viaskodni kezdtek. Ököllel szorította meg meztelen testét és bántalmazta.

- Ölj meg hát, - rebege Clotilde, - ölj meg, de mindent elpusztítok!

Oly hevesen kulcsolta őt magához, hogy Clotilde nem tudott lélegzetet venni.

- Ha egy gyermek lop, megbüntetik!

Néhány vércsepp bugygyant elő vállcsontján, gömbölyű válla hosszában, melynek finom selyem, érzékeny bőrét egy karmolás szántotta fel. Egy pillanatra Pascal előtt oly pihegőnek, oly isteninek tünt fel szüzies testének finom nyulánkságában, formás bokáival, hajlékony karjaival, karcsu, gömbölyű, teltkeblű derekával, hogy elbocsájtotta, s egy utolsó megfeszítéssel kirántotta kezéből az iratcsomót.

- Ezer mennykő! És most jössz te rögtön segítségemre, hogy ezeket visszarakhassuk. Jer ide, először hozd rendbe itt az asztalon. Hallod, fogadj szót!

- Igen, mester!

Közeledett és segített, megfékezve, megtörve e férfias szorítás által, mely mintegy husába hatolt. A gyertya, mely a mély éjszakában magas lánggal lobogott fel, megvilágította őket; a mennydörgés távol moraja és a villámlás nem akart szünni és a zivatarral szemközt nyíló ablak villámok tüzeiben égett, félelmetes pirosságban.

V. FEJEZET.

Pascal most az iratcsomókat vizsgálta, melyeknek halmaza óriásinak tűnt fel előtte, a mint így össze-visszakeveredtek a nagy asztalon, mely a dolgozóterem közepét foglalta el. Ez össze-visszaságban egyik-másik erős papirboríték kinyílt és az iratok kiáradtak: a levelek, kivágott ujságok, bélyeges papirok s kéziratok csak úgy szertehullottak.

Már kereste is a vastag betűkkel a borítékokra irt neveket, hogy újra osztályozza azokat, midőn komor elmélkedéséből mintegy kibontakozva Clotildehoz fordult, ki némán s halott-halványan állt előtte, mint a csinyen rajtakapott gyermek.

- Ide hallgass! Neked eddig megtiltottam, hogy ez iratcsomókat olvasd, s te mindig is engedelmeskedtél. Igen; aggodalmaim voltak! Nem mintha te is oly tudatlan leány lennél, mint a többi; hiszen én megtanítottalak mindenre, a mi a férfira és nőre vonatkozik, a minek tudása csak a romlott jellemeknek árthat. Ezt azért tettem, mert miért tártam volna fel előtted ily korán az emberiség titkait a maga rettenetes valóságában? Megkiméltelek családjunk történetétől, mely egyszersmind az egész emberiség történetét rejt magában, melyben ép oly sok a jó, mint a rossz!

Elhallgatott. Elhatározása megszilárdulni látszott és most nyugodtan, fenséges erélylyel folytatta:

- Huszonötéves vagy, már mindent tudhatsz!... Aztán a mi együttlétünk már ily módon többé nem is lehetséges; te folytonos lidércnyomást érsz s annak terhe, ha súlyos álmaidba engem is belevonsz, rám is nehezül. Jobb szeretem, ha a való - legyen az bármily rút is, - teljesen feltáru előtted. Talán az a hatás, mely ebből rád háramlik, azzá a nővé gyúr át, a milyennek lenned kell. Osztályozzuk együtt ezeket az iratokat s bennük lapozva, olvassuk el azoknak rettenetes tanulságait.

Aztán, midőn Clotilde még mindig mozdulatlan maradt, így folytatá:

- Ehhez jól kell látni, gyujtsd hát meg azt a másik két gyertyát is!

Világosság utáni nagy sovárgás fogta el; szerette volna a nap vakító fényét felgyujtani; úgy találta, hogy még ez a három gyertya sem világít eléggé jól és szobájába ment kétkarú gyertyatartójáért. Hét gyertya égett aztán egyszerre. Mindketten pongyolában voltak; ő fedetlen mellel, Clotilde balvállán véres folttal, fedetlen kebelével és karokkal; de ezt nem vették maguk sem észre. Már két óra is elmúlt, de egyik sem tudott az idő igazi járása felől, az egész éjszakát a tudnivágy szenvedélyében készültek eltölteni; a tér- és időfogalom kisiklott tudásukból, s az álom szükségét sem érezték. Miközben a zivatar mind hangosabban dübörgött.

Clotilde soh'se látta Pascalt még ily lángoló tekintettel. Néhány hét óta el volt már csigázva; erkölcsi szorongatásai gyakran hevessé tették, hadat üzenve bizalmat keltő jóságának. De most, midőn el akart mélyedni a lét fájdalmas valójába, testvéri részvét rezdült át egész lényén, végtelen gyöngédségének megnyilatkozásaiban. Valami igen elnéző, valami igen fenkölt bocsánat sugárzott egész valójából, hogy fényével eloszlassa az emberi tények borzalmainak sötétségét. Mindent el akart mondani, minthogy mindent el is kell mondani, ha mindent meg akarunk gyógyítani. Ezen lények története, a kik a leányt oly közélről érdekelték, nem alkothatták-e számára élete legfönségesebb megoldását, a végzet előírta szükségképeni átalakítást? Ilyen az élet és mégis végig kell azt élni! Kétségkivül átalakulva, bátorságosan s elnéző nyugalommal telítve fog abból Clotilde kibontakozni.

- Felizgatnak ellenem, folytatá, aljasságokat követtetnek el veled, és lelkiösmereted nyugalmát akarom vissza adni neked. Ha mindent tudni fogsz, akkor ítélni és cselekedhetsz... Jer olvasd velem ezeket az iratokat...

Engedelmeskedett. Ez acta-csomók megijesztették ugyan kissé, mert nagyanyja oly rettegettel szólt róluk; kíváncsisága azonban egyre növekedett. Bármennyire fékezte is őt Pascal férfias fölénye, mely őt oly vasmarokkal fenytette meg, mégis megtartotta énje méltóságát. Nem maradt-e meg neki azért a joga, hogy megtagadja, vagy elfogadja a meghódolást? Várt.

- Nos, akarod?

- Igen mester, akarom.

Először a Rougon Macquart család családfáját mutatta be neki. Rendesen nem a nagy szekrényben tartotta azt, hanem elzárta saját szobájának íróasztalába, a honnan most kihozta volt, midőn a gyertyatartókért ment.

Husz év óta fejlesztette azt mind tovább, tovább a halálozásokat és születéseket, a házasságokat, a fontosabb családi eseményeket, és rájegyezve rövid jegyzetek kíséretében osztályozta az eseteket, az öröklés theoriája szerint. Nagy, sárga papirlap volt az, már rongyolt hajtásokkal. Erős vonalokkal vázolt simbolikus fát ábrázolt, ez a lap, melynek messzenyúló rendszerbe foglalt ágai öt széles levelet terjesztettek szét. E levelek mindegyike egy-egy nevet viselt, s finom írással egy-egy életrajz, vagy öröklési eset állott rajtuk.

E husz évi munkálkodás láttára, a tudós öröme fogta el Pascalt, melyben a megállapított öröklési törvények oly világosak, oly egybevágoak voltak.

- Nézz ide lány! Eleget tudsz mindezekről, hisz kéziratomat eleget másoltad, hogy megértsed. Nem szép-e ez az összesítés, ez a teljes és befejezett levezetés, melyben hézag alig fordul elő? Azt hinné az ember, hogy valami egyszerű vegykísérlet ez: fekete táblára felírt és megoldott matematikai problema. Itt lenn látod a törzset, a közös eredetet, Dide nénét. Innét e három ág indul ki. A törvényes Rougon Péter és a két fattyu Macquart Ursala és Antal. Ezekből új ágak fejlődtek szétágazva: egyrészt Maxime, Clotilde és Victor; Saccardnak három gyermeke és Angelika: Rougon Sidonia leánya. A másik résztől Macquart Paula, Liza leánya és nővérének, Gervaise-nek, négy gyermeke: Claude, Jakab, István és Anna. Itt a szélén van János fivérük s - veszed észre - itt a középén, a mit én bognak nevezek, itt egyesül a törvényes és a törvénytelen ág; Rougon Márhában és unokafivérében Mouret Ferenczben, hogy három új hajtást hozzanak létre: Mouret Octávót, Serge-t és Desirét. Azonkívül itt látod, Ursulát és Mouret; a kalapos ivadéka, Silvère, kinek tragikus halálát ösmered, azután Ilona és Janka leánya. Végül egészen fönt vannak a végső hajtások: Maxime fivérének fia, szegény Károlyunk és két másik kis halottunk Lajos, Jakab; Claude: Lantier fia és Louiset: Coupeau Arma fia. Mindössze öt generációt hajtott ez egy embertörzs családfája, mely az emberiség öt emberöltőjének öt tavaszán át hajtott ki az örökös élet nedvdus pezsdülésével. - Fellelkesült; ujjai az esetek levezetésére nyiladoztak fel, a mint a sárgult papiroson, mint valami ócska anatómiai ábrán végig siklottak.

- Ismétlem, minden benne van... Nézd a közvetlen öröklődésben a befolyásokat: Az anya befolyása: Silvère, Lisa, Désiré, Jakab, Louiset, te magad; az apai befolyás: Sidonia, Ferencz, Gervaise, Octave, Jakab, Lajos. Aztán itt van a három elegyülési eset; az összeforradásból keletkezők: Ursula, Aristide, Anna és Viktor; a szétszóródás eseteiből: Maxime, Serge és István és az összeolvadáséiból: Antal, Jenő és Claude. Sőt még egy negyedik, nagyon nevezetes esetet is kellett specifikálnom; az egyenleges elegyülés esetét: Pétert és Paulát. Itt meg a változatok tűnnek elő, így pl.: az anya befolyása gyakran az apa phisikai hasonlatosságával jár együtt, vagy az ellenkező eset áll be; ép úgy mint a hogy az elegyülésnél a phisikai vagy morális tulsuly az egyik vagy a másik tényezőé... Azután itt látod a közvetett öröklődést: a

rokonét. Erre csak egy idevágó példám van: Octave Mouret szembeszökő phisikai hasonlatossága nagybátyjával Rougon Jenővel. A befolyásbeli öröklődésre szintén csak egyetlen példám van: Gervaise és Compeau leánya Anna, meglepően hasonlít, különösen gyermekkorában, Lantierre anyja első szeretőjére, mintha az a nőt örökre impregnálta volna. Hanem a miben igen gazdag vagyok, az a visszatérő öröklődés: a három legszebb esetem: Mártha, Janka és Károly esetei, a kik Dide nénére hasonlítanak, úgy, hogy a hasonlatosság itt, egy, két, sőt három nemzedéket is átugrott. Ez bizonyára kivételes eset, mert nem hiszek az atavizmusban; azt hiszem, hogy az új elemek, melyeket a hozzájárulók, az esélyek és az elegyülések végtelen változatai magukkal hoznak, igen gyorsan kioltják a különlegességek jellegét és az egyedet visszavezetik az általános típusra... Maradnak tehát az ujjalakulatok: Ilona, János és Angelika, ez a vegytani vegyület kombinációja; mely szerint a szülők phisikai és morális jellegei összeolvadnak, anélkül, hogy azokból az új lényben csak valami is felfedezhető volna.

Csend állott be... Clotilde mély figyelemmel hallgatott rá, mert meg akarta érteni és Pascal elmerülve állt meg, szemeit még mindig a családfára szegezve, azon vágytól ösztönözve, hogy munkáját elfogulatlan bírálhassa meg. Lassan folytatá, mintha önmagához szólt volna:

- Igen, mindez ép oly tudományos, mint a miképen lehetséges... Csak a családtagokat vettem itt fel, de hasonlóan egyenlő rangsorozatot kellett volna adni a hozzájárulóknak is, a kívülről beszármazó apáknak és anyáknak, a kiknek vére a mienkkel összeolvadt és azt megmástitotta. Fölállítottam ugyan a matematikai családfát is, a hol az apa és anya fele részben öröklődnek tovább nemzedékről nemzedékre, úgy, hogy például: Károlynál, Dide néne öröklődése már csak egy tizenketted részt tenne, a mi azonban absurdum, minthogy teljes a phisikai hasonlatosság. Elegendőnek tartottam tehát a kívülről jövő elemeket mintegy kombinációba vonni, pusztán csak a házasságkötésekkel és az új tényezővel megszámlálva, melyet mindegyik magával hozott... Oh, ezek a kezdetleges teoriák, ez a tudomány, melyben a hypothesis csak gagyog és pusztán a képzelem marad győztes, a költők, a tudósok terrenumain. A költők ama sánczművesek, a kik ez előrsön állnak; ők fedezik fel gyakran az emberláb nem tapodta földeket; ők vezetnek gyakran a közel jövő problémáinak megoldására. A meghódított végleges igazságok közt és azon ismeretlen közt, melyekből a holnap igazságát vezetik le, egy széles űr van, ez a költőké. Minő óriási frescót lehetne festeni, minő rengeteg emberi comédiákat és tragödiákat lehetne írni az öröklődésről, mely a családoknak, a társadalmaknak, egy szóval az emberiségnek az eredő eredete. Szemei elrévedeztek, gondolatait követte és elmélázott. Aztán heves mozdulattal tért vissza irataihoz s a családfa rajzát félre téve mondá:

- Mindjárt újra visszatérhetünk rá; mert hogy most megérts, tényeknek kell lejátsszódnia előtted, hogy cselekvéseikben lásd mindazokat a szereplőket, kik itt egyszerű összefoglaló jegyzetekkel vannak osztályozva... Én meg fogom nevezni az iratcsomókat; te egyenként ideadod azokat, és én megmutatom és elbeszélem, hogy mit tartalmaz mindegyik, mielőtt visszateszem a polczra. Nem a betűrendes sorozatukat, hanem a tényeket követem. Már régóta akartam ezeket így osztályozni. - Tehát keresd ki a neveket a borítékokon. Először is Dide nénit...

E pillanatban a láthatárnak egy viharos szöglete gyult fel a villám tüzeiben, mely közbefogta a Souleiadet és mint az özönvíz csapott le a házra. De mindamellett nem csukták be az ablakot. Nem hallották sem a dörgést, sem a villám sistergését, sem a tetőzetet csapkodó esőözön folytonos csordulását. Clotilde egyenként nyújtotta át neki azt az iratcsomókat, melyek közül az első nagy betűkben, viselte Dide néne nevét és különböző alaku papirokat, régi jegyzeteket tartalmazott, a melyek olvasásához hozzá fogott.

- Add ide Rougon Pétert, Macquart Ursulát... add ide Macquart Antalt!

Clotilde némán engedelmeskedett. Szíve elszorult mindezeknek a hallatára, a mint az iratcsomók előtte elvonultak és kitárták bizonyítékaikat, hogy aztán halomra gyűlve, visszavándoroljanak a szekrénybe.

- Mindenekelőtt itt vannak a származási adatok. Fouqué Adelaide, a tévutra vezetett nő volt az első idegbántalmu, a ki aztán Rougon Péternek, a törvényes ágnak adott életet és a két törvénytelennek: Macquart Ursulának és Antalnak. Itt kezdődik, az 1851. évi decemberi államcsíny keretében, az a véres polgári tragédia, az, midőn a Rougonok: Péter és Félicité, Plassansban a rendet helyreállítva, Silvère vérével mocskolják be zsöngé szerencséjüket. A megvénült Adelaide, a nyomorult Dide néne, a Tulettesben van ime bezárva, mint a vezeklés és a bűnbánás kísérteties alakja. Aztán a sovár vágyak egész falkája kelt hajsza: a hatalom és fönség sovargása, a mely Rougon Jenőnél, a nagy embernél, a családnak fő sarjánál jelentkezik, a ki a köznapi érdekekből kibontakozva a hatalmat a hatalom kedvéért szereti. Egy pár ócska csizmában meghódítja Párist, a jövődöbéli császárság kalandorjaival szövetkezik és az államtanács elnökségétől a miniszteri szélig jut. Czinkos szövetkezete, egy kiéhezett csapat tette nagygyá, az, mely őt mind magasabbra emelte, de őt magát is felemésztette. Lebilincselte ugyan rövid ideig egy asszony, a szép Clorinda, kit örült vágygyal kívánt meg, de annyi erő duzzadt benne, oly égő vágy, hogy ő legyen az uralkodó, hogy egész életének meghazudtolásával, újra hatalomra vergődött az alkirályi diadalmas méltóság felé vezető útjában. Aristide Saccard, e sovár vágyat aljas gyönyörök élvezetével elégítette ki: pénzzel, asszonnyal és fényűzéssel. Emésztő szomj volt ez, mely őt is tönkretette, mert amugy forrón rohant a konczra, belesodródva a boulevardok végletekig menő merész speculációjának viharába. Az egész városon végigsepert az, mindenütt rést ütve, majd ismét behordva azokat. Szemtelenül nagy vagyonokat teremtett, melyeket hat hó alatt elverték s újra visszaszereztek az emberek. Arany-csömör uralkodott akkor, őt is kórságokba döntötte annak fokozódása és arra birta, hogy midőn első feleségének Angelának teteme alig hült ki, már is eladta nevét, hogy megszerezze, feleségül véve Renét, az első okvetlenül szükséges százezer francot. Ez örület később annyira vitte, hogy egy anyagi válság percében, még családi életében a fekélyt is eltűrte s szemet hunyt fia, Maxime, és második felesége szerelme előtt, az ünneplő Páris kéjes mámorlása közepett. Ugyanaz a Saccard volt ez, a ki néhány évvel később megalapította a Banque Universelle óriási, milliókat piacra dobó pénzprését. Saccard, legyőzhetetlenül a nagy pénzcapacitás előkelőségéig és merész transzactióiig küzdötte fel magát; megértette a pénz civilizáló szerepét. Tőzsdecsatákat nyert és vesztett, mint Napoleon Austerlitznél, Watterloonál. S sikertelenség esetén magával döntötte bukásában a nyomorultak és tönkretutottak egész légióit. Victor fiát az elzűllés, a vétek örvényében hagyta elveszni, úgy hogy az egy sötét éjjel elszökve, végkép eltűnt; míg Saccardot magát, az igaztalan természet közönyös pártfogása, az imádandó Carolin szerelmével ajándékozta meg, valószínűleg utálatos életének jutalmául.

Itt egy nagy szeplőtlen lilium sarjadzott fel a talajban. Rougon Sidónia, Saccard testvérének aljas közvetítője. Százféle kétértelmű foglalkozással bíró bűntárs volt az, a ki ösmeretlen apától megszülte az isteni tisztaságú Angelikát, a szép tündérujjú himzönőt, a ki szövőszálainak aranyával együtt beszötte a mesék szerelmes királyfiának megálmodását is élete szövetébe. Már életében a szentekhez tartozott; és oly kevéssé volt e komor élet valóságába való, hogy az ég maga adta meg neki a kegyelmet, hogy szerelmében halhasson meg.

Násznapiján halt meg, Félicité de Hauteceur első csókja gyönyörétől, azon harangok zugása közt, melyek királyi lakodalmának ünnepélyességét hirdették. Ekkor bogozódott össze a két ág, a törvényes és a törvénytelen. Rougon Mártha unokafivéréhez, Mouret Ferenczhez ment férjhez, s békés házaseletet folytattak, mely lassanként megbomlott a legrettenetesebb catastrophákat vajudva meg. A szegény asszonyt mintegy kerékbe törték, eszközül használták föl azon óriási háboru gépezetében, melyet Plassans meghódítása céljából furfangosan meg-

szerkesztettek. Három gyermekét, csak hogy el nem rabolták tőle és Faanas abbának ez úgy összefacsarta szívét, hogy majd megrepedt. De a Rougon-család újra megmentette Plassant, mialatt az haldoklott, s viaszszárga arcát ama tüzmáglya világította meg, melyben férje boszútól és dühtől őrlődve, a pappal együtt elégett.

Három gyermeke közül a vakmerő hódító Mouret Octav volt, a ki eltökélte, hogy a nők útján szerzi meg Páris királyságát. A romlott polgárság közé kerülve, rettenetes sentimentális nevelésben részesült. Az egyik asszony fantasztikus visszaütésétől a másiknak lágy odaadásáig, minden phasist átélve, fenéig ürité a házasságtörés undok serlegét; de azért megmaradt erélyes, munkás törekvő embernek, ki felnövekedve kibontakozott e korhadt világ aljasságai-ból, melynek összeomló recsegését már-már hallani lehetett. A diadalmaskodó Mouret Octave felforgatta a nagykereskedést, megsemmisítette a hajdani kereskedők szolid kis üzleteit és felállította a lázban égő Páris közepett a kísértés óriási palotáját, mely csillárok fényétől ragyogva, selyemtől, csipkéktől és bársonytól áradt tul. Itt tett szert a nők kizsákmányolásával királyi vagyónára és mosolyogva vetette meg az egész női nemet ama napig, midőn egy kis lány, egész nemének a megboszulója, az egyszerű, okos kis Denise, lebilincselte. Magán-kivüli, szenvedélyes fellobbanással feküdt lábainál, míg az a szegény leány azzal a kegygyel nem boldogította, hogy nőül ment hozzá, hozzá a Louvre apotheosisába, jövedelmének a ráözönlő aranyesőjében. Hátra volt még a másik két gyermek, Mouret Sergius és János. Emez egészséges és ártatlan, mint valami fiatal állat, amaz felvilágosodott és mysticus, a ki egy sajátságos esemény folytán, a papi pályára lépett és felujította a Paradouban Ádám történetét és mintegy ujjászületett ott, hogy Albinét szeresse, birja és megrontsa a bűnrészes nagy természet ölen. Aztán az egyház vonzotta egyre. Küzdött neme haláláért és ugyanabban a perczen dobott, mint pap, egy marok földet Albine tetemére, midőn nővére Desirée, az állatok szenvedélyes barátnője, örömtől ujjongott baromfiudvarának dús termékenysége föllött. Aztán ismét egy békés és tragikus élet tárult fel előttük. Mouret Helén kis leányával, a kis Jankával nyugodtan élt a Passy dombokon, melyek Páris városát, e határtalan és feneketlen ember-tengert övezik. Ezzel szemben játszódott le ama szerelmi tragédia: Helén szenvedélyes fellobbanása valami ismeretlen, rövid ideig ott tartózkodó orvos iránt, kit egy éjjel lánya betegágyához hivatott. Janka beteges féltékenysége, ösztönszerű szerelemfélése anyjának e szerelmét elhódította és annyira eltöltötte egész lényét, hogy belehalt. Rettentő díj volt ez, mit egy egész eszélyes életben felmerülő egyetlenegy órai sóvárgásáért kellett megfizetnie, ama szegény, kedves kis halottnak, ki most egyedül nyugszik ott fenn az örök Páris-szal szemközt hallgatag temető cyprusai alatt! Macquart Lisával kezdődött a törvénytelen ág, mely duzzadó erővel pezsdült fel benne. Egészséges testének boldogságát mutatta, midőn fehér kötényében hentes-boltjának ajtajánál állva, nevetett az árucsarnokokban tolakodó éhező nép felett: a kövérek és soványok emez örökös harcán. A sovány Florenczet, mostoha testvérét elátkozták és körülfogták a kövér halkofák és ő maga, a piros pozsgás mézárósné, hajthatatlan jog-érzetében, részvétet nem ismerve, engedte, hogy elfogják, mert meg volt arról győződve, hogy minden tisztességes ember érdekében cselekszik. Ez az anya szülte a legtermészetesebb és legegészségesebb leányt, Quenu Paulát, a mértékletes és okos lányt, ki úgy vette az életet, mint a milyen volt. Felebaráti szeretetében annyira ment, hogy tulérett korában egy barát-nőjének átengedte saját vőlegényét, Lazaret és később, midőn azoknak a házaselete válással végződött, megmentette e házasságból származó gyermeküket s a vesztett anyai szeretetet pótolta. Mindig saját kárára áldozta föl önmagát és mégis boldog és vidám volt egyhangu magányában, a főséges tengerrel szemközt, a szenvedők egész kis világa közepett, kik panaszkodtak fájdalmaikról és még sem akartak meghalni. Aztán Macquart Gervaisera került a sor, a sánta Gervaisera, a vidám munkás-lányra, kit első szeretője, Lantier, egykor kilökött az utcára, a hol megismerkedett Coupeauval, a rézöntővel, ama derék munkással, ki nem volt iszákos és a ki elvette. Eleinte igen boldognak érezte magát. Három segéddel dolgoztak mosó-intézetében, míg később férjével együtt a kikerülhetetlen pusztulás lejtős útjára tévedt. Férje

lassankint az alkohol rabjává lett, melynek delirium tremense később halálát okozta. Az asszonyt magát elcsábították, henyélésre adta magát, és végkép tönkretéve, Lantier hozzá való visszatérése folytán, hármias háztartásuk gyalázata közepett, a bűnrészes nyomor szánandó áldozata lett, mely nyomor egy este, az éhség marcangoló kinjaival, megölte őt. Legidősb fia, Claude, egy lelki egyensúlyából kizavart nagy festő végzetes lángésszel birt. Tehetetlen, őrjöngő vágygyal törekedett ama remekmű megteremtésére, melyet magában érzett, de melyet engedelmetlen ujjai nem tudtak létesíteni. Küzködő óriás volt ő, kit mindig újra lesujtanak. A munka keresztrefeszített vértanuja, a ki saját hüen szerető és rövid ideig viszonszeretett nejét feláldozta egy képzelt nőalaknak, kit isteni szépségben maga előtt feltűnni látott és kit ecsete nem birt fenséges természetalkotta meztelenségében a vászonra varázsolni. E kielégithetlen, sóvár alkotási ösztönének emésztő szenvedélye oly iszonyu kinokkal töltötte el, hogy megölte magát, mivel vágyait nem tudta kielégíteni. Jacques önmagával hozta a világra a bűnhajlamot; az öröklött fogyatkozás nála ösztönszerű vérszomjja vált, azt a fiatal, üde vért szomjazta ő, mely felhasított női keblekből omlik ki. Küzdött e rettenetes betegség ellen, de az oly erőt vett rajta, az alázatos, érzéki Sévérinnel folytatott szerelmeskedése folyamán, ki maga is egy tragikus gyilkossági történet folytonos borzalmaitól reszketett, hogy egy este, fehér melle látására beálló vérszomj rohamában törével leszurta. Emez állati vadsága a gyorsan tovarobogó vonatokon is vele vágatott folyton előre, kísérve a gőzmozdony zakatolásától, melynek vezetője volt. Gépének zaja sem csillapította vágyait, mely egy szép napon összezuzta őt, hogy aztán feket vesztve, vezető nélkül száguldott tova a látóhatár ismeretlen messzeségébe. István, az üldözött, a tönkrejutott, egy fagyos márcziusi éjszakán leszállt a fekete bánya földalatti tartományába és beleszeretett a szomoru Katalinba, kit durva vetélytársa elrabolt tőle. A bányamunkások társaságában élte át nyomorban és ez aljas elegyedésben komor életét mindama napig, míg az éhség lángra szítva a lázadást, a tarlott sikon át üzte ama nyomorultak ordító seregét, kik kenyérért kiáltottak a tüzvészek s összeomlások közepett, a dördülő, halált-hozó golyókat szóró sereg fenyegetései mellett. Rettenetes képek ezek, a világ végét hirdető. A Maheu-család bosszuért kiáltó vére volt feltámadandó: az éhen halt Alzir, a golyótól leterített Maheu, a bányalégtől megfojtott Zachariás, a föld alatti bányában életét vesztett Katalin. Csak a család anyja élte túl a többit és holtait siratva, újra leszállt a fekete bányába, hogy megkeresse az élelmére szükséges harmincz krajczárokat. István, a csapat legyőzött vezére; kit jövőendő boszuállás tervei kísértettek, egy langy áprilisi reggelen elköltözött, érezve az új világ titkos megfogamzását, melynek csirázása nemsokára hivatva volt a föld kergét fölpattantani. Nana lőn a megtorlás, a külváros társadalmi szemetén felsarjadzott leány, az aranylégy, ki a lenn megtűrt és elrejtett rothadás talajából szállt fel és szárnyai rezgésével magával vitte a pusztulás erjedési csiráit. Kiszivta és elkorhasztotta az aristocratiát, megmérgezte az embereket pusztá rászállásával.

Ama paloták mélyén, melynek ablakain át döngicsélve bejutott, a halál és pusztulás öntudatlan munkáját végezve, okozta Vandoenverses stoikus kinszenvedését, Foucarmont búskomorságát, a ki nyugalma nem lelve China tengereit járta be. Steiner bukását, ki kényszerítve lőn tisztességes életmódot folytatni, La Falloise kielégített gyengeségét, a Muffat-család tragikus végpusztulását. György fehér hullája is az ő áldozata volt, mely fölött a börtönből kiszabadult Fülöp örködött, míg végre ama korszak büzhödt levegőjének ragálya folytán Nana saját vére is bomlásnak indult és meghalt az unokája halálos ágyán kapott fekete himlőben, ugyanabban a perczen, midőn ablakai alatt a mámoros Páris, a háboru őrjöngő lázában, eszeveszett rombolásaiban részegen kéjelgett. És végül még Maquart János, az újra paraszttá lett munkás és katona maradt a sorban, ki küzdött a kemény földdel, mely minden gabonaszemet csak egy verejtékcsepp árán termett meg, a ki folytonos harcban volt a falusi néppel, melyet a vagyon utáni durva sóvárgás, a föld hosszasan tartó nehéz megmunkálása, az anyagi javak mindig ingereltebb szomjazására ösztönöznek. Az öreg Fouan-családdal, mely ugyan oly nagynehezen engedi át szántóföldjeit, mint akár húsát vagy véré; a kétségbeeső Buteau-családdal, mely

egy luczernaföld gyorsabb öröklése végett az orgyilkosságra vetemedik; a makacs Franziskával, ki egy kaszaütéstől halt meg szó nélkül, mert nem akarta, hogy a családi birtokából csak egy göröngy is másra szálljon.

Az egyszerű és csupán ösztöneiktől vezérelt emberek drámája volt ez, kik alig bontakoztak még ki a hajdani vadságból. Ama nagy emberi szennyfolt ezen a mérhetetlen földön, mely mint szülőanyánk az egyedüli halhatatlan, kinek öléből eredünk s kinek ölébe visszatérünk, a kit egész a bűnbeesésig szeretünk és a ki ismeretlen célja kedvéért mindig újra alkotja az életet, még a lények nyomora és elaljasodása árán is.

És ugyancsak János volt az, ki özvegységre jutva a háboru első hírére újra katonának állt be, magában hordozva a kifogyhatatlan tartalékalapot, az örök ujhodás tőkéjét, melyet a föld megőriz. János, a fenséges háboru legismeretlenebb s legerősebb harczosa, ki bár belesodortatott ama rettenetes és fatális viharba, mely Sedan határáról elsepere a császárságot és az egész hazát enyészettel fenyegette, mégis megtartotta a jövőbe vetett ingathatatlan reményét. Miután a kérlelhetlen sors épen őt szemelte ki arra, hogy társán, Mauriceon, a polgári elem tévuttra vezetett fián, a vezeklésre szánt áldozaton hajtsa végre az ítéletet, véres könyeket hullatott, midőn lemetszette a társadalom e korhadt tagját. Midőn már mindennek vége volt, a folytonos vereségek, a szörnyű polgárháboru, a vesztett tartományok, a fizetendő milliardok után, utnak indult és visszatért szántóföldjeihez, Frankhon várt ujjaalkotásának nagy, súlyos munkájához.

Itt Pascal megállt, Clotilde egyenkint nyújtotta volt neki az iratcsomókat és ő azokat mind átlapozta, újra osztályozta és visszatette szekrénye felső polczára. A lélekzete is elakadt, ki volt merülve e nagy élő emberiség végtelen, hosszas lehelletétől, míg a fiatal lány, e túlradó életözön hullámzásától elkábitva, mozdulatlanul, szótlanul, ítéletre, megfontolásra képtelenül várta a folytatást. A zivatar diluvialis esőjének zuhogása szünetlen loccsanással csapdosta a fekete tájékat. A villám rettenetes recsegéssel ütött be a szomszéd kertek valamelyik fájába. A gyertyák lángja ingadozva lobbant magasra a tágra nyílt ablakon betóduló szélrohamtól.

- Ah, folytatá Pascal, az iratcsomókra mutatva, egész világ ez itt, az egész társadalmi civilizáció benne van ezekben az iratcsomókban, az élet, a maga jó és gonosz nyilvánulásaival, mindent megemésztő tüzével és kapzsi harácsolásaival...! Igen családunk ma elegendő bizonyító példája a tudománynak, mely reméli, hogy egykor matematikai pontossággal állapítja meg az idegbeli és vérbeli tünetmények törvényeit, melyek az első organikus sérelem következtében, valamely fajnál fellépve, a milieu szerint eme faj minden egyénénél az érzelmeket, a vágyakat, szenvedélyeket, mindama emberi, természetes és ösztönszerű nyilvánulásokat alkotják, melyeknek eredményeit mi aztán erénynek és bűnnek nevezzük. És családunk egyszersmind történelmi bizonyíték is; szól a második császárságról, az államcsínyről Sedanig. Mert a mieink a népből származva, széteszlottak az egész egyivású társadalomban, sovárgásaiknak túlradásától ösztönözve, behatoltak minden élethelyzetbe, ama teljesen modern gerjedelemtől, ama sarkantyuzó ostorcsapásoktól üzve, melyek hatása alatt az alsó osztályok, átgázolva a társadalom testén, a gyönyöröket hajhászszaak.

Ujra megállt, szavait álmodozó látományok lassították meg.

Minő rettenetes e felkavart tömeg! Mennyi édes vágy, rettenetes esemény, mennyi öröm, mennyi szenvedés kavargott itt fel a tények e rengeteg halmazában... Maga a tiszta világ-történelem, a vére alapított császárság, mely eleinte élvet hajhászott és szigoruan uralkodott, meghódítva a lázadó városokat, és aztán lassu bomlásnak indulva, vérbe omlott össze, oly óriási vérözönbe, hogy majd belefult az egész nemzet. Majd meg maga a társadalmi tanulmány, a nagy- és kiskereskedelem, a prostitució, a bűn, a föld, a pénz, a polgárság és a nép tanulmánya, azé a népé, mely a külvárosok cloacáiban rothad el, vagy a nagy iparközpontokban lázong: egyszóval az uralkodó socialismus, melylyel a születendő uj század terhes. Majd

meg egyszerű emberi tanulmányokat tár fel e család története, bizalmas szerelmi történeteket, az ész és szív küzdelmeit az igaztalan természet ellen, mindazoknak a lerokadását, kik túlságosan nehéz feladatuk terhe alatt összerokadnak, az önmagát feláldozó végtelen jószág minden fájdalmat legyőző sikolyával... Fantasztikus valóságok bilincseitől szabaduló képzelmek, minden időszakban virágzó óriási kertek, művésziesen kidolgozott, finom faragású székesegyházak, a mennyből földre hullott csodás regék, eszményi szerelmek, melyek egy csókban újra ég felé szállnak... Ime, mindez megvan ez iratcsomókban, melyek e család történelmét rejtik apró jegyzeteikben emberi dokumentumaikban. Benne van minden, a legremekebb és a legrosszabb, a legaljasabb és legfenségesebb, van benne virág és mocsok, zokogás és kacaj, az életözön maga, mely vég nélkül magával ragadja az emberiséget.

És újra feltárva az asztalon maradt családfát, újjával végigsiklott rajta, felszámlálva a család ama tagjait, kik még életben vannak.

Ez Rougon Jenő a bukott fenség, a háboruban elpusztított régi világ tanuja és hajthatatlan védője a parlamentben Saccard Aristide, ki miután köpenyeget fordított és újra a köztársaság hive lett, mint ama nagy hirlap igazgatója, új milliókat készül szerezni, míg Maxime fia rettenetes betegségtől fenyegetve, a Bois de Boulogne-ban levő kis kastélyában vagyonának kamataiból rendes, okos életet folytat. És másik fia, Győző, sem jött többé felszínre, aki ha nincs a bagnoban, bizonyára valahol az elzüllés homályában bolyong, kitesztva az ismeretlen jövő, a vesztőhely borzalmaiba. Rougon Sidonia, a ki hosszú ideig letűnt a színhelyről s megunt a kétértelmű foglalkozásokat, szigorú, apáczai életet folytatva, visszavonult egy zárdaszerű intézetbe, az Oeuvre du Sacramentba, melynek célja a bukott lányok férjhezadása.

Octavet, a „Bonheur des Dames” neve alatt viruló czég tulajdonosát, a tél vége felé neje, kit imádott, a mi azonban nem akadályozta meg, hogy újra ki ne rugjon a hámból, egy második gyermekkel ajándékozta meg. Mouret abbé St. Eutrope plébánosa, e mocsáros félreeső hegyszorosba zárkózott Desirée nővérevel, oly vallásos alázatossággal élt, hogy tiltakozott az előléptetése ellen. Bár a tüdősorvadás előjelei mutatkoztak rajta, minden gyógyszert visszautasított; s a szentek példájára megadással várta a halált... Mouret Helén egy félreeső zugba visszavonulva, nagyon boldogan élt Marseillehoz közel eső tengerparti birtokán második férjével, ki őt bálványozta. Második házassága gyermektelen maradt. Quenu Paula még mindig Bonnevilleban lakott, Frankhon másik végében, a végtelen tengerrel szemközt, a hol Chanteau nagybátyja halála óta egyedül élt a kis Palival. Feltett szándéka az volt, hogy nem megy újra férjhez, hanem egészen özvegyiségre jutott unokafivére fiának szenteli magát, mivel az apa Amerikába indult, hogy ott vagyonra tegyen szert. Lantier István, a ki a montsai strike után újra visszatért Párisba, a commune lázadásában compromittálta magát, melynek eszméit hevesen védelmezte. Halálra ítélték, aztán megkegyelmezték neki és deportálták, úgy, hogy most Nouméában lakik, sőt azt beszélnek, hogy ott meg is nősült, és hogy gyermeke is van, a kinek nem tudják megállapítani a nemét.

Végre Macquart János, a kit a véres nagy év után szabadságoltak, letelepedett Valqueyrasban, Plassans közelében, a hol Vial Melaniet, egy jómódu paraszt egyetlen, ép, erős leányát kapta nőül és apai földeinek jövedelmét tetemesen fokozta e házassággal. Neje, miután májusban fiúval ajándékozta meg, két hónappal később újra örvendetes eseménynek nézett elébe, a szaporodó termékenység ama ritka esetét mutatva, mely az anyáknak meg sem engedi, hogy gyermeküket enmaguk táplálhassák.

- Igen, igaz, - folytatá halkan, - a fajok elkorcsosulnak. Valóságos kimerültség áll be, gyors hanyatlás, mintha a mi nemzedékünk kéjdühe, sóvár vágyainak mohó kielégítése folytán gyorsabban égne el. Louiset még a bölcsőben halt meg, a félig hülye Jakab Lajos meg idegbántalmak következtében; Viktor az ősi vadság állapotába visszaesve, isten tudja minő elzüllés homályában kószál; szegény Károlyunk, a ki oly szép és oly gyenge: ezek a családfa

utolsó sarjai, az utolsó halvány gyenge hajtások, melyekben a nagy ágak pezsdülő életnedve fel nem szivároghatott. Féreg rágódott a törzsben, most a gyümölcsben van és azt emészt. De azért nem kell kétségbeesni, a családok örökké ujjaszületnek! Gyökerük a közös ősnél mélyebbre hatol és a létre hívott nemzedékek kifürkészhetlen rétegein át az első emberig nyul le; végnélkül ki fog újra hajtani, tovább fejlődik és kiágazik a jövő századok homályos ködéig... Nézd meg a mi családfánkat, csak öt nemzedéket foglal magában, s még fűszálnyi fontossággal se bír az emberiség óriási sötét erdejében, melynek százados tölgyei a nemzetek. Ám gondolj csak a vén rengeteg gyökereire, melyek a talajában szétágaznak; gondolj magas lombkoronáinak folytonos fejlődésére, melyek más fák koronáival összeforrvá érintkeznek; gondolj sudarainak örökké pezsdülő nedvözönére, melyet a lét örökös lehellete mindig újra megtermékenyít... Nos, hát ez az új remény, a faj naponkinti helyrepótlására, melyet a kívülről jövő új vér eredményez! Minden házasság majd jó, majd rossz új elemeket hoz magával, melyeknek hatása mindkét esetben megakadályozza a matematikai biztossággal beálló és haladó elfajulást. A rések újra behordatnak; a hiányok elenyésznek; néhány nemzedék folyamán újra helyreáll a sorsirta egyensúly és belőle fejlődik a középszerű új ember, az a határozott jelleget nélkülöző emberiség, mely titokzatos munkáját konokul folytatva, ismeretlenül tart célja felé.

Pascal megállt és mélyen felsóhajtott. Aztán, nem számolva el a még életben lévő családtagokkal, a kiket megnevezett volt, minthogy azokat már besorozta rendszerébe; élénk érdeklődéssel a még gyermekkorukat élő sarjakat kezdte felsorolni. Egy Noumeaban élő kartársától tudósításokat kért István nejről és a tőle származott gyerekekről; de onnan semmi hirt se kapott és attól félt, hogy ezen a részen hézagos marad a családfa. Több adata volt Octave Mouret két gyermekéről, kivel levelezésben állt; a lányka csenevész maradt és nyugtalanította a szülőket, míg a fiú, a ki anyjára ütött, nagyszerűen fejlődött. Leghatározottabb reményét Jánosba helyezte, kinek elsőszülöttje, egy derék fiú, az ujonnan beoltott ágat látszott képviselni, ama fajok ifjú életnedvét, melyek az anyaföldtől nyerik új erejüket. Néha Volqueyrasba is ellátogatott és mindig boldogan tért vissza a termékeny élet e rejtett zugából, a nyugodt, okos apától, ki mindig az eke szarvát fogja, az egyszerű, vidámkedélyű anyától, kinek széles csipője egy világ megszületésére látszottak alkalmasnak. Ki tudja, honnan fog az egészséges ág kihajtani? Talán innen fog a várt bölcs és hatalmas lény kicsirázni? A legnagyobb baj családfája szépségére és tökélyére nézve az volt, hogy e kicsiny gyermekeket még nem osztályozhatta. És hangja ellágyult a jövő boldogító reményében, e szőke fejecskek elgondolásakor, saját nőtlensége fölötti, be nem vallott bánkódásában.

Még mindig az előtte kitért családfát nézte. Végre felkiáltott:

- És mégis ez a döntő, mégis teljes, nézd csak! Ismétlem, az összes öröklődési eshetőségek találkoznak itt. Elméletem megállapítására csupán e tények összeségét kellett alapul vennem... És a bámulatos bennök a kézzelfoghatóságuk. Itt mily teljesen egymástól eltérőnek látszanak oly teremtetések, a kik közös ős rétegeiből származnak, és csupán a közös ősök logikai megmáskításai. A törzs magyarázza az ágakat, és ezek ismét a leveleket. Saccard apádban, valamint Jenő nagybátyádban, kik vérmérsékletben és életmódban oly teljesen elütők, ugyanazon ösztön okozta az egyiknek kicsapongó vágyát, mint a másiknak fenséges ambícióját. Angelika, a tiszta lilium, a kétértelmű életmódot folytató Sidonia gyermeke, ugyanazon ösztön szülöttje, mely a milieu szerint, a mysticismus vagy a szabad szerelem felé hajló jellemeket teremti. Mouret három gyermekét egy és ugyanazon légáram sodorja az életbe, mely az intelligens Octaveból milliomos rongykereskedőt, a vallásos hitű Sergiusból szegény falusi plébánost és a hülye Desireéből boldog, szép lányt növel. De még szembeötlőbb a példa Gervaise gyermekeinél: az idegsérelem elmulik és Nana áruba bocsátja bájait, Jakab gyilkol, Claude lángész lesz, míg unokanővérük Paula, a győzedelmes becsületesség képviselője, a ki küzdve bár, de feláldozza önmagát. Ez az öröklődés az élet maga, mely létre kelti a hülyéket, az örülteket,

a bűnösöket és a nagy embereket. Egyes sejtek elsatnyulnak, mások foglalják el helyüket és ime, a lángész vagy az egyszerű becsületes ember helyett őrzöngő bolondot vagy gazembert kapunk. És az emberiség, mindent magával sodorva, tovább fejlődik.

Aztán gondolatai ismét más irányt vettek.

És az állati világ, a mely ép úgy szenved és szeret, mintegy vázlata az emberinek. Ez az egész testvérvilág, velünk együtt ugyanazt az életet éli. Igen szerettem volna azt is magammal vinni a bárkámba, helyet adni családkban, hogy megmutassam mikép folytonosan összeolvad velünk és kiegészíti a mi életünket. Ismertem macskákat, melyek a háznak titkos varázst kölcsönöztek, kutyákat, melyeket bálványoztak, s melyeknek halálát siratták és vigasztalhatlan gyászt hoztak a szívekre. Ismertem kecskéket, teheneket, szamarakat, a melyek végtelen fontossággal bírtak, s oly nagy szerepet játszottak, hogy meg kellene írni életük történetét... Ime, itt van Bonhomme-unk, a mi szegény vén lovunk, mely huszonöt éven át állt szolgálatainkban, nem hiszed-e, hogy az ő vére is belénk vegyült, és hogy ő is családkhoz tartozik? Mi is megmásmítottuk őt, mint a hogy ő is gyakorolt reánk befolyást; egy és ugyanazon mintára vagyunk alkotva, és oly igazságos dolog, hogy most, midőn félig vakon, köszvénytől megremevedett lábakkal, révedező tekintettel szalmáján látom heverni, megcsókolom mint valami öreg rokont, kinek fentartására köteles vagyok... Oh, oh, ez az állatvilág, mindaz, a mi ott lenn az emberiségnél alantabb fokon állva csuszik-mászik és panaszkodik végtelen rokonszenvtől hatva át; minő nagy helyet kellene adni annak az emberiség történetében!

Ez szíve végső felkiáltása volt, melyben Pascal minden élő iránti, lelkesülő gyöngédsége kitört. Folyton növekvő tüzzel, végre hitvallására, az élő természet folytonos és diadalmas munkálkodására tért át. És Clotilde, ki eddig egy szót se szólt, holtra halványodott a tények rázuduló tömegétől. Összeszorított ajkait végre kérdésre nyitotta.

- Nos, mester, és én? minő szerepet játszom én itt?

Finom ujjacskájával rámutatott a fa ama levelére, melyre az ő neve volt írva. Pascal e lapot mindig mellőzte volt, de Clotilde nem tágitott.

- Hát én hol vagyok? Mért nem olvastad fel az én iratcsomómat?

Pascal egy perczig hallgatott, mintha e kérdés meglepte volna.

- Mi okból? Semmi okból!... Igaz, nincs mit elrejtennem előled... Látod, mi van ide írva: Clotilde, született 1847-ben. Anyai befolyás. Visszöröklődés, az anyai ágról való nagypapa lelki és testi tulajdonainak tulnyomó nyilvánulásával... Mi sem egyszerűbb. Téged anyád befolyásolt, tőle örökölted jó étvágyad, megvan benned a kacérsága, és benned is megnyilvánul néha tunyasága és alázatossága. Igen, benned megvan nagymérvben a nőies, mint benne, a nélkül, hogy sejtened, azaz te is szeretsz, mint ő, szerettetni. Azonkívül az anyád nagy regényfaló, ábrándozó lélek volt, a ki semmit se szeretett úgy, mint naphosszakig heverészve, valami könyv felett elmerengni; rajongott a dajkamesékért, kártyát vettetett magának, jósnőket látogatott meg; és én is mindig abban a véleményben voltam, hogy a titokzatos iránti hajlamod, az ismeretlen utáni lázas álmodozásod onnan veszi eredetét... De a mi egyéniséged kidomborításához lényegesen hozzájárul, dualismust teremtve nálad, a nagypád, Sicardot parancsnok befolyása. Ismertem őt, nem volt ugyan sas lelkű, de igen őszinte és erélyes volt. Őszintén bevallom, nélküle nem sokat érnél, mert a többi befolyás nem épen a legjobb. Ő adta meg neked lényed legjavát, a küzdési erélyt, a büszkeséget és az őszinteséget.

Clotilde figyelemmel hallgatta, fejével intett, hogy nem sértődött meg, bárha az anyjáról és családjáról szóló, ez új részletek hallatára ajkai fájdalmasan megremegetek.

- Nos, szólt aztán, és te hol vagy, mester?

Most Pascal nem habozott, hanem felkiáltott:

- Oh, én, minek is rólam beszélni? én nem tartozom a családhoz. Látod mi van ide írva: Pascal született 1813-ban. Új alakulat. Vegyület, a melyben a szülők testi és lelki tulajdonságai úgy elegyülnek, hogy nem marad belőlük semmi az új lényben... Elég gyakran ismételte az anyám, hogy nem tartozom hozzá, hogy nem tudja honnan származhatok.

Az enyhülés, az öröm akaratlan fölkiáltása volt ez.

- Hadd! a nép szava soh'se csal. Hallottad-e már valamikor, hogy engem a városban Rougon Pascalnak neveznének? Nem! Egész röviden azt mondták mindig: Pascal orvos. Mert én különváltam tőlük... Ez talán nem vall részemről gyöngédségre, de el vagyok ragadtatva, mert vannak öröklődések, melyeknek sulya elviselhetetlen. Hiába szeretem őket, szívem mégis örömtől dobog, midőn érzem, hogy más vagyok, tőlük eltérő, hogy nincs semmi közös vonásunk. Hozzá nem tartozni, Istenem, hozzá nem tartozni e családhoz! Ez üde légáram adta nekem meg a kellő bátorságot arra, hogy őket mind ide csoportosítsam, őket valódi lényükben megmutassam, és mégis elég erővel bírjak, hogy ezek után is tovább éljek.

Végre elhallgatott. Csend állott be. Az eső elállt, a zivatar elvonult, csak a mindinkább távolba vesző mennydörgés moraja hallatszott, míg a még mindig árnyba borult vidékről a nedves föld élvezetes, üde illata gomolygott be a nyitott ablakon. A lecsendesülő légben a gyertyák nyugodt, magasan fellobogó lánggal égtek tovább.

- Ah, - mondá Clotilde, levert arcz kifejezéssel, - mi lesz belőlünk.

Ugyanezt kiáltotta volt egy éjjel künn a dombtetőn: utálatos az élet, hogy lehet hát azt átélni békésen és boldogan? Rettenetes világítás az, melyet a tudomány a világra vet, bonczoló kutatása minden emberi sebre kiterjed, hogy annak iszonyatait feltárja. És ime, most Pascal még leplezetlenebbül beszélt el neki mindent, növelte az emberektől és tárgyaktól való csömörét azzal, hogy saját családját a maga visszataszító meztelenségében vezette fel e színpad deszkáira. Három óra hosszáan át hömpölygött le előtte ez a mocsaras áradat; és a legrettegetesebb felfedezés az övéit illető váratlan szörnyű igazság volt, az övéinek, ama kedves lényeknek teljes megismerése, kiket szeretnie kellett volna. Apját, pénzért elkövetett bűnei tették nagygyá, testvére fekélykóros, nagyanyja lelkiismeretlen, igazak vérével borított bűnös, és a többi is mind megméltelyezett, csupa iszákos, gyilkos, bűnös; az emberiség fájának szörnyvirágzatai voltak. Oly sulyos volt a csapás, hogy nem tudott magához térni attól a fájdalmas megdöbbenéstől, melybe az ily módon feltáruuló élet megismerése ejtette. Pedig e rettenetes leczkét mindamellett megsemmisítette valami nagy és szép: az emberiség fenséges lehellete, mely azon mindvégig átvonult. Nem volt rá rossz hatással; úgy érezte magát, mint a kit a tengerek metsző szele ostromoz, a viharok szele, melytől tágul a kebel és erősödik. Pascal mindent elmondott, még az anyjáról is egészen szabadon szólt, bár nem lépett ki ama tudós tiszteletteljes magatartásából, a ki nem hoz ítéletet, csak a tényeket sorakoztatja. „Mindent el kell mondani, hogy mindent megismerve, mindent meggyógyítsunk”, nem így kiáltott-e föl Pascal ama szép nyári éjjelén? És bár a hallottak ránehezedő sulya alatt ingadozva, a nagy világosságtól elvakult, végre megértette őt és bevallotta magának, hogy Pascal rengeteg munkába fogott. És mégis, a reménybe, a jövőbe vetett hit, az egészség és erő hangja volt az. Ugy beszélt, mint a világ jótevője, a ki abban a perczen, midőn azt veszi észre, hogy az öröklődés alkotja a világot, annak törvényeit akarja megállapítani, hogy rendelkezessék felette és itt boldog világot teremtsen.

És aztán nem rejtett-e eme tuláradó folyó, melynek zsilipeit kinyitotta, a mocsoknál egyebet is? Mennyi aranyat mosnak habjai a partok virágaival és füveivel elvegyülve! Száz meg száz alak vonult el Clotilde előtt: a báj és jóság megtestesülései, finom, üde lányarczok, derült, ragyogó asszonyi szépségek tündeztek fel előtte. A szenvedély egész teljében sajgott bennök,

a szív minden érzése áradt szét eme gyöngéd alakokból. És mily számosak a Márhák és Angelikák, a Paulák és Jankák, a Gervaisek és Helénák! Belőlük is, még a kevésbé jókból, még a rettenetes emberekből, a csapat leggonoszabb jellemeiből is, a testvériség engesztelő lehellete szállt feléje. Ugyanaz a szellem volt az, melynek lehelletét elvonulni előbb is érezte: a végtelen gyöngédség áramlata, mely Pascal pontos, tudományos előadását átlengette. Pascal külsőleg nem látszott felindultnak, a bizonyító tudós tárgyilagos, hideg magatartását megőrizte; de jósággal eltelt szíve sajgott a fájdalomtól. Ama lázas áldozatkészséggel dolgozott, hogy önmagát feláldozza az emberiség boldogságáért. Az egész matematikailag szerkesztett nagy művén a testvériség eme fájdalmas érzete áradt szét, még ott is, a hol a legfájóbb ironia nyilatkozott meg. Nem beszélt-e az állatokról is úgy, mintha minden szenvedő, nyomorúságos, élő lény idősebb testvére lenne? A szenvedés ejtette kétségbe őt; csak az lobbantotta haragra, hogy álma elérhetetlen magaslaton áll; csak azért lett durva, mert gyűlölte azt, a mi csalóka és mulandó, mert arról álmodozott, hogy nem a jelen pillanat társadalmáért, hanem az egész emberiségért fárad, élte komoly munkával töltött óráiban. Tán épen a rossz elleni lázadása volt az, mely arra sarkalta őt, hogy az elcsépelt banalitások ellen küzdjön, elméleteiben és azok alkalmazásában.

És a műve mégis csak emberi maradt, a lények és tárgyak végtelen feljajdulása zokogott fel csillapíthatatlanul benne.

De különben nem volt-e ez az élet? Absolut rossz nincsen. Nincs ember, a ki mindenki előtt rossz ember lenne; mindig van valakije, a kit boldogít, úgy, hogy ha az ember nem vizsgálja a világot csupán egyetlenegy szempontból, arra jut el, hogy minden lénynak hasznos voltát belátja. Azok, a kik hisznek Istenben, azok csupán azt mondhatják, hogy Isten csak azért nem sujtja le a gonoszokat haragja mennykövével, mert ő az egész haladását nézi csupán és nem foglalkozhatik az egyesekkel. A végzett munka újra kezdődik, az élők tömegének bátorsága és végzett munkarésze mégis bámulatos és az élethez való ragaszkodás mindenén győzedelmeskedik. Az emberek óriási munkássága, a létrepezsdülés makacs folytonossága az ő szentségük, az ő jóvátevésük. És onnan felülről, a nagy magaslatról, a szem csupán a folytonos küzdelmet látja, és a sok gonoszon kívül mindamellet sok jót is. És ekkor általános engesztelőnység elnézés tölti el a szívet és készek leszünk megbocsátani, mert csupán végtelen részvét és forró könyörületesség tölti el lelkünket. Ez a rév mindazok számára, kik elvesztették a dogmákba helyezett hitüket, kik szeretnék tudni, miért élnek a világ látszólagos céltalan volta közepett. A létörekvés kedvéért élni kell, hogy mi is hozzájáruljunk egy sziklafejtéssel a ködös távolban rejlő titokzatos munkához, és az egyetlen kínálkozó békés üdv e földön: a teljesített kötelesség édes gyönyöre.

Ujra egy óra mult el, az egész éj lefolyt az élet e rettenetes tanának előadása alatt, anélkül, hogy Clotilde vagy Pascal tudomást vettek volna az idő múlásáról, vagy ama helyről, hol tanakodtak. És Pascal, kinek már hetek óta tulfeszített idegeit az átélt fájdalom és gyanu végkép elcsigázták, megrázkódott, s mintegy álomból ébredve folytatá:

- No, most mindent tudsz, elég erősnek érzed-e magad most? Bátor és erős a szíved, megtöltötte-e az igazság megismerése bocsánattal és reménnyel? Velem vagy?

Clotilde még mindig remegett a rettenetes lelki megrázkódtatás súlyától és nem tudott magához térni. Eddigi meggyőződései és hitvallásai mind rombadőltek benne, s új világgá alakultak. Nem mert sem következtetni, sem önmagát nem merte kérdőre vonni. Érezte, hogy ezentúl az igazság mindenható ereje ragadja magával. Érezte hatalmát, de nem volt meggyőződve.

- Mester - rebegé - mester...!

És egy perczig így szemközt állva, egymásra néztek. Már pitymallott, a zivatartól megtisztult mérhetetlen láthatár szélén végtelen finom hajnalpir derengett. Egy felhő sem homályosította az ég rózsás azurját. És az ablakon át, a még nedvességtől párolgó vidék derült ébredése hatolt be, míg a kialvófélben lévő gyertyák elhalványultak a nap növekvő világosságában.

- Felelj, még mindig el akarsz pusztítani, el akarsz égetni mindent? Velem vagy most, egészen velem?

E pillanatban azt hitte, hogy Clotilde sirva a nyakába fog borulni. Önkénytelen lelkesedés lángolt fel szívében. De egyszerre mindketten észrevették, hogy alig van rajtuk a legszükségesebb öltözet.

Clotildenak, ki eddig tudomással sem birt önmagáról, eszébe jutott hirtelen, hogy alsószoknyában van és hogy karjait és vállait alig fedik el hajának kuszált fürtjei. És midőn végigtekintett magán, szemébe tűntek a bal hóna alatt látható vércseppek, bőrének felhorzsolása, Pascallal való viaskodásának nyoma, a ki durván belemarkolva husába, férfias erejével akarta megfékezni. Ekkor rendkívüli zavarodás fogta el, érezte határozottan, hogy le fogja őt győzni, mintha e durva szoritás folytán egészen és mindörökre rabjául szegődött volna. És ez érzés elárasztotta egész valóját, erőt vett rajta, magával ragadta akarata ellenére, amaz ellenállhatatlan vágytól ösztökélve, hogy véglegesen megadja magát.

Most hirtelen felegyenesedett, meg akarta még gondolni. Meztelen karjait keresztbe fektette mellén, egész vére felszökött, a szemérem biborözönével borítva be testét. És karcsu özként futásnak iramodva, a távolba tűntek alakjának isteni idomai.

- Hagyd el, mester, oh, mester... majd meglátom!

És remegő szüzies zavarában szobájába menekült, mint ahogy azt gyakran szokta tenni. Pascal hallotta mint fordítja rá kétszer a kulcsot. Egyedül maradt. Végtelen csüggedés és szomorúság vett rajta erőt és önmagától kérdezte, vajjon helyesen cselekedett-e midőn mindent elmondott, vajjon az igazság e kedves főben megfogamzik-e és fel fog-e sarjadni ez iszonyú tanulságok minden magva a boldogság dús vetésében?

VI. FEJEZET.

Napok multak. Októberben eleinte még verőfényes, forró ősz volt, a nyár szenvedélyes hevének, az érés tultengő szakának utolsó fellobbanása. Felhő se volt az égen, de aztán az idő rosszra fordult, rettenetes szelek fujtak, az utolsó zivatar tarolta végig a lejtőket. A souleide-i komor házban, a tél közeledése végtelen szomorú hangulatba borított mindent.

Ujra pokollá vált a ház. Pascal és Clotilde között nem voltak már többé élénk viták. Az ajtók nem csapódtak többé, lármás hangjaik elnémultak s nem kényszerítették többé Márthát, hogy minden perczben a lépcsőkön felszaladjon. Alig beszéltek most egymással, és egy hangot sem sejtettek az elmúlt éj eseményeiről. Pascal valami megmagyarázhatatlan aggodalom, valami meggyőző eszélyesség befolyása alatt állva, miről maga se tudott számot adni, nem akarta újra felvenni e tárgy fonálát; követelte a várt feleletet, a benne való rendithetlen hit és a föltétlen meghódolás nyilatkozatát. Clotilde e nagy morális csapás után, mely egészen átalakította, még mindig foglalkozott vele, habozott, küzdött, a kifejlést elodázta, nehogy ösztönszerű lázadásának meg kellessen magát adnia. És a félreértések mindjobban bonyolultak lettek e nyomorult, kétségbeejtő ház nagy csendjében, melyből már a boldogságot száműzték.

Ez Pascalra nézve olyan időszak volt, a melyben iszonyuan szenvedett, a nélkül, hogy panaszkodhatott volna. Ez a látszólagos béke nem nyugtatta őt meg, sőt ellenkezőleg. Tompa bizalmatlanságba esett, azt hitte, hogy folytonos törvétesek környezik és ha látszólag béke uralkodik, az csak azért történik, hogy a sötétben a legfeketebb ármányokat szőjjék ellene. Nyugtalanossága azonban még fokozódott, mindennap katasztrófát várt, hogy papirjait valami hirtelen felrobbanó akna elnyeli és hogy az egész Souleide-ot szertehordják, darabokra szilánkolják. Gondolatvilága, a morális és szellemi élete ellen irányzott üldözés idegeit kimerítette, olyannyira, hogy ez állapot türhetetlenné vált s minden este lázzal feküdt le. Gyakran megrázkódott s hirtelen hátrafordult azon hiedelemben, hogy háta mögött az ellenséget áruláson kapja rajta, s nem volt senki más mögötte, mint saját rettegésének az árnya. Majd máskor gyanu fogta el, órahosszáig lesben állt, elbujva függönyei mögé vagy pedig valamely folyosó zugába; de senki sem mozdult, csupán halántékának lázas lüktetését hallotta. Magánkívül volt, nem feküdt le anélkül, hogy minden szobát át ne fürkészett volna, nem aludt többé, felébredt a legcsekélyebb zajra, lelkenedezve, védelemre készen.

És a mi Pascal szenvedését még fokozta, azon állandó, növekedő tudat volt, hogy ezt a sebet az az egyetlen teremtség ütötte szívére, a kit egyedül szeretett e földön, ez az imádott Clotilde, kit szépségben, bájban husz év óta látott felnőni, kinek az élete, mint dus virágzás, úgy nyíladozott szemei előtt és illatárral töltötte el az ő életét is. Ő, ki szívét teljes, eddig sosem elemzett, gyöngédséggel töltötte el, a ki az öröme, reménye, bátorsága volt, valóságos másodvirágzó ifjúsága, melybe magát visszaszületni érezte. A mint előtte elment, kíváncsi, kerek, üde nyakával, felüdült egészségben és duzzadó vidámságban édelgett, mintha tavasza tért volna vissza. Egész élete különben megmagyarázta ezt a rabságát, ezen gyermek lényében való egész felolvadását, a ki behatolt kicsiny korában szeretetébe, és növekedve, napról-napra nagyobb tért hódított abban. Plassansban való végleges megtelepedése óta valóságos szerzetes-életet élt, könyvei közé zárkózva, nőkkel nem érintkezett. Nem tudtak róla mást, mint az iránt a halott nő iránti szerelmét, kinek az ujja hegyét se csókolta soha meg. Néha tett ugyan utazásokat Marseillebe, nem hálva otthon, de ezek csak hirtelen lángú, pillanatnyi kalandok voltak, a melyeknek nem volt folytatásuk. Ő nem élvezett és így férfiasságának egész tartalékát megőrizte magában, melynek hullámai most felcsapkodtak a közelgő aggkor fenyegető veszélyének vihara folytán. Ugy tudott volna ragaszkodni egy állathoz, egy utczárol felszedett

kutyához is, mely megnyalogatta volna a kezét; és ez a Clotilde, kit szeretett, ez a kis lány, kiből egyszerre kívánatos nő lett, a ki őt leigázta, most őt így megkinozta, ilyen ellenségévé vált!

Pascal, ki eddig vig és jólelkű volt, türehtetlen durvaságu, sötét kedélyhangulatu lett. A legkisebb szóra megharagudott, ráförmedt a meglepett Márthára, ki oly szemekkel nézett reá, mint egy kivert eb. Reggeltől estig magával hurczolta kinját; oly haragos volt az arcza, hogy senki sem mert hozzá szólani. Nem vitte többé Clotilde-ot magával, és látogatásai alkalmával egyedül ment betegeihez. Így tért haza ama délután, midőn egy esemény hozta ki sodrából, mely egy ember halálával terhelte meg a kísérletező orvos lelkiismeretét. Lafouasse-t ment beoltani, kinek bénultsága hirtelen oly előhaladást tett, hogy Pascal elveszettnek hitte.

De konokul, tovább akart a bajjal megküzdeni, folytatta a gyógykezelést és a balsors ez nap úgy akarta, hogy a fecskendező a palaczk fenekéről egy tisztátlan testet szedett fel, mely a szűrőből kicseppent. Ugyanakkor egy csepp vér is felserkedt, és tetézte a szerencsétlenséget, hogy véletlenül az érbe szurt. Mindjárt megijedt, midőn látta, hogy a korcsmáros elsápad, fulladozik és hideg verejték gyöngyözik a homlokán. Mikor aztán a halál gutaütés alakjában beállt, akkor mindent megértett az ajkak elkéküléséből s az arcz elfeketedéséből. Vérmérgezés volt ez, és nem vádolhatott mást, mint készítményeinek tökéletlen voltát, barbár módszerét. Kétségtelenül Lafouasse amugy is veszve volt, nem élhetett volna talán tovább hat hónapnál, s akkor is csak borzasztó kinok között; de a tény brutalitása megvolt, ez a szörnyű halál. És a minő kétségbeesett volt a megbánás, annyira megingott hite. Holthálványan jött haza, csak másnap reggel került ki szobájából, miután tizenhat óra hosszat szótlan, felöltözötten ágyára dőlve, bezárkózottan töltött el.

Ezen nap délutánján Clotilde, ki mellette varrt a teremben, megkockáztatta, hogy megbontsa a kinos csendet. Felvetette szemeit és látta, hogy Pascal, kimerülve egy könyv lapozásában, valami adatot keres, a mit meg nem talál.

- Beteg vagy, mester, miért nem szólasz, ápolnálak.

Pascal arczát a könyvbe rejtve, tompa hangon felelt:

- Beteg, mit törődöl te velem, nem kell nekem senki.

Clotilde engesztelékeny hangon válaszolt:

- Ha bánatod van és megmondhatod, az könnyitene rajtad; tegnap oly szomoruan jöttél haza! Nem szabad annyira elcsüggedned. Nagyon nyugtalan éjszakát töltöttem, háromszor is ott voltam ajtódnál hallgatózni, mert kinzott az a gondolat, hogy szenvedsz.

Bármily szeliden szólt is, úgy hatott ez Pascalra, mint az ostorsuhintás. Beteges elgyengülésében, heves düh kitörésével félrelökte a könyvet s haragtól reszketve felállt:

- Ugy, hát kikémelelsz, már a szobámba se vonulhatok vissza, anélkül, hogy füleidet ne tapasztanád a falakhoz? Hát még a szívem verését is kikémeleled? Lesed halálom, hogy itt mindent elégethess...!

Hangja emelkedett volt és egész nem érdemelt szenvedése panaszba és fenyegetésbe tört ki.

- Megtiltom, hogy foglalkozzál velem! Van valami más mondani valód, meggondoltad a dolgot? Adhatod-e igaz szívedet a kezembe, mondva, „hogy egyetértünk már.”

De Clotilde nem felelt többé, csak nagy, tiszta szemével ránézett azzal az őszinte arczkifejezéssel, mely azt mondta, hogy még nem akar nyilatkozni; míg Pascal ezen magatartás folytán még inkább kétségbeesett és egészen elvesztette önuralmát. Rebegett és kézmozdulatával dühösen elutasította őt.

- Menj, menj! Nem akarom, hogy mellettem maradj; nem akarom, hogy ellenségek környezzenek; nem akarom, hogy itt maradjanak mellettem, hogy örülésig vigyenek!

Holthaltványan kelt fel Clotilde helyéről, büszkén felegyenesedve kiment s magához vette munkáját.

A következő hónap alatt Pascal minden óráját betöltő buzgó munkában keresett orvoslást. Napokon át egyedül maradt a nagy teremben, sőt az éjjeleket is azzal töltötte, hogy régi kéziratokat olvasott át, az öröklődésről szóló munkáját átdolgozva. Azt lehetett volna mondani, hogy valóságos düh fogta el, hogy reményének jogosultságáról meggyőződjön, hogy a tudományt rákényszerítse ama biztos tudat megadására, hogyan lehet az emberiséget fönséggé ujjaalkotni. Nem járt ki többé, abbahagyta betegei meglátogatását, papirosai közé temetkezve, szabad levegő és mozgás nélkül élt. Egy hónapig tartó tulcsigázás után, mely megtörte őt, anélkül, hogy tompította volna otthonja kinjait, oly ideges kimerültségbe esett, hogy a betegség, melynek csirája megvolt benne, nyugtalanító hevességgel jelentkezett.

Reggel, ha felkelt, a fáradtságtól megsemmisítve érezte magát. Fáradtabb és kimerültebb volt mint mikor lefeküdt. Egész lényét folytonos szorongató érzetek fogták rabságba; öt percnyi járkálás után ellankadtak, megcsuklottak lábai, a legcsekélyebb megerőltetéstől teste meg volt törve; nem mozdulhatott meg, hogy baja testébe ne nyilallott volna. Néha a talaj úgy tűnt föl előtte szédületében, mint valami hevesen megingó hullám. Folytonos zugás csendült meg fülében, káprázatok kényszerítették, hogy szemét behunyja, mintha szikrazápor hullott volna a levegőbe. Megutálta a bort, keveset evett, rosszul emésztett, aztán növekvő tunyasága tétlen közönyösségét hirtelen munkadüh váltotta fel, czélnélküli tettvágy sarkalta. Egyensúlya meg volt bontva; könnyen izgatható gyengeségében minden ok nélkül egyik végletből a másikba csapott. A legkisebb megindultságnál könnyekre fakadt. Végre aztán bezárkózott s a kétségbeesés olyan krízisei rohanták meg, hogy órahosszat zokogott, minden közvetlen fájdalom nélkül, a dolgoknak mérhetlen sivár szomorúsága következtében.

De baja megkétszereződött, különösen egy ilyen Marseillebe való utazás, egy ilyen agglegényi kirugás után, mint a milyet néha megengedett magának. Tán valami szenvedélyes szórakozást, kinjának megenyhülését remélte a kicsapongásban. Nem maradt ott csak két napig; mint villámtól sujtva tért vissza, mintegy tompa ütéstől elkábitva, olyan ember kuszált vonásaival, a ki elvesztette férfiassága erejét. Ez bevallhatatlan szégyenként sulyosodott lelkére, attól félt, hogy e szerelmi kísérletek megerőltetése biztos meggyőződést szerzett neki, a mi még fokozta szerelme félénkségének zordságát. Soh'se tulajdonított e dolognak fontosságot. De most annyira elfoglalta, felforgatta, nyomorulttá tette lényét, hogy már az öngyilkosságra gondolt. Hiába kecsegtette magát, hogy ez muló, hogy betegeskedése rejlik az okozatok mélyén, mégis lesújtotta tehetetlenségének érzete, és olyan volt a nőkkal szemben, mint az igen fiatal emberek, a kik a nőkkel érintkezve reszketnek.

December első hete körül türhetetlen neuralgikus bántalmak fogták el. Koponyacsontjaiban olyan recsegéseket érzett, hogy menten azt hitte, hogy homloka szétpattan. Midőn az öreg Rougonné erről értesült, elhatározta, hogy fia hogyléte után tudakozódik. De előbb a konyhába lopózkodott, mert Márthával akart beszélni. Ez kétségbeesett, dúlt ábrázattal beszélt el neki, hogy az ur bizonyára meg fog bolondulni; elmondta, milyen furcsán viselkedik, hogy járkál folytonosan fel és alá szobájában, mint zárja minden fiókját kulcsra, s mint járja körül reggeli két óráig az egész házat, a földszinttől az emeletekig. Könyvek tolultak a szemébe és végre azt a véleményt koczkáztatta meg, hogy tán az ördög bujt az urába s jó lenne, ha a saint-saturnini lelkészt értesítenék.

- Olyan jó ember, - ismétlé, - a kiért az ember felnégyeltetné magát. Milyen szerencsétlenség, hogy nem akar templomba járni, ez bizonyosan meggyógyítaná!

Clotilde, a ki meghallotta nagyanyjának hangját, szintén bejött. Ő is csak úgy tengett-lengett mint Pascal, - teremről-teremre, legtöbb idejét a földszinti, elhagyott, burgonyás teremben töltötte. Különben nem beszélt, csak hallgatott, gondolkodó, várakozásteljes arczkifejezéssel.

- Te vagy az édes? - Jó napot. Mártha azt beszéli, hogy Pascalba belebujt az ördög. - Én magam is azt hiszem, csak hogy ennek az ördögnek neve van s ez a hiuság. Azt hiszi, hogy ő mindent tud, hogy pápa és császár egy személyben, természetesen, ha más nem ezt vallja, kétségbe van esve.

Végtelen megvetéssel vont vállat.

- Kacagnék rajta, ha a dolog nem lenne oly szomorú. Olyan ember, a ki semmiről nem akar tudni semmit, a ki nem élt, a ki bolond módra a könyvei közé zárkózott. Vigyétek egy szalonba, olyan ártatlanul fog ott viselkedni, mint egy újszülött gyermek, és a nőket még ma sem ismeri...

Egészen megfélemezte róla, kik előtt beszél, fiatal lányunokája és fia szolgálója előtt és erre halkabban, bizalmas hangon folytatá:

- Biz a' megbosszulja magát, ha valaki túlokos. Se felesége, se szeretője, ettől bomlott meg az agyveleje.

Clotilde meg se moczczt; szempillái lassan lezárultak gondolkodó nagy merengő szemei felett; aztán ismét feltekintett, megőrizve zárkózott természetének magatartását, mely mit sem árult el abból, a mi benne véghez ment.

- Fent van, ugy-e? - folytatá Félicité - őt jöttem meglátogatni, mert ez így nem mehet tovább! Ez már sok!...

Fel is ment hozzá, Mártha meg tovább babrált serpenyőjével s Clotilde újra teremről-teremre bujkált.

Fönt a teremben Pascal mintegy megkövülve ült, arcát egy könyvbe temetve. Olvasni se bírt többé, a betűk összefolytak, elmosódtak előtte, nélkülözték az értelmet. Bár makacsul küzdött ellene, halálosan vonaglott ama tudat terhe alatt, hogy eddigi hatalmas munkaképességét elveszti. Anyja lekorholta, kikapta kezéből a könyvet, messze eldobta az asztalra és ráförmedt, hogy mikor az ember beteg, ápolnia kell magát. Haragosan kelt fel Pascal, hogy anyját is elkergesse, ép úgy, mint a hogy Clotilde-dal tette volt; de akaratának utolsó megfeszítésével, újra tiszteletteljes magatartásra kényszerítette magát.

- Anyám! ön tudja, hogy soh' se akartam önnel vitába elegyedni, hagyjon magamra, kérem! - De Félicité nem tágitott. Leczkéztette folytonos bizalmatlansága miatt, hogy maga okozza a lázas állapotát, mert azt hiszi, hogy mindig törbe csalják, kilesik. És melyik józan eszű ember fogja hinni, hogy üldözik? De viszont másrészt azzal vádolta, hogy nagyon magasan hordja a fejét, mióta felfedezte famozus oltóanyagát, melyről azt hiszi, hogy minden betegséget meggyógyít. Mily balgaság, ha az ember Úristennek tartja magát. Annál kegyetlenebbek aztán a csalódások; és aztán gyöngéd célzást tett Lafouassera, arra az emberre, kit ő ölt meg. Tudta nagyon jól, hogy ez reá nézve nem valami kellemes és azért is kell neki most feküdnie.

Pascal, a ki még mindig tartóztatta magát, földre szegzett szemekkel mindig csak azt ismételte:

- Kérem anyám, hagyjon békében!

- Nem, nem akarlak békén hagyni, - kiáltá Félicité, magas korával meg nem egyező heveséssel. - Azért jöttem, hogy egy kissé felrázzalak, hogy kiragadjalak abból a lázból, mely teljesen felemészt. Nem! ez így nem tarthat tovább, nem akarom, hogy újra rólunk szóljon a közbeszéd az egész városban bolond dolgaidd miatt. Azt akarom, hogy ápolod magadat!

Pascal vállat vont és halkán, mintegy önmagához beszélve, nyugtalan kijelentéssel mondá:

- Nem vagyok beteg.

E szavakra Félicité hevesen szökött fel ültéből.

- Mít? Nem vagy beteg, nem vagy beteg? csak orvos lehet ily elvakult, hogy önmagával se legyen tisztában. Igen - szegény fiam, mindazok, kik közeledbe jutnak, rögtön meggyőződhetnek, hogy megbolondulsz - igen, megbolondulsz a félelemtől és a kevélységedtől.

Pascal most felvetette szemeit és egyenesen anyja szemeibe nézett, míg az rendületlenül folytató:

- Ezt akartam csak neked megmondani, mivel senki sem akart rá vállalkozni! Ugy-e bár, abban a korban vagy, mikor az ember tudhatja, hogy mit kell csinálnia? Védekezned kell, másra kell gondolnod, nem szabad magad a rögeszmédnek átengedni. Különösen, ha az ember olyan családból való, mint te... vigyázz és ápolod magadat!

Pascal elsápadt, még mindig merően nézett reá, mintha lelke mélyéig akart volna hatolni, hogy kifürkészsze, mit örökölt jómagá anyja lényéből.

Aztán egyszerűen így válaszolt:

- Igaza van! Köszönöm!

Midőn végre egyedül maradt, visszahanyatlott karosszékébe, újra folytatni akarta könyve olvasását; de ép oly képtelen volt most is rá, mint azelőtt, hogy figyelmét annyira lekösse, hogy megértse a szavakat, melyeknek betűi tánczoltak szemei előtt. Fülébe zugtak anyja szavai; az a halálos rettegés, mely egy idő óta elfogta, növekedett, megszilárdult benne; határozott veszély előérzete nyilallott lelkén keresztül. Ő, a ki két hónappal ezelőtt oly diadalmasan dicsekedett, hogy nem ebből a családból való, őt magát hazudtolná most meg a sors oly rettenetesen? Az a fájdalom érné őt, hogy velejében a családi fogyatkozások feljúlának, és bele kellene neki is dőlni családi öröklődésük marcangoló sárkánykarmai közé? Anyja mondotta neki, hogy a félelemnek és gögjének bolondja lett. Az uralkodó eszme, mely őt eltöltötte: az a biztos lelkesültség, hogy a szenvedést meg fogja semmisíteni, hogy vissza fogja adni az emberiségnek az akaraterőt, hogy ujja fogja teremteni az egészséges, magasabb szellemi fokon álló emberiséget - mindez bizonyára csak nagyvási hóbotjának kezdete. A törvetéstől való félelmében, abban az ösztönszerű vágyában, hogy folyton ellenségre lesett, kik vesztére törtek, most könnyen felösmerte az üldözési mánia tüneteit. Az egész faj minden szerencsétlen esete e rettenetes befejezésre vezet: a rövid tartalmu öröklésre, a paralizisre, végre a halálra.

E naptól kezdve Pascal meg volt zavarodva. Idegeinek kimerültsége, melyet a tulhajtott munka és a bánat okoztak, ellenállhatlanul kiszolgáltatottá az örülés és a halál kísértetei rémlátományainak. Minden betegségi tünete: a reggelenként nyilatkozó rendkívüli bágyadtság, füleinek zugása, szemeinek káprázása, sőt még rossz emésztése és könnybe borulása orvosi megfigyeléseiben rendszeresen sorakoztak, mint a biztos idegbomlás tünetei, melyeknek közeledte őt fenyegetve fenyegette. Saját magára nézve egészen elvesztette a figyelő orvos finom diagnostikáját, és ha tovább következtetett is, érveléseinek következménye csak az volt, hogy mindent összezavart és mindent ferdén látott azon testi és szellemi nyomottság alatt, mely őt teljesen leverte. Nem birt többé maga fölött uralkodni és majd beleőrült abba az eltévelyedésébe, hogy agya lassan bomladozik.

A szürke december napjait arra használta fel, hogy még mélyebben hajszoja be magát bajába. Minden reggel megkísérlette, hogy sötét gondolatai kísértő rémeitől megszabaduljon. Aztán újra bezárkózott dolgozó termébe, hogy újra felvegye az előző est kusza gondolat-

fonalát. Az öröklődést illető hosszas tanulmányai, nagyfontosságú kutatásai és munkái lelkét véglegesen megmérgezték, oly okokat játszva kezére, melyek naponként megújuló nyugtalan-ságát csak élesztették. Az öröklési esetekre vonatkozó nagy kérdéseire, melyek megoldását magának feladatul tűzte ki, iratcsomagai ezerféle lehetséges kombinációval feleltek. E kombinációk most úgy megszorodtak, hogy tömkelegükben eltévedt. Hátha téved? Hátha magát nem különítheti el, mint az új alakulat érdekes esetét. A visszöröklés eseteihez kell hát saját magát sorozni, mely egy, két vagy három nemzedéket átugrik? Vagy egyszerűen egyéni-ségre az álcázott öröklődés példája-e, mely a csirát képző plasma elméletének újabb bizonyí-téka? Vagy láthatott-e magában mást, mint az egymást követő hasonlatosságok rendkívülisé-gét, élte alkonyán valamely ősenek hirtelen megjelenését? Ettől a perctől fogva nem volt többé nyugta, csupán saját esetének felkutatásával foglalkozott, feldulva jegyzeteit, újra és újra elolvasva könyveit. Bonczolgatni kezdte önmagát, elemezni kezdte legkisebb érzeteit, hogy abból vonja le a következtetéseket, melyekből aztán önmaga fölött alkothat ítéletet. Oly napokon, midőn agya bágyadtan működött, sajátos látományok jelenéseit vélte látni, veleszületett sajátos ideges bántalmak tulnyomóságát vélte felfedezni. Midőn lábaiban érezte a bántalmakat és azok ólomsúlyúvá nehezedtek, azt volt hajlandó hinni, hogy valami külbefolyást gyakorló ősenek hatása alatt áll. Minden összebonyolult agyvelejében; már annyira volt, hogy önmagában sem ösmerte ki magát, azon tévesztő agyrémek közepette, melyek kiforgatott szervezetét megrázkódtatták. És minden este ugyanazon végső követke-zetésre jutott, ugyanazon halálharang kongása rémitette: az öröklés, a rettenetes öröklés, a megőrüléstől való félelem...

Január első napjaiban Clotilde akaratlanul is oly jelenet szemtanuja volt, melytől szíve elszorult. A terem egyik ablakánál ült és olvasott. Karosszékének magas támlánya elfedte, midőn Pascal jelent meg, ki az előző este óta most került először elő. Két kezével egy rongyolt papírlapot tartott kitarva, melyben Clotilde a családfa rajzára ösmert. Annyira el volt annak nézésében merülve, oly merően függött rajta szeme, hogy Clotilde bátran kiléphetett volna rejtekéből, a nélkül, hogy észrevette volna. Kitarta az asztalon a papírlapot, megrettent, kérdő arczkifejezéssel nézte hosszasan, és lassankint szíve elfacsarodása záporhullású könyezésben tört ki. Miért - Istenem, miért nem akart neki ez a fa felelni? Miért nem akarta neki megmon-dani, melyik elődjére üt, hogy saját esetét is a többiekhez sorozza, a saját magának szánt lapra. Ha meg kell bolondulnia, miért nem mondja meg neki ezt a fa nyíltan? Ez megnyugtatta volna, hisz azt hitte, hogy csak a bizonytalanság kinozza. Könnyei elhomályosították szemeit és tovább, tovább nézte a papírlapot, majdnem hogy megsemmisült lénye a tudvágyban, mely agyát már megrendítette. Clotilde-nak hirtelen el kellett rejtőzködnie, midőn látta, hogy Pascal a szekrény felé közeledik és mindkét ajtószárnyát kinyitja. Belemarkolt az acta-csomókba, oda dobta az asztalra és lázasan kezdett azok közt lapozgatni. Ujra ismétlődött a rémes, viharos, éjszakai jelenet, ama lidércnyomás, melynek terhe alatt, mind a felidézett szellemek felvonultak előtte, melyek e papírhalmaz kusza vonásaiból feltámadásra hivatnak elő. A mint felvonultak előtte, mindegyikhez hő fohász kíséretében egy-egy kérdést intézett, baja eredetének magyarázatát követelte tőlük; egy szót, egy suttogást remélt ajkukról ellesni, mely neki megadta volna a bizonyosságát. Először csak érthetlen szótagokat mormolt, aztán szavakat, melyek töredékes mondatokká kapcsolódtak.

- Te vagy-e? te - vagy te? Oh, ősanánk, mindnyájunk anyja, te vagy-e az, a ki agyamba az örültséget hivatva vagy átoltani a természet örök rendje szerint? Avagy te, alkoholimádó bátyám, te, vén gaz ficzkó, kinek megrögzött iszákosságát nekem kell megfizetnem? Avagy te, ataxicus unokaöcsém, vagy te, jámbor unokaöcsém, vagy te, hülye unokahugom vagytok hivatva velem az igazságot tudatni, meg mutatva azon fogyatkozás egyik alakját, melyben szenvedek? Avagy te vagy az tán, dédunokaöcsém, aki megölted magad, vagy te, a ki mást öltél meg, vagy te, dédunokahugom, a ki elrothadva haltál meg, s kiknek tragikus halálnemei

az enyémet is tudtomra adják, - az örültek czellájában való elzüllést az élet első rettenetes felbomlását?

És a hajsza folytatódott, mindannyiát felidézte; mind viharos száguldozásban robogtak fel szeme előtt. Az iratsomók életet, testet nyertek, egymással birokra keltek az emberiség e szenvedő tömegében.

- Ki mondja meg, ki mondja meg, ki mondja meg? Az-e az, ki örülésben halt meg, vagy kit sorvadás aszalt el, vagy az, kit bénaság sujtott, vagy az, kit lelki nyomorúság már ifjan sorvasztott el? Kitől ered e mérgezés, melybe belehalok? És milyen alakban fog az fellépni? Mint rázkór, tüdősorvadás, görvély, vagy alkoholizmus? És mivé fog engem tenni, epileptikussá, bénává, vagy örültté? Örült?... Ki mondta azt, hogy örült! Mind azt mondják: örült, örült, örült!

Hangja zokogásba fult, fejét az iratsomókba temette és sirt szakadatlan, borzadályos reszkegésben. És Clotilde-ot szent borzalom fogta el, midőn érezte a nemzedékeken uralkodó végzet kísérteties átsuhanását a teremben. Halkan visszafojtott lélegzettel ment ki, mert tudta, hogy Pascalra nagyon megszégyenítő volna, ha sejténé jelenlétét.

Mély levertség nehezedett Pascalra. Január hava igen hideg volt, de az ég csodás, derűs fényben csillogott; tiszta kékjéből napsugaras verőfény lövelt szerte. A Souleiadaban a terem délre eső ablakai valóságos sugárfogók voltak és végtelen kellemes langymelegséget árasztottak a teremre.* Be sem fűtöttek, a napsugarak úgy sem hagyták el egy percre sem a termet, halvány aranyhálót teregetve, szöve reája, melyben az életben maradt legyek lomhán röpdöstek. Csend uralkodott a teremben, csak szárnyaik zümmögése hallatszott. Álmatag, lappangó melegség sugárzott be mindent, mintha a tavasz egy töredéke ott felejtődött volna az ódon házban.

Itt hallgatta ki Pascal egy reggel azon párbeszéd töredékét, mely szenvedését még súlyosabbá tette. Egy idő óta a reggeli előtt nem hagyta el szobáját és Clotilde épen Ramond doctort fogadta a teremben, a hol a verőfényben egymás mellett ülve, halkan beszélgettek.

Nyolcz nap óta Ramond már harmadszor tisztelgett. Személyes viszonyok, különösen Plassansban való megtelepedésének végleges szüksége kényszerítették, hogy nősülését ne halasztja tovább és most Clotildetől határozott választ kívánt. Már kétszer gátolta meg őt harmadik személy jelenléte abban, hogy nyilatkozhassék. Minthogy Clotilde ajkairól akarta hallani a választ, arra határozta el magát, hogy directe őszinte párbeszédben teszi meg nyilatkozatát. Bizalmasságuk, Clotilde nyílt esze és jószívűsége jogosították fel e lépésre. És mosolyogva, mélyen Clotilde szemeibe nézve, így végzé szavait:

- Biztosíthatom, Clotilde, hogy ez volna a legokosabb kifejlés. Tudja, hogy régóta szeretem. Mély gyöngédséggel és határtalan ragaszkodással viseltetem ön iránt. De ez talán még nem volna elég. Szükséges, hogy teljesen megértsük egymást és hogy boldogok leszünk együtt, arról meg vagyok győződve.

Clotilde nem sütötte le szemét; barátságos mosollyal, nyíltan viszonozta tekintetét.

Valóban, Ramond szép volt, férfiassága üde erejében.

- Mért nem veszi el Levéque kisasszonyt, az ügyvéd leányát? Ő szebb is, gazdagabb is nálam és tudom, hogy végtelen boldog lenne... félek, kedves barátom, hogy nagy ostobaságot követ el, ha engem választ.

De Ramond nem türelmetlenkedett, arczkifejezése elárulta, hogy elhatározásának okosságáról meg van győződve.

* A provence-i éghajlat.

- De én nem Levéque kisasszonyt szeretem, hanem önt. Különben jól meg is gondoltam a dolgot és ismétlem, hogy nagyon jól tudom, mit teszek. Mondjon hát igent, hisz jobbat nem tehet.

Ekkor Clotilde elkomolyodott; felleg borult arczára, félig öntudatlan töprenkedéseinek, benső küzdelmeinek felhője, mely őt napok óta szótlanná tette.

- Jól van, barátom! Minthogy a dolog igen komoly, engedje meg, hogy ne ma feleljek, hanem adjon néhány heti meggondolási időt - - - A mester igazán nagyon beteg; magam is le vagyok verve és remélem, nem akarja birásomat egy elhamarkodott lépésnek köszönni. Biztosítom, hogy rokonszenvezek önnek; rossz cselekedet volna részemről, ha e perczen határoznám el magam, midőn a ház oly boldogtalan. Beleegyeznek, ugy-e bár, nem fogom soká várni?

És hogy másfelé terelje a beszélgetést, hozzátette:

- Épen erről akartam önnek beszélni. Multkor forró könnyhullatásban leptem meg őt, s biztos vagyok benne, hogy a megörüléstől való félelem gyötri. A multkor, midőn beszélt vele, láttam, hogy vizsga szemekkel nézi. Mondja meg őszintén, mit tart az állapotáról, veszélyben forog?

Ramond tiltakozott:

- Dehogy, tul van erőltetve, el van csigázva, ez az egész. Hogyan tud egy ilyen nagyszellemű, mély gondolkodású ember, ki annyit foglalkozott ideges bántalmakkal, annyira tévedni? Valóban kétségbeejtő dolog, ha a legtisztább, a legerősebb elméknek is vannak ily rohamaik. Az ő esetében a bőr alatti fecskendezések találmánya fölségesen beválna, miért nem oltja be magát?

S minthogy a fiatal leány kétségbeesett arczkifejezéssel jelezte, hogy már nem hallgat rá, hogy már alig mer Pascalhoz szólni, Ramond hozzátette:

- Jól van, majd szólok neki én!

Ekkor Pascalt kicsalták a hangok és kijött szobájából. De midőn észrevette mindkettőjüket egymás mellett állva, a fiatalság, szépség, az életerő megdicsőítő sugárzásában, a mint ott a verőfényben állottak, Pascal megállt a küszöbön, szemei tágra nyíltak, halvány arcza eltorzult. Ramond épen Clotilde kezét fogta meg, hogy még egy perczig visszatartsa.

- Megigéri, ugy-e? Kivánom, hogy a nász még a nyáron meglegyen, tudja, mennyire szeretem önt és óhajtom válaszát.

- Jól van - felelé Clotilde - egy hó mulva meg lesz a válasz.

Felvillanó fénylobbanások szédítették meg egyszerre Pascalt. Ez a fiu, barátja, tanítványa, ime befészkelődik a házába, hogy egyedüli kincsét elrabolja. Hisz' el lehetett az ilyenén kifejlésre készülve és mégis e házasság lehetőségének hirtelen szívébe nyíló hire meglepte, úgy borult rá, mint valami előre nem sejtett szerencsétlenség gyász-fátyla, melyben élte végleg sötétségbe dől. Ez a lény, kit ő teremtett, a kit ő magáénak hitt, bánkódás nélkül el fog tőle válni, magára fogja hagyni, hogy egyedül harcolja végig örületes halálküzdelmét magányos zugolyában. Tegnap este még annyira megkínózta őt, hogy azt kérdezte önmagától, nem volna-e jobb tőle végleg elválni, elküldeni őt testvéréhez, a ki még mindig magához kívánja? Sőt egy perczre mindkettőjük nyugalma kedvéért el is határozta magát arra és most tőrszurásként hatott a szívébe, hogy oly váratlanul itt látja ezzel a férfival, hogy hallja, mint ígér neki választ, mint gondol a férjhezmenésre és nemsokára el fogja őt hagyni - örökre, örökre.

Öblös léptekkel közeledett feléjük s zavarodottan megfordultak.

- Nini, mester, ép önről beszéltünk - mondá Ramond vidáman. - Igen, igen, hogy az igazat megvalljuk, összeesküdtünk ön ellen. Mondja, mért nem ápolja magát, tizenöt nap alatt újra magához térne.

Pascal, a ki a székre hanyatlott, tovább nézte őket. Nagy megerőltetésébe került az önuralma; semmi sem mutatta arczán a mély sebet, a melyet e perczben kapott. Talán bele fog halni és e világon senki se fogja sejteni azt a fájdalmat, melyet magával visz a sirba. Mégis könnyebbülés volt számára, hogy haragvását kimutathatta azzal, hogy még csak egy csésze izzasztó theát sem akart bevenni orvosságul.

- Ugyan minek gondoljak magammal, nem lesz-e vége nemsokára megvénhedt testem romjainak is?

Ramond nyugodt, férfias mosolyával válaszolt:

- Ön erőteljesebb, mint mi mindnyájan. Ez csak muló baj és ön is tudja, mester, mi a gyógyszer. Oltsa be magát.

Nem tudta tovább kiállani, csordultig telt a pohár. Pascal kétségbeesetten kérdezte, hogy azt akarják, hogy magát is megölje, mint Lafouasset? Oh, ezek a beoltások, ugyancsak remek találmányok, van is oka büszkének lenni reájuk! Elátkozta az egész orvosi tudományt, megesküdött, hogy soha se nyul beteghez. Ha már az ember semmire se alkalmas, úgy az egész világra legjobb, ha meggebed! Különben sietni is fog ezt a lehető leggyorsabban megtenni.

- Ah, a manóba is, végzé Ramond, bucsut véve abbeli félelmében, hogy tán még jobban felfingerelné, - Clotilde itt marad önnél... és én nyugodt vagyok. Clotilde majd meggyógyítja.

Pascalt azonban e reggel a végső csapás érte. Este lefeküdt, másnap estig az ágyban maradt és nem akarta kinyitni ajtaját. Hiába kezdett Clotilde nyugtalankodni, s hiába dörömbölt kis öklével; egy sóhaj se hallatszott, senki se felelt. Mártha maga is odament aztán, könyörgött a kulcslyukon keresztül, urához, hogy legalább feleljen, van-e valamire szüksége? Halotti csend uralkodott; úgy tetszett, mintha üres lett volna a szoba. Másnap reggel aztán, midőn a fiatal leány találomra véletlenül megnyomta a kilincset - kinyílt az ajtó - talán már órák óta állhatott nyitva. És most szabadon léphetett be abba a szobába, a hova sohasem tehetette be a lábát. Nagy terem volt az, melyet északi fekvése hűvössé tett, a hol egyszerű függőnynélküli vaságyat pillantott meg, azonkívül egy szögletben egy zuhany-készüléket, feketefáju, hosszú asztalt, a falak hosszában végigvonuló polczokon egész laboratóriumot lombikokat, készülékeket és vágó eszközöket. Pascal felöltözve ült ágyának szélén, melyet maga vetett meg és melynek rendbehozatala erejét kimerítette.

- Nem akarsz, hogy ápoljalak? - kérdezte Clotilde, be se mervé lépni, - félénk, megindult hangon.

Pascal bágyadt mozdulatot tett.

- Oh, beléphetsz, nem foglak megverni, már arra sincs erőm!

És e naptól fogva, megtűrte Clotilde-ot maga körül, és hagyta, hogy kiszolgálja. De szeszélyei voltak; nem akarta, hogy akkor lépjen be, a midőn feküdt; beteges szégyenérzet fogta el és arra kényszerítette, hogy Márthát küldje be hozzá. Különben ritkán maradt az ágyban, széktől-székhöz vonszolta magát tehetetlen tétlenségében. Baja ekkor már súlyosbodott, teljesen kétségbeesett; gyomorgörcsök és ideges fejfájás kinozták; alig volt annyi ereje, hogy egyik lábát a másik elébe tolja s minden reggel azon erősködött, hogy estére mint kötözni való bolondot szállitják be Tulettesbe. Lesoványodott, kintorzult arcza tragikus széppé halványult fehér hajzatának omló fürtjei keretében, melyeket haldokló kaczérsággal még mindig

gondosan ápolt. Ha el is fogadta már az ápolást, az orvosságot nyersen visszautasította, mert teljesen elvesztette a gyógyító erőkbe vetett hitét.

Clotilde most mással se foglalkozott, mint vele. Minden mást félretett, eleinte még eljárt a csendes misére; de aztán teljesen abbahagyta a templombajarást. A boldogság és a hit türelmetlen sóvárgásában kezdett megelégedni azon helyzettel, hogy minden percét a kedves lény foglalja le, a kit szeretett volna ismét vidámnak és derültnek látni. Saját személyének teljes önfeláldozása volt ez, teljes önmegfeledkezése, ama kényszerítő körülmény befolyása, hogy a más boldogságával mozdítsa elő a saját boldogságát. És mindez öntudatlan történt; egyedül női szívének ösztönszerű sejtelve vezette, azon válság következtében, mely őt alapjában megváltoztatta, anélkül, hogy arról gondolkodott volna. Teljesen elhallgatta azon egyenetlenséget, mely őket eddig egymástól elválasztotta; de azért még mindig nem jutott arra a gondolatra, hogy nyakába boruljon és hogy fülébe sugja „feléledhetsz újra, megadom magamat”. Gondolatában gyöngéd leánya volt, a ki őt úgy ápolja, mint más rokon. Oly szüzsies, oly tiszta, oly gyengéd gondoskodás volt ez, az előzékenységek oly folytonos láncolata, életének oly feláldozása, hogy a napok gyorsan multak, hogy nem kinozta őt többé a tulvilág fölötti töprenkedés, mert amaz egyetlen vágy töltötte el, hogy Pascal meggyógyuljon!

Ám valóságos küzdelmébe került, míg rábirta, hogy beoltsa magát. Haragba jött, átkozta találmányát, oktalannak nevezte magát és Clotilde-ot is felizgatta. Most ő volt az, a ki bizott tudományában, a ki haragudott, mert lángeszében saját maga is kételkedett. Pascal sokáig vonakodott, végre engedett a hatalomnak, melyet Clotilde feletle gyakorolt. Beleegyezett, pusztán azért, hogy kikerülje a minden reggel felujuló vitatkozást. Az első oltások után baja már is enyhült, ámbár nem akarta ezt magának se bevallani. Feje tisztult, ereje lassankint visszatért. Clotilde is diadalmaskodott, Pascal helyett a lány lelkét töltötte el a büszkeség, tulcsapó öröm, gyógymódjának sikere fölött; bosszankodott, hogy Pascal nem bámulja önmagát, mint azon csodák bizonyítékát, melyeket csodaszerével művel. Pascal mosolygott. Tisztán kezdte látni esetét, Ramond igazat mondott, csupán ideges kimerültség volt az egész, talán mégis ki tud vergődni belőle.

- Te gyógyítatsz meg lányka, mondá neki, ámbár nem vallotta be, hogy bizik felépülésében. A gyógyszer hatása attól a kéztől függ, mely azt nyújtja.

A gyógyulás hosszúra nyult, egész januáron át. Az idő derült és hideg maradt. A nap folyton sütött, a nagy teremre halvány fényözönt hintve szerte. Néha ugyan visszaesett sötét búskomorságába, újra rettegéseinek rabja lett, még kétségbeesett ápolónőjének is messze el kellett menni a terem másik végére, hogy őt fel ne izgassa.

Ujra kételkedni kezdett gyógyulásában, gúnyja keserű, támadó lett. Ily rossz napján, Pascal az ablakhoz közeledve, megpillantotta Bellombre urat, szomszédját, a nyugalmazott tanárt, a ki épen gyümölcsösét járta körül, hogy megvizsgálja, van-e fáin sok termő virágbimbó? A correct, egyenes tartású aggastyán látása, a ki önzésének csendes nyugalmasában ily jól érezte magát, a kin betegség sohse látszott erőt venni, hirtelen kihozta sodrából.

- Ah, - mormolá - ime itt van egy ember, a ki soh'se csigázta el magát, a ki soh'se fogja saját rovasára más fájalmát átvállalni.

És ebből indulva ki, az önzés ironikus dicsőnekét kezdte zengeni. Egészen egyedül kell állni e világon, nem kell sem feleség, sem gyermek, sem barát, ez minő isteni boldogság! Ez a kemény, sivár fösvény, ki negyven éven át egyebet se tett, mint hogy mások gyermekét náspángolta el, a ki egy nálánál idősebb süketnéma kertésszel együtt, teljesen visszavonult az élettől, nem representálja-e a legnagyobb földi boldogságot? Nincsenek kötelességei, nincsenek terhei, nincs más gondja, pusztán az, hogy kedves egészségére ügyeljen. Ez a valódi bölcs! Ez száz évig is el fog élni!...

- Igen, az élettől való félelem! Valóban ennél nincs nagyobb gyávaság... És én kénytelen vagyok azt mondani, hogy néha nem bánom, hogy nincs gyermekem!... Hát van-e joga az embernek nyomorultakat hozni a világra? Meg kell ölni a rossz öröklést, ki kell pusztítani az életet. Az egyetlen tisztességes ember, látod ottan, ez a gyáva, öreg!

Bellombre ur ezalatt a márcziusi verőfényben nyugodtan folytatta a fák körüli sétáját. Jóformán meg se mert erősebben mozdulni, takarékoskodott erőteljes aggkorával. Ha egy kavics esett utjába, botjával taszította el azt, aztán sietés nélkül folytatta sétáját.

- Nézd csak meg, mily jól megtartotta épségét! Milyen szép, hogy egyesíti magában az ég összes áldásait. Nem ismerek nálánál boldogabb embert.

Clotilde, ki makacsul hallgatott, végtelen szenvedett Pascal eme gunyos megjegyzései folytán, mert érezte, hogy azok csak fájdalomnak kitörései. Ő, ki rendesen Bellombre ur védelmére kelt, érezte, mint tiltakozik a lelke. Szempilláján könnyek rezegtek és egyszerűen, halk hangon felel:

- Igen, de őt senki sem szereti.

Ez hirtelen véget is vetett a kínos jelenetnek. Pascal, mintha megütötte volna valaki, visszafordulva ránézett... Hirtelen megilletődés nedvesítette meg szemeit és eltávozott a szobából, hogy ne kelljen sirnia.

Napok multak, a jó és rossz napok eme különös váltakozásaiban. Erői csak igen lassan tértek vissza és az, a mi őt leginkább lehangolta, az volt, hogy nem foghatott újra a munkához, anélkül, hogy nagymérvű izzadások ne lepték volna meg. Ha makacsul folytatta volna a munkát, talán el is ájult volna. Ám azért újra érdeklődött iránta, mert érezte, hogy felépülése hosszúra nyulik. Ujra átolvasta az utolsó oldalakat, a miket irt, s a mint a tudás újra felébredt benne, egykori nyugtalansága ismét visszatért. Egy perczig oly lehangoltság vett rajta erőt, hogy az egész ház úgy tűnt fel neki, mintha nem is tartozott volna hozzá. Ki lehetett volna őt fosztani, el lehetett volna vinni, szét lehetett volna rombolni mindent, azt se tudta volna, hogy mi történik körülötte. Most újra lesbe kezdett állni, mindig megtapogatta zsebeit, hogy meggyőződjék róla, vajjon a nagy szekrény kulcsa benne van-e?

Egy reggelen, midőn ágyában felejté magát, csak tizenegy óra tájt ment ki a terembe, Clotilde-ot találta ott, ki lázasan festett egy mandulabokor-ág pastelljén. Clotilde felpillantott s mosolyogva kulcsot nyújtott át neki, mely mellette feküdt az állványon.

- Tessék, mester!

Elcsodálkozva, a nélkül még, hogy értené a dolgot, vette szemügyre a neki nyújtott tárgyat.

- Mi legyen ez?

- Ez a szekrényed kulcsa, melyet tegnap zsebedből kiejtettél és melyet ma reggel szedtem fel a földről.

Pascal különös megindultsággal fogadta el a kulcsot. Nézte, nézte hosszasan Clotilde-ot.

Hát már vége volna?... Már nem üldözi többé, már nem hajszoja az alkalmat, hogy őt meglopja, hogy mindent elégessen? És a midőn így e nagy lelki felindulás erőt vett rajta, Clotilde végtelen örömet érzett szívében.

Pascal megölelte és megcsókolta őt.

- Ah, lányom! ha újra elérnők azt, hogy ne legyünk többé boldogtalanok!

Aztán asztala fiókját kihuzva, hanyagul beledobta a kulcsot, mint azelőtt.

Ez idő óta újra erőhöz kapott és üdülése gyorsabb léptekkel haladt előre. Bár még lehetséges volt a visszaesés is, mert még igen meg volt rendülve. De hogy már tudott irni, a napok nem teltek oly lomha unalomban. A napfény is mindinkább derüesebb melegséget rezdített le sugaraiban; a mérséklet már oly enyhe kezdett lenni a teremben, hogy néha a redőnyöket is le lehetett huzni. De még mindig nem fogadott senkit, Márthát is alig tűrte maga körül, s ha anyja jött ki, néha-néha és ujságot akart fiáról megtudni, azt válaszolták, hogy alszik. Meg volt elégedve a magány e gyönyörével; oly jól esett neki, hogy az ápolja, ki ellene eddig fellázadt, s a ki még tegnap esküdt ellensége volt és ma fejcskékjét meghódolva hajtja gyógyulást sóvárgó keblére. A hosszú szótlanúság már nem volt oly kínos, habár még mindig tulnyomó volt együttlétükben. Elmerengtek, elmélkedtek, álmodoztak a békesség végtelen gyönyöréértében.

Egy nap Pascal igen komornak látszott. Habár már ekkor meg volt győződve, hogy baja csak muló természetű rosszullét volt és semmi köze sincs ahhoz az öröklődés kérdésének, de azért még sem töltötte el szívét kevesebb alázatossággal.

- Istenem, - suttogta halkan, - mily gyarló teremtések vagyunk. Én, a ki magamat oly életerősnek hittem, a ki oly büszke voltam rendületlen egészségemre, ime egy kis bánkódás és fáradtság, majdnem bolonddá kellett hogy tegyen.

Aztán elmélkedve elhallgatott. Szemei tündöklő fényben usztak, sikerült végre önmagát meggyőzni. Aztán egy bátor, egy emelkedett pillanatban elhatározás fogant meg benne.

- Hogy jobban megy sorom - szólt - az egyedül éretted tölt el örömmel.

Clotilde nem értette meg, csak reá nézett.

- Hogy érted ezt?

- Hát férjhezmeneteled szempontjából... Most már elhatározhatjuk nászod napját.

Clotilde ámult-bámult e kijelentésen.

- Ah, igaz, a nászom!

- Akarod-e, hogy június hó másodhatét választjuk?

- Igen, a másodhatét, igen, jól van...

Nem szóltak aztán többet, Clotilde varrására figyelt sürgős munkásságu elmerültségében, míg Pascal a távolba vetette nemes tekintetét, mozdulatlanul, arczán a komor lelkiállapotok fenséges felhőivel.

VII. FEJEZET.

Ezen a napon az öreg Rougonné, midőn a Souleiadera érkezett, belépésekor Márhát pillantotta meg veteményes kertjében, a mint hagymákat ültetgetett. E kedvező helyzetet ki is aknáztá és a szolgáló felé vette lépéseit, hogy még mielőtt a házba lép, tőle tudja meg a bent történeteket.

Az idő mult s ő vigasztalhatatlan volt Clotilde elpártolása miatt. Érezte, hogy már az ő révén nem kaparíthatja meg az iratsomókat. Táborából Pascalhoz pártolt, mióta őt ápolni kellett, ami abból is kitűnt, hogy már Félicité nem látta őt többet a templomban. Előbb őt akarta a házból eltávolítani, hogy aztán hódítsa meg fiát, midőn az egyedül marad és a magány lefegyverzi. De nem tudta őt rábírni, hogy a fivérét kövesse; tehát a tervelt házasságot kezdte szenvedélylyel siettetni s a folytonos halasztásokkal cseppet sem volt megelégedve, szeretete volna, hogy unokája már másnap Ramond doctor karjaiba dobja magát. Ezért sietett ezen délután úgy hozzájok, hogy lázas kényszerrel siettesse a dolgok folyását.

- Jó napot, Mártha, hogy megy a dolgotok?

A szolgáló térden guggolt, keze tele volt földdel és sápadt arcát felemelte, melyet úgy óvott meg a naptól, hogy fejre való kendőjének csücskét ellenzőnek előre huzta.

- Mint mindig, asszonyom, elég jól!

Aztán beszédbe elegyedtek. Félicité, mint a ház bizalmasát, meghitt beszélgetésbe vonta, a melynek folyamán mindent el lehet mondani. Először is azt kérdezte tőle, nem tudja-e, vajjon Ramond doctor volt-e ott reggel? Ott volt, de csak közönyös dolgokról beszéltek, - volt a válasz. - Félicité még azelőtt este beszélt volt vele, és az ki is tárta szívének titkát menyasszonyának nagyanyja előtt. Elpanaszolta, hogy bánkodik, mert még nem kapott biztos feleletet, s hogy mennyire szeretné, ha legalább Clotilde végleges beleegyezését bírná. Ez nem is tarthat így tovább, gondolta a vén nagyanya, kényszeríteni fogja őt arra, hogy szavát adja.

- Igen pipogya természetű ez a Ramond - tört ki végre. Meg is mondtam neki, hogy még ma sem fogja merni megtörni a jeget... De majd én is beleavatkozom. Meglátom, nem fogom-e tudni e kis makacsnál elérni, hogy végre férjhez menjen.

Aztán, mintegy magát megnyugtatta monda:

- Ime, már fenn jár a fiam, már nincs is reá szüksége.

Mártha, ki kuporodó helyzetében tovább folytatta a hagymák ültetését, helyeselte:

- Minden bizonynyal!

És a harmincz éves szolgálat alatt megvénhedt arczán a szenvedély lángja gyuladt ki; mintha valami rejtett sebből véreznék, mióta mestere és ura nem tűrte őt meg maga körül. Egész betegsége alatt mellőzte őt, csak hébe-korba fogadta el szolgálatait, míg végre egészen elzárta előle ajtaját. Ösztönszerű lappangó sejtelem gyötörte; s mestere iránti imádatában, kit már oly hosszú évek során egyedül ő szolgált ki, megmagyarázhatatlan féltékenység kinzotta, mintha már tudta volna előre, hova fognak fejlődni a dolgok.

- Bizonyos, már itt nincs szükség a kisasszonyra... Én is ki tudom az urat szolgálni.

Aztán szerénykedve, kerti munkájáról kezdett beszélni, még lesz elég ideje, úgy vélte, a hüvelyesek elvetésére és nem lesz szüksége segítségre. Kétségkívül a háztartás nagy; de hát, a ki nem irtózik a munkától, az el is végezheti. Meg aztán, ha a kisasszony a házat elhagyja, úgy a dolog is kevesbedik, mert csak egy személyt fog kelleni kiszolgálni. És szemei öntudatlan

ragyogtak azon nagy boldogság elképzelésében, hogy Clotilde távozása után boldog békeségben fogja mesterével együtt eltölthetni napjait.

Hangja aztán fátyolozott lett.

- Ugyancsak nehéz dolog lesz - folytatá, - miután a doctor Clotilde kisasszonyhoz annyira ragaszkodik. Sohse hittem volna, hogy én fogom óhajtani, hogy egymástól elszakadjanak... De hát, asszonyom, én is úgy gondolkodom, mint ön, hogy ennek meg kell lenni; mert nagyon, nagyon félek, hogy a kisasszony itt egészen elromlik és hogy lelke a jó Isten számára teljesen elvész... Ah, ez oly szomorú dolog... olyan nehéz lesz a szívem, valahányszor reá gondolkodom.

- Fent vannak mindketten, nemde? - kérde Félicité - felmegyek, megnézem, mit csinálnak, véget vetek a dolognak s kötelességévé teszem...

Egy órával később aztán, a midőn lejött, Márhát még mindig guggolva találta a porhanyó földben, a mint befejezte az ültetést. Fent a házban, a midőn elbeszélte, hogy Ramonddal találkozott és hogy az panaszkodott neki, milyen türelmetlen már megtudni, hogyan dől el sorsa: úgy vette észre, hogy Pascal határozottan mellette volt. Komoly arczczal bólintott fejével, mintha azt akarta volna mondani, hogy Ramondnak e türelmetlensége csak természetes. Clotilde maga azonban, mintha beleegyezőleg hallgatta volna őt végig, szokott mosolygásával elsimitotta a dolgot. Némi meglepetést azért fedezett fel arcán. - Miért siettetik úgy a dolgot? - monda.

Mester a nász napját junius második hetére tűzte ki, hisz még két hosszú hónap van hátra. Legközelebb beszélni is fog róla Ramonddal. Ez a házasság oly komoly dolog, hogy időt kell magának hagyni a meggondolásra és a döntést az utolsó perczre hagyni. Oly komolyan monddta mindezt, mint a ki igazán el van határozva a férjhez menésre. Félicité meg is elégedett azzal a valószínűnek látszó óhajtással, melyet mindkettőjükénél felfedezni vélt, hogy a dolgoknak a legjózanabb megoldását óhajtják.

- Valóban - végzé Félicité szavait, - ez befejezett dolog. Pascal nem gördit a leány elé semmiféle akadályt, Clotilde pedig csak nem akarja elhamarkodni a dolgot. Azokhoz a leányokhoz tartozik, kik előbb szívük mélyét kopogtatják meg kérdezőleg, még mielőtt egy egész életre lekötnek magukat. Hagytam is nyolcz napi meggondolási időt számára.

Mártha térdein guggolva, mereven a földre szegezte tekintetét, arcza árnyakba borult.

- Igen, igen, - motyogta halk hangon, - a kisasszony egy idő óta igen sokat gondolkodik. Minden szegletben álmodozva találom. Ha beszélnek hozzá, nem felel. Olyan, mint a ki valami betegség csiráját hordja lelkében és a kinek a szemei mindig saját belső világát figyelik meg. Valami van a dologban... már nem a régi... már nem a régi...

S aztán újra az ültetéshez fogott, gödröt ásott egy hagymának, el volt egészen merülve e munkájában, míg az öreg Rougonné, egy kissé nyugtalanítva a hallottak által, eltávozott, - mint a hogy monddta - e házasság biztos reményében.

Pascal tényleg, mint valami elhatározott, kikerülhetetlen dologba, bele is törődött e házasság eldöntésébe. Nem beszélt Clotilde-al róla többet; a gyér czélzások, melyek hébe-korba beszélgetésükben előfordultak, Clotilde-ot egész közönyösen hagyták s úgy tűnt fel, mintha az a két hónap, mely még együttélésüknek volt szánva, egy örökkévalóságig tart, melynek soh'se lesz vége. Különösen Clotilde volt az, a ki minden előzetes gondoskodásnak mosolyogva elejét vette s minden fontosabb elhatározást későbbre halasztott, mintegy minden megoldást rábizva a jótékony, mindent meghozó életre. Pascal már meggyógyult, visszanyerte erejét s csak akkor esett vissza szomorúságába, midőn szobája magányába vonult vissza lefeküdni. Fázott. Reszketés fogta el, midőn arra az időszakra gondolt, a mikor teljesen egyedül lesz.

Talán a közeledő vénség volt az, a mely őt ily reszketeggé tette? Ugy tűnt fel néki az, mint valami távoli, árnyba borult zord vidék, s e remegésében már előre is úgy érezte, hogy minden létenergiája megbomlik. S aztán, midőn a női lény, midőn a szerető gyermeklélek utáni bánkodásra gondolt, oly lázasan felizgatódott, hogy szívét elviselhetetlen elfacsarodás kinozta.

Ah, hogy ő soh'sem is élt! Gyakran éjszakáiban elátkozta a tudományt, azzal vádolta, hogy megfosztotta őt férfiasságának legszebb idejétől. Szét hagyta magát marczangolni a munkától, a mely velejét felemésztette, szívét összetörte, izmait foszlányokká tépdeste. S a magány e szenvedélyes szeretete csak könyveket szült számára, csak elsárguló papirosokat, melyeket csak a szél fog szerte szórni, melyeknek hideg betűi kezét megfagyasztják, ha felnyitja őket. Nem fogja soha érezni, hogy lüktető, izzó női kebel dől az övére, soh'se fog gyengéd gyermekhajfűrtöket csókolhatni. Bölcs egoismusban egyedül élt az ő dermedt fekhelyén és egyedül is fog azon meghalni. Tehát így kell a halála elébe nézni? Soh'se fogja azokat az egyszerű, ártatlan családi örömeket átélni, melyeknek az a kocsis is, ki ott csattogatja ablaka alatt ostorát, részese. Megborzongott a gondolatra, hogy sietnie kell, mert különben késő lesz - késő. Egész kárbavesztett ifjúsága, minden egybegyűlő, felpezsdülő, szenvedélyes sovárgása egyszerre tüzzel lüktetett fel ereiben, torlódó láng-hullámokban. Ezek ama vágyai voltak, hogy újra szerethessen, hogy a szenvedélyes gyönyörtől gyöngyöző serlegnek ő is fenekére nézhessen, melyből ő még soh'sem ihatott; hogy a szerelem minden nemes élvezetét átélhesse, még mielőtt megöregszik. Koldulni ment volna érte a városban, a vidéket bezárando-kolta volna, kikönyörögve azt az arra menőktől. Másnap aztán, midőn bő vízben megmosdott, és a midőn elhagyta a szobát, ez a láza csillapult; a gyötrő rémlátományok eltűntek s visszanyerte szelid természetét. De a következő éjjel, a magánytól való rettegés újra ellepte; vére kigyulladt; ugyanazon reménytelenség, ugyanaz a lázongás, ugyanaz a sóvárgás emésztette, hogy ne halljon meg, míg meg nem ösmerte így a nőt.

E lázas, izzó éjjelek alatt, a homályban tágra nyílt szemekkel, egy és ugyanazon álom, látományok gyötörték. Álmatag bolyongásában egy utcza leány suhant el mellette, s ő végtelen imádat kifejezésével letérdelve előtte, ölbe borult és feleségül vette. Ez a lány egyike volt az ókor azon szerelmet kereső zárandoknőinek, kikről a bibliai mondák beszélnek, a kik hívó csillaguk után indultak, hogy egy hatalmas, dicső, agg királynak adják vissza erejét és egészségét. Pascal maga volt az agg király és ez a leány volt, ki őt imádta, és azt a csodát művelte vele, hogy husz éves ifjúságával neki is visszaadta az ifjúságot. Diadalmasan került ki karjai közül, visszanyerte hitét, az élethez szükségelt bátorságát. Egy tizenötödik századbéli bibliájában, mely naiv, gyermekded, üde fametszetű képekkel volt diszitve, különösen egy kép érdekelte: az öreg Dávid király, a ki terméből diadallal lép ki, kezét Abisaig fedetlen vállaira téve. És a szöveget is elolvasta hozzá, a mellette levő oldalon. „Midőn szent Dávid, már elaggult vala, már nem tudhata fölmelegedni, akár milyen nagyon is betakargatták legyen. Ekkor szolgálai szólának hozzá imígyen: Keresni fogunk egy ifju szüz leányzót, a mi királyi urunk számára, hogy mindig vele foglalatoskodjék, mulatozásra serkentesse, és a ki mellette fekdjön, hogy felmelengesse a mi urunkat, királyunkat. Kerestek vala tehát széles Izraelben ily szépséges leányzót, ki szüz és fiatal lenne és rátalálának Abisaigra, a sunamita nőre és oda vezették Dávid királyhoz. Ez egy szépséges, szép leányzó vala, s a király mellett aluvék és szolgálja leve”... Ennek a királynak a reszketegsége nem volt-e ugyanaz, a mely az ő tagjait megdermeszté, a midőn így egyedül aludt komor szobájának födele alatt? És az utcza leányzó, a szerelemért zárandokoló nő, kit álmában látott, nem volt-e ez az engedelmes, alázatos Abisaig, szenvedélyes alattvalója, a ki egészen átengedé magát, az ő urának, parancsolójának, egyedül annak boldogítására?

Mindig maga előtt látta, mint rabszolganőjét, a ki boldog, hogy lénye az övében feloszolhat, a ki figyel a legcsekélyebb óhajára, és oly remek szépségű, hogy leírása az örömök, gyönyörök örök kutforrása. S oly igéző báju, hogy közelében úgy érezte magát, mintha illatos olajok

párájában fürödnék. Azóta gyakran lapozott ebben az ó bibliájában, a melyben a többi képek is felvonultak előtte és képzelete elkalandozott e patriárchák és királyok letűnt világába. Minő mély hitet őrzött, a világ akkor a férfi-élet hosszú tartama, annak teremtménye, a nő fölötti korlátlan hatalma iránt, midőn ezen különös történetekben olyan alakokat szerepeltetett, a kik még száz éves korukban is gyermeket nemzettek feleségüknek és szolgálóikat vették ágyasokul, befogadva az arra menő özvegyeket és szüzeket is. Ime a száz éves Ábrahám, Ismael és Izsáknak atyja, Sárának férje, Hagar szolgálójának parancsoló ura. Ime Booz és Ruth gyönyörű idillje, a ki aratás idején érkezik meg Bethlehembe, és az enyhe nyári éjen leheveredik ura lábaihoz, a ki megértve a jogot, a mit követel, elveszi őt a törvény szerint, mint sógorság szerinti rokonát. Ez volt amaz erős és életképes nép élni vágyási ösztöne, a melynek művei hivatva voltak a világot meghódítani. Ezek a férfiak, soha ki nem alvó férfi-erejük tüzevel, ezek a mindig termékeny nők, nemzék a faj eme kitartó és örökös szaporodását, e korhoz és tudáshoz nem kötött, bűnökön, házasságtörésen, vérfertőzésen átgázoló, e kor és az ész szavával mítsem törődő szerelmeket. És emez ódon fametszetek előtt álma valósulni kezdett. Abisaig belépett szomorú szobájába, melyet illattal és fénnyel töltött be, a maga isteni leplezetlenségében, fedetlen karjaival és csipőivel, hogy királyi ifjúságának ajándokával boldogítsa.

Oh, az ifjúság! Mily lázasan szomjazta most azt. Élte alkonyán az ifjúság e szenvedélyes sovárgása nem volt más, mint a fenyegető aggkor elleni fellázadása, az a kétségbeesett vágy, hogy újra kezdhesse, újra átélhesse az életet. És ez életujhodás vágyában nemcsak az ifju gyönyörök elmulasztása, a letűnt órák megbecsülhetlen értéke feletti bánkódás rejlett, melyek a visszaemlékezés varázsában megszépülnek, hanem az a határozott akarata is kifejezésre jutott, hogy újra élvezze erejét és egészségét és semmit se veszítsen a szerelem gyönyöreiből. Oh, az ifjúság! Hogy belevetette volna most magát minden érzékiséggel, hogy szerette volna azt újra átélni, azzal a sovár éhséggel és kiolthatatlan szomjjal, mely mindent el akart emészteni s mindent ki akart szűrölni, még mielőtt az aggság ki nem szipolyozta! Fájó megilletődés vett rajta erőt, ha visszaemlékezve husz éves korára, mint deli ifju tölgyet látta magát, karcsu sudárral, ép erős testalkattal, vakító fehér fogaival és sűrű fekete hajfürtjeivel. Oh, minő lelkesedéssel ünnepelné most ezen akkor megvetett adományokat, ha egy isteni csoda azokat újra visszaadná számára. És a nőnél, egy-egy arra menő fiatal lánynál, a fiatalság nyugtalanította, s mélyen megilletődött.

Néha a személytől is eltekintve, maga az ifjúság képe, az abból kiáradó illat és fény, a ragyogó szemek és üde arcok, a habos, gömbölyded, bohókás, göndör hajfürtöcskék árnyékában pihegő selyempuhaságu nyak, ugyanezen hatást tették rá. És az ifjúság mindig szépnek és nagynak tűnt fel előtte, a maga isteni megnyilatkozásában, a maga nyugodt leplezetlenségében. Szemei követték ez álomlátományt, szívét végtelen vágy töltötte el. Csak az ifjúság szép és kíváncsi. Az a föld virága, az egyedüli öröm, az egyedüli szépség, az egyedüli kincs, melyet az egészségen kívül a természet nyújt nekünk. Ah, ha újból el lehetne kezdeni, ha újra fiatal lehetne! Csak még egyszer birhatna sajátjául forró ölelésben fiatal nőt...

Pascal és Clotilde, mióta az áprilisi napok virággal öltöztették fel a gyümölcsfákat, újra megkezdtek reggeli sétájukat. Pascal első sétáját mint üdülő beteg tette. Clotilde a verőfényben ragyogó dombtetőre vezette el, a fenyves fasorain végig s vissza a terrasse széléig, melyet csak a két százados ciprus árnya hasított át, mint két sötét bárd. A napsugár fehérre festette a kőlapokat, a végtelen láthatár előttük terült szét a ragyogó égbolt alatt.

Egy reggel, midőn Clotilde kifutotta magát, tele torokkal kaczagva, oly bohó kedvvel tért vissza, hogy le se vetve kerti kalapját, felszaladt a dolgozóterembe, nyakára vetett könnyű csipkekendőjében.

- Jaj, de melegem van! De ostoba vagyok, hogy nem vetkőzödtem le mindjárt odalenn; mindjárt leviszek mindent.

Belépve, a csipkekendőt egy karszékre dobta. Kezei türelmetlenül igyekeztek szalmakalapjának összebogozott selyemszalagait kibontani.

- Na szép, most még jobban összebogoztam a csomót, most nem tudom kibontani. Segíts kérlek.

És Pascal, szintén felvillanyozva a séta mozgásától, örült, hogy oly szépnek és boldognak látta maga előtt, hozzája lépett, egészen hozzá kellett simulnia.

- Várj, emeld fel az álladat. Hisz mindig mozgatsz, hogy akarod, hogy kiismerjem magamat a bogban.

Clotilde még hangosabban nevetett. Pascal látta, hogy a nevetés gürögő hullámokban mozgatja torkát; ujjai az álla alatt motoszkáltak, nyakának ez üde süppedésében, melynek meleg bársonyát akaratlanul is érintenie kellett. Clotilde ruhája mélyen ki volt vágva, s egész szépségét érezte e fedetlenségben, melyből a nőiesség életmeleg illata csapott fel bódító, mámoros párázattal. Az égő naptól felhevített ifjuság üde virágillatának kiáradása volt ez. Hirtelen szédület fogta el, azt hitte, hogy elájul.

- Nem, nem birom, ha nyugton nem maradsz!

Halántékaiban a feltóduló vér lázasan lüktetett, ujjai eltévedeztek, míg Clotilde jobban hátra dőlt, öntudatlan kísértésbe ejtve őt szüzsies szépségének varázsával. Az ifjuság királyi szépségű testté válása volt e lány, tiszta szemeivel, üde ajkaival és orcáival, göndör, bohókás fürtei alól kivillanó, selymes puhaságu hattyunyakával. És ő érezte magához simulni karcsu, nyulánk derekát, pihegő keblét, fakadozó szépségének isteni kinyilatkozásában.

- Na, most megvan!

Maga sem tudta, hogy csomózta ki a szalagokat. A falak lázas tánczban kerengtek körülötte, de még mindig maga előtt látta most kalap nélkül csillagtündöklésű arczával, a mint nevetve rázta aranyhajának fürtjeit. Aztán örült félelem fogta el, hogy karjaiba fogja kapni és örülten össze fogja csókolni, a hol csak testének egy kis parányi elevensége kivillan. De kitért a veszély elől és megszökött, magával vive szalmakalapját.

- Felakasztom a lépcsőházban, várj itt, Márhával kell beszélnem.

Lemenekült az elhagyott terembe, kétszer is ráfordította a kulcsot, attól félt, hogy Clotilde majd türelmetlenkedik és lejön a keresésére. Magánkívül volt, fel volt dulva, mintha valami bünt követett volna el. Hangosan beszélt önmagával és összerezzen, midőn hirtelen ajkairól e kiáltás tört ki:

- Mindig szerettem, mindig sóvárogtam utána!

Igen, mióta Clotilde nővé fejlődött ki, imádta őt. És hirtelen tisztán látott. Látta benne az érett nőt, a ki a nemnélküli suhanczból ily csábos és szerelmet gerjesztő lényké fejlődött, karcsu formás bokaival, nyulánk, telt derekával, gömbölyű keblével, nyakával s karjaival. Nyaka és válla tejfehérsége vakította, végtelen finom, fehér selyeme felizgatta. És szörnyű, de igaz volt, hogy ő minderre sóvárgott, emésztően sóvárgta ez ifjuságot, ez édes illatozásu test nyiló virágát.

Pascal egy féllábu székre hanyatlott, fejét tenyerébe rejtette, mintha mind e látványokat el akarta volna üzni s hangos zokogásba tört ki. Istenem, mi lesz ebből?... Ez a kicsi lány, a kit apja bizott rá és a kit, mint jó nevelőapa fel is nevelt, ma huszonöt éves korában ejtette kísértetbe és ösmertette meg vele a nőt a maga uralkodó mindenhatóságában. Sokkal gyengébbnek, sokkal fegyvertelenebbnek érezte magát, mint egy gyermek.

De eltekintve e phisikai vágyakozástól, végtelen gyöngédséggel szerette őt, el volt ragadtatva szellemi és erkölcsi lényétől is, helyes érzelmeitől, szeretetreméltó szellemétől, mely oly szilárd erkölcsi alap volt. Összetűzésükig szó se volt azokról a mistikus sejtelmekről, melyek Clotilde-ot kinozták, de a melyek aztán oly értékessé tették őt szemeiben, már csak az is, hogy lelke elütött benső világától. Tetszett neki lázongásaiban, tetszett neki ellenszegüléseiben. A munkatársa, a növendéke volt, olyannak látta, mint a milyenné alakította nemes szívével, szenvedélyes őszinteségével és győzelmes okoskodásaival... Szüksége volt jelenlétére; el se tudta képzelni, hogy tudna más levegőt is szivni, melyben ő nem vesz lélekzetet. Szükségét érezte leheletének, ruhája suhogásának. Gondolatai, hajlamai, melyek őt körülfolyni látszóttak, befészkeltek magukat lelkébe; tekintetével, mosolyával egész mindennapi neki szentelt nőies tevékenységével úgy összeforrott, hogy nem bírta volna el a kegyetlenséget, melylyel a sors őt ki akarta ragadni környezetéből. Az a gondolat, hogy elutazik, égszakadás, világpusztulás, az örökös halál éjszakája volt lelkének. Egyedül ő volt számára a világon; egyedül ő volt csak nemes és jó, az egyedüli fenkölt és bölcs, az egyedüli szép, csodás varázslata. Oh, hisz ő a mestere volt; mért nem imádhatta, mért nem zárhatta karjai közé, mért nem csókolhatta úgy össze, mint a dervis bálványát? Hisz mindketten szabadok voltak; ő mindent tudott s abban a korban is volt, hogy asszony nyá lehessen. Oh, milyen boldogság volna ez?

Pascal, már többé nem sirt s az ajtó felé tartott. De egyszerre visszaszédült székére, új zokogások fogták el. Nem, nem, ez rettentő volna, ez lehetetlen! Ugy érezte fehér haját halántékán, mintha jégcsapok lettek volna, és ötvenkilencz életéve a lány huszonötévéhez viszonyítva rettegéssel töltötte el. Rettegésének reszketegsége újra elfogta; arra a biztos tudatra ébredt, hogy Clotilde egészen birtokába kerítette őt s hogy nem fog többé ellenállni tudni a naponkinti kisértésnek. Aztán újra látta őt, mint nyujtotta feléje kecses nyakát, hogy kioldozza a szalagcsokrot, mint kényszeríté őt rája hajolni, hogy megkönnyítse bibelődését; látta magát elvakítva, amint forró, telt ajakkal csókolgatja, lázasan, magánkívül, nyakát, nyakszirtjét. De este még rosszabbra fordult helyzete, midőn mindketten elhalasztották a lámpa behozatalát; a bűnrészes éj, lassu, árnyas lopódzásának borulatában, az elgyöngülő akaraterő bágyadtságával önkénytelen, akaratlan sóvár vágy ösztönözte lelküket, hogy egymás karjaiba boruljanak. Iszonyu harag fogta el, ha e kifejlés eshetőségére gondolt, mely biztosan beáll, ha nem érez majd magában elég erőt az elválásra. Ez volna a legaljasabb bűn, ez a bizalommal való visszaélés. Egész énje annyira fellázadt e gondolatra, hogy bátorságot merített belőle és volt elég ereje, hogy felmenjen a terembe.

Fent Clotilde nyugodtan fogott volt a rajzhoz. Feléje se fordította fejét, csak annyit mondott:

- De soká maradtál? Azt hittem, hogy Mártha számadásaiban tévedt tiz sous-val.

A cseléd fősvénységén való e rendes tréfálkozás megneveztette Pascalt. Nyugodtan ült le az asztal elé. Aztán nem beszéltek többet a villásreggeliig. Édes béke fakadozott fel szívében, a mely lecsillapította, mióta közelében volt. Volt mersze, hogy hozzá feltekintsen; megilletődéssel nézte finom arcát, komoly vonásait ennek a szelid gyermek-lánynak, a ki itt szorgalmatoskodik. Hát valami lidércznyomás volt az ott lenn? Ily könnyű lesz az önuralom?

- Jaj! - kiáltá, midőn Mártha az ebédhez hívta - oly éhes vagyok, meglásd újra meg fogok izmosodni.

Mártha vidáman fogta meg a karját.

- Ugy-ugy, mester, erősnek és vidámnak kell lennie.

De éjjel szobájában újra előlről kezdődött e halálos vonaglás. Ha rágondolt, hogy elveszti, bele kellett temetni arcát a vánkosaiba, hogy kiáltását elfojtsa. Új meg új képek cikáztak fel előtte; másnak a karjaiban látta, megajándékozva azt szűz idomaival és vad féltékenység gyötörte. Nem! sohse lesz oly erős, hogy ezt az áldozatot meghozza. Ezerféle kalandos terv

kereszteződött felgyult agyában; le akarta őt beszélni a házasságról. Maga mellett fogja őt tartani, a nélkül, hogy valamikor sejtethné is szenvedélyét. Azt tervezte, hogy városról-városra utazik vele, végtelen tanulmányokkal fogja foglalkoztatni mindkettőjük elméjét, hogy megmaradjon köztük a tanítvány és a tanító közötti meghitt viszony; vagy ha kell, inkább elküldi bátyjához, hogy betegápolója legyen, s inkább elveszti, mintsem átadja másnak. És ez elhatározások mindegyikénél azt hitte, hogy szíve megszakad s felüvöltött kinjaiban, ama hatalmas vágy marczangolása közepette, hogy őt egészen birhassa. Nem elégedett meg többé pusztá jelenlétével; magának akarta őt, hogy érte éljen, hogy benne felolvadjon, úgy, a mint ragyogón feltűnt előtte szobája sötétségében, vakító, fehér idomaival, csupán szétbomlott hajának hullámjaitól födötten, fényt árasztva maga körül. Karjai a semmiséget ölelték; részegként tántorogva szállt le az ágyról s csak midőn lába a hideg padlót érintette és a terem mély, borzalmas sötétjében fel és alá bolyongott, ébredt fel lázálmas őrzöngéséből.

- Hová vezet ez, nagy Isten?

Vajjon kopogtasson talán az alvó gyermek ajtaján, vagy erős vállával felszakítsa azt? A halk, tiszta lehelet, melyet onnan kiáradni érezett, a mély csendben megcsapta arcát, s mint valami szentelt fuvalom tiltó legyintése visszalökte őt... S aztán újra visszalökt az ágyára, szörnyű kétségbeesésének és szegényérzetének súlya alatt görnyedezve.

Másnap reggel, midőn Pascal, megtörve az álmatlan éjszakától, szokott módon zuhanyfürdőt vett és erősebbnek, egészségesebbnek érezte magát újra. Elhatározott szándéka az volt, hogy rákényszeríti Clotilde-ot szava beváltására. Azt hitte, ha Clotilde határozottan kijelenti, hogy nőül megy Ramondhoz, e megmásíthatlan megoldás enyhítené kínját, s megtiltaná oktan reménykedését. Egy átléphetetlen gáttal több lenne az közöttük; vért lenne sóvár vágya ellenében és habár tovább is szenvedne, az csak szenvedés lenne és nem az attól való rettenetes félelem, hogy becstelenné válik és egy éjjel felkel, hogy Ramond előtt birja őt.

Reggel, midőn kijelentette a fiatal leánynak, hogy tovább nem halaszthatja a dolgot, hogy felelettel tartozik annak a tisztességes embernek, a ki azt régóta várja, Clotilde eleinte elcsodálkozott. Arczára tekintett, erősen szemébe nézve és Pascalnak volt elég ereje, hogy meg ne zavarodjék, csupán arcza volt egy kissé bánatos, mintha fájna neki, hogy meg kell mindezt mondani. Végre Clotilde elfordult s bágyadt mosoly lebegett ajkán.

- Azt akarod, mester, hogy elhagyjalak?

Pascal nem felelt.

- Biztosítlak, kedvesem, hogy a dolognak további halasztása nevetségessé válnék. Ramondnak joga lenne megnehezteni rád.

Clotilde íróasztalához lépett és irományait kezdte rendbe hozni, aztán kis vártatva így szólt:

- Furcsa, te most a nagymamával és Márhával szövetkezel! Valósággal ők is üldöznek, hogy vessek véget a dolognak. Azt hittem, hogy még van egy pár napom, de ha mindhárman hajszoztok...

Be sem végezte mondatát és Pascal sem kényszerítette, hogy határozottan nyilatkozzék.

- Hát mikorra kérjem hozzánk Ramondot?

- Istenem, jöhet, a mikor akar; látogatásai sohasem voltak ellenemre; ne aggódj, értesíteni fogjuk, hogy valamelyik délután várjuk.

Harmadnap e jelenet újra ismétlődött és most Pascal már fellobbant. Kínos volt szenvedése; a kétségbeesés lázas rohamai gyötörték, mihelyt Clotilde nem volt jelen, hogy üde mosolyával lecsillapítsa.

- A manóba is, ha már meg kell lenni a dolognak, hát már végezzünk vele!

- Kijelentem, hogy még ma irok Ramondnak, legyen itt holnap három órákor.

Clotilde lesütött szemekkel, némán hallgatott. Sem az egyik, sem a másik nem akarta megbolygatni azt a kérdést, vajjon a házasság tényleg el van-e határozva; mindketten abból indultak ki, hogy ez egy régebbi, visszavonhatlanul eldöntött dolog volt. Midőn Pascal látta, hogy Clotilde felpillantott, reszketett, mert titkos reménye leheletét érezte; azt gondolta, hogy Clotilde most azt fogja mondani, hogy ő önmagát megvizsgálva, e házasság nincs inyére.

- Istenem, mi lesz akkor belőle? Mit tesz akkor? Határtalan öröm, örületes félelem fogta el e gondolatra. De Clotilde szelid, megilletődött mosolylyal nézett reá, mely nem tűnt el ajkáról többé s engedelmesen mondá:

- A mint tetszik, mester! Izend meg neki, hogy jöjjön holnap három órákor.

Oly rettenetes éjjele volt Pascalnak, hogy későn kelt. Ujra ideges fejfájása volt. Csak a zuhany jéghideg vize alatt érzett egy kis enyhülést. Tíz óra felé elment, azt mondta, hogy maga megy el Ramondhoz. De sétájának más célja volt. Tudta, hogy egy plassansi elárusítónőnek egy régi Point d'Alençon csipkemellénye van, a mely valóságos remekmű, mely ott szunnyad raktárán, valami oktalan szerelmes bőkezűségére várva és kínos éjjele közepette eszébe jutott, hogy ezzel disziti fel Clotilde menyasszonyi ruháját. Az a kínos gondolat, hogy ő maga disziti fel vakító fehérségben és szépségben, azon napon, midőn fenséges testét elajándékozza, megindította önfeláldozástól megindult szívét. Clotilde ismerte e műremeket; egyszer vele együtt bámulta meg azt és csak az az egy vágya volt, hogy a saint-saturnini szent szüz vállaira borithassa, egy szüette, fából faragott Szűz-Mária szoborra, melyhez a hívők elzarándokoltak. Az elárusítónő dobozba tette, a melyet elrejtethetett és a melyet hazajövet íróasztalába zárt.

Három órákor Ramond doctor tisztelgett és Pascalt találta a teremben Clotilde-dal, a kik lázas izgatottsággal várták. Mindketten tulságos vidámságot színleltek és kerülték, hogy látogatásáról beszéljenek. Nevettek, tulzott szívélyességgel fogadták.

- Oh, hiszen teljesen felépült, mester - mondá a fiatal ember - sohse volt ily ép erőben.

Pascal bólintott.

- Lehet, hogy egészséges vagyok, de már szívem nem a régi...

Ez az akaratlan vallomás megindította Clotilde-ot, a ki a két férfira úgy nézett, mintha a körülmények kényszere folytán egymással összehasonlitaná őket.

Ramond a nőktől imádott deli orvos, mosolygó arczával, dús fekete hajával és szakállával, a férfias szépség verőfényében ragyogott és Pascal egész magatartásában, fehér haja és fehér szakállá ezüst-fényü diszében, az átélt kínos hat hónaptól megviselve tragikus szépségünek tűnt fel. Fájdalomtorzult arcának vonásai kissé megöregedtek, csak nagy, barna, mélytüzű szeme óvta meg gyermekded tisztaságát; de e perczben, minden vonásán oly nyájas szelidség, oly határtalan jóság ömlött el, hogy Clotilde tekintete mély gyöngédséggel csüggött rajta. Mindnyájuk szíve mélyen elszorult.

- Nos hát, gyermekeim, - mondá Pascal hősiesen - elég beszélni valótok van, nekem most ugyis kis dolgom akadt. - Aztán nyájasan mosolyogva távozott.

Mihelyt egyedül voltak, Clotilde minden zavar nélkül, mindkét kezét feléje nyujtva, Ramondhoz közeledett. Megfogta kezét és beszéde közben el sem bocsájtotta.

- Hallgasson meg, barátom, nagy fájdalmat vagyok kénytelen önnek okozni. De ne nehezteljen reám, mert esküszöm, hogy igaz barátságot érzek ön iránt.

Ramond rögtön elérte és elsápadt.

- Clotilde kérem, ne feleljen, engedek, még van ideje a meggondolásra.

- Fölösleges, barátom, elhatározásom másíthatlan.

Ránézett nyílt, elbűvölő tekintetével; még mindig nem engedte el kezeit, hogy Ramond érezze, hogy nem lázas, nem izgatott s jóindulattal viseltetik irányában. És Ramond volt az, a ki újra felvette a fonalat s halk hangon így szólt:

- Tehát ön azt mondja, hogy nem!

- Nemet mondok, s biztosítom önt, hogy ezt nehéz szívvvel teszem. Ne kérdezzen, idővel mindent meg fog tudni.

Ramond egy székre hanyatlott; a visszafojtott felindulás, mely erőt vett rajta, megtörte az erős, higgadt férfit, kinek lelki egyensúlyát még a legnagyobb szenvedések sem ingatták meg. Soha még fájdalom nem hozta így ki sodrából, szóhoz se birt jutni, míg Clotilde előtte állva folytatá:

- De mindenekelőtt, barátom, arra kérem, ne higgye, hogy kaczerkódtam önnel. Ha nyújtottam is reményt, ha várattnak is a válasza, csak azért tettem, mert nem láttam tisztán saját lelkemet. Nem képzelheti, minő válságokon mentem át, valóságos viharos zivatarok voltak, melyből alig tudok felocsudni.

Végre Ramond is szóhoz jutott.

- Ha úgy kívánja, nem kérdezek öntől semmit. Különben elég, ha egy kérdésemre felel:

- Nem szeret engem, Clotilde?

Clotilde habozás nélkül, komolyan, a megilletődés és rokonszenv hangján, mely válasza nyíltságát tükröztette, így szólt:

- Igaz, nem szeretem önt, csak barátságot érzek ön iránt.

Ramond felkelt, egy kézmozdulattal tiltakozott mindazon nyájas szavak ellen, melyeket Clotilde még számára fentartott.

- Vége van, erről nem fogunk többé beszélni; csak önt akarom boldognak látni, miattam ne aggódjék. E perczben olyan vagyok, mint a kinek fejére dőlt a ház; de ezt is lefogom győzni.

Halvány arcába erre visszaszökött a vér és lélekzete elállt; az ablakhoz közeledett; aztán tántorogva ólom-súlyú léptekkel fordult vissza. Nyugodtságát iparkodott visszanyerni. Aztán mélyen fellelékezett.

- Kérem, - suttogá Clotilde gyorsan, - ne szóljunk a mesternek semmit, ő nem ismeri elhatározásomat, magam akarom kimélettel tudatni vele, mert ő nagyon óhajtotta ez egybekelést.

Pascal jelent most meg a küszöbön, tántorgott, lelkendezett, mint a ki nagyon gyorsan jött fel a lépcsőn, alig volt ereje rájuk mosolyogni.

- Nos, gyerekek, megegyeztetek?

- Kétségkívül, - szólt Ramond, a ki reszketett mint Pascal.

- Hát tisztában vagytok?

- Teljesen, - felelt Clotilde, kit szédülés környezett.

S Pascal, a butorokba fogózkodva, a dolgozóasztal karosszékehez vánszorgott s beléhanyatlott.

- Látjátok, látjátok, a lábaim már megtagadják a szolgálatot. Hjah, a testem már olyan, mint a régi rom. Nem baj - boldog vagyok, nagyon boldog, gyermekeim; a ti boldogságotok meg fog gyógyítani.

Aztán még néhány perczig beszélgettek, de Ramond távozása után nyugtalanság fogta el szívét, midőn Clotilde-dal egyedül maradt.

- Hát minden rendben van. Tisztában vagytok, megesküszöl rá?

- Igen, rendben van minden!

E perctől fogva Pascal nem szólt többet, fejével bólintott, mintha ismételni akarná, hogy el van ragadtatva, hogy örvend, ha végre ismét nyugodtan élhetnek. Lehunyta szemeit és úgy tett, mintha aludnék; de a szive úgy dobogott, hogy majd meghasadt s lezárt szempillái alig birták könnyeit elfojtani.

Este tíz óra felé, midőn Clotilde azzal ment ki, hogy Márthának valami rendeletet adjon, felhasználta az alkalmat, hogy a fiatal leány ágyára tegye a csipkemellénykét tartalmazó dobozt. Clotilde aztán feljött, hogy jó éjt kívánjon neki. Pascal is bement hálósobájába és már ingujjban volt, midőn Clotilde zajos vidámsággal jött ajtajáig.

Kis öklével kopogtatott ajtaján s üde hangon kiáltott be hozzá:

- Oh, gyere, gyere csak, nézd meg!

Ellenállás nélkül nyitott ajtót az ifjúság e hívásának, megigézve a fiatalság e lobogó örömkitérésétől.

- Oh, gyere, gyere nézd meg, mi szépet hozott valami kis aranyos madárka - és magával vonta a szobájába a nélkül, hogy Pascal ellenkezhetett volna. Az asztalon két gyertya égett; az egész mosolygó szoba, gyöngéd, halványrózsaszín kárpitozásával kápolnához hasonlított és az ágyon, mint valami szentelt papi öltöny, melyet a hívők imáadására állítanak ki, úgy volt kiterítve a régi Alençon-csipke mellényke.

- Oh, te nem is sejtet, hogy milyen nagy volt a meglepetésem! Mindjárt nem is vettem észre. Mint rendesen esti toillettem után, leaktartam feküdni, akkor vettem észre ez ajándékot. Minő meglepetés! Majd elállt a szívverésem. Éreztem, hogy nem tudom bevárni a reggelt s hamar magamra vettem szoknyámat és érted jöttem.

Csak akkor vette Pascal észre, hogy félig pongyolában volt, úgy mint azon viharos éjszakában, midőn meglepte őt, a mint iratait el akarta pusztítani. És isteninek tünt fel előtte szüzies testének finom arányosságában, hajlékony karjaival, karcsu derekával, gömbölyű, pihegő keblével.

Clotilde megfogta kezeit és puha kis kacsóival, hizelgő mozdulattal kebléhez szorította:

- Oh, mily jó vagy te mester, mennyi hálával tartozom neked! Ilyen remekművet, ilyen szép ajándékot szántál nekem, a ki semmi nem vagyok. És te visszaemlékeztél arra is, hogy egyszer megbámultam a régi művészet emez ereklýjét és azt mondtam, hogy csak a saint-saturnini szüz Mária érdemli meg azt.

- Oh, minő boldog vagyok, minő boldog! Igaz, igaz, kaczer vagyok és kaczerságom néha bohó dolgokat kíván, napsugarakból szótt ruhákat, ég kékjéből szótt fátylakat, oh, minő szép leszek, minő szép!

Tuláradó hálaérzettől ragyogó arczczal simult hozzá; tekintetét még mindig a csipkemellénykére függesztve és így Pascalt is arra kényszerítette, hogy osztozkodjék csodálatában.

Aztán hirtelen kíváncsiság ébredt benne:

- De mondd, minő alkalomra adtad nekem ezt a királyi ajándékot?

A mióta Clotilde kitörő örömmel érte jött, Pascal mintegy álomban járt. Könnyekig megindította e gyöngéd háladatosság és nem is érezte azt a rettegést, melytől félt; sőt inkább csillapulni érezte izgatottságát; kéjes öröm fogta el, valami csodás boldogság sejtelve.

Ez a szoba, a melybe most lépett be először, a szentegyház édes békéjét lehelte, mely a lehetetlennek elérésére irányult olthatlan szomját kielégítette.

Pascal arcza mégis meglepetést mutatott, midőn így felelt:

- Ez az ajándék, kedvesem? Hisz ez természetes, hogy menyasszonyi ruhádnak van szánva.

Most Clotilde ámult el egy perczre, mintha nem értette volna meg. Aztán arcza újból felderült s az a sajátságos, édes mosoly lebegett ajkai körül, mely Pascalt már napok óta elbűvölte.

- Ah, igaz, az én lakodalmam. - Aztán újra elkomolyodott:

- Hát te tőlem meg akarsz szabadulni, azért kívánod annyira, hogy férjhez menjek, hogy ne legyek többé utadban? Hát még mindig ellenségednek tartasz?

Pascal érezte, hogy kinjai megujulnak; nem nézett többé rá, állhatatos akart lenni.

- Kétségkívül. Nem vagy-e ellenségem? Annyit szenvedtünk egymástól az elmúlt hónapokban, hogy jobb is, ha elválunk. Különben nem is tudom, hogyan gondolkozol, soh'sem adtad meg a várt választ.

Hiába kereste most Clotilde az orvos tekintetét. Ama rettenetes éjszakáról akart beszélni, midőn az iratcsomókat olvasták ketten. Igaz, egész valójának megrázkódtatásában, még nem mondta meg neki, hogy vele van-e vagy ellene?

Megfogta kezét és rákényszerítette Pascalt, hogy szemébe nézzen.

- Hát azért küldesz el, mert ellenséged vagyok? Hallgass meg tehát; én nem vagyok ellenséged - szolgálód vagyok - a te alkotásod, a te birtokod. Hallod, veled vagyok, hallod? Veled és éretted, csupán te érted élek!

Pascal arcza sugárzott, végtelen öröm lángja gyult fel szemében.

- Igen, magamra öltöm ezt a csipkemellénykét. Nászruhám lesz az, mert szép akarok lenni, igen szép... csupán a te kedvedért... És te nem sejtetted ezt! Te vagy az én mesterem; te vagy, a kit szeretek...

Önkénytelen mozdulattal hiába kísérlette meg Pascal ajkai biborkelyhét lefogni... Egy végső kiáltással befejezte mondatát.

- És te vagy az, a ki után esengek...!

- Nem, nem! Hallgass, örültté teszesz...! Másnak vagy a jegyese; másnak kötötted le szavad, hála a jó égnek. Mind e badarság lehetetlen káprázat...

- Azt a mást összehasonlítottam veled... és téged választottalak... Ő tőle örökre elbucsuztam, ő eltávozott... soh'se fogom viszontlátni. Nem leszünk, csak mi ketten... és te vagy, a kit én szeretek - és te szeretsz engem, tudom nagyon jól - és én megadom magamat...

Reszketés rázta meg, nem küzdött többé ellene, magával ragadta az a végtelen sovárgása, hogy átkarolhassa, hogy mindezt az üde gyönyörűséget magába lehelhesse, egész bűvös női lényének, virágos kelyhének mézédész illatát.

- Oh fogadj el hát, mester, fogadj el, ha megadom magam.

Nem örvénylő sülyedés volt ez; a dicsfényben felragyogó élet felmagasztosultsága volt ez, amint így ujjongó örömben egymáséi lettek. A nagy antik butorzatú szoba volt a bűnszerző, a mely fényvel telt meg egyszerre e bűnnek üdvösségre való átváltozásakor.

Nem volt már több rettegése, félelme és kételye; szabadok voltak; öntudatosan adta oda magát, mert úgy akarta, és ő elfogadta fönséges teste bájainak királyi ajándokát, mint azt a megbecsülhetetlen kincset, melyet szerelmének hatalmas ereje szerzett számára. Kor, idő, tér... kisiklottak tudásából... Nem maradt meg abban a perczen más, mint a halhatlan örök természet tiz parancsolata, az az alkotó és birtokoló szenvedély, ama boldogság utáni vágya, mely élni, élvezni akar. Clotilde elragadtatva, megvakittatva, csak elvesztett szüzességének halk sikolyát hallatta, míg Pascal földöntúli gyönyörének elragadtatásában zokogásba fuladt, és átölelte őt szenvedélylyel, s e zokogással köszönte meg Clotildenak a nélkül, hogy tudta volna, hogy újra férfivá alkotta mesterét. E zokogás a hálaérzet tulcsapása volt.

Egymás karjai között maradtak féktelen gyönyörben fürödve, diadalmas, isteni, ujjongó szerelemben. Az éj enyhén borult rájuk, a csend mélasága elragadó kéjjel töltötte el keblüket. Szerelmük élvezete felett az órák röpké enyeltéssel tűntek tova, hogy megsemmisüljenek az öröklétben. S Clotilde folyton szeretkező, suttogó csókos fuldoklással, csak azt rebegette:

- Mester, mester, mester...

És e szó, melyet máskor csak megszokásból használt, e magasztos perczen mély értelemmé szentesült, a mint majd röpkén, majd szakadozva fel-fel gyöngyözött ajakán, midőn egész lényét a vágnak engedte át. Szünetlenül, szerelmes lázzal ismételtette, hálája kitöréseként, mint olyan nő, ki mindent, mindent tud már a szerelemtől... és megadja magát. Nem volt-e ez a misticismusának meghódolása, a valóság diadala, az élet megdicsőülése az ösmert szerelem kielégítésében?

- Mester, mester, régi távoli dolog, - de el kell, hogy mondjam, meg kell, hogy gyónjam... Igaz, azért mentem templomba, mert boldog akartam lenni... Az volt a szerencsétlenségem, hogy nem tudtam hinni; mindent meg akartam érteni, és az ő dogmáik józan értelmemet fellázíták, mert paradicsomuk valószínűtlen semmiségnek tűnt fel előttem... Mindamellet éreztem, hogy a világ nem szorítkozik csak az érzékelhető dolgokra; van egy ösmeretlen világ, melylyel meg kell számolnunk; és azt hiszem, mester, most is ez a túlvilágnak az eszméje, melyet azért még a kebleden fölhalált boldogság sem tud kifirtani. De a rögtöni boldogságnak ép e szükségessége, a róla való megbizonyosodás, a rögtöni üdvözülés vágya kinzott; óh, hogy megszenvedtem mindezért. Ha a templomba mentem, mintha hiányzott volna nekem valami, a mit ott lelkem lázasan keresett. Kínjaim abban az ellenállhatatlan vágyban gyökereztek, hogy sovárgásom ki legyen elégítve... És emlékszel-e ott fenn a végtelen térségen eltöltött csillagos éjszakánkra, a midőn te ezt az én örökös szomjamat az illúziók és a hazugságok utáni tévelygésnek nevezted? Én irtóztam a te tudományodtól, lázongtam, hogy az romokkal gazdagítja csak a biztos talajt és iszonyattal fordítottam el szememet a sebekről, melyeket az előttem feltárt. És téged mester, az Istennel való együttélés magányába akartalak elvezetni, melybe egyikünk sem akar a tudásból bevinni semmit - semmit! Oh, milyen kín ez a szomju vergődés, ha meg nem találjuk az üdítő csillapulást, a szomj kielégítését.

Pascal szót se szólt, csak gyengéden lecsókolta Clotilde szemeit.

- Aztán emlékszel-e, mester, - folytatá szellőfuvalomhoz hasonló halk fuvolahangon, - arra az erkölcsi csapásra, melyet az a rettenetes viharos éj mért reám, a midőn te az életből akartál számomra rettenetes leczkéket adni, és irataidba beavattál? Azt mondtad:

- Ösmerd meg az életet, szeresd azt és lásd meg végre, hogyan kell élni!

- És micsoda hatalmas, rettentő hullámmása vonult el előttem az emberi élet áradatának, mely hömpölygött-hömpölygött tova a bizonytalan, a kétes jövő felé... És látod, mester, ez a titkos töprengés aknamunkája akkor robbant fel lelkemben. Ekkor született meg szívemben, húsból és vérből alkotott valóban, a valóság keserű meggyőződésének ereje. Ekkor mintegy meg voltam semmisülve - oly súlyos volt e csapás. Nem találtam meg többé énemet, bujtam a csendet, a magányt, és nem volt semmi, semmi okos mondani valóm. Aztán lassan-lassan a kifejlés, a kibontakozás is megtörtént - utolsó fellázadásaim napjait éltem, hogy be ne kelljen vallani leveretésem. De napról-napra mindinkább megizmosodott bennem az igazság; mindjobban éreztem, hogy te vagy az én mesterem és hogy számomra kívülled, tudományodon és jóságodon kívül nincs más boldogság!

- Te voltál magad a duzzadó élet, oly hosszantűrő, oly fenkölt! mindent kimondtál és mindent elfogadtál a munka, erő és egészség egyedüli szeretetében, a midőn e nagy világműben csak a rendeltetés elvét fedezted fel mindenütt. Mert mi is tökéletessé teszszük azt szenvedélyeinkkel, és azzal, hogy hajszoljuk, sovárgjuk az életet, hogy szeretjük, tovább oltjuk életünk felemésztésével újra azt, nyomorunknak, bűneink iszonyatának ellenére is. Oh élni, élni, ez a folytonos működés ama nagy szükségessége, a melyet kétségtelenül egyszer be is kell fejeznünk!

De Pascal csak csendesen mosolygott és megcsókolta bimbó kis szájacskáját.

- És mester, ha szerettelek is legfiatalabb koromtól fogva, úgy hiszem mégis az az iszonyatos éj dobott karjaidba és gyurt át a tieddé, a tieddé! Emlékszel-e, hogy minő szenvedélyes szorítással ragadtál meg, majdnem megfojtva? Seb serkedezett fel tőle vállamon és vércseppek harmatoztak belőle: félig meztelen voltam akkor s azt hittem, hogy a te tested átforr, átlüktet az enyémbe. Mi viaskodtunk, mint a bibliai pátriarcha az angyallal, te voltál az erősebb és én támaszkod szükségének érzetét vittem el tanulságul, e küzdelemből. Először igen-igen megalázva hittem magamat, s aztán láttam csak, hogy ez csak egy végtelen kéjes meghódolás. Mindig magamban éreztelek. Kézmozdulatod már messziről reszketővé tett, mert mindig úgy tetszett, mintha suhintott volna. Aztán azt akartam, hogy újra átszorítsál, hogy úgy ragadj magadhoz, hogy örökre felolvadjak lényedben. És sejtettem, kitaláltam, hogy a te vágyad ugyanaz, hogy az a szenvedélyesség, a melylyel magamévá akartalak tenni, benned is lobog és hogy te harczolsz és küzdesz magaddal, hogy át ne karoljál, midőn melletted elmegyek és hogy örökre magadnál tartsál. A mikor aztán ápolnom kellett, midőn beteg voltál, kissé megcsillapultam. Ettől a perctől kezdve megértettelek. Nem mentem többé aztán a templomba, boldognak éreztem magamat melletted - te lettél az én boldogságom megbizonyosodása... Emlékezz csak vissza, fenn a dombon, midőn azt kiáltottam feléd, hogy hiányzik valami a mi szeretetünkből. Üres volt az, és szükségét éreztem annak, hogy csordultig teljék. Mi hiányozhatott ekkor nekünk, mint maga ez az Istenség, a világnak a létoka? S nem a szerelem ténye a teljes bírása az életnek-e az, mely valójában maga az Istenség?

Már nem tördelte többé dadogva a szavakat, s Pascal nevetett győzedelmén s egymást szorosan újra átkarolták. Az egész éj, a szenvedély és ifjúság mámorától telt szobában isteni üdvök között telt le. Midőn a pirkadás a láthatár peremén felhasadt, kitárták az ablakokat, hadd áradjon be az ujhódó tavasz! S az áprilisi teremtmény napsugár a végtelen eget egyszerre beözönlötte. Fellegtelen tisztaságban emelkedett a nap korongja; és a föld e csirázás, az élet-felfakadás szerelmeta, kéjes reszketésében ujjongva, nászadalukat zengedezte.

VIII. FEJEZET.

Ekkor kezdődött csak idyllikus együttlétük boldogsága. Clotilde lett Pascal hanyatló életkorának másodvirágzása. Lénye sugaras napfényt és virágokat szórt lelkébe. Öltönyének redői új tavasz illatával vették körül. És akkor rápazarolta ifjúsága derűjét, midőn már harmincz évi örlő munka után halványan és lankadt idegekkel az emberi sebek mélységes borzalmainak kutatásaiban elfáradt. Ujra éledt mély tüzü szemeinek verőfényétől, lehelletének üdítő fuvallatától. Szüzi lelkéből az övébe is átváltott az életbe, az egészségbe, a duzzadó erőbe, az örökös ujhodásba vetett hite.

A nászjüket követő ittas reggel Clotilde elsőnek hagyta el a szobát tíz óra felé. A dolgozószoba közepén Mártha ötlött szemébe, ki zavart tekintettel fogadta. Midőn előző este az orvos Clotilde-ot követte, izgatottságában nyitva felejtette szobája ajtaját, és a szabadon járó-kelő Mártha megdöbbenve vette észre, hogy ura ágya vetetlen. Még nagyobb volt meglepetése, midőn a szomszéd szobából szerelmes suttogás hangja hallatszott. Ugy elámult e különös dolgokon, hogy majdnem szálnalmas nevetséget gerjesztett.

És a sugaras mámorban ringatózó Clotilde különös, kéjes örömrésztének emelkedettségében, mely oly mondhatlanul magával ragadta, nyakába borult és ujjongva kiáltott fel:

- Dehogyan is utazom, bohó Márhám; a doctor és én házaspár lettünk.

A szegény öreg cseléd majdnem megszedült, midőn ezt hallotta. Görcsös fájdalom vonaglott meg fonnyadt arcán, mely elhalványult, dermesztő ijedségébe. Ilyen a szüzi főként árnyalta apácaarcok lemondása. Szó sem esett többé ajkán; megfordult kiment, megvonult a konyha egy homályos zugába, rákönykölt a nehéz vágódeszkára és összekulcsolt kezeibe temetkezvén, csendesen zokogott a fuldoklásig.

Clotilde kétségbeesett nyugtalansággal követte. Igyekezett őt megérteni és megvigasztalni.

- Mondd, te bolond, mi jutott hozzád? A mester és én ép úgy fogunk szeretni és mindig nálunk fogsz maradni. Hisz a mért mi megházasodtunk, azért te nem lépsz boldogtalan! Meglásd, te bohó, ezután lesz csak vig a ház, estétől-reggelig.

De Mártha csak tovább zokogott szünetlenül.

- Legalább válaszolj, lelkem, mondd meg miért sírsz, mi a bajod? Nem a te örömed is, ha mester olyan boldog, olyan végtelen boldog? Elő is hívom mindjárt, majd ő feleletre készlet.

Erre a fenyegetésre a fonnyadt, hü cseléd egyszerre felpattant, a konyhára nyíló szobájába rohant, becsapta az ajtót és robajjal magára zárta. Clotilde hiába kopogtatott, erőlködött.

Végre Pascal is előjött a zajra.

- Nos hát, mi történik itt?

- Ez a makranczos Mártha, képzeld, zokogni kezd el, a mint meghallja a mi nagy boldogságunkat. Eltorlaszolja magát és rám se hederít!

Nem is mozdult ki szegény. Pascal is hiába hívta, hiába dörömbölt a zárt ajtón. Először fellobbant, aztán ellágyult. Felváltva kezdték újra az ostromot. Senki se válaszolt, halotti csend némasága borult a kicsiny szobára. Maguk előtt látták azt a kis cseléd-szobát, sajátos tulzott tisztaságában, ósdi diófaszekrényével, fehér függönyös, kolostori ágyával. Arra az ágyra, melyen sivar női életének éjjeleit töltötte, vethette most magát bizonyára, hogy a párnákba temesse fel-feltörő zokogását.

- Annál rosszabb, - mondotta Clotilde, - örömének önző érzetében, hadd duzzogjon.

Aztán Pascal fejét liliumkezei közé szorítva, hozzája simult testével, melyben ott tüzelt szenvedélyes odaadásának üszke, a kéjes érzet, hogy övé volt.

- Tudod mit, kedves mesterem, ma én leszek a te kis cseléded.

Megindulva, hálásan csókolta meg szemeit. Clotilde pedig hozzáfogott a villásreggeli készítéséhez és töből felforgatta az egész konyhát. Hatalmas, nagy fehér köténybe burkolódzott karcsu teste; oly kíváncsú volt, a mint így, a mint valami óriási munkához, felgyürkőzve, hamvas karjai felvillantak a homályban. Már ott találta a friss borjuszegyet, mit jól el is készített. Tojáshabart rája és a burgonyapirítás is kitűnően sikerült. Kitűnő reggeli volt ez, a melyet Clotilde huszszor is félbeszakított iparkodó gazdasszonykodásában. Majd kenyérért, majd sóért, majd vízért, majd künn felejtett velláért kellett futnia ide-oda.

Ah! egyedül voltak, kettecskén, egyedül ebben a barátságos, kényelmes otthonban, távol a világtól. Megvolt a szabadságuk, hogy háborítlanul nevelhettek és szerethettek. Egész délután a háztartással foglalkoztak, söpörtek, felágyaztak. Pascal maga akart neki segíteni. Mint hancurozó gyermekek, úgy mulattak, játék volt nekik mindez. Időről-időre meg-megkopogtatták Mártha ajtaját. - Ni, minő bolond dolog, csak nem akar éhen halni. Látott már valaki ilyen csacsit, mikor senki se bántotta még csak egy árva szóval sem. De a kopogások csak a szoba komor ürébe veszttek. Majd az alkonyat árnyai is terjeszkedni kezdtek, ebédhez készültek, mit szorosan egymást átkulcsolva, egy tányérról csipegettek fel. Lefekvésük előtt utolsó kísérletet tettek, majdnem hogy felfeszítették az ajtót; de a kulcslyukhoz tapasztott fülükhöz még csak egy nyöszörgő rezgés se hatolt.

Másnap reggel azután, midőn lejöttek, komoly nyugtalanság vett rajtuk erőt, midőn látták, hogy meg se mocczant semmi és az ajtó konokul zárva maradt. Már huszonnégy óra telt el és a cseléd még nem adott életjelt magáról.

De midőn visszatértek a konyhába, a honnan pillanatra távoztak, legnagyobb csodálkozásukra ott látták Márhát, a villásreggelihez zöldséget hámozva.

Minden zökkenés nélkül újra elfoglalta konyhadeszkáját.

- De legalább most csak megmondod, mi bajod volt, - kiáltá Clotilde?

Mártha erre szomorú, könnytől száritott arcát feléje fordította. Mélázó nyugalom borongott fonnyadt arcán; csak a komor elrémlése, a maga szomorú lemondásában nyilvánult meg némaságában. Mély szemrehányással nézett a fiatal nőre, aztán újra szótlanul lecsüggesztette fejét.

- Haragszol ránk?...

E mogorva zárkózottságot Pascal se hagyhatta szó nélkül.

- Hát, jó Márhám, te haragudni is tudsz?

Ekkor az öreg cseléd ránézett szokott imádó szeretetével, mintha mondani akarná, hogy eléggé szereti ahhoz, hogy mindent eltűrjön és mégse menjen világgá, hanem maradjon. Végre megszólalt.

- Nem haragszom én senkire. A mester tehet, a mit akar. Minden jól van, ha ő elégedett.

Ezentul új élet kezdődött. Clotilde gyermektegy maradt és most huszonnégy éves nőiessége nyílt virággá pattant a szerelem delejes hevében: délszaki, hatalmas szirmu, hódító virággá. Míóta szíve ez érzelmű rythmusára dobogott, egész lénye megváltozott; a rövidfürtű, kerekarcú fiatalnőből ígöző nő lett, a nőiesség egész pompájában, kiben szikrát fog a szerelem, hogy viszontszeretessék.

Véletlen olvasmányaiából szerzett mélyebb tudásának, legnagyobb bája naiv szüziessége volt: a sejtett, vágyakat csiholó szerelem öntudatlansága, mely lelkének összes érzelmeit megőrizte, hogy teljesen fölolvadjon abban a férfiban, kit egykor szeretni fog. Bizonyára Pascal iránti odaadásában ép annyi része volt a bámulatnak, mint a gyöngédségnek, örült, hogy boldoggá teheti; öröme telt abban, hogy karjai közt ringatódzhathat, mint kis gyermek, mint olyan kedves játékszer, melyet imád, mint drága bálvány, melyet rajongó istenítéssel, térdre omolva, csókokkal borít.

Egykori vallásos rajongásából megmaradt a Mindenhatóba, egy korosabb mesterbe helyezett odaadó bizalma; tőle várta vigaszát, tetterejét és mindezen érzéki érzelmein átrezdült a még mindig fennszárnyaló lélek mystikus borzadálya.

És mindezekon felül ez a szerető, szerelemre szomjas nő, fölségesen egészséges, vigkedélyű volt; jóízűen evett és volt benne valami katona-nagyapjának erélyéből; az egész házat betöltötte telt idomainak ruganyos lejtésével, habos arczbőrének üdeségével, természetnek nyulánk bájával, hatyuives nyakával, egész fiatal testének isteniesen friss lüktetésével.

Pascal maga a szerelemben visszanyerte a duzzadó férfiasság derült szépségét, mely deres fővel is megóvjá erejét.

Élete lepergett viszontagságainak nyomai arczvonásaiból eltűntek; arcza visszanyerte üdeségét; szemének bágyadt fénye villanyosabb lett; gyermeteg jóság, lelki finomság mosolygott ki tekintetéből; ősz hajzata, mint az oroszán sörénye, dús tömörségű lett és hajának hava üdébb pirban tüntette fel arczát. E visszavonultságában Pascal soká tartózkodott a kicsapongó élvezetektől, úgy hogy férfiassága újra duzzadó erőbe szökkent, mely minduntalan ifju tüzre lobbant, midőn emberi szenvedélyei vágyainak kielégítésére ösztönözték. Valami titokzatos ujjáébredés kerítette hatalmába, mely hangokban, mozdulatokban nyilvánult, melyek mindegyike csupa ösztön, csupa élveteg élni vágyás. Ilyenkor minden uj színben rezdül fel az agyban; a látókör minden kis darabkája bámulatba ejté. Elég volt egy kis virágcillag, hogy illatgyönyörbe részegítse, egy elkoptatott, gyöngéd hizelgő szó, hogy ellágyítsa, mintha mindegyik valami uj, szívből felfakadt szóvirág lenne, melyet még nem fonnyasztott banálissá millió és millió közönséges emberajk. Clotilde ajkának egy „szeretlek” susogása végtelen kéjbe ringató czirógatás érzetét keltette benne.

Egészségével aztán kedélye is megaranyozódott; a szenvedély izzó hevületei életét szebbé varázsolták, mint valaha.

Pascalt és Clotilde-ot az érett férfiasság és a felpattant ifjuság egybeolvadása és viruló egészségük boldog emberpárrá tették.

Eleinte e boldogság befogadására elég volt a szoba, az első szerelem édes otthona, ódon, hajnalbiborszínű falaival, empire butordarabjaival, öblös karosszékeivel s monumentális csillogó állótükrével. Nem nézhették ábrándos gyönyör nélkül a határkövet ábrázoló nagy bronz fali órát, amint a szerelem istene hozzádől és mosolyogva szemléli az álmokba merülő, perdülő időt.

Valami titkos vonatkozásnak sejtelve gyakran mosolyra derítette őket. Némelykor tréfára is fordították a dolgot. Szellemileg szerelmükben megosztozkodni látszottak a régi holt tárgyak is, melyeket már előttük is annyian szerettek és melyek tanúi voltak Clotilde ifjusága szüzi áldozatának. Egy este Clotilde megesküdött volna arra, hogy a nagy Psyche-tükörben szüzi lepléből kibontakozó nőt látott, aki azonban nem ő maga volt; majd ábrándozva, a jövőt a jelenbe ringató lelkében magát látta száz év múlva e Psycheből feltámadni, a jövő századbeli szerelmes nőt nászéje előestéjén. Pascal elragadtatással szemlélte a szobát, melyben Clotilde egész lényé ott lebegett s melynek varázsától még a beszívott lég is illatozott. Már nem lakott saját szobájában, melytől mint valami sötét odutól irtózott s mint valami dohos pinczéből

szabadulni vágyott, ha nagyritkán be kellett mennie. A másik szoba, melyet mindketten szerettek, dolgozósobájuk volt, tele szeretetteljes multjokkal és szokásaikkal; ott üldögéltek el naphosszant, a nélkül, hogy valamit dolgoztak volna. A nagy tölgyfaszekrény aludt, aludt a könyvtár is. Az asztalokon halomszámra gyűltek a könyvek és papirosok, a nélkül, hogy valaki kézbe vette volna azokat. Mint fiatal házások egyedül szenvedélyüknek éltek. Kizökkentve rendes életükből és foglalkozásukból, rövideknek látszottak az órák, midőn testük egymáshoz simulását átélvezték; néha egy és ugyanaz karosszékbe dőlve, boldogságba mélyesztette őket a nyájas menyezet, az ismerős tárgyaknak pompa nélküli barátságos rendetlensége, melyek teleszívták magukat az áprilisi nap üde melegével.

Midőn Pascal gyakran önmagának tett szemrehányást tétlensége miatt, Clotilde bársonykarjaival átfonta mestere nyakát és karjait és nevetve magának akarta azokat örökre lefoglalni, nehogy a mestert a tulságos munka újra beteggé tegye.

A barátságos, derüs ebédlő, kék sávolyos, világos falmezőivel, ódon mahagóni butorzatával, nagy virág-pastellképeivel és mindig fényes réz függőlámpájával ép ily dédelgető szeretetben részesült; jó étvágygyal költötték ott el ebédjüket, hogy aztán kedves magányukba vonulhasanak vissza.

Később, midőn már ráuntak a szobára, ott volt előttük a kert, az egész Soulejade. A nap sugaraival megjött a tavasz is, nyilóvá fakasztotta a rózsabimbókat. Óh, mily örömet okozott nekik ez a birtok, mely körül úgy el volt sánczolva falakkal, hogy senkisémm zavarhatta őket. Hosszan ábrándoztak el a terrasson, a végtelennek látszó látóhatár szemléletébe önfeledten elmerülve.

Tekintetük elsiklott a Viorne árnyékba boruló ezüstös folyásán, a szent Mártha dombsorain, a Seille sziklás homokpartjain le egészen a Plassans völgy porfelhőkbe burkolódzó távlatáig. Más árnyék se borult a láthatárra, mint a két százados cyprus lombozata, a terrasse két szegletén égbe nyuló zöld sudaraival, a melyek óriási, zöldfényű fáklyákhoz hasonlítottak, három mértföldnyire is elhintve levélszinü sugaraikat. Néha pajzánul a lejtőn is lefutottak, hogy felmászhasanak az óriási gyeplépcsőkön s megkuszhasák a száraz kövekből rakott falazatot, hogy megvizsgálják mint cseperednek az iczi-piczi olajfarügyek s a mandulafák levélkéi. Gyakorta elsétáltak a fenyőliget tülelű fái között, melyek a tavaszi sugárfürdőben éles gyantaillatot leheltek. Majd a falöv hosszában tett sétáik számtalanszor megismétlődtek; hosszú körutjaik alkalmával csak néha-néha verődött fülükhöz egy-egy messze elgördülő talyiga recsegése a keskeny fencuilliéres-i ösvény felől. Elfáradva, elbűvölő szüneteket tartottak a mohos antik sziklák tetőzetén, a honnan az egész derűben ragyogó eget be lehetett látni; s oly jól esett nekik kéjes nyugalomban ledőlni azokon a helyeken, a hol egykor titkos szerelmük elejtett könyveinek emlékével foglalkozhattak, küzködő szerelmükkel, mely nemrég önmagával viaskodott; csillagos estéik bolyongásai alatt. Legkedvesebb tartózkodásuk helyéül azonban mindig betértek az ötszögű platánliget sűrű lombozatába, melynek zöldje áttört csipkéhez hasonlított. Mélyebben egy hajdani franczia kert óriási puszpángszegélyzetének különösszerű labyrinthja vonult el, melynek sohse értek a végére. A mint aztán a szökőkuthoz értek, a víz kristályos rezgése lágy dallamok ütemeire hangolta lelküket. A mohos vízmedence szélén letelepedve, várták be az alkony lehulló árnyait; és a mint az alkony és a fák homályos lombsötétje mindinkább rájuk borult, kéz a kézbe, ajkkal az ajkon, hosszan egymásba merültek, míg a már-már alig derengő vizsugár egyre hallatta zengő fuvoladallamát.

Igy zárkózhattak el Pascal és Clotilde anélkül, hogy magányos lakóhelyük küszöbét átlépték volna. Egy reggel, midőn Clotilde egy kicsit tovább maradt az ágyban, Pascal egyszerre eltűnt s visszajövet Clotilde-ot bájos pongyolájában még mindig az ágyban találta; karjai, keble fedetlen voltak és odaborult, hogy fülecskéibe gyémánt fülbevalókat aggasson, melyeket ép azért vett, mert eszébe jutott, hogy születésnapja van Clotilde-nak. Clotilde el volt ragadtatva,

mert rajongott az ékszerért és sokáig nem akart felkelni, oly szépnek találta magát, így levetkőzve; arcza szélén e két gyémántcsillaggal. E percztől fogva nem mult el hét, hogy Pascal ne szökött volna el a háztól úgy reggelenként, hogy valami ajándékot hozzon. A legkisebb ürügy elég volt arra, egy ünnep, egy vágy, egy derüs pillanat. Pascal felhasználta Clotilde lustaságának napjait és úgy intézte a dolgot, hogy mikorára visszakerül, Clotilde-ot még ágyban találja és ő maga ékesítse fel. Egymásután hozott neki majd gyűrűket, majd karpereczeket, majd gyémántfejéket; játékot üzött velük s Clotilde úgy kaczagott, mint egy gyermek. Olyan volt, mint valami bálvány, a mint háttal a vánkosra támaszkodva; félig fekvé, félig ülve, aranyval megrakva, aranszorítóval hajában, hamvas nyakán aranylánczczal, drágakövektől ragyogón ékeskedett kaczer, átlátszó pongyolájában. Női kaczerésága édes kielégítést lelt e bálványozásban; engedte, hogy imádják, érezve azt, hogy ez is csak az örült szerelem exaltált nyilvánulása. Mégis Pascalt olykor lehordta, bölcsebb mérsékletre intette, már bohókássá vált ez az imádat és ajándékozási örület; és az ékszerek a fiókban heverték, miután Clotilde sehová se ment. Minden oly hamar feledésbe dőlt, egy rövid órai hála és örömerzét után, melyet az ujság ingere gerjesztett.

Pascal azonban rá se hallgatott; a boldog ajándékozási vágy magával ragadta. Képtelen volt annak ellentállani, hogy meg ne vegye azt, a mit neki szánt. Hatalmas parancsoló vágy töltötte be lelkét, hogy megmutassa kedvesének, hogy mindig reá gondol, hogy őt akarja a legszebbnek, a legragyogóbbnak, a legirigyeltebbnek, a legboldogabbnak látni, magának nem akarva megtartani semmit, sem pénzéből, sem szenvedélyes ösztöneiből, sem életvágyából. Az a mély ajándékozási örület töltötte el: mely magát megfosztja, hogy mindent odaadjon, mindent, mindent. Minő gyönyör rezdült fel Pascal szívében, midőn látta Clotilde-ot szívére borulni s elpirulva, csattanó csókokkal halmozva el köszönetül ajkát. Az ékszerek után a ruhák, a csecse-becsék, a piperetárgyak következtek, lassanként minden szoba megtelt, minden fiók túláradt.

Egy reggel Clotilde megharagudott, mert újra egy gyűrűt hozott neki.

- De hát minek hozod, - szölt Pascalhoz, - hiszen még ha viselném is, már elég lenne minden ujjam hegyéig.

Pascal megzavarodott - -

- Hát nem okoztam neked örömet?

Át kellett őt karolni és könyes szemekkel kellett megesküdnie, hogy boldog, nagyon boldog.

Hisz ő oly jó volt, egész vagyonát rápazarolta. S minthogy Pascal egy reggelen arról kezdett beszélni, hogy a szobát újra berendezteti, hogy bevonják a falakat új szövettel, a padlózatot új szőnyeggel, Clotilde újra könyörgésre fogta a dolgot:

- Nem, nem, az istenért nem. Ne nyulj hozzá, az én kedves régi szobámhoz, mely tele van édes emlékekkel, - a hol felnöttem, a hol szeretni kezdtük egymást! Mindig azt fogom aztán hinni, hogy nem vagyok itthon.

A házban pedig Mártha nyakas hallgatással rosszalta e túlságos költekezést. Magatartása mindinkább ridegebb lett, családias jellegét elvesztette; mintha a beállott új helyzet folytán zsörtölődő, leczkéztető szerepéből visszaesett volna az egyszerű cseléd igénytelen helyzetébe. Viszonya Clotilde-al szemben változott meg különösen; urnőjének tekintette most, a kit bárha jobban tisztelt, de kevésbbé szeretett.

Ha belépett a hálósobába és őket az ágyban kiszolgálta, arcza nyugodt, lemondó volt; urával szemben bámuló imádatot fejezett ki, de azonkívül közömbös maradt. Kétszer-háromszor megtörtént, hogy dült arczczal, könybe lábdt szemekkel jelent meg; de ilyenkor a faggatásra csak annyit válaszolt, hogy nincs semmi baja, csak meghült.

Az ajándékokat is szó nélkül hagyta, melyekkel lassankint megtelt minden; sem zokszó, sem csodálkozás nem esett ajkán. Észrevétel nélkül rendezgette, rakosgatta azokat. De lénye mégis fellázadt az örületes ajándékozás ellen, és a maga módja szerint ellene szegült, mert képtelen volt azt megérteni. Tulozva kezdett takarékoskodni; így akarta megmutatni, hogy ellensúlyozni kell a pazarlást; a háztartási költségeket a zsugoriságig takarítgatta, a tejkiadást egy harmadával megszorította; sőt vasárnap még czukros tésztát sem készített. Pascal és Clotilde nem mertek panaszkodni az ellen, csak titokban élcelődtek Mártha felett. Incselkedve mondogatták egymásnak, hogy Mártha milyen jól megrázza a főzeléket, hogy a fölösleges vaj lecsepegen róla.

Ebben a negyedévben Mártha le akart számolni. Szokás szerint ő maga ment minden három hónapban Grandguillot jegyzőhöz felvenni a háromezer frank negyedévi járadékot, mely fölött aztán kényekedve szerint rendelkezhetett; felírta ákum-bákumjait egy könyvbe, melyet az orvos már rég megszűnt számon kérni. Elébe tette hát most a könyvet és azt követelte, hogy számoljon utána. Pascal hiába szabadkozott; hiába mondta, hogy jónak talál mindent.

- De kérem... uram - most - ez egyszer sikerült háromszáz frankot megtakarítanom. Itt van.

Elámulva nézett rá Pascal, rendesen alig jutott ki ezen összeggel. Mily csodás zsugoriság kellett ez összeg megtakarításához! Végre kaczagásra fakadt. - Szegény Mártha! Hát azért eszünk mi annyi burgonyát. Te gyöngye vagy a takarékoságnak, hanem kérlek: inkább kényeztess el jobban.

E dicséretbe rejtett szemrehányás Mártát oly mélyen megbántotta, hogy végre nem állhatta meg, hogy gyöngéd czélzást ne tegyen.

- Biz a, mesterem, ha egy részről annyi pénzt dobnak ki, más részről kell azt megtakarítani. - Pascal elértette, de nem haragudott, sőt mulatott a leczkén.

- Ah, ah, hát te az én számadásaimat is ellenőrzöd. Hiszen tudod, Mártha, hogy nekem is van megtakarított pénzem.

Azon pénzről beszélt, mit néha napján betegek adtak, s a mit ő álló asztalának fiókjába zárt. Több mint tizenhat évig folyt ez így, a mi minden évben körülbelül négyezer frankot tehetett ki s a mi egész kis kincscsé növekedhetett volna, ha nem vesz ki belőle olvasatlanul nagy összegeket költséges kísérletei és szeszélyei számára. Az ajándékokra kiadott összegeket innen vette és most folytonosan csak nyitogatta a fiókot. Különben kiapadhatlannak tartotta e forrást, mert úgy hozzá volt szokva, hogy az minden szükségletét fedezze. Nem is félt, hogy végére járhat ez összegnek.

- Hiszen a megtakarított pénzt szabad élvezni, ugy-e Mártha? Tudhatod, miután magad jársz a jegyzőhöz, hogy nekem is van évjáradékom.

Mártha aztán a fösvények kísérteties hangján, a melyet mindig valami baj előérzetének lidércnyomása tompít, szólott:

- Hátha már nem bírja azt az évjáradékot?

Álmélkodva nézett reá Pascal s aztán beérte egy üres, semmitmondó arczfintorítással, mert a szerencsétlenség lehetősége még csak eszébe sem jutott; azt hitte, a fösvényesség Mártának kissé az agyára üledett és este Clotilde-dal mulatozott szolgálója e viselkedésén.

Plassansban is sok pletykára adtak a végtelen ajándékozások alkalmát. A mi Souleiadaban történt: Pascal és Clotilde szerelmének szikrázó fellobbanása s lobogó szenvedélye a maga sajátos tüzességében, a birtok falain túl is szóbeszéd tárgya lett. Nem tudni hogyan; a szóbeszéd terjedési erélyének amaz örök törvénye szerint szólt a suttogó hír, mely a kis városok kíváncsiságának kiapadhatlan kutforrása. A szolgáló semmi esetre sem beszélte el, de talán

elegendő volt arcza kifejezése; meg hisz a szónak szárnya van; tán kilesték szerelmi suttogásukat a falak mögött.

Aztán az ajándékok beszerzése, a mi mindent kiderített, mindent súlyosbított. Midőn Pascal Plassans utczáin már kora reggel bevásárlásai után látott, minden szem őt leste; kikémlelték, midőn ékszerészéhez tért be, a divatárushoz és a fehérnemű-kereskedőhöz, s még az este tudta az egész városka, hogy most megint egy foulard-köponyeget, csipkés ingeket, vagy zafiros karéket vett ajándékba.

„Már ez mégis botrány, - rebegette a fojtott suttogás, - hogy ez a nagybátyja unokahugával szerelmeskedik; úgy imádja, ékesíti, mint egy bálványt” és a legkülönösebb történetek finom hálója fonódott szerte, úgy hogy a Souleiadera az arra menők ujjal mutogattak.

De különös nagy volt az öreg Rougonné megbotrányozása. Ő nem járt többé fiához, mióta megtudta, hogy Clotilde házassága doctor Ramonddal abbamaradt. Csufot üztek belőle; egy óhaját sem teljesítették. Midőn már egy hó telt le, hogy szakított velük, a mely idő alatt nem értette meg a sajnálkozó kifejezéseket, a rejtett részvényt nyilatkozatokat és az üres, fitymáló mosolyokat, egyszerre mindent megtudott s úgy sujtotta, mint egy halálos fejszecsapás. Ő, a ki Pascal betegsége idején halálos félelmeket élt át, büszke zárkozottságában tombolt az ellen, hogy újra az egész város beszéd tárgya legyen.

Hisz fia most a bolondnál is rosszabb. Sivár kéjencz, kit az egész világ gunyol s nyelvére vesz.

A Rougon-család legendája újra veszélyeztetve volt; szerencsétlen fia már azt sem tudja, mit találjon ki, hogy tönkre tegye a család dicsőségét.

Haragja első fellobbanásában ő, ki ezen dicsőség őreül szegődött azon elhatározással, hogy a legendát a maga tisztaságában megőrzi, minden szennytől megóvjva, menten fejére tette kalapját és nyolczvan éves korát tagadó fiatalos élénkséggel a Souleiade felé topogott.

Pascal, ki el volt ragadtatva az anyjával beállt szakadástól, szerencsére nem volt otthon; egy óra óta valami ódon ezüst-csatt után kutatott, melyet Clotilde számára akart megszerezni. És Félicité Clotildera rohant rá, a mint ép öltözködött és alsó szoknyában, fedetlen karokkal, rózsza frissességben állt előtte.

Az első összeütközés rettenetes volt. Az öreg asszony kiöntötte epéjét, haragra lobbanva beszélt vallásról, erkölcsről. Végre így dohogott:

- Felelj, mért tettétek ezt a rettenetes dolgot, a mely ember és Isten előtt vétek.

A fiatal nő, bár tiszteletet érzett iránta, mégis mosolygott.

- Hát mert úgy tetszett, nagymama! Nem vagyunk szabadok? Van-e valaki iránti kötelezettségünk?

- Nincsen kötelezettségtek? Hát irántam, hát a család iránt? Most megint a sárba rántják nevünket, azt hiszed ez gyönyörűségemre válik?

Haragja csillapult. Megnézte Clotilde-ot. Imádandó szépnek találta. Elvégre, a mi történt különben sem lepte meg, nem törődött vele; csak amaz egy óhaja volt, hogy az egész normális módon végződjék, hogy a csacsogó nyelvek elnémuljanak. És békülékenyebb hangra csillapult.

- Hát keljetek egybe! Mért nem keltek egybe?

Clotilde egy perczig meg volt lepetve. Se ő, se Pascal nem gondoltak házasságra. Mosolyra nyilottak ajkai.

- Boldogabbak leszünk talán aztán, nagymama?

- Nem rólatok van szó, hanem megint rólunk a tieidről. Ilyen szent dolgokkal tréfálsz, hát nincs már semmi szégyenérzeted?

De a fiatal leány a nélkül, hogy fellobbant volna, még mindig egész szeliden, visszautasító mozdulattal mintegy azt fejezte ki, hogy nem szégyelli vétjét. Istenem, ha az élet annyi vétket, annyi gyengeséget sodorhat magával, mért követtek ők el bünt, míg a ragyogó ég alatt azt a nagy boldogságot adták egymásnak, hogy egymáséi lettek. Különben nem okadatolta logikai érvekkel.

- Minden bizonynyal egybekelünk, mivel te úgy kívánod, nagymama. De hát nem sürgős! Majd később.

És megtartotta mosolygó komolyságát. Minthogy a világon kívül éltek, mit törődtek a világgal?

Az öreg Rougonnének el kellett menni s be kellett érni ezzel az üres ígérettel. E percztől fogva úgy viselkedett, mintha megszakított volna minden összeköttetést a szégyen és az erkölcsi süllyedés e hajlokával. Be se tette többé lábát, előkelően viselte ez új fájdalom gyászát. De azért nem tette le a fegyvert, lesben állt; kész volt a legkisebb körülményt is felhasználni, hogy helyét visszafoglalja; őrző szerepét ama szívóssággal viselte, melylyel mindig győzelmet aratott.

Ekkor Pascal és Clotilde zárkózottságukat elhagyták. Ez nem akart részükről kihívás lenni; nem akartak azzal válaszolni a csúf fecsegésekre, hogy fitogtatják boldogságukat. Ugy terjedt el lassan, mint örömről természetesen szélesbedő hullámgyűrűzése. Szerelmüknek szüksége volt nagyobb térre; előbb a szobán, később a házban, aztán a kerten kívül a városban, majd a széles, sugaras látóhatáron áradt az szét. Szerelmük mindent betöltött, az egész világot magukénak érezték.

Az orvos tehát újra folytatta beteglátogatásait; magával vitte a fiatal leányt és együtt mentek az utcákon, a sétatereken, Clotilde világos ruhában, hajában virággal, Pascal ünnepélyesen végig gombolt felöltőjében, fején széles karimájú kalappal. Ő egészen fehér volt, a leány egészen szőke, egyenes testtartással, a boldogság oly fényözönétől körveve, hogy dicsfényben látszottak járni. Először nagy volt a feltűnés; a kereskedők a boltajtókba álltak ki, a nők kihajoltak az ablakokon, a járókelők megálltak, hogy szemmel kísérjék őket. Suttogtak, nevettek, ujjal mutattak rájuk. Félő volt, hogy az ellenséges indulatu kíváncsiság még az utcagyerekekre is rá fog ragadni s arra indítja őket, hogy köveket dobáljanak. De oly szépek voltak, oly győzedelmesek és fönségesek, a lány oly ifju, odaadó és büszke, hogy leküzdhetlen megindulás fogta el lassanként az embereket. Nem tudtak annak ellentállni, hogy ne irigyeljék és ne szeressék őket, a gyöngédség elbűvölő meghódolásával. Báj sugárzott lényük-ből, mely a szívek dobogását szeretetre hangolta irányukban. Az új városnak a hivatalnokai és parvenü polgárai adták be legkésőbb derekukat. A Szt.-Márk városrész, elöljárataiban is, mindjárt nyájasabb volt; elnézése diszkrét, midőn az elhagyott, füvel benőtt járdákon a régi hallgatag, zártajtajú palotasorok hosszában elhaladtak, melyek még az elmúlt idők szerelmének illatától gőzölögtek. Különösen a régi városrész kezdte őket ünnepelni; az a városrész melynek szűk látókörű lakossága öntudatlan valójában megindulva, érezte a legendaszerű báj s felfogta mély értelmű mythosát ennek a párnak, ennek a szép fiatal lánynak, a ki támasza királyi, újjászületett mesterének. Ott még imádták a doctort jóságáért; nemsokára népszerű lőn társnője is, és a csodálat és dicséret taglejtései és arczkifejezései kísérték, mihelyt megjelent. Ők pedig, habár nem látszottak észrevenni a nyílt ellenségeskedést, sejtették most a meghatott barátságot és bocsánatot, mely őket körülvette; és ez szebbé tette őket. Egy délután, midőn Pascal és Clotilde a Banne-utca szögletén befordultak, a másik oldalon Ramond orvost vették észre. Épen az előtte való este tudták meg, hogy ő is elhatározta magát, hogy Levéque kisasszonyt, az ügyvéd leányát elveszi. Ez a legokosabb is volt, mert helyzete nem engedte

meg, hogy tovább várjon és a lány, ki azonkívül igen szép és igen gazdag volt, szerette is. Neki az volt a véleménye, hogy ő is viszont fogja szeretni. Így hát Clotilde örült, hogy mint jó barátnője, mosolylyal üdvözölheti. Pascal barátságos, nyájas kézmozdulattal köszönt neki. Egy percze Ramond megdöbbsent. Első érzése, mozdulata az volt, hogy átmenjen hozzájuk. Aztán finom tapintata és gyöngédsége azt sugallták, hogy kegyetlen dolog volna álmukat félbeszakítani, páros magányukba betolakodni, melyet még az utca tömege közepett is megóvtak. És egy baráti köszönésre szorítkozott, egy mosolyra, melylyel megbocsátotta nekik, hogy ők boldogak. Ez mindnyájukra nézve igen jótékony volt.

Ez időtájban Clotilde egy nagy pastellképen dolgozott, melyben felidézte a szerelmes jelenetet, mely az öreg Dávid király és Abisaig, a fiatal sunamita közt folyt le. Álomidézés volt ez, ábrándos, csapongó compositió, melybe ama másik, ábrándozó énjét, a maga mysticismus felé hajló előszeretetével, átvarázsolta.

Hanyagul odavetett virágalapon virágos csillageső közepett, fehérlett az öreg király, egyik kezével Abisaig fedetlen vállára támaszkodva és a hófehér gyermek övig fedetlen volt. A király dús pompáju, drágakövektől nehéz ruhában diszelgett és hófehér haján királyi homlokkötőt viselt. De a lány még dúsabban pompázott bőrének lilomhalványságával; karcsu termete, gömbölyü nyaka isteni bája elragadó volt. Dávidra a hatalmas és szeretett úr rá-támaszkodott, e kiválasztott alattvalójára, ki oly büszke volt arra, hogy ő a választottja, oly boldog, hogy ő adhatja királyának vissza ifjúsága üdítő, felfrissítő vérért. Egész pompázó és tiszta fedetlensége kifejezte odaadásának derűjét és lényének azt a tökéletes, nyugodt szüzi ajándokát, melyet neki hozott személyével, a legteljesebb verőfényben és világításban. Dávid igen magas volt és a lány oly vakítóan szép és tiszta, hogy napfény áradt szerte nyomukban.

Az utolsó perczig Clotilde az arcokat kidolgozatlanul hagyta, mintegy fellepfátyollal borítva. Pascal meghatottan élczelődött a háta mögött mert tudta, mit fog tenni. És ugy is volt, néhány vonással bevégezte az arcokat; az öreg Dávid, az Pascal volt, és Clotilde volt Abisaig, a sunamita lány. De mintegy álomszerű fényességbe voltak burkolva, eszményitve; hajzatuk, az egyiké egészen fehér, a másiké tiszta szőke, befödte őket, mint valami királyi palást. Az ön-feledt rajongás megnyújtotta arcaikat, felemelte őket az angyalok üdvösségéig, a halhatatlan szerelem minden mosolyával és derűjével.

- Ah, kedvesem, - kiáltá, - te tulságosan szépítesz, most már megint álomvilágban élsz, mint ama napokban, midőn szemedre vetettem, hogy mystikus látásaid minden képzelt virágait iderajzolod.

S kezével a falakra mutatott, melyeknek hosszában a régi pastellképek fantasztikus, buja színű csoportja, ez a nem létező flora, mely csak a paradicsomban él, virágzott.

De ő vigan ellenkezett.

- Tulságosan szépítek? nem lehetünk tulszépek. Biztosítlak, ilyennek látom magunkat, érzem, hogy ilyenek vagyunk. Lám, nézd, vajjon nem ez a szintiszta valóság?

Kezébe vette a vén, tizenötödik századbeli bibliát, mely mellette feküdt és naiv fametszeteire mutatott.

Pascal e nyugodt és rendkívüli bizonyításon halkan nevetett.

- Óh, te nevetsz, megakadsz a rajz egyes részletein, de szellemébe kell behatolnod! És lásd a többi metszetek, hogy ép ugyanilyenek. Így fogom megfesteni Ábrahámot és Hágárt, Ruthot és Boozt; mind, mind meg fogom csinálni a prófétákat, pásztorokat és királyokat, a kiknek ez alázatos lányok, rabnők és szolgálók odaadták ifjúságukat. Mind szépek és boldogok voltak, hiszen látod.

Aztán megszűntek nevetni ráhajoltak az antik bibliára, melynek lapjait Clotilde finom ujjjaival forgatta, míg Pascal háta mögött összevegyítette fehér haját a lány szőke fürtjeivel; egészen érezte, egészen magába szívta őt. Odatapasztotta ajkát gyengéd nyakához, megcsókolta virágzó ifjúságát, mialatt a naiv metszetek elvonultak szemeik előtt; s ez a bibliai világ, mely felidézett e sárgult lapokból, amaz erős és életvidor faj szabad sarjadzása volt, melynek munkája a világot volt hivatva meghódítani. Azok a férfiak soha ki nem alvó férfiasságukkal, ezek a mindig termékeny nők nemzik a fajnak eme nyakas és szaporodó folytonosságát, vétkeken, vérfertőzésen, kort és értelmet meghazudtoló szerelmeken végig. És határtalan megindulás és hála fogta el, mert álma teljesült; Abisaigja bevonult végére járó életébe, hogy azt balzsamillatával színiig telítse, s megújítsa. Aztán igen halkán fülébe sugta, anélkül, hogy egy perczig megszűnt volna őt egészen birni, egy lehelletben sugva:

- Óh, a te ifjúságod, a te ifjúságod, melyre sóvárgok és melylyel táplálkozom! De te, ki oly fiatal vagy, nem sóvárgod-e szintén azt az ifjúságot, hogy engem vettél el, engem, ki oly vén vagyok, mint a világ?

Ijedt meglepetéssel ugrott fel Clotilde és feléje fordította az arcát, ránézett.

- Te öreg? Te fiatalabb vagy, mint én.

És nevetett oly jóízűen, hófehér fogait mutatva, úgy hogy Pascal sem tudta visszatartani a nevetést. De ő kissé reszkette tovább faggatta:

- Nem felelsz, hát te nem sóvárgod az ifjúságot, te, ki oly ifju vagy?

A leány volt az, ki feléje csücsöritette ajkát, megcsókolta és szintén halkán sugta:

- Csak egyre sóvárgok, csak egyet szomjazom, szerettetni, úgy szerettetni mindenen kívül, mindenek felett, miként te szeretsz.

Aznap, midőn Mártha észrevette a pastellképet falhoz szegezve, egy perczig csendesen nézte, aztán keresztet vetett, anélkül, hogy tudták volna, vajjon az Istent, vagy az ördögöt látta-e maga előtt elvonulni. Néhány nappal husvét előtt kérte Clotilde-et, hogy kísérje el a templomba, s midőn ezt megtagadta, egy perczre kilépett néma tiszteletéből, melylyel eddig iránta viseltetett.

Mindama új dolgok között, melyek meglepték őt a házban, urnőjének hirtelen vallástalansága zavarta őt meg leginkább. Azért meg is engedte magának, hogy újra a régi gáncsoló hangon beszélt, úgy lehordta őt, mint mikor még kicsike gyermek volt és nem akart imádkozni. Nem fél-e az Istentől? Nem reszket-e többé attól a gondolattól, hogy örökké fog égni a pokolban?

Clotilde el nem fojthatott egy mosolyt.

- Óh, a pokol, tudod, sohasem nyugtalanított. Hanem te csalódsz, ha azt hiszed, hogy nincs többé vallásosságom. Ha megszűntem is vallásos lenni, az csak azért van, mert máshol végzem az ájtatosságomat, ennyi az egész.

Mártha ámulva nézett rá. Vége volt, a kisasszony el volt veszve eladta magát az ördögnek. És soh'se kérte többé, hogy kísérje el Saint-Saturninba. Ezzel szemben viszont Mártha ájtatossága növekedett, mintegy mániává fejlődött. Már nem lehetett látni szünóráiban az örökös harisnyával, melyen még sétaközben is kötögetett. Mihelyt egy szabad percze volt, a templomba futott és imádságokba merülve maradt ott. Egy napon, midőn a mindig lesben álló Rougonné egy oszlop mögött találta őt, miután már egy órával azelőtt is ott látta volt, elpirult, mentegetődni kezdett, mint olyan cseléd, a kit henyélésen kaptak rajta.

- Imádkoztam Pascal urért, rebegte zavarodottan.

Ezalatt Pascal és Clotilde naponkinti kirándulásait mindinkább messzebbre terjesztették ki s naponkinti sétáik hosszabbra nyultak; már a város határán tulig kalandoztak el, a széles

mezőségen. Egy délután, midőn Seguiranne felé tartottak, megindultság vett rajtuk erőt, a mint a magányos és elpusztult földeken haladtak végig, a hol azelőtt a Paradou-kert pompázott. Albine árnya lebegett fel a pusztá, elhagyott tájakon; Pascal újra látta őt, oly tisztán, ifjan, mint a felviruló tavaszt. Azelőtt, midőn e leánykával itten enyelgett, midőn magát már is oly öregnek gondolta, még álmában se hitte volna, hogy évek óta halvány halott lesz ez ifju leány, a mikor őt az élet újra a tavasz örömeivel fogja megajándékozni, megfűszerezve hajlott korának hervadását. És Clotilde észrevette a feltámadó árnyat, mely lelkeik közé borult, Pascal felé fordította arcát izmosodó, erősödő szerelemben. Ő képviselte most Albine-t, az örök szerelmet. És Pascal most megcsókolta ajkait; és a nélkül, hogy csak egy szót váltottak volna is, hatalmas gyönyörérzet rázkódtatta meg az egész környéket, a buza- és rozsföldeket szerte, a merre ezelőtt Paradou szenvedélyes bujaságu, zöld lomberdeje zúgott titokteljes hangokon.

És most Pascal és Clotilde a tikkadt, a kopár síkon sétáltak, a száraz, recsegő, fővényes uton. Szerették ezt az izzó tájat, ezeket a törpe mandula- és olajfákkal benőtt mezőket, e pusztá domb-koszoruzta láthatárt, melyeken a fehér házak vakító foltokként ragyogtak, rikitó ellentétteül a sötét, százados cypruserdők tömbjeinek. Olyan volt a táj, mint az ó-kori mesterek képei erős színeikkel, a mint hatalmas, hullámos vonalaival előttük elterült. A forró napok minden heve, mely elperzselte az egész környéket, ott látszott izzani ereikben és sokkal szebbek, sokkal életerősebbek voltak ez örök kék ég alatt, a mely örökösen lobogó szenvedélyek tüzes üszkét árasztotta. És Clotilde, kit napernyője kissé védett, mint a virág a napsugár-fürdőben felvillanyozódott; arcza biborosabb lett; olyan volt, mint egy forró égövi növény; míg Pascal megifjodni látszott, s duzzadó férfierő gyülemlett fel gyönyörérzetének hullámaiban.

Ez a seguirannei séta Pascalnak volt az eszméje, a ki azt hallotta Dieudonné nénétől, hogy a Zsófi leányzót veszi el egy környékbeli molnár és meg akarta látni, hogy jól érzi-e magát, boldogság uralkodik-e e rejtett földi zugolyban? Jóleső, üdítő árnyasság csapta meg őket, a midőn a hatalmas tölgysétányba értek. A fasor mindkét szélén kristálytisztá források csörgedeztek, e százados fák örökifju szülőanyái. A midőn aztán a timár házához értek, rábukkantak a szerelmesekre, Zsófi és a molnárjára, kik a kut körül, míg a néne teknőjéhez ment le a közeli Viorne folyóhoz, szerelmesen átkarolva tartották egymást. Megzavarodva elpirultak a szerelmesek. De a doktor és Clotilde jóízű kacagásra fakadtak és a szerelmesek mintegy megnyugtatta beszéltek el, hogy házasságuk Szent-János ünnepén lesz és hogy ez még igen messze van; de hát majd csak megjön. Zsófi láthatólag egészségesebb, virulóbb lett; meg volt mentve az öröklődés csuf bajától; erőteljesen növekedett fel, mint azok a fák, melyek mocsaras avarban gyökereznek, de koronájuk a tiszta kék ég sugaraiban fürdik. Óh, ez a végtelen izzó ég, mennyi életet önt a lényekbe és a tárgyakba! Zsófi szempilláin aztán könnyek csillogtak, midőn szerencsétlen Valentin bátyjára került a szó, a ki talán a jövő hetet sem éri meg. Új híreket kapott tegnap este róla, ő el volt veszve. És az orvosnak hazudnia kellett, hogy megvigasztalja; mert ő maga is várta a rettenetes kifejlést minden órában. Midőn aztán elhagyták Seguirannet s lassított léptekkel visszatértek Plassansba, enyelgő, egymásba felolvadó szerelmes hangulatokban, a felidézett halál árnya rezdített csak rájuk egy pillanatra leheletszerű, hideg borzongást.

A régi városnegyedben, Pascalnak egy volt betege, egy asszony, azt beszélte, hogy Valentin meghalt. Két szomszédnőnek kellett az agg Guirau-de-ot fia tetemétől erőszakkal elvezetni, a ki jajveszékelve, félőrülten oda gyökerezett az élettelen tetemhez. Pascal belépett, Clotilde-ot az ajtó előtt hagyva. Aztán mély csendben visszatért Souleiadeba. Mióta Pascal újra megkezdte betegei látogatását, csak kötelességből tette és nem hogy csodagyógymódjait alkalmazza. Valentin halála különben azért is meglepte, mert későn állt be, és abban a meggyőződésben volt, hogy a fiu életét legalább is egy évvel meghosszabbította. Csodás eredményei mellett is tudta, hogy az uralkodó, a győztes mégis csak a kikerülhetlen halál. S talán most hízelt volna magának azzal, hogy a halált ily hosszú ideig tarthatta pórázon, de lelkében bántóan

villant fel Lafouasse korai halála. És homlokán komor ránczot mart az emlék, a midőn így magányukba tértek vissza. Otthon új izgalom várt rájuk, a ház előtt már messziről ráismert a platánok alatt ülő Sarteurre, kit Mártha ültetett oda; a kalapos Sarteur volt az, a tulettesi örült, a kit már oly régóta nem oltott be. A hosszas kísérletezés, a velő-anyaggal való beoltás, ime, eredményesnek látszott, mert aznap reggel esküdözve, hogy már kigyógyult gyilkolási mániájából és már nem veti magát többé a járókelőkre, hogy kiengedték az örültek házából. A doctor megvizsgálta, a mint előtte felállott; kicsiny termetét, barna arcát, mely felhajló homlokánál fogva, különben is madárkinézésű volt. Egyik arcza duzzadtabb volt, mint a másik és most újra értelmessé és szeliddé vált s áradozó hálával csókolta meg megmentője kezét. Pascal megindultan és barátságosan bocsátotta őt el magától, megadva neki tanácsait, hogy most újból munkához láthat, a mely a legjobb erkölcsi és physikai gyógyszer. Aztán megcsillapult és vigan csevegvé az asztalhoz ült.

Clotilde bámulva, kissé nyugtalanul nézett reá.

- Hogyan, mester, talán nem vagy magaddal megelégedve?

Nevetve válaszolt:

- Magammal? Óh, az sosem leszek és látod a gyógyszer hatása a napoktól, az időtől függ.

Ez éjjel volt, midőn már ágyban feküdtek, az első vitatkozásuk. Kioltották a gyertyát; a szoba mély, árnyas csendjében egymás karjai közt pihentek. Clotilde hozzásimult gyöngéd, sugár testével és Pascal fejét a leány szívére hajtotta, a kit szorosan magához ölelt. Clotilde duzzogott, hogy ő már nem büszke tudományára, s előhozakodott napközben tett szemrehányásaival, hogy mért nem diadalmaskodik Sarteur gyógyulásával, sőt Valentin meghosszabbított élete is ok volna erre. Felsorolta eredményes gyógyításait, nem gyógyította-e meg önmagát? Hát tagadhatni-e eljárása sikerét? Az a forró vágy ragadta magával, hogy újra felidézzé Pascal hatalmas álmodozását, mely azelőtt őt eltöltötte; hogy harcoljon a gyengeséggel, minden baj egyedüli okával; hogy meggyógyítsa a szenvedő emberiséget, hogy újra megadja annak a fenséges szép teljét és siettesse a boldogságot, a tökéletesedés és az üdvözülés oly gyakran felidézett boldogságát: hogy mindenkit egészségesse tegyen. Hisz övé az a csodás életixir, a melynek általános gyógyszere feltárja e mérhetlen, végtelen reménykedés birodalmát.

Pascal ajkaival csak hallgatagon csókolta egyideig ingerlő vállait s aztán suttogva mondá:

- Igaz, meggyógyítottam magam, meggyógyítottam másokat és mindig hittem, hogy oltásaim sok esetben eredményesek... Nem tagadom meg a gyógytudományt. Szerencsétlen Lafouasse betegem esete fölötti lelkiismeretfurdalásom még nem tesz igaztalanná.

Különben szenvedélyem volt a munka, az a munka, mely eddig felemésztett; hisz azt a lehetőséget akartam megtalálni, hogy a vénülő emberiséget újjáteremtsem, életerőssé és fenköltté, és ebbe majd belehaltam utolsó időkben... Igen, álom, szép álom volt...

Clotilde ekkor telt karjaival úgy magához szorította őt, hogy majdnem összeforrt egymással izzó szenvedélytől tüzelő testük.

- Nem, nem, valóság ez, a te lángelméd valósága, mester!

A midőn így egymáshoz szorítva egyesültek, Pascal hangja még suttogóbb lett, alig hallható, álomszerű leheletre halkult.

- Hallgasd meg, meg akarom neked mondani, mit senkinek a világon meg nem mondanék, s a mit még magamnak se merek bevallani. A természetet megjavítani, azt megváltoztatni, fejlődésében gátolni, vajjon dicséretes munka-e ez? A gyógyítás, a halál késleltetése egy lény gyönyörűségére, az élet meghosszabbítása, kétségtelenül a faj rovására, nem rongálása az csak annak, a mit a természet alkotni akar? A sokkal egészségesebb, erősebb emberi nemről

álmodozni, annak erejét és léterélyét a mi eszméink szerint módosítani: van-e ehhez jogunk? Hogy akarunk cselekedni és belevegyülni az élet munkálkodásába, ha céljai és eszközei előttünk ismeretlenek? Talán minden jól van! Talán felidézzük vele a veszélyt, hogy a szerelmet, a lángész tehetségét kioltjuk! Talán magát az életet is? Hallod, egyedül neked gyódom meg ezt a lényemet marczangoló kételyt: reszketek a huszadik század alchymiójának általam teremtetendő eszméjétől, és végre oda jutok, hogy azt higgyem, hogy hagyjuk magára a természetet, mert sokkal egészségesebb és mélyebb értelmű minden működés, ha az evolúció kiforr és azt befejeződni engedjük.

Itt félbeszakítá, és aztán még alig érthetően lehelte tovább:

- Tudd meg, hogy gyakran már csak vízzel oltok. Te magad is észrevetted, hogy már régóta nem török a mozsárban semmit és azt mondtam neked, hogy van még elég készletem ez életnedvből... S a víz is könnyebbülést okoz betegeimnek; lásd, kétségtelen, ez fizikai hatás. Oh, lásd a szenvedést még el akarom nyomni, még enyhíteni akarom, kétségkívül. Talán ez utolsó gyengeségem, hogy nem tudom a szenvedést látni; magamon kívül vagyok, a természet kegyetlen és haszontalan könyörtelenségével szemben. Ám most már csak arra van gondom, hogy a szenvedést meggátoljam.

- Mester, - kérdezte aztán Clotilde - ha te már csak gyógyítani akarsz, nem is kell mindent elmondanod; mert a nyitott sebek borzalmának feltárása mi más mentséggel birna, mint hogy reményt keltünk, hogy behegeszszük azokat?

- De mégis, mégis a tudomány mindenesetre szükséges; nem szabad semmit sem eltitkolnunk, az emberekkel és dolgokkal szemben mindent be kell vallani... A tudatlanságban nincs boldogság, egyedül a bizonyosságtól csillapul a sajgó élet. Ha többet fogunk tudni, úgy többre is vállalkozunk majd... nem látod-e be, hogy csak önzésünknek hamis nagyravágása, az élet elleni fellázadás, a melyet azért nyilvánítunk rossznak, mert a mi érdekünk szempontjából ítéljük meg? Tudom, érzem, hogy az én megelégedésem nagyobb, hogy agyam fejlődött és szilárdult, mióta az evolúció előtt tiszteletteljesen meghódoltam. Az élethez szító szenvedé-lyem az, a mely most diadalmaskodik, a mióta már nem gáncsolom azt céljaiban, a midőn végleg, teljesen rábizom magam, hogy felolvadjak benne; a nélkül, hogy ujjá akarnám teremteni, a nélkül, hogy megjavítanám az én rosszról és jóról alkotott fogalmaink szerint. Egyedül az élet az uralkodó; az tudja egyedül, hogy hova irányul, s mit mivel, és csak azért fáradozhatom, hogy megismerjem, hogy úgy éljek, mint a hogy azt az élet maga megkívánja... És lásd, én csak azóta értem ezt meg, mióta te az enyém vagy. Míg nem birtalak, másutt kerestem az igazságot és agyoncsigáztam magam azon rögeszmével, hogy megmentem a világot. Te jöttél aztán és az élet teljes lett előttem; a világ minden percében önmagát menti meg a szerelem segítségével, minden élő teremtmény azon mérhetlen és szüntelen létműködése folytán, melyet a faj fentartására irányít. Ez a csallhatlan élet, a mindenható élet, ez a halhatatlan örök élet!

Nem volt ez már beszéd; hitvallásának halk meggyónása volt az, felsőbb erőknek létezését elismerő sóhajtás. S Clotilde maga sem gondolkodott többé, ő is teljesen átengedte magát azoknak.

- Mester, nem akarok én nélküled semmit; akaratom nélkül hitvallásod az enyém is és fel akarok benned olvadni, hogy veled elvegyülve újra ujjászülessek.

Teljesen egymásnak éltek. A tervezett idillikus élet szerelmes turbékolása volt együttlétük, üdítő, meghitt, falusi életük derűségében. Az orvos tapasztalt tanácsai még növelték élet-erejüket. Kerülték a várost. Nem lehet ott olyan boldogan élni, mint a derűs ég sugárözöne fényében, a térs mezőkön, a hol le lehet mondani a pénzről, a nagyravágásról, a szellemi munka eredményeitől felszított emberi gögről, a hol ime nem csinál az ember mást, mint miveli földjét és erős, szép gyermeket nemz.

- Ah, - mondá Pascal gyöngéden - a gyermek, a melyik beköszönt egy nap házunkba...

De nem fejezte be; e késői apaság gondolata egész felforgatta lényét; benső megindultságban került az szoba hozni s elfordítá fejét, ha sétájuk alkalmával egy szöske leány, vagy fitos fiu került elébük mosolyogva.

Clotilde természetes mosolygással, nyugodt meggyőződés bizonyosságával mondá:

- Meg fog jönni!

Ez a meggyőződés nála a tények elkerülhetlen és természetes következménye volt. Minden csókos szerelmeskedés elmúltával, felrezdült agyában a gyermek reménye; mert minden szerelem, melynek célja nem a gyermek-nemzés volt, haszontalan, erkölcstelen dolognak tünt fel előtte.

Ez volt az oka annak is, hogy a regények nem érdekelték. Nem volt olyan nagy olvasottsága, mint anyjának. Képzületének szabad röpte kielégítő és mindenkinek felett a költött történetek untatták. Különösen azon csodálkozott és szüntelenül méltatlankodást az érlelt benne, ha látta, hogy e regénybeli szerelmek sohasem foglalkoznak a gyermekkel. Nem is gondoltak soha arra és ha véletlenül mégis gyermek-születése bogozta kuszáltabbá a szerelmi történeteket; az mindig katasztrófára vezetett és hatalmas megdöbbenést, kétségbeesést keltett. Sohasem gondoltak a szerelmesek, midőn egymás karjaiba dőlve, izzó szenvedélyben egyesültek, hogy ők az élet munkálkodásába folynak be és hogy gyermek-lények születését idézhetik elő. Hisz az ő természettudományi tanulmányai megtanították őt arra, hogy a természet egyedüli gondja a gyümölcs létrehozása. Egyedül ez fontos; egyedül ez a célja és minden előre látó gondoskodás megtörténik arra nézve, hogy a fogantatás lázából és tüzéből egy szikra se lobbanjon hiába el és hogy az anya-lény gyermeket szüljön.

Ezzel ellenkezőleg, lám, hogy az emberi nem tökéletesbedik és szerelme megtisztult, mindent fel fog e gyönyörézetéből, de a gyümölcsözést kirekeszti. - A híres regények hőseinek csoportja csak a szenvedélyek vak eszköze. Ők imádják egymást, egymáséi lesznek, elszakadnak, s ezer halált átszenvednek, ölelésben hevülnek, meggyilkolják egymást, a társadalmi bajok egész légijának oldozzák fel természetes fékeit, mindezt a természetes törvényeken kívül eső szenvedély, gyönyöréért; a nélkül, hogy még csak vissza is akarnának emlékezni arra, hogy ha a szerelem kését átélvezék, úgy gyermekeket teremtenek. - Óh, ez ocsmány, természetellenes - s aztán tomboló féktelenségben újból keblére borult, szerelmes, kecses imádattal, zavarodott elpirulással!

- Meg fog jönni, hisz mi mindent megteszünk hozzá, hát mért nem akarod, hogy meglegyen?

Nem válaszolt reá mindjárt. Clotilde érezte, a mint karjaiban Pascalt hideg borzongás futja végig: a bánat és kételkedés fagyasztó fuvalma.

Aztán szomorúan mormolta:

- Nem, nem, már nagyon késő! Gondolj csak, angyalom, magas koromra.

- De hisz te fiatal vagy! - kiáltá Clotilde, szenvedélyes elragadtatással, őt újból átszorítva és szenvedélyesen csókosóval elborítva.

Ez aztán Pascalt kacagásra fakasztotta. S aztán ez ölelés ez átfonódás közepette elaludtak. Pascal hátán feküdve, a lányt balkarjával szerelmesen, gyengéden átölelve, míg Clotilde őt mindkét karjával átszorította; telt, nyulánk idomaival átfonta, keblére hajtva szőke fürtjeit, melyek mellén selymesen elomoltak, összevegyülve galambfehér szakállával. A sunamita nő pihent ott királyának szíve fölött. És e mély csendben, amely az éjsötétbe borult szobában borongott, mely mintegy szerelmük befogadására volt teremtvé, nem hallatszott más, mint hosszú, szabályos, gyönyörű leheletük.

IX. FEJEZET.

Pascal orvos a városban és a szomszédos falvakban folytatta orvosi látogatásait. Most mindig karján látták Clotilde-ot, a ki a szegényebb sorsuaknál maga is bement a házba.

De mint ő ezt egy éjjel maga bevallotta, ezek a látogatások csak enyhíteni és vigasztalni voltak hivatottak. Már előbb is érezte a therapia ürességét, midőn a betegségek erejét akarta megtörni. A kuruzslás egészen vigasztalanná tette. A percztől fogva, midőn már az orvosi tudomány nem kísérletezés, hanem művészet, bizonyos nyugtalanság fogta el a különböző betegségi complicációknál a betegtől függő gyógykezelésének megállapításánál. - A hipotézisekkel a gyógymódok is megváltoztak, hány ember esett már áldozatául a ma már túlhaladott gyógyítási módoknak? Az orvos finom érzéke minden és a gyógyító nem több a szerencsejósánál, a ki csak a sötétben tapogatózik s gyógyításait csak lángelméje felvillanó sugarainak köszönheti. Ez magyarázta meg aztán, miért adta fel Pascal tizenkétévi praxisát, és miért vonult vissza, hogy tanulmányainak éljen. Midőn később az öröklődésről szóló munkája egy perczre reményekkel biztatta, hogy az emberiség gyógyításához bőralatti fecskendezéseivel úgy járulhat hozzá, hogy valódi gyógyulásokat eredményez; újra lelkesült mindaddig, míg az életbe vetett hite, - a mely arra ösztönözte, hogy annak lüktető működéseit elősegítse az élet-erők megújítása által - még nagyobb tért hódított lelkében és arra a meggyőződésre vezette, hogy az élet önmagát elégíti ki és maga az élet minden erő és egészség egyedüli kufteje. Látogatásait, jóságos mosolyu biztatásait csak azoknál gyakorolta, a kik esedezve, hangosan könyörögték és csodamód megenyhültek még akkor is, ha csak vizet fecskendezett testükbe.

Clotilde ekkor néha megengedte magának, hogy gúnyolja. Bensejében még mindig mistikus, titokzatos világ hive maradt, és enyelgő hangon monda, ha ily módon Pascal csodákat művelt, hogy az csak azért van, mert érzi magában a csodatevő erőt és ezért valóban olyan, mint egy kis csodatevő Isten.

Aztán Pascal is örvendett, hogy együttes látogatásuknak ily eredménye van és azt monda, hogy már senkit se tudna meggyógyítani, ha Clotilde nem volna vele; hogy ő az, ki a nem érzékelhető földöntúli világ éltető leheletét magával hozza, ezt az ösmeretlen, szükséges, égi erőt. Ezért van, hogy a nyárspolgárok és a gazdag parasztok, kiknél Clotilde nem lépett be vele, minden enyhülés híján panaszkodnak. És ez a gyengéd incselkedés örömet okozott Clotildenak. Mindig mint valami felfedező utra, úgy indultak a látogatásokra és a betegeknek néha egy-egy jóleső, egyetértő pillantást váltottak. Ah, ez a haszontalan szenvedés! Hogy haragudtak rá. Mily boldogok voltak, ha legyőzve látták azt, a mely ellen csak egyedül ők indultak harczra. Isteni jutalmat leltek abban, ha látták, hogy szikkad fel a halálos verejték, mint csillapul a beteg habzó szája, mint tér vissza arczvonásaiba újra az élet. Valóban szerelmük volt az, a mit szerte hordtak, a mely az emberiség e töredékének enyhülő könnyebbülést ajándékozott.

- Hogy meghalunk, - monda Pascal, - az rendén van, de hogy szenvednünk kell, ez rettenetes és lázítóan együgyű!

Egy délután a doctor Clotilde-dal Saint-Marthe-ra akart menni, hogy ott egy beteget meglátogasson. Hogy Bonhomme lovukat kimélték, vasuton mentek. A pályaudvaron különös találkozásuk volt. A vonat, melyre vártak Tulettesből jött. - Saint-Marthe volt Marseille felé az első állomás. És a midőn a vonat megérkezett, egy coupé felé siettek, melyet üresnek hittek, és már az ajtaját ki akarták nyitni, midőn abból az öreg Rougonnét látták kiszállani. Az öreg asszony nem szólt hozzájuk; agg korát meghazudtoló könnyed, ügyes szökkenéssel hagyta el a kocsit és szigoru, igen méltóságteljes arcczal távozott.

- Ma julius elseje van, - mondá Clotilde, midőn a vonat már megindult. - Nagyanya Tulettesből jó vissza, hova minden hó elején Dide néne látogatására megy. - Láttad, mily tekintetet vetett reám?

Pascal szive mélyén anyjával való meghasonlásuk felett örömet érzett, mert ez megszabadította őt jelenléte folytonos izgatottságától.

- Bah, - mondá egyszerűen. - Ugy se tudunk megegyezni, jobb, ha nem érintkezünk egymással.

De Clotilde, borús és töprengő hangon így szólt:

- Azt találtam, hogy megváltozott, - arcza igen halvány volt! És észrevetted-e? ő, a ki eddig oly pedansul öltözködött, most csak egyik kezén viselte zöldesszürke keztyűjét. Nem tudom miért, de szivem úgy összeszorult látására.

Erre ő maga is kissé leverten, sajnálkozó kézmozdulatot tett. Hisz anyja is csakugyan megvénül egyszer, mint az egész világ. Még mindig igen felizgatja magát és igen szenvedélyes. Pascal most elmondta Clotildenak, hogy anyja elhatározta, miként vagyonát Plassans városára hagyja, hogy ezen a pénzen menházat építsenek, mely a Rougon nevet viselje.

Aztán újra jó kedvük támadt, nevetni kezdtek, midőn Pascal egyszerre felkiáltott.

- Igen! holnap mi is kimegyünk Tulettesbe, hogy a betegeinket meglátogassuk. Tudod, megígértem, hogy Károlyt Macquart bácsihoz viszem.

Félicité e nap valóban Tulettesből érkezett vissza, a hova rendesen minden hó elsején ment ki, hogy Dide néne után tudakozódjék. Már évek óta igen érdeklődött a néne lelkiállapota iránt, bámulattal telt el, hogy még mindig élni látta és dühöngött, hogy oly szívós élete van, a rendes mértéktől elütő, valóságos csodája a hosszú életnek! Mily megkönnyebbülést hozna számára az a nap, a midőn a multak eme terhes tanuját beföldelnék; a remény és a bűnhődés e rémét, a ki a család minden iszonyu tettének élő emléke.

Oh, a többiek közül hányan elköltöztek már; csak róla, az örültről, kinek szemeiben már egy szikra élet se volt, látszott teljesen megfeledezni a halál. S e napon is a zsöllyében találta őt, kiaszva, változatlan dermedtségében. Mint a hogy az ápolónő mondta, minden körülmény oda mutat, hogy sohase fog meghalni. Már ekkor százöt éves volt.

Félicité igen leverten hagyta oda az asylumot. Macquart bátyóra gondolt. Ez is egyike azoknak, kik kolonczként kétségbeesésbe hajszolták makacs életben maradásukkal. Habár csak nyolczvannégy éves volt, három évvel idősb, mint ő, mégis nevetséges vén korúnak tünt fel szemében; szerinte hosszúéltűsége természetellenes volt. És még hozzá oly férfi volt, a ki már hatvan év óta, minden este a földig el volt ázva. Az okosak és józanok elpusztultak, és ő oly virulón élt; csak úgy ragyogott az életkedvtől és az egészségtől. Azelőtt, midőn még Tulettesbe jött, hogy ott letelepedjék, Félicité gyakran vitt neki ajándékba bort, likőrt, pálinkát, azon titkos reményben, hogy a családot mielőbb meg fogja e valóban ocsmány iszákostól szabadítani, a kitől csak szégyen és kellemetlenség telt ki. De mihamarább észrevette, hogy mindez a szeszes ital neki csak előnyére válik, mert arcza úgy fénylett, mint a nap és szemei szemtelen gunyosan vigyorogtak. Ezért tehát ez ajándékozást abbahagyta, mert a vélt méreg nem ütött be. Hatalmas düht táplált iránta lelkében; talán ha merte volna, meg is ölte volna, mindannyiszor, a hányszor viszontlátta; midőn oly biztosan és büszkén látta őt részeges csontjaival, gunyos arczával előtántorogni. Pedig Macquart igen jól tudta, hogy halálára leselkedik és örvendett, hogy nem okozta neki ezt az örömet, mikép személyével Plassans kettős bevételének szennyesét és a vért és mocskot, mely rátapad, elárkolhassa.

- Látja, Félicité mama - mondá gyakran az ő közönséges, gunyos pofájával - én azért vagyok itt; hogy a vén nagyanyót őrizzem és az a nap, a midőn mi ketten meghalunk, magára valószínűleg megváltás lesz; csupán azért, hogy nem fog kelleni idejönni minden hónapban, a mire bizonyára csak jó szíve ösztökéli.

Rendesen Macquartnál tette először a látogatást, mert általa tudta meg az örültek házában történeteket. Ez egyszer azonban a kíváncsiság kinozta, hogy öt tizennégy nap óta tartó, józan percz nélküli részegségében láthassa, mi miatt már ki se tudott járni. A mikor tehát a pályaházhoz visszatért, kis kerülőt tett, hogy Macquart nyaralóját felkeresse.

Fönséges, forró, ragyogó nap volt. A keskeny ösvény jobb- és baloldalán, a melyen át kellett haladnia, látta elterülni azokat a mezőket, azokat a kövér földeket, a melyeket magának a bátyó ajándékozott titoktartása és czinkossága béreül. A vakító napfényben barátságos derűben tünt fel a mezei lak veres tégláival és rikító sárgára festett falaival. A vén szederfák alá jutva, a terasson tele tüdővel szivta magába az üdítő árnyasságot és örvendett a nagyszerű kilátásnak. Milyen megfelelő és okosan kiválasztott lakóhelye, mily boldog fészke volna ez egy oly öreg embernek, a ki barátságos elzárkozottságban hosszú, becsületes és munkás életét akarná itt befejezni.

De most sehol nem látta, sőt hangját sem hallotta. Mély csend uralgott szerte. Csak a nagy mályvák körül zümmögtek a méhek. A terasson csak egy kis „loubet” kutya volt látható, a mely az árnyékban kinyújtózkodva feküdt. Az ismerte a jövevényt, fejét morogva felemelte és ugatni akart. De aztán újra lefeküdt és meg se mozdult.

Ekkor e mély magányban valami sajátságos borzongás fogta el Félicitét a sugaras napfény nevető derűjében és kiáltozni kezdé:

- Macquart, Macquart!

A kis mezei lak ajtaja tárva, nyitva volt. De nem mert e nyitott ajtón belépni és újra hívni kezdte:

- Macquart, Macquart!

Semmi sem mozdult, egy hang se volt kivehető. A mély hallgatóság csak tovább uralkodott, csak a méhek zümmögtek tovább a mályvák körül.

Végre aztán Félicité diadalmaskodott e félelem érzete felett és bátran belépett. Az előszobában a balra nyíló ajtó, a mely a konyhába vezetett, hol a bátyó rendszeren tartózkodni szokott, be volt zárva. Félicité felszakította az ajtót; de eleinte nem tudott ott semmit sem megkülönböztetni, mert a fatáblákat be kellett Macquartnak zárni, hogy a forróság ellen védekezzen. Eleinte úgy érezte, hogy torka összeszorul a rettenetes alkoholszagtól, mely ott az egész helyiséget betölté, mintha minden tárgy ezt a szagot lehelte volna ki és mintha az egész ház azzal lett volna telítve. Midőn aztán szemei a félhomályt megszokták, vette csak észre a bátyót. Asztalánál ült, a melyen pohár és kiürített palaczk állt, melyben a legközönségesebb pálinka lehetett. Székébe dőlve, gebedt ott eszméletlenül, mély, részeges, mámoros álmában.

Ez az utálatos látvány dühét és megvetését most újból fokozta.

- De Macquart, ez csak oktalanság és gazemberség, így leinni magát... Ébredjen fel, hisz ez utálatos!...

De álma oly mély volt, hogy még lélekzetét se lehetett hallani. Hiába erősítette hangját és rázta ide-oda.

- Macquart, Macquart, Macquart! Óh, mily iszonyu, maga igazán utálatos ficzko - szépséges barátom!

Aztán ott hagyta magára; nem törődött többé vele; szerte kutatta az egész házat és minden tárgyat sorra megvizsgált. A poros ut, az asylumtól idáig, égető szomjuság érzetet keltett benne. Keztyűje terhére volt, lehuzta tehát és az asztal szegletére helyezte. Aztán meglelte a korsót nagy szerencsésen, kimosott egy poharat és már színig megtöltötte vízzel, hogy kiigya, midőn, egy rendkívüli látvány oly izgalomba hozta, hogy anélkül, hogy kiitta volna, letette a poharat keztyűje mellé.

Mind tisztábban s világosabban kezdett a helyiségben látni, a mely csak az ablakredőnyök hasadékein beszűrődő, rezgő sugaraktól volt megvilágítva. Most tisztán felösmerte Macquart bátyó vonásait, a ki most kék-szövetű ruhát hordott, fején az elválhatlan szörme-sipkával, melyet egyik év végétől a másikig hordott szakadatlan. Öt-hat év folyamán az csak még vastagabb lett és valódi faggyudarabhoz hasonlított a sok rátapadó zsíros piszoktól. És épen ekkor vette észre, hogy a pipázásnál aludhatott el, mert kis, rövid, fekete pipája ott hevert a térdére lehullva. De aztán meg se tudott mozdulni az ijedtségtől; az égő dohány szétszóródott, nadrágja tüzet fogott és a szövetnek száz franc nagyságu, égési nyílásán már a puszta czombját lehetett kivenni, melyből egy kis lángnyelvecske lövelt fel.

Eleinte azt hitte Félicité, hogy inge vagy alsónadrágja vászna ég, de aztán látta csak irtóztató valóságban, hogy az a kis kék lángocska, mely könnyen libegve lobogott fel, a meztelen husban ég, mint valami borszeszszel megtöltött edény felületén. Még nem csapott magasabbra, mint egy éji mécs lángja, oly csöndes és bizonytalan pislogással, hogy a legcsekélyebb léghuzam is elolthatta volna. De mind nagyobb és nagyobb lett, a bőr felpattogott és a zsír kezdett már olvadozni.

Önkénytelen kiáltás fakadt fel Félicité ajkain:

- Macquart, Macquart!

De az meg se mozdult, érzéketlensége teljes lehetett. A részegség nála bizonyos álomszusékságot idézett elő, az érzékek teljes bénaságát; mert még élt, és tisztán ki lehetett venni, hogy a lélekzete hogyan emeli és sülyesztí mellét.

- Macquart, Macquart!

Most a zsír a szakadásokon a bőrbe hatolt be és új táplálékot adott a lángnak, mely már a testet kapta meg. És Félicité kezdte belátni, hogy a bátyó - mint a tapló, melyet még tetejébe pálinkával szivatnak tele, úgy fog égni.

Hisz évek óta telítve volt itallal, még pedig a legerősebb és a legkönnyebben gyulékony pálinkával! Kétségkívül tetőtől-talpig lángbaborul.

És ekkor felhagyott a költögetéssel, hiszen oly jól aludt. Egy kis ideig még volt mersze öt iszonyu izgalomban így megfigyelni s csak lassan-lassan érlelődött meg benne egy szilárd elhatározás. Kezei ám reszketni kezdtek, mintha hideglelés bántaná, melyet el nem tudott nyomni. Majd, hogy meg nem fult és egy hajtásra kiitta a pohár vizet, aztán lábujjhegyen kiosont. Ekkor emlékezett csak keztyűire vissza; még egyszer visszament és azt gondolta, mind a kettőt felkapja az asztalról, izgatott a semmibe kapkodó kézmozdulatával. Ekkor kiment, gondosan becsukta az ajtót, mintha félt volna, hogy háborgat valakit.

Midőn a terasson érezte magát, a barátságos meleg napsugarak hevében, szemben a végtelen naptól átizzott láthatárral, a könnyebbülés sóhaja tört fel kebléből. Körötte a környék magányos volt; valószínű, hogy senki se láthatta se jönni, se menni.

Még mindig nem volt ott más, mint a kis elnyult, sárga loubet-kutya, a mely még arra sem méltatta, hogy fejét felemelje. És aztán eltávozott, apró, sietős léptekkel, fiatal lányos természetnek könnyü lengésével. Midőn már messze el volt, bár irtózott tőle, valami ellenállhatlan

erő kényszerítette, hogy még egyszer visszatekintsen, arra a derüs, csendes falusi lakra, mely ott a dombtetőn oly biztatón intett e szép nyári napon. A vasuti kocsiban jutott csak eszébe, midőn keztyűjét fel akarta huzni, hogy egyike hiányzik; de meg volt róla szentül győződve, hogy valahol az út mentén vesztette el, midőn a vasuti kocsiba felszállott. Egész nyugodtnak érezte magát; de félkeze keztyűtlen maradt, a mi erős felindulását sejtette.

Másnap Pascal és Clotilde, három órakor a vonathoz indultak, hogy Tulettesbe ránduljanak. Károly anyja, a majorosné, hozzájuk vitte a kis fiút, mert ők magukra vállalták, hogy a kicsit a bátyóhoz viszik, a kinél az egész következő héten ott maradt volna. Új viszályok harapódtak el a nyergesmester családjában; a férfi határozottan tiltakozott az ellen, hogy ezt a semmittevő és makacs herczegfiút, a másnak a gyermekét tartsa. Minthogy Rougon nagyanyja ruházta, olyan is volt, fekete bársony aranycsattos ruhájában mint egy kis apród, a ki az udvarhoz készül. A negyedőrai út alatt, a kocsiban, Clotilde azzal mulatozott, hogy a fiú fejéről a sapkát levette, hogy csodás aranyszőke fürtjeit szellőztesse, ezt a királyi hajzatot, melynek hullámai vállára omlottak. Clotilde gyűrűt hordott ujján, és a midőn kezét nyakszirtjén végigsimitotta, egész megindulva vette észre, hogy czirogatása véres nyomot hagyott. Nem lehetett a fiút meg sem érinteni, hogy testén vérharmat ne gyöngyözzön fel; ezt a kötszövetek elsatnyulása eredményezte és az elkorcsosodás folytán a baj még rosszabbra fordult, úgy, hogy a legkisebb horzsolás is vérömlést okozott. A doctor mindjárt nyugtalankodni is kezdett és rögtön megkérdezte tőle, hogy szokott-e még orrvérzése lenni? Károly eleinte nem válaszolt; csak később mondta el aztán, hogy a megelőző nap folyamán sok vére folyt el. Valóban gyengének, sápadtnak is látszott, a gyermekkorba kezdett visszatérni, mennél korosabbá lett; és értelmisége nem, hogy élénkült volna, de napról-napra elhomályosult. Ez a tizenöt éves nagy fiú, alig látszott tiz évesnek, olyan szép volt, mint egy szép leány, örökös árnyékban termett virág színéhez hasonló arczával. Aggódó szívvél és gyengéden a párnás padra ültette öléből a kis fiút, a ki kezével Clotilde kivágott ruhája alól kivillanó keblét csiklandozta meg, kis vadállathoz hasonló koraérett lényének ösztönszerű gerjedelmével.

Tulettesben Pascal elhatározta hogy előbb a bátyót látogatják meg. Felmentek a göröngyös lejtőn. Már messziről ép úgy ragyogott feléjük e csendes hajlék veres tégláival, rikitó sárga falaival, mint azelőtt való este Rougonné felé; a zöld szederfák görbe ágaikkal ráborultak a verandára, az egészet sűrű lombsátorukkal hűvössé árnyalva. Isteni derűben fürdött ez a magányos zugoly, ez az egy bölcs számára teremtetett magány, a hol csak a méhek folytonos zugása bontotta meg a csendet, a mint a mályvákat körülrongták.

- Oh, ez az ostoba bátyó, - mormolta Pascal, - oh, hogy irigyelem!

De meg volt lepődve, hogy nem látta őt künn állva a terasszon. És midőn Károly Clotilde-ot is magával ragadva futni kezdett, hogy a mókuskákat megnézzék, a doctor egyedül haladt felfelé, nagyot bámulva, hogy senkit sem talál künn. A redőnyök be voltak huzva; a terasse ajtaja úgy ásitott felé, mint egy nagy lyuk. Csak a kis sárga loubet-kutyát találta künn, a mely vonítani kezdett, a mint a küszöbön kifeszített négy lábával és bozontos bundájával elnyújtózott, és folytatta bágyadt hangon a nyöszörgést. Midőn a látogatót észrevette, a kit kétségkívül megösmert, egy perczig elhallgatott, de aztán távolabbra eloldalgott s ott újra nyöszörögni kezdett.

Pascalt határozottan félelem ragadta meg, hogy oly halott csendesnek találta a házat, melynek ajtaja így tárva-nyitva volt, és belső homálya oly borzalmasan feketélett a ragyogó juliusi napba. A kutya még mindig vonított.

De aztán türelmetlenkedni kezdett, és hangosan elkiáltá magát:

- Macquart! Macquart!

Semmi se mozdult; a méhek zümmögtek csak és a végtelen ég sugárderüje áradt le csak tovább e magányos lakra. De aztán elhatározta magát, hogy bemegy. Talán alszik a bátyó? De a mikor balfelé, a konyha benyíló ajtaját belökte, utálatos szag csapta meg: tüzes tepsin égő csont és husdarabok elviselhetlen szaga. A lakosztályban alig tudott lélekzetet venni, majd megfojtotta, majd megvakította a sűrű füst, a türhetlen, özönlő korom-felhő. Az a pár sugárszál, mely vékonyan, az ablakhasadékon beszüremlett, nem volt elég arra, hogy jól lásson. Önkénytelen a kandalló felé rohant, mert első gondolata valami tüzeset volt; de aztán, mert sehol se vett tüzet észre és a butorok körülötte mind sértetlenek voltak, tovább kutatott. Miután nem tudott e rejtélyen eligazodni s majd elájult e megmételtyezett levegőtől, hevesen az ablakhoz futott, hogy kinyissa azokat. Hatalmas fényár hullámozott be a szobába.

De a mit most látott, az még nagyobb csodálatba ejtette. Minden tárgy a maga helyén állott, a pohár, az üveg üresen állt; egyedül a szék, melyen a bátyó ült, viselte a tűzvész nyomait, a mennyiben első lábai meg voltak szenesedve és szalmája félig el volt égve. Hova lett a bátyó? Hova tűnhetett el? És a szék előtti zsirfolttal bepiszkitott padlóköcskán csak alig látszott egy marok hamu; mellette feküdt a pipa, az ösmert fekete pipa, még el se tört, midőn lecsuszott. Az egész bátyóból ennyi maradt, ott volt ő abban a marok hamuban és abban a korom-felhőben, mely gomolyogva tódult ki az ablakon és az egész konyhát belepő barna, párás, nyirkos ködben, az elégett hús emez irtózatoss lecsapódásában, a mely mindent belepett és mindenbe beette magát.

A legszebb esete volt ez az önelégetésnek, melyet orvos valaha megfigyelhetett. Az orvos gyakran olvasott ugyan ily meglepő esetekről, az ő „memoire”-okban, különösen egy varga felesége esetéről, a ki részeges volt és elaludva egy lábmelegítő csupron, úgy elégett, hogy csak egy kezét és egy lábát találták megszenesedve. Eddig maga sem hitt a dologban, hogy egy állandóan alkoholtól itatott test bizonyos ösmeretlen gázt fejleszt, mely ha önmagától meggyulad, annyira képes a lángot táplálni, hogy teljesen felemészti a húst és a csontokat. De most már nem kételkedett benne; mindent megmagyarázott, összegezve a tényeket. A részegség álmorhamái, az általános érzéketlenség, a lehulló égő pipától tüzet fogó öltözetek, az italtól alkohollal telített hús, mely meggyuladt és felpattogzott, a megolvadt zsir, melynek egy része a földre csurgott, a mely még az elégetést elősegítette és végül az izmok, a csontok, a szervek, a melyek a gyorsan lobogó lángot táplálták: okszerű láncolatot alkottak az orvos megfigyelésére.

Ime, itt feküdt az egész bátyó, az ő szörme sapkájával és kékszövetű ruházatával e zsirfoltban. Kétségtelen, hogy midőn így az ittasság ez öröm tüzeit magára gyújtotta, előre bukkant, a mi aztán megmagyarázza, hogy miért nem volt a szék hátsó része elégve. Nem maradt belőle semmi, egy csont, egy fog, egy köröm sem - semmi, csak az a kis hamuhalom, a melyet a beözönlő léghúzással majd szerte szórt.

Majd aztán Clotilde is belépett, míg Károly kívül maradt; a kutya folytonos vonítása unszolta.

- Ah Istenem - mondá, - mily szag ez, mi van itt?

És midőn Pascal megmagyarázta neki e rendkívüli catastrophát, reszketés fogta el. Aztán elővette az üveget, megvizsgálta, de iszonyattal tette le, nedvesnek és fertőzöttnek találva azt a bátyó husának ragadós lecsapódásától. Nem lehetett semmit sem megérinteni, a legcsekélyebb dolog is be volt vonva e barna-sárga anyagtól, a mely a kézre tapadt.

Az utálat hatalmas borzongása rázta meg erre Clotilde-ot, sirni kezdett, zokogva tördelte:

- Oh, szomorú, irtózatoss halál!

Pascal előbbi megindulását leküzdve, majdnem mosolygott.

- Irtózatoss? miért? Nyolczvannégy éves volt és nem szenvedett. Én még nagyszerű halálnak találok ezt a fájdalmatlan halált, oly gonosz, kicsapongó, bandita fickóra nézve, mint a bátyó volt... Istenem, most már nyugodtan elmondhatom, hogy biz' a cseppet sem élt úgy, mint egy szent. Emlékszel talán tetteire. Biz mint actái mutatják, borzalmas dolgok száradnak lelki-ösmeretén; a mi azonban őt nem gátolta abban, hogy később ne pöffeszkedjék és meg ne vénüljön mindolyan öröme élvezetében, mintha becsületes, jókedélyű öreg ur lett volna, oly erényekért megjutalmazva, melyekhez semmi köze se volt. És ime, királyilag halt meg, mint a részegesek nagy fejedelme; önmagát égette el, saját testének felgyújtott máglyáján.

A doctor felhevülve, hatalmas taglejtéssel folytató:

- Nos, látod-e! ez oly mérvű ittasság volt, hogy már azt sem érezte, hogy ég, önmagát gyújtá meg, mint valami Szt.-János napi örömtüzet, az utolsó csontig füstbe illant, lám, ez sem az utolsó dolog! Hej! látod-e, hogy repült át a bátyó először a szobán; aztán a konyha négy szegletébe verődött, a levegőbe feloldva, röpdösve; mindent megfőrsztött, a mi tárgyat csak magának nevezett, párázatával. Aztán kiosont, mint korompör ezen az ablakon, midőn azt kinyitottam, röptét az égnek szegezve - önmagával töltve meg az egész határt. Ez csodálatos egy halál! így eltűnni, semmit sem hagyva meg, mint egy kis hamuhalmot és mellette egy pipát.

És felvette a pipát, hogy emlékül őrizze azt meg a bátyótól, míg Clotilde, a ki keserű gunyt vett ki e lyrikus lelkesültség szavaiból, még mindig reszketett és borzongott.

Az asztal alatt aztán valami egész maradványt vél észrevenni.

- Lásd itt ezt a foszlányt.

Lehajolt, hogy felvegye és mily nagy volt meglepetése, midőn abban egy zöld női keztyűt fedezett fel.

- Eh, - kiáltá - ez a nagyanyó keztyűje, emlékszel-e, az, a mi tegnap este hiányzott kezéről.

Mindketten egymásra tekintettek. Ugyanaz a magyarázat kísértett ajkaikon: Félicité itt volt azelőtt való este és a doctor lelkében hirtelen meggyőződés cikázott fel, - igen, annak a bizonyossága, hogy anyja látta, mint kezd el égni a bátyó és nem sietett eloltani. Ezt több jel erősítette meg: a szoba teljes lehülése, melyben azt találták és az elégshez szükséges időnek órákra való pontos kiszámítása. Rögtön észrevette, hogy Clotilde lelkében ugyanez a gondolat szülemlett meg, a mint rémes fényű szemei ezt elárulták. De hihetetlennek látszott neki az igazságot valaha is megtudni, azért a legegyszerűbb magyarázatának adott csak hangos kifejezést.

- Kétségtelen, nagyanyád még mielőtt a bátyó az iváshoz fogott, itt volt, hogy jó napot kívánjon.

- Menjünk innen, menjünk, kiáltá Clotilde. Megfulok, nem tudok többé itt maradni.

Pascal ugyis rögtön fel akarta jelenteni a bátyó halálát. Kiment tehát, bezárta maga után a ház kapuját és zsebébe dugta a kulcsot. És künn újra hallották a kis sárga loubet kutyt, melynek nem szűnt meg nyöszörgő vonítása. Károly lábai közé menekült és a fiú azzal mulatott, hogy megrugdalta és hallgatta folytonos nyöszörgését, a nélkül, hogy megértette volna.

A doctor egyenesen a tuletli jegyzőhöz Maurinhoz ment, a ki ugyanakkor a község maireje is volt. Már mintegy tizenkét éve özvegy volt és ugyancsak özvegy lányával élt együtt, kinek nem voltak gyermekei. Jó viszonyban élt a vén Macquarttal; gyakran napokig is magánál tartotta a kis Károlyt, miután lánya érdeklődött ez igen szép, szájalomra méltó gyermek iránt. Maurin ur megrémült, aztán rögtön fel akart a doctorral menni, hogy a szerencsétlenséget megállapítsák, s megígérte, hogy rendes halotti bizonyítványt fog kiállítani.

A mi a vallásos ceremóniákat illeti, úgy az bizony nehézségekbe ütközött. A midőn ugyanis újra beléptek a konyhába, a léghuzam a hamucsomót elfujta, és a midőn kegyeletesen abban

mesterkedtek, hogy a bátyó földi maradványait összegyűjtsék; éppen csak annyit tudtak összehozni, a mit a koczkáról felkaparhattak, a régi piszkot, mely odatapadt; a mi bizony minden volt inkább, mint a bátyó földi maradványa. Tehát mit temessenek el? Le kellett tehát a temetésről mondani, különben nem is voltak a bátyónak közelebbi ösmerősei, és a család megelégedett a lelki üdvéért mondandó csendes misével.

A jegyző aztán mindjárt kinyilatkoztatta, hogy nála van a végrendelete is letéve.

Maga elé idézte tehát harmadnapra a doctort, hogy hivatalosan közölje vele azt, miután abban a véleményben volt, hogy Macquart bátyó Pascalt bizta meg a végrendelet végrehajtásával. És azzal fejezte be mondókáját, hogy Károlyt addig szívesen magánál tartja, miután belátta, mint jólelkű ember, hogy a történetek bonyodalmában, az anyjától kitaszított gyermek még nagyobb zavart csinálna. Károly egészen el volt ragadtatva és Tulettesben maradt.

Már igen késő volt, midőn Pascal és Clotilde a hét órai vonattal Plassansba visszatértek, miután még azt a két beteget, a kikhez el akartak látogatni felkeresték. Aztán harmadnap, midőn Maurin jegyzőnél megtették látogatásukat, igen kellemetlenül érintette őket, hogy már az öreg Rougonnét ott találták. Természetesen értesült Macquart haláláról és odasietett, egészen megtörve a tulcsapó részvétteljes fájdalomtól. A végrendelet fel lett olvasva, és minden akadály nélkül történt meg. Egész megtakarított vagyonságát egy hatalmas siremlékre hagyta, melyet márványból kellett hantja fölé emelni; siró angyalok lebegjenek az emléken összefonódó szárnyaikkal azt betakarva, így szólt a végrendelet, és Pascal unokaöccsét bizta meg a siremlék tervezésével, miután az egész családban neki van a legjobb ízlése.

A végrendelet felolvasása alatt Clotilde a jegyző kertjében maradt és a gesztenyefák árnyékában egy padon megpihent. Midőn Pascal és Félicité újra megjelentek, igen nagy zavarodottság fogta el őket, miután már hónapok óta nem beszéltek egymással. Különben az agg nő a legnagyobb feszélytelenséget tanusította; minden vonatkozást került, mely az új viszonyokat érintette volna; mintegy megértetni akarva, hogy a világ előtt egyetértő békesség látszatával találkozhatnak, de azért nem kell, hogy kibéküljenek. Csak azt nem tette a legjobban, hogy oly nagyon is mély fájdalmat tettetett Macquart halála felett. Pascal perczig sem kételkedett, hogy boldogító, kibékitő gondolatot keltet benne, hogy a család ez a nyílt sebe végre behegedt, az utálatos bátyó pusztulásával; és nem rejthette el erkölcsi fellázadását, izgatott türelmetlenkedését, mely őt felboszantotta. Szemei önkénytelenül is anyja keztyűit keresték, melyek most feketék voltak.

Épen a vigasztalanság levert hangján mondá halkan:

- Még sem volt elég okos tőle így elszigetelni magát aggkorára mint egy farkas. Ha legalább egy szolgálója lett volna!

És anélkül, hogy tudta volna, hogy micsoda ellenállhatlan erő kényszeríti a szólásra, Pascal egész felindultsága tört fel beszédében:

- De hát kedves anyám, miután ott volt, hát mért nem oltotta el?

Az öreg Rougonné iszonyuan elsápadt. Hogy tudhatta ezt az ő fia? Egy perczig bámulattól tátott szájjal nézett reá, míg Clotilde ép úgy, mint ő, szintén elsápadt; mert igen szembe-szökően látszott felírva lenni a nagyasszony homlokára e rettenetes bűn. Vallomás volt ez a percznyi rettenetes szünet, mely a fiú, az anya és az unoka között lefolyt; olyan borzongást előidéző csend volt ez, mely meghitt bizalmas családi körben a családi tragédiák temetése szokott lenni. A két nő nem talált kibuvót. A doctor végre egész kétségbeesett önkénytelen szavai miatt; és ő, ki máskor oly kiméletesen kerülte az izgalmas és mit sem érő jeleneteket, megdöbbsent és szavakat keresett a visszavonulásra, a midőn egy új catastrophá megszabadítá őket ebből a rettenetes zavarból.

Félicité el határozta volt, hogy Károlyt magával viszi, nehogy kénytelen legyen a jegyző szeretetreméltó vendéglátását tulságosan igénybe venni. Mint rendesen, úgy a villásreggeli után most is elvitték a fiút az örültek házába, hogy Dide nénénél töltsön egy órát és most Rougonné szolgálot küldött utána, hogy rögtön vissza hozza. És a szolgálo, a kit a kertben akartak megvárni, ép e perczben érkezett vissza lélekszakadva, egy izzadságban, már messziről kiáltozva magánkívül:

- Istenem, Istenem, jöjjenek gyorsan, Károly ifju ur vérben fürdik.

Végtelenül megijedtek és mindhárman gyorsan az asylumba siettek.

Dide anyókanak ma éppen nagyon jó napja volt; igen csendesen és szeliden viselte magát és fennült karos zsölygében, a melyben ő a hosszú, hosszú órákat az ürbe maga elé bámulva, szokta eltölteni már huszonkét év óta. Még soványabbnak látszott; minden izma elcsenevesszett; karjai, lábai már csak kiaszott csontok voltak, pergamentszerű elszáradt bőrrel bevonva. Ápolónőnek, annak az erőteljes szöke lánynak kellett, hogy ide-oda vigye, hogy etesse és úgy rendelkezett vele, mint valami élettelen tárgygyal, a melyet felvesznek és letesznek. Az ő dédanya, az itt feledett, a nagy, az utódokban gazdag, kísérteties ősasszonya a családnak, mozdulatlanul ült ott; csak egyedül szemei éltek, ezek a forrás-tiszta szemek, az ő keskeny összeszáradt arczában. Még reggel patakozó könnyár mosta azt; aztán érthetetlen szavakat motyogott és ez bizonyította, hogy daczára vénhedt elgyengülésének és agya pótolhatatlan elhülyülésének, lassan kiszáradó veleje még nem csontosodott meg egészen; még emlékek maradtak abban összetorlódva és még lehetséges volt, hogy szellemének néha tiszta percei legyenek. De aztán újra visszatért arcának élettelen némasága, mely közönyös maradt emberekkel és tárgyakkal szemben; gyakran egy szerencsétlenségen is mosolygott, nem látva semmit, csak az ürességet, nem hallva, nem értve meg semmit, csak érzéketlenül ráboruló, csendes némaságát.

Midőn Károlyt hozzávezették, az ápolónő azonnal a kis asztalhoz ültette szánalmas ősanjával szemben. Egy csomó aranyos katonát, biborruháju királyt, kapitányt ábrázoló képet tartogatott számára és most azokat tette elébe az ollóval együtt, hogy kivágja.

- Itt csendesen játszáls és aztán légy jó gyerek! Látod, ma nagymama-banyóka is csendes. Neked is igen jónak kell lenned.

A gyermek az örülte vetette fel bágyadt tekintetét és egymásra néztek. E perczben tünt csak fel igazában rendkívüli hasonlatosságuk. Mindenekelőtt szemeik ezek az üres, világos szemek, melyek egymásba mintegy elmerültek, hasonlítottak igen egymásra.

Ugyanazok az arczvonások, ugyanaz a kiélt százéves physognomia, mely most három nemzedéken keresztül erre a gyenge gyermeklányra származott át, bármily elmosódók, vénék és elkopottak voltak is, a faj elhasználása folytán. Nem mosolyogtak, csak komoly vonásaikkal bámultak mereven egymásra.

- Igen - folytatá az ápolónő, a kinek az a szokása volt, hogy mindig hangosan beszélt magával, mintha az örülte társalgott volna - nem tudják egymást megtagadni. A mely az egyiket nemzette, az a faj nemzette a másikat is. Mintha egymásból volnának kiszabva... Nos, hát nevésetek egy kicsit, mulassatok, miután úgy szerettek egymással lenni.

De a legcsekélyebb, megfeszített figyelem már kifárasztotta Károlyt és először fejét hajtotta le; mert képei iránt látszott érdeklődni, a mig Dide néne, a kinek hatalmas kitartása volt a merev, maga elé való bámulásban, tovább nézett a fiura, szüntelenül, anélkül, hogy egy szempillája is megmozdult volna.

Egy perczig az ápolónő a czellában foglalatoskodott, a mely tele volt napfényvel és melyet kék-virágos, fehér tapétája igen barátságossá tett. Megvetette az ágyat, a melyet kiszellőztetett és a szekrény polczain a fehérneműt rendezgette. Rendesen a kis fiu látogatásából az a haszna volt, hogy kis szabad időt nyerhetett. Sohasem volt szabad ápolóját magára hagyni, de ha a fiu vele volt, rá merte bízni.

- Hallgass reám - mondá a fiuhoz - ki kell, hogy menjek és ha megmozdul, ha szüksége lesz reám, csengetni fogsz, rögtön hívni fogsz, ugy-e? Megértettél, hisz elég nagy fiu vagy ahhoz, hogy már valakit be tudjál hívni.

A fiu fejét felemelte és oly mozdulatot tett, hogy megértette és hogy hívni fogja. A mikor aztán egyedül volt Dide nénével, újra képeivel kezdett foglalkozni. Egy negyed óráig tartott ez így, az asylum e mély csendjében, melyben, mint a börtönökben, csak elhaló láрма szűrődött össze, csak elhangzó lépések hallatszottak, egy-egy megforduló kulcs nyikorgása, feljajduló, elfojtott, elhaló kiáltások... De ezen az izzó napon a gyermek igen fáradt volt; álom fogta el és nemsokára lecsüggesztette lilium-fehérségű arczát arany fürtjeinek terhe alatt és lassan-lassan képeire hajtotta le. Elaludt egyik arczával az aranyos, biboröltönyű királyokon pihenve; szempillái beárnyalták arczát és az élet csak lassan lüktetett, igen finom bőrére felduzzadó, kék ereiben. Angyali szépségű volt, arczán egész fajának meghatározhatlan elkorcsosodása kifejezésével, mely annak minden kellemén áttörni látszott. És Dide néne csak tovább nézte őt üres tekintetével; nem volt annak öröme, sem fájdalma s csak úgy bámult bele az üres örökkévalóságba.

Néhány percz múlva mégis valami érdeklődés látszott szemeiben felvillanni. Ott kezdődött valami előtte... egy hosszasan csepegő biborcsepp meginduló lefolyása, mely a gyermek bal orrlyukából permetezett elő. Egy csepp lecsöppent és mindjárt utána képződött a másik. Vér volt ez, biborharmatos vér, mely megalvás nélkül gyöngyözött, - gyöngyözött minden sérülés, horzsolás nélkül önmagától megeredve, az elkorcsosodás, a faji erők eltespedése folytán. Vékony fonalat rajzoltak most e cseppek, mely sáv átvonult a képek aranyos szélein. Kis tócsává szaporodott így fel, mely lassan, lassan lefolyást talált, egészen az asztal széléig; a cseppek újra megeredtek, egyik a másikba lánczolódt bibor-öleléssel; lomhán, kövér cseppekben koppantak meg, lehulladozva a szoba kőkoczkájára. De a fiu csak aludt, aludt, a cherubimok isteni nyugodtságával, a nélkül, hogy tudná, hogy a rózsás élet szökken el belőle. Az őrült csak tovább meresztette rá tekintetét, mindinkább fokozódó, bamba érdeklődéssel, de rémület nélkül, mintegy elmulatott rajta, mint a nagy, aranyos dongók zümmögő röptén, melyet sokszor órákig is figyelemmel kísért.

A perczek lassan perdültek tova. A vékony, vörös fonal szélesedni kezdett; a cseppek gyorsabban követték egymást, lassu, egyhangu, cseppek kopogást hallatva, hullongásuk zajával. Károly ekkor egy perczre magához tért, felnyitotta szemeit és észrevette, hogy vérrel van tele. De nem ijedt meg; már hozzászokott ehhez a vérpatakáshoz, mely belőle a legcsekélyebb horzsolásra is felfakadozott; és ásitani kezdett unalomról panaszkodva. Mintha azonban az életöszön figyelmeztetőleg lépett volna közbe, félelem fogta el és mind hangosabban kezdett panaszkodni, zavart szavakat dadogva:

- Mamám, mamám!

Gyengesége azonban már oly nagy lehetett, hogy legyőzhetlen bágyadtság vett rajta erőt és fejét lesüllyesztette. Szemei lecsukódtak, újra elaludni látszott, és mintha álmában is akarná panaszát folytatni, gyengéd nyöszörgéssel, lassankint halkuló sohajba veszett hangja:

- Mamám, mamám!

A képek el lettek árasztva, zekéjének fekete bársonya, aranyhimzése véres sávokkal lett bepiszkítva; és ez a kis veres fonál, mely orrlyukából tört elő a kis vértócsán keresztül haladva, mely az asztalon képződött, tovább hullott, hullott lassu kopogással, cseppekben szakadozva és a kövezeten egész vértócsává nőtte ki magát.

Az örült egy kiáltása, egy ijedésre rázó szava elég lett volna... De az anyó nem kiáltott, nem szólította őt, mozdulatlan maradt, s ő merev szemeivel csak bámulta kiszáradtan, bénultan, az évek százados terhétől lekötözött tagokkal és megbénított nyelvvel. Hisz kimerült agyvelejét az örülség kiszitta - akarat és cselekvési erejének tehetetlenségében nézte - hogy mint teljesedik be családján e fiucska személyében a végzet. Aztán e bibor vérforrás látása, mintha mégis ébredésre serkentgetné; reszketeg reszketés vonult át halott vonásain és bágyadt pir látszott felszállni arczára. Végre egy végső panaszos nyögésre egészen felocsudott:

- Mamám, mamám!

Ekkor Dide anyón határozott rémes belső küzdelem látszott átviharzni. Halántékaira emelte csontvázszerű kezeit és úgy érezte, mintha koponyája szét akart volna pattanni. Száját egészen kítátotta, de egy hang se tört ki belőle; a torlódó rémület, mely őt végképen elfogta, nyelvét végkép megbénította. Erőlködni kezdett, hogy fölemelkedjék, hogy fusson; de nem voltak már izmai és görnyedten összezsugorodva kellett maradnia. Egész nyomorult teste reszketett az emberfeletti megerőltetésben, a melyet segítségül hívott, hogy hang jöjjön ki ajkán, a nélkül azonban, hogy le tudta volna rázni hülyesége és vénsége bilincseit. Arcza dúlt volt; emlékező tehetsége egy perczre villámcsapásként életre cikázott fel agyában és mindent látnia kellett.

Lassu, szelid haláltusa volt az, melynek színjátéka kinos perczekig tartott. És Károly, a ki most újra csendes volt és elaludni látszott, lassankint minden vért elveszített ereiből, melyek halk csepegéssel feltartóztatlanul engedték magukból éltető folyadékukat kiömleni. Arczának lilomfehérsége még halványabb lett és végre a halálnak sápadtsága borult reá. Ajkai elszíntelenedtek, halvány rózsaszínűvé váltak, míg végre teljesen fehérré halványodtak. S életének közeli ellobbanása előtt még egyszer kinyitotta szemeit és rászögezte a dédanyjára, ki azoknak utolsó megtört fényét még megláthatta. Viaszsárga arcza már egészen elhalt, midőn még szemei éltek. Az utolsó pillanatban megőrizték tisztaságuk és átlátszóságuk. Aztán egyszerre üresek lettek, kialudtak. Ez volt a halál vége, a szemek elhalása; és Károly meghalt minden külső ok nélkül, kimerítve, mint egy forrás, melynek vizei örökre lefutottak. Gyengéd bőre alatt már nem lüktetett több vér ereiben; nem lehetett halvány arczán már mást, csak szemöldökeinek árnyát észrevenni. De azért oly szép maradt, mint egy isten, a mint ott feküdt, fejét vérében fürösztve, körülfolylva haja aranyának királyi ékétől, hasonlóan azon vérszegény dauphinokhoz, a kik nemzetségük átkos örökségét nem tudták már többé elviselni és a kik tizenötödik évük előtt csenevésznek el, mint végelgyengülő aggok.

A gyermek éppen utolsót lehelt, midőn Pascal, Félicité és Clotilde kíséretében belépett. Midőn a sok vért megpillantotta, mindjárt felkiáltott:

- Ó, Istenem, Istenem! Az, a mitől féltem, bekövetkezett. Szegény kis kedvenczem! Senki se volt véle!... Vége, vége!...

Mindhárman megbénultak az ijedtségtől, melyet e rettenetes jelenet lelkökben előidézett. Dide nénének, kit az emberfeletti erőlködés újra életre serkentett, majdnem sikerült már székeről felemelkedni. És most, hogy szemei a kis halottra, annak halvány arczára s az őt körülvevő, már megaludt vértócsára szegződtek; először cikázott fel lelkében életének ama huszonkétéves, rémes emléke, mely eddig örületben szunnyadott. Örületének végelsötétedése, még nem volt oly teljes, hogy az abban alvó emlékezés, ama rettenetes távoli szerencsétlenségre, amaz iszonyu csapásra, mely őt egykor érte hirtelen, fel ne ébredhessen. És az

elfeledett dédanyó újra életre ébredt, lethargiáját lerázta magáról és megtört, elcsigázott testével újra felült kiegyenesedve, mint a rémek és fájdalmak ijesztő, hazajáró kísértete.

Egy perczig fuldoklott. Aztán csak annyit tudott mondani, minden ízében reszkető izgalmában:

- A zsandár, a zsandár!...

Pascal, Félicité és Clotilde megértették. Önkénytelenül néztek egymásra, reszkettek. A vén dédanyó viharhullámos sorsa kísértett újra e szavak borzalmában, a vén anyóé, mindnyájuk anyjáé. Ifjúságának kétségbeesett szenvedélye, tulért aggságának hosszú szenvedése jajdult fel e szavakban. Két erkölcsi csapás borzalma érte már; az első élte virágjának teljében, midőn egy zsandár kedvesét, Macquartot leterítette egy lövéssel, akárcsak egy kutyát; és a másik sok, sok évvel később, midőn egy másik zsandár Silvère unokájának fejét lőtte pisztolyával véres roncsná, a ki így esett áldozatául a család felidézte gyűlölködés és viszálykodás lázadásának. Örökösen vérfolt tapadt hozzá. És most a harmadik véres jelenet a haláldöfést mérte rá, és újra vérrel fecskendezte tele nemzetségének ama elkorcsosodott vérével, a melyet ott látott a szeme előtt elfolyni és a mely ott a padló kockáin tócsává alvadt meg, míg a halvány királyfiúcska üres erekkel, kiürített szivecskével aludt, egyre csak aludt.

Háromszor ismételte egymásután dadogva, midőn egész életét e szenvedélyek és szenvedésekben gazdag életet maga előtt úgy elvonulni látta, a melyet a bűnhődés törvénye annyiszor sujtott:

- A zsandár, a zsandár, a zsandár!

És erre újra visszahullott zsölyéjébe. Halottnak hitték már; azt hitték, hogy megütötte a guta.

Ekkor visszajött az ápolónő.

Töredezve esedett bocsánatért és bizonyosan számíthatott elbocsáttatására. Midőn Pascal doctor segített neki Dide anyót ágyára helyezni, constatálta, hogy még él. A következő napon kellett neki még csak meghalni, százöt éves korában, három hónappal és hét nappal születése után, agybénulásban, melyet ez utolsó csapás hozott megváltására.

Pascal mindjárt tudatta is ezt anyjával.

- Nem éri már meg a huszonnégy órát, holnap meg fog halni. Oh! először a bátyó, aztán a gyermek és végre a dédanyó! Csapás sujt csapásra! Mennyi nyomoruság, mennyi gyász!

Aztán abbahagyta a beszédét, hogy halkabb hangon folytassa:

- A család pusztul; a vén fák kidőlnek; a fiatalok gyökerükön hervadnak el.

Félicité újabb célzó vonatkozásra gondolt. Egészen fel volt dülva, a kis Károly tragikus halálától. De azért óriási megkönnyebbülés borzongása fogta el. Mily megnyugvás lesz számára a jövő héten, midőn megszűnik a sirás, ha azt mondhatja: A tulettesi rémek már nem léteznek; a család dicsősége újra fenragyoghat és büszkén növekedhetik a történelem dicsfényétől körül-fogva!

Aztán jutott csak eszébe, hogy fiának a jegyzőnél akaratlanul tett gyanúsítására még nem válaszolt. Bátran fogott hozzá tehát Macquartól szóló mondókájához.

- Látod, a cselédek mit sem érnek. Ime, itt volt egy és még se tett semmit a fiu megmentésére. A bátyónak sem ért volna semmit, ha őriztette volna magát, azért most mégis csak hamu volna!...

Pascal meghajtotta magát és tartása újra azt a végtelen tiszteletet fejezte ki, melyet anyjával szemben mindig tanusított:

- Igazsága van, kedves anyám!

Clotilde térdre borult. Régi hite, a halál e vér és örülettel telt szobájában, újra feléledt. Szemeiből könnyek patakzottak és összekulcsolt kezekkel, forrón, áhitattal imádkozott e kedves, elhunyt lelkek üdvéért.

- Istenem! Vajha szenvedéseik már véget érnének, megbocsájtatnának bűneik és a szebb túlvilági élet örök boldogságában támadnának új életre!

Hő bensőséggel imádkozott; a pokol borzalmaitól való félelem ragadta meg lelkét, a mely pokol a szenvedéseket örök időkre hosszabbítja meg.

E gyászos nap estéjén Pascal és Clotilde még szorosabban simultak egymáshoz, midőn a betegek látogatására indultak és igen fel voltak izgatva. Talán a betegség szükségességével szemben való tehetetlenségük erősödött meg, még jobban? Hiszen nincs más bölcsesség, mint az, hogy a természet fejlődését szabadjára hagyjuk, hogy a veszedelmes elemek kitörése ne gátoltassék és hogy csak arra törekedjünk, hogy az egészség és erő végeredményeiben érje el munkájának diadalát. De a bajok ellen rokonaink és szeretteink elhalálózása keserőséggel tölt el és az legyőzhetlen vágygyal, hogy igyekezzünk a bajok ellen küzdeni és legyőzni őket. És az orvos sohasem érzett nagyobb örömet, mint most, midőn sikerült fecskendezéseivel a fájdalmakat enyhíteni és nyöszörgő betegeit megcsillapítani és elaltatni. Clotilde imádta őt és büszke volt mindezekre, mintha az ő szerelme lett volna az az eltörhetlen vándorbot, a melyre e világi zarándokutjakban, annak nyomoruságaiban mindig biztosan támaszkodhattak.

X. FEJEZET.

Egy nap Mártha Pascal doctortól tizenötszáz francról nyugtát kért, hogy azzal, mint minden negyedévben, úgy most is Grandguillott jegyzőhöz menjen hogy járadékait, mint a hogy mondani szokta, felvehesse. Igen csodálkozott, hogy már újra eljött a határidő; bárha különben soh'sem törődött pénzügyeivel és azok vezetésének gondját egészen Márhára ruházta át. Clotilde-dal épen a platánok alatt ült. Örvendtek az életnek, örvendtek a szökőkut örökös, dalos csevegésének, a midőn a házvezetőnő, azon izgalmas eset folytán, mely őt érte, önmagából egész kikelve, dúlt arczczal érkezett vissza.

Nem tudott mindjárt beszélni, annyira elállott a lélegzete.

- Ah Istenem, Istenem, Grandguillot elutazott!

Pascal eleinte nem értette meg.

- Nos, hát nem olyan sietős a dolog, hát elmegy a napokban újra hozzá.

- De nem, nem! Hisz elutazott, de hát értsen meg uram, teljesen, egészen elutazott.

S mintha vizcső pattanna szét, úgy bugyogtak fel ajkain a szavak; ezzel könnyített nagy izgatottságán!

- A mint az utcán megyek, már messziről igen sok embert látok irodája előtt állani. Hideg borzogatott meg... éreztem, hogy szerencsétlenség történt. Ajtaja el volt zárva, egy redőny se volt nyitva - a ház mintha ki lett volna halva. Az emberek aztán elbeszélték, hogy megszökött... hogy egy „soust”-t sem hagyott vissza... hogy sok, igen sok család romlását okozta!

A nyugtát ezalatt letette a kőasztalra.

- Itt van, uram, vegye vissza a papirosát! Minden oda van, nincs egy garasunk se több, most már meghalunk éhen.

Aztán könnyei megeredtek, szivszaggatón tört fel jajveszékelése fösvény jelleménél fogva rája nézve eme valóságos gyászban - egész kétségbe volt esve a vagyon elvesztése felett és reszketett minden ízében a közeli nyomor gondolatára.

Clotilde is nagyon megijedt, nem szólt ugyan, csak szemeit Pascalra függesztette, a ki az első perczen hitetlen arczczal rázta fejét. Megkísérlette az öreg Márhát megnyugtani. - Csak nyugalom, nyugalom! Nem szabad mindjárt lélekjelenlétünket elveszteni. Ha a dolgot csak az utcán hallotta az emberektől, úgy bizonyára üres szóbeszéd mindez, a mely rendesen mindent túloz. Grandguillot megugrott, Grandguillot tolvaj, ez bizonyára feltűnést kelt, mint valami hallatlan, hihetetlen! Egy ember, a kinek oly nagy a becsülete! Plassansban már egy század óta oly nagyabecsült család sarja! A kinél, azt mondták, hogy a pénz sokkal biztosabb, mint a „Banque de France”-ban.

- Gondolja csak meg, Mártha, ilyen catastropha nem suhint úgy, mint a cikázó villám, már rég rossz hírek keringtek volna felőle. Az ördögbe is! Ily régi becsület nem dől meg egy éjjelen át!

Erre Mártha kétségbeesett kézmozdulattal felelt:

- Ah, doctor ur, látja - ez az épen, a mi bánattal tölt el, mert ez némikép felelőssé tesz a veszteségéért! Már több héttel ezelőtt hallottam ilyes dolgokról beszélni. Önök ketten persze nem hallanak semmit, hisz azt se tudják jóformán, hogy élnek...

Pascal és Clotilde meg nem állhatták, hogy el ne mosolyodjanak, mert igaza volt, hogy szerelmük kirekesztette őket környezetükből és oly messze-messze ragadta őket ki e földi világból, hogy az élet legcsekélyebb hullámverése se hatott hozzájuk.

- De miután ily alávaló dologról volt szó, nem akartam önöket azzal terhelni és azt hittem, hogy az egész hazug mende-monda.

Aztán elbeszélte, hogy egyesek azt mondták, hogy a jegyző a tőzsdén játszik, mások meg, hogy Marseillében szeretőket tart. Orgiáiról és más utálatos szenvedélyeiről is keringtek hírek. És végül jajveszékelní kezdett:

- Istenem, Istenem! mi lesz belőlünk, hát éhen kell meghalnunk!?

Erre Pascal maga is izgatott lett. Igen fájt, midőn látta, mint telnek meg Clotilde szemei is könnyekkel. Minden egyes apróságra is igyekezett visszaemlékezni, hogy tiszta képet nyerjen a dologról. Ezelőtt, midőn még orvosi gyakorlatát folytatta Plassansban, Grandguillot jegyzőnél százhuszezer francot tett le, melyek kamatait, már évek óta háztartásának fedezésére fordította; a jegyző mindenkor nyugtát is adott e befizetésekről. Hisz ez kétségtelen, hogyne léphetne föl ellene, mint személyes hitelező? Ekkor még valami más dologra is visszaemlékezett; anélkül, hogy az időpontját tudta volna, azzal bizta volt meg a jegyzőt, hogy pénzeinek egy részét ingatlanokba fektesse. Azonkívül egész tisztán kezdett arra is emlékezni, hogy e meghatalmazás nem névre szólott, csak azt nem tudta már most, hogy lehet-e ezt a körülményt érvényre juttatni, miután soha se törődött azzal, hogy hol és miben fekszik a pénz.

Mártha aggodalmában újra sopánkodni kezdett.

- Oh, doctor ur, mily kegyetlenül bűnhődik, hogy e tekintetben oly sokat vétett! De hát ki is adja pénzét oly könnyelműen oda, mint uram? Látja, én minden három hóban az utolsó centimig értesülök vagyunkám állásáról, még csak értékpapirosaim számait is meg tudom önnek mondani.

Kétségbeesése nem gátolta, hogy arczán a meglegedettség könnyed mosolya ne vonuljon végig. Ezt ama kielégített szenvedélye okozta, a minek már évek óta örült, hogy négyszáz franc évi fizetése, a melyet már harmincz év óta tett félre, végre a kamatokkal együtt mintegy huszezer francra növekedett. Ez a kis kincs biztosan volt letéve, oly titkos helyűtt, a melyről senkinek sem volt tudomása. Sugárzott ebbeli elragadtatásának gyönyörézetében, de kerülte, hogy ezt valahogy észrevegyék.

Pascal nem tűrte el közbeszólás nélkül Mártha szavait:

- Ah mit! Ki mondja azt magának, hogy mind a pénzünk oda van. Grandguillot-nak magánvagyon is volt; hát csak azt hiszem, hogy házát és többi birtokát nem vitte el a hátán magával? Majd csak megtudjuk, hisz tisztázni fogják e dolgot; én nem tudok a gondolattal megbarátkozni, hogy őt csak egy közönséges tolvajnak tartsam... Azaz egy bosszantó van csak a dologban, hogy sokáig kell várnunk!

Ezt csak azért mondta, hogy Clotilde-ot megnyugtassa, mert látta, hogy nyugtalansága nőttön-nőtt.

Majd ő rá nézett, majd a Souleide-on jártatta körül szemeit, egyedül azon boldogság óhajlásában, hogy örökké itt élhessen vele együtt, mint a mult időkben, hogy örökké szeretesse őt itt, ebben a kedvelt magányban. Pascal maga is megnyugodott abban, hogy Clotilde-ot sikerült megnyugtanni; hisz ő soh'sem élt a vagyonszerzésnek és sohasem hitte, hogy annak hiánya oly súlyos gondokba fogja őt még sodorhatni. Így tehát visszanyerte szokott derűségét.

- De hisz pénzem is van még - kiáltott fel végre. - Mért hajtja tehát Mártha egyre, hogy éhen kell meghalnunk?

Erre derüsen felemelkedett helyéről és mindkettejét kényszeríté, hogy kövessék.

- Jertek, no hát jertek, meg akarom nektek mutatni a pénzt! Aztán adok belőle, az öreg Márhának, hogy legyen miből igen jó ebédet készítenie.

Fenn szobájában diadalmasan felrántotta szekrénye csapóajtáját. Abban tartotta ő a pénzt az aranyat és a bankjegyeket, melyeket tizenhat év óta oda bedobott. Betegei adták azokat neki saját jószántukból, anélkül, hogy kért volna tőlük honorariumot. Soha nem is tudta pontosan kincsének az összegét, kedve szerint vett ki abból zsebpénzült kísérleteire. Néhány hó óta azonban komolyabb látogatásokkal vette igénybe e szerinte kimeríthetetlen szekrényt. De úgy hozzá volt ahhoz szokva, hogy abban mindig fedezetet talált szükségleteire, hogy végre bölcs takarékosságának hosszú évei után, melyekben alig költött valamit, kiapadhatatlannak tartotta megtakarításait.

Nevetett az örömtől.

Azonban egészen megütközött, midőn lázas keresés után egy csomó számla és factura kirakása végeztével csak nagy fáradsággal tudott hatszáztizenöt frankot összekaparni; két, százfrancos bankjegyet, négyszáz francot aranyban és tizenöt francot aprópénzben. A többi papirokat is kirázta, ujjával kitapogatta a fiók minden zugát, miközben egyre újólal felkiáltott:

- De Istenkém, hisz ez lehetetlen! Hisz mindig volt itt pénzem. Ezek a régi számlák lehetnek azok, melyek félre vezettek. Esküszöm nektek, hogy még mult héten igen sok pénzem volt benne és még igen sokat tapintottam meg saját kezeimmel.

Oly mulatságos volt ebben a hitében és kicsiny gyermek együgyűségével volt határos az ő csodálkozása, úgy hogy nevetés nélkül Clotilde sem állhatta meg. Ah, a szegény mester! Mily szájalomraméltó üzletember volt. Hanem midőn Mártha aggodalomteljes arczára tekintett, észrevéve teljes kétségbeesését, hogy hármajuk életszükségletének fedezésére oly kevés a pénzüik, hatalmas megindultság vett rajta erőt, szemei könnybe lábadtak, mig halkan mormolta:

- Én Istenem! Én vagyok az, a kiért annyi pénzt adott ki; én vagyok a romlása, én vagyok az egyedüli oka, hogy már nincs semmink!

Egészen megfeledkezett arról a pénzről, a mit a dús ékszerajándékokra fordított. Hogy már több pénz nem volt a szekrényben, az kétségtelen volt.

Ez aztán újra felvillanyozta lélekjelenlétét. A midőn Clotilde még fájdalmában azt kezdte emlegetni, hogy mindent visszaad a kereskedőknek, Pascal végre bosszús lett.

- A mit én ajándékoztam neked, azt akarod te visszaadni? De hisz szívemnek egy-egy darabját adnád vissza velük. Nem! Nem! akkor inkább éhen akarok elveszni! Én úgy akarlak téged birni, mint a hogy az nekem tetszik...

És ekkor bizodalma újra visszatért - végtelen, határtalan jövőndőt látott maga előtt feltárulni.

- De hisz különben még ma este nem kell éhezünk, ugy-e Mártha? Hisz ezzel a summa pénzzel itt még sokáig kibírjuk!

Mártha fölemelte fejét. Kötelezte magát két, sőt talán három hónapig is ezzel a pénzzel kijutni, ha igen okosan bánnak ez összeggel. De tovább nem... Ezelőtt még csurrant hébe-korba a szekrénybe is, mert mindig folyt be valamelyes pénz, hanem most, mióta felhagyott a doctor a betegek fogadásával, semmi bevétele se volt. Tehát nem számíthatott semmi külső segélyre. És ezzel végzé szavait:

- Adja uram ide a két százfrancos bankjegyet nekem! Megkísérlem, hogy úgy oszszam be, hogy egy hónapig kijussak vele. Később aztán majd meglátjuk!... De most legyen uram takarékos és ne nyuljon a többi négyszáz franc aranypénzhez. Zárja el a fiókba s ki se nyissa többet.

- Oh bizonynyal, válaszolá a doctor. Egész nyugodt lehet! Inkább a kezemet vágnám le!

Igy aztán mindent rendbe hoztak. Mártha szabadon rendelkezett az utolsó pénzösszeggel; egészen rá is bízhatták magukat takarékoságára, biztosra vehették, hogy minden centimmal takarékosan fog bánni. Clotilde, a kinek úgy se volt soha külön erszénye, a pénz hiányát észre se vette. Csak egyedül Pascal fog szenvedni, hogy már nincs ily kimeríthetlen, szabadon álló kincse. De kifejezetten kötelezte magát, hogy mindent a házvezetőnővel fog kifizettetni.

- Ah, ez volt aztán a nagy munka! kiáltá megkönnyebbülten és boldogan, mintha valami hatalmas üzletet kötött volna le, a mely örökre biztosítani fogja megélhetésüket.

Egy hét telt el és a Souleide-on semmi sem látszott megváltozni. Szerelmük mámorában se Pascal, se Clotilde nem gondoltak az őket fenyegető nyomoruságra. Egy reggelen, midőn Clotilde Mártával kísért, a doctor, a ki egyedül maradt vissza, látogatást kapott, a mely eleinte megijesztette. A boltosné volt, a kinél az alençoni csipkemellénykét vásárolta, azt a csodafinomságu kézi munkát - első ajándékát... Már a kísértés lehetőségével szemben is oly gyengének érezte magát, hogy pusztá gondolatánál is reszketett. Még mielőtt a boltosné csak egy szót szolt volna is, már szabadkozni kezdett: Nem, nem! nem tud, nem vehet semmit! És előrenyúló kezekkel igyekezett őt megakadályozni, hogy bőrtáskájából valamit is kivegyen. A kedélyes, vastag asszony azonban csak mosolygott, nagyon is biztosra vehette győzelmét. Egyhangu, álmosító hangjával rákezdett mondókájára és egész históriát beszélt el neki. Igen, egy hölgyet, igen előkelő hölgyet, a ki magát meg nem nevezi, oly sulyos csapás ért, hogy kénytelen volt ezt az értékes ékszerét eladni. Így jutott ehhez az ékszerhez, a mely ezerkétszáz frankba került, de most, nehéz szívvvel bár, de ötszázért megváltik attól. A nélkül, hogy csak sietett volna vele, s a doctor növekedő zavara ellenére, nyakéket vont táskájából elő, mely elől hét igaz gyönggyel volt diszitve. A gyöngyöknek oly csodás fényök volt, oly ragyogó gömbölyűek voltak - oly szüzi átlátszók. Valódi drága gyöngyök, remek üde tűzűek! Rögtön Clotilde-ot látta maga előtt, nyakán e gyönyörű ékszerrel, látta ezt a természetes ékszer selymes, puha keblén, melynek virágzatját még most is ott érezte illatozni ajkain. Más ékszer csak haszontalan cziczoma lett volna, oh, de ezek a gyöngyök csak ifjúságáról regélnének zománczukkal. S máris reszkető ujjai közé vette és halálos kin nyilalt át szívéen, hogyha elgondolta, hogy vissza kell adnia. De mind a mellett szabadkozott, megesküdött rá, hogy nincs már ötszáz francja, a mig a boltosné egyre csak tovább beszélt, hogy kiszinezze ez alkalmi vétel előnyeit monoton hanglejtésével. Egy negyed óra multán, midőn már látta, hogy a doctort behálózta, hirtelen elhatározta magát, hogy no hát háromszáz francért odaadja. E kísértésnek aztán már nem tudott többé ellenállni, pazar ajándékozási szenvedélye, az a sóvárgása, hogy bálványának örömet okozzon, sokkal hatalmasabb volt nálánál. Mikor aztán a tizenöt darab aranyat kivette a fiókból, hogy odaadja a boltosnőnek, meg volt lelke mélyéig róla győződve, hogy a jegyzőnél a dolgok ugyis rendbe folynak és nemsokára újra igen sok, sok pénze lesz.

A midőn Pascal újra egyedül volt az ékszerrel a zsebében, kimondhatatlan örömet érzett és égett már a türelmetlenségtől, hogy Clotilde visszatérjen s azzal meglephesse. Midőn már messziről észrevette, szíve oly hevesen dobogott, hogy csaknem szétpattant.

Clotildenak igen melege volt, miután az izzó ég forróra verte fel a vérét. Ruhát akart váltani és elbeszélte, a séta üdítő hatásától ragyogva, hogy milyen bámulatos olcsón vásárolt Mártha, tizenhatsz sousért egy pár galambot! Pascal a felindulástól majd megfulladt s utána ment

szobájába. Midőn már csak füzőkéje volt testén s karjai és vakító vállai ingerlő fehérségben tündököltek, úgy tett, mintha valamit észre vett volna a nyakán.

- Nézd, mi ez itt, mi van itt a nyakadon? Lássuk csak!

A nyakfűzér már kezében volt, s míg ujjáival látszólag nyakának habos selymét simogatta, sikerült azt neki ráaggatni s mosolyogva megnyugtatta, hogy semmi baj sincs, csak tréfált. Jókedvűen huzódzkodott Clotilde el tőle.

- De hát legyen már egyszer vége! Tudom, hogy nincs a nyakamon semmi! De hát mit művelsz? Mi csiklandoz?

Gyengéden átölelte és odavezette a nagy álló tükörhöz, melyben egész alakját megláthatta. A láncz, mint valami finom aranyfonál övezte nyakát és a hét igazgyöngy úgy csillogott, mint hét tejfehér csillag, a melyek selyempuhaságu testéből pattantak elő, hogy szelid fényű sugaraikkal teleszórják. Oh, milyen fölséges, gyermekes öröme derítette ez ajándék! Elragadtatásában hirtelen kaczaj gyöngyözött fel kebléből, mint valami kaczer nősténygalamb ingerlő turbékolása, a midőn begyét kidülleszti, hogy hímjének jobban tesszen.

- Oh, mester, mester! Mily jó vagy! Hát mindig rám gondolsz? Oh, mily boldoggá téssz!

És az a földöntúli öröm, mely ekkor szemeiből sugárzott, az igazán szerető nő öröme volt, a ki el van ragadtatva, hogy szép és imádják és gazdagon megjutalmazta Pascalt bohóságaiért.

Visszafordította a tükör felől arcát és ajkait kínálta oda neki. Pascal lehajolt hozzá és csókolództak...

- Meg vagy elégedve?

- Oh igen, mester; nagyon elégedett vagyok. Oly finomak, oly tiszták ezek a gyöngyök. És oly jól állanak arcomhoz!

Egy perczig még megcsodálta magát a tükörben, a csillogó gyöngycseppek alatt még jobban felvillogó, vakító testének fehér virágzatát; és aztán, midőn meghallotta, hogy a vén házvezetőnő a mellettük lévő teremben motoszkál, a mutogatás vágya fogta el s úgy, a mint volt, fedetlen nyakkal, csak alsómellénykéjét vetve magára, kisiklott a doctor karjai közül - egyenesen Márhához.

- Mártha, Mártha! Nézd csak, mit ajándékozott nekem a mester! Nos, nem vagyok-e szép?

Ám a szigoru, tüstént elhalványodó Márhát megpillantva, egész elromlott széles jó kedve. Talán megsejtette féltékenységének ezt a fájdalmát, melyet sugárzó lényének szépségével e szegény személynek okozhatott, a ki néma megadással vénült meg mestere iránti imádó tiszteletében. De ez alig egy perczig tartó érzelem volt, a mely alig lehetett öntudatos és hullámozása nyom nélkül gyűrűzött lelkében tova. A mi azonban nyomot hagyott ott, az a takarékos házvezetőnő megnyilvánuló rosszalása volt, a ki rögtön értékesnek találta az ékszer s elítélte az ajándékozást.

Clotilde könnyen megborzongott.

- A mester tehát újra kikutatta szekrényét... - mormolta a szegény vén lány maga elé. - Igen drágák ezek a gyöngyök... ugy-e bár?

Pascal igen nagy zavarban volt; kifogásokkal élt, a nagyszerű alkalmi vétellel hozakodott elő és valóságos szóáradattal színezte ki a boltosné látogatását. Hihetetlen jó vétel! Lehetetlen lett volna meg nem venni!

- Mennyibe került? - kérde Clotilde halálos ijedelemmel.

- Háromszáz frank!

Mártha, a ki eddig még száját se nyitotta ki és félelmetes volt az ő makacs hallgatagságában, nem tudta kiáltását visszatartani.

- Nagy Isten! Hát most miből éljünk meg hat hétig? Hisz kenyerünk sincs több.

Kövér cseppekben eredtek meg erre Clotilde szemeinek könnyei. Csak leszakította a füzért nyakáról, de Pascal meg nem akadályozta. Arról beszélt, hogy rögtön vissza fogja adni és egész magánkívül dadogta:

- Igaz, Márhának igaza van! A mester egy bohó ember és én még bohóbb lennék, ha csak egy pillanatig is megtartanám tovább a mi szomoru helyzetünkben... Hisz elégetné a bőrömet... Esdve kérlek, ne hozasd újra vissza!

Semmi áron sem akart beleegyezni. Aztán ő maga is, mint a két nő, mélyen elszomorodott, beösmerte hibáját, be, hogy javíthatatlan. Erre odaszaladt szekrényéhez, kivette belőle a megmaradt száz francot, és rákényszerítette Márhára.

- Mondom magának, nekem nem kell többé egy sous sem! Hisz újra kikölténém... Vegye e pénzt, Mártha, maga köztünk a legokosabb. Maga, meg vagyok róla győződve, addig kijut vele, míg ügyeink rendeződnek... És te, kedves kincsem, csak tartsd meg e nyakéket, ne bosszants többet vele. Jer, ölelj meg és öltözködj!

Nem beszéltek többet e dolgról. Clotilde a füzért megtartotta és ott hordta a ruhája alatt; oly ígéző titokzatosság rejlett abban, hogy ott hordta ezt a kis csecsebecsét, mely oly könnyed, oly aranyosan kedves volt és melyről senki se tudott semmit, csak egyedül ő, ő! Gyakran, midőn Pascal rámosolygott, füzöcskéje alól kivonta a gyöngyöket, hogy megmutassa neki szerelme-teskedésükben, a nélkül, hogy egy szót is szólt volna. S ugyanoly gyors, ügyes mozdulattal újra visszarejtette azt kecses izgalmaiban, szerelemtől forró keblére. Ez volt szerelmi bohósága, hogy hálájának e lázas, kusza megnyilatkozásával, az örömnök egy sugarát villantsa fel mestere tudománytól barázdás homlokán. Sohase füzte le nyakáról többé e gyöngyöket.

Ettől fogva igen visszavonulva éltek, a mi igen kellemes volt számukra. Mártha pontos jegyzéket vitt a ház készleteiről, a mi igen szomoru dolgokat tárt fel. Csak a burgonya-készletük volt kielégítő. Szerencsétlenségükre az olajos korsó is fogytára járt és a boros hordók is kiürültek. A Souleiadének nem volt már sem szőlőtőkéje, sem bogyótermő olajfája, csak egyedül főzeléket és némi gyümölcsöt termett a konyhára; éretlen körték és a sövényészlő tette táplálékokat. Az első napoktól kezdve úgy Clotilde, mint Pascal számára Mártha szabta ki az adagokat, a crêmet és a finomabb tésztát egészen elejtette és a lepényeket is csekély számra csökkentette. Előbbi tekintélyét újra visszanyerte egészen és úgy bánt velök, mint gyermekekkel, meg se kérdezve őket, mit szeretnek, vagy mit kívánnak. Ő állította össze az étlapot, jobban tudta, mi lesz nekik inyükre és anyailag gondoskodott róluk. Végtelen gondossággal vette őket körül, sőt még azt a csodát is megtette, hogy ezért a pár sousért, még élvezeteket is nyújtott nekik és az ő javukra czivódott velük, mint a hogy kis gyermekekkel szokás, a kik nem akarnak levest enni. Ugy látszott, hogy ez a különös anyai gondoskodás, ez az önfeláldozás, ez az áztatott békesség és nyugalom, melylyel szeretteit óvta, őt magát is megnyugtatólag békítette ki sorsával és kiragadta ama tompa kétségbeesésből, mely felette urrá lett. A mióta ily módon örködött felettük, úgy nézett ki, mint valami kis fehér főkötös apáca, a ki a szüziesség fogadalmát tette; hamuszínü szemei harminczéves hű szolgálatának megadását hiven tükrözték vissza szenvedélytelen tisztaságukban. A midőn a folytonos burgonya és négy sous ára borjuhusszelet közepette hébe-korba fánkkal tarthatta őket jól, úgy diadalmaskodott és oly végtelen örült, látva boldog, meglegedésben nevető arcukat.

Pascal és Clotilde mindent jónak találtak, a mi azonban nem gátolta őket abban, hogy ne gúnyolják ki Márhát, ha nem volt jelen. Ujra megkezdődtek fösvényisége szülte gúnyos élczelődéseik, elbeszéltek egymásnak, hogy még a borsszemeket is megoldvassa, a mi valóban

már nevetséges takarékoság; ha a burgonyáról nagyon is hiányzott az olaj, ha a szeletek nagyon is kicsinyre zsugorodtak össze, úgy egyetértő pillantásaik keresztezték egymást és alig várták, hogy már kimenjen a kis apáca, hogy ne kellessen az asztalkendőbe elfojtani nevető derűtségüket. Minden felett mulattak; mint ártatlan gyermekek, csak kacagták szerencsétlenségüket.

Az első hónap végén Pascalnak Mártha fizetése is eszébe jutott. Rendesen eddig ő maga vonta le magának negyven franc járandóságát a közös pénztárból, melynek ő volt a kezelője.

- Oh, én szegény öregem, - mondá neki, - hogy jut fizetéséhez, ha most egyelőre nincs pénzünk?

Egy perczig némán állt ott, tekintetét a földre szegezve, zavart arczkifejezéssel.

- Igen uram! akkor hát várnom kell!

De tisztán kivette, hogy valami a begyében maradt, hogy valamin törte a fejét, de maga se tudta, hogyan hozakodjék elő vele. Pascal tehát felbátorította.

- Ha doctor úr beleegyeznék, jobb szeretném, ha írást adna róla.

- Hogyan, írást?

- Igen, egy írást, a miben Uram minden hónap végén megírná, hogy nekem negyven franczal adósom.

Pascal mindjárt ki is állította neki az írást és azzal oly boldog volt, gondosan elzárta, mintha az is szép, csengő pénz lett volna! Ez az írás aztán újabb csodálkozásukra vált és újabb okot adott a kacagó gúnynak. Mi lehet az a különös hatalom, melyet a pénz lelkére gyakorol? Ez a vén leány, a ki őket térdein szolgálta ki és különösen urát oly nagyon imádta, most elfogadta ezt a darab papirrongyot, a mely teljesen értéktelen, ha nem fogja tudni kifizetni.

Különben sem Pascalnak, sem Clotilde-nak nem volt valami nagy érdeme abban, hogy derűtségüket a szerencsétlenségben ennyire megóvták, mert biz azt alig is érezték. Büszke fenkölségben éltek e nyomorban, szenvedélyes szerelmük gazdag és boldog birodalmában. Az ebédnél azt se tudták, mit esznek, elringathatták magukat az álmodozásba, hogy ezüst edényből királyi ételekkel táplálkoznak. Tudomásuk sem volt arról az ürességről, mely őket körbezárta; észre se vették, hogy a vén házvezetőnő hogy soványkodik le napról-napra, mert csak abból táplálkozott, a mit ők meghagytak és úgy jártak-keltek a pusztára, kiürült házban, mintha az valami drágasággal telt palota lett volna. Valósággal ez volt szerelmük legboldogabb szaka. Ez a szoba egy egész világ volt számukra, ez az ósdi, finom domborlatu, narancsszinű falszőnyeggel bevont lakosztály, a hol ők a végtelent, a vég nélküli boldogságot sohasem merithették ki végleg; és ez a boldogság az volt, hogy egymás karjaiban pihenhettek. Aztán a dolgozóterem annyi kedves emléket őrizett meg számukra, s mily pazar örömmel töltötte el őket a lefolyt napoknak édes együttléte, melyben már oly hosszú idő óta éltek egymás mellett. Künn a Souleiadenak még a legelrejtettebb zugaiban is nem ott ragyogott-e a dicső nyár, mely azurkék, aranysugarakkal átszőtt sátrát feléjük borította? Reggel a gyantafenyők balzsamos utain bolyongtak, délben a platánok sűrű árnyasságába temetkeztek, a hol a szökőkút, a természet nászadalát zengedezte és este ott ültek egymásra borulva a terasse-on, a hol hűvös szellő lengedezett, vagy felmentek a nagy szabad plateaura, a mely még meleg volt, midőn már a kékfényű csillagok sugarai reá hullongtak. Mindenütt elragadtatással hordták magukkal a tudatot, hogy ők szegények, s csakugyan csak egy vágyuk volt, hogy együtt lehessenek, minden kívülök létezőknek a teljes megvetésében. Övék volt a föld minden kincseivel, minden birodalmával, attól a perctől fogva, a midőn teljesen egymáséi lehettek.

Augusztus végével ám a viszonyaik rosszra fordultak. Gyakran igen gyengédten valóra ébredtek fel e munka- és kötelesség nélküli álmvilágból, a mely nekik oly édesnek tűnt fel. Mégis oly lehetetlennek látszott, hogy örökké így élhessenek. Így egy este az öreg Mártha kijelentette nekik, hogy már csak ötven francja van és igen nehéz dolog lesz azzal csak két hétig is kijönni, még akkor is, ha lemondanak gyűszünyi borukról. De más felől is komorrá sötétültek a kilátások; a jegyző teljesen fizetéseképtelen volt, úgy hogy még személyes hitelezői sem kaptak semmit. Eleinte még számítottak a házára és két bérbeadott birtokára, melyeket a jegyző kénytelen volt szökésénél visszahagyni, de bebizonyosodott, hogy ezek mind neje nevére voltak átiratva. És míg ő, mint gunyosan mondták, Svájcban élvezte a hegységek szépségeit, neje igen nyugodtan élt az egyik birtokon, a melyen, a csőd minden kellemetlenségeit elkerülve, maga fogott most gazdálkodásba. A felizgatott Plassans még arról is beszélt, hogy a nő türte férje kicsapongásait, sőt meg is engedte neki, hogy két szeretőt tartson magának, kiket magával vitt a Garda-tóhoz. Pascal a maga megszokott gondatlanságában még azt is elmulasztotta, hogy az esetet a köztársasági ülnökkel megbeszélje. Miután eléggé informálva volt azzal, a mit neki eddig elbeszéltek, miért kellett legyen neki ezeket a gaz dolgokat újra feleleveníteni, miután a vagyonából úgy se került volna elő semmi, s más hasznos dolog se sült ki belőle?

Ekkor a Souleide-on igen fenyegető kezdett lenni a nyomor. Sötét gond uralkodott ott, a mely csak igen rövid kegyelmi határidőt adott. Clotilde, bár igen okos nő volt, mégis először ő reszketett meg a jövő gondolatára. Míg Pascal mellette volt, még meg tudta őrizni életvidorságát, de a hogy egy pillanatra is csak egyedül hagyta; gyengéd, körültekintő női szeretete folytán, mindjárt félelem fogta el, és az az iszonyú kérdés merült fel lelkében, hogy mi lesz belőle ily magas korban, ily nagy háztartás terhével? Már néhány nap óta ama titkos terv foglalkoztatta, hogy dolgozni akart és pénzt akart keresni, igen sok pénzt pastel képeivel. Hisz annyiszor és annyian dicsérték már szemtől-szembe bámulattal e sajátos tehetségét. Bevonta tehát az agg Márhát terveibe és egy nap titokban azzal bizta meg, hogy egy phantasie pastel-csokrot a sauvaire-utcai képkereskedőhöz vigyen eladás végett, mert a mint hirlett, egy párizsi festő rokona van. Csak az volt határozott kikötése, hogy nem volt szabad a képeket Plassansban kiállítani, hanem mindent oly messzire kell elküldenie, a mennyire csak lehetséges. De e terv eredménye igen szomorú volt, a kereskedő egész megütközött a compositio rettenetességein, a képzelet mértéket nem ismerő túlkapásain és odanyilatkozott, hogy biz az ilyesmit soha se lehetne eladni. Clotilde végkép kétségbeesett, nagycseppű, pergő kristályu könnyek harmatoztak az arcán. Hát mire volnék alkalmas? Hisz valóságos szegény, ha semmi hasznosat és jót se tud cselekedni az ember. És a vén házvezetőnőnek kellett őt megvigasztalni és neki megmagyarázni, hogy kétségen kívül nem minden nő van a munkára teremtve és hogy egy részük úgy fakad fel életre, mint a kertben a virág, hogy illatozzék; míg másik részük a rögzös föld gabnájához hasonlít, melyet összezuznak, hogy vele táplálkozhassanak.

Mártha ezalatt más tervet hányt-forgatott fejében, a mely oda lyukadt volna ki, hogy a doctort rá kell birni gyakorlata folytatására. Clotilde-dal beszélte tehát meg a dolgot, de az mindjárt felvilágosította Márhát e terv nehézségeiről és lehetetlenségéről. Ép az előtte való este beszélt Pascallal e dologról. Ő maga is foglalkozott e tervvel, ő maga is gondolt a munkára, mint egyedüli igaz menekvésükre. Először az a gondolata támadhatott, hogy rendelő-termét fogja megnyitni. De már hosszú évek óta csak a szegények orvosa volt. Hogy merészelhette tehát megkoczkáztatni azt, hogy fizetést követeljen, a ki ezt már évek hosszú során át nem tette? De nem volt-e már késő az ő korában még egyszer megkezdeni a pályát, egészen eltekintve azon koholt és haszontalan mendemondáktól, a melyek róla keringtek, egészen eltekintve a híresztelésektől, a melylyel róla beszéltek, hogy hát nincs minden kerék meg balga agyában. Való bizony, hogy egy beteget sem kapna, tehát fölösleges kegyetlenség volna, őt még csak a

megkísérlésre is reábirni, a miből csak zúzott szívvvel és üres kezekkel kellene, hogy kiábránduljon. Clotilde tehát ép ellenkezőleg abban buzgólkodott, hogy őt lebeszélje erről és Mártha is belátta ezeket a nyomós okokat és ő maga is azt mondta, hogy le kell a mester nagyságos urát arról beszélni, hogy ily nagy bánatot ne kellessen megérnie. De éppen e beszélgetések alatt egy ócska papiros-jegyzet villant eszébe, melyet egy pókhálós polczon talált, teleírva régebbi beteglátogatásainak adataival. Igen sokan soha se fizettek neki, úgy hogy neveik sorozata a napló két teljes oldalát betöltötte. Miért ne lehetne most, a midőn nyomorban voltak, ezektől az emberektől követelni, a mivel tartoztak? Aggodalom nélkül megtehették ezt, a nélkül, hogy a doctornak szóltak volna róla, a ki mindig vonakodott a törvényt igénybe venni. Ebben Clotilde is igazat adott neki. Valóságos ármányt szőttek aztán: Clotilde kivonatot csinált a naplóból és megírta a számlákat, melyeket az öreg Mártha elvitt. De sehol se kapott még egy árva sous-t sem, mindenütt azt a feleletet kapta, hogy utána néznek a dolognak és majd a doctornál személyesen jelentkeznek. De tiz nap is elmúlt és senki se mutatkozott. A házban már csak hat franc volt összesen, a miből csak két-három napig lehetett megélni.

Midőn Mártha egy nap ujra üres kezekkel egy régi pasienstől tért vissza, Clotilde-ot egy zugba hívta és halk hangon suttogetta el, hogy éppen az előbb a Rue de la Banne-ban találkozott Félicité asszonynyal. Az valószínűleg kileste őt a sarkon.

Még mindig nem lépte át a Souleide-ot. Még a fiát ért szerencsétlenség, a miről az egész város beszélt, vagyonának e hirtelen elvesztése sem hozta őt szívéhez közelebb. De szenvedélyes türelmetlenséggel várta, hogy az közeledjék hozzá s megőrizte a szigoruan ítélkező anya magatartását, mert biztos volt abban, hogy Pascal végre is az ő kegyelmére lesz ráutalva; és éppen ezért bizonyos ballépésekkel szemben engesztelhetetlennek mutatkozott. Határozottan számított rá, hogy egy szép napon csak őt fogja fia segítségül hívni! Ha majd egy sous-ja se lesz, majd akkor csak eljő ajtajához; de akkor majd ő fogja megszabni feltételeit; megszabja Clotilde-dal való törvényes egybekelését, vagy tán, a mi még jobb volna, elutazását fogja követelni. De nap mult nap után és még sem jött. E végett leselkedett tehát Mártára. Résztvétől megindult arcot öltött, újságok után kérdezősködött és csodálkozását fejezte ki, hogy még pénzes szekrényét nem vették igénybe s e mellett értésére adta, hogy méltósága tiltja, miszerint ő tegye az első lépést.

E dologról a doctorral magával kell hogy beszéljen és őt arra bírja, hogy azt elfogadja - végezte be Mártha mondókáját. És valóban miért ne fordulna ő első sorban anyjához? Hisz ez igen természetes volna.

Clotilde ez ellen élénken tiltakozott.

- Soha! Én nem veszek át ilyen megbízást. A mester megharagudnék és igazsága lenne. Biztosan tudom, hogy inkább éhen halna, mintsem kegyelem-kenyeret egyék nagymama kezéből.

Midőn másnap reggelén Mártha kiszolgáltá őket s a megmaradt levesthust tálalta fel, ezt mondta nekik:

- Most már nincs több pénzem, uram, és holnap már csak vaj- és olaj-nélküli burgonya lesz csak. ...Már három napja, hogy csak vizet isznak, mától fogva a húst is nélkülözniök kell.

Jó kedvben voltak, sőt még tréfára vették a dolgot:

- Hát van-e még sója, én kedves, jó öregem?

- Igen doctor ur, van még egy kevés!

- Nos hát akkor burgonya lesz sóval, ez valami felséges dolog, ha az ember éhes!

Visszament konyhájába, és újra egész halkan rákezdték a gunyolódást fukar fösvénsége miatt. Sohase tette nekik azt az ajánlatot, hogy tiz francot sajátjából előlegezni fog, bár volt egy kis pénze, a mit oly rejtett helyen tartott, hogy senki se tudta. De csak nevettek rajta, dehogy haragudtak reá, hisz az ép oly kevésbé juthatott eszébe, mint az, hogy mi módon tudná a csillagokat az égről számukra lehozni, hogy azokat feltálahassa.

De éjjel, midőn az ágyba feküdtek, észrevette Pascal, hogy Clotilde-ot lázas izgalmak és álmatlanság gyötörték. Szokásukká vált, hogy ha a langymeleg sötétségben így egymás karjai között feküdtek, Clotilde gyónását fülébe sugdossa, és ekkor megmerte neki mondani, hogy mily nyugtalanság gyötri, igen, a mely miattuk, az egész ház sorsának mostohasága miatt elfogta. Hát mit tegyenek minden segélyforrás híján? Egy perczre már úgy volt, hogy anyjáról beszél vele. De aztán még se volt bátorsága hozzá és megelégedett azzal, hogy bevallotta azokat a lépéseket, melyeket ketten, ő és az öreg Mártha tettek; hogy miután meglelték az ócska naplót; ő kiírta és elküldte a számlákat; de mindenütt csak hiábavaló volt a fáradozásuk. Más körülmények közt e vallomás nagy gondot okozott volna neki és hevesen kitört volna izgalmaiban, abbeli haragjában, hogy mindezt tudta nélkül cselekedtek, miután az eddigi gyakorlatával oly homlokegyenest ellenkezett. Eleinte hallgatag maradt és heves izgatottsága eléggé elárulta, mily nagy volt időnkint aggodalma, ha gondtalannak mutatta is magát Clotilde-dal szemben. De megbocsájtott Clotildenak, miközben szeretetteljesen szívére vonta és végre azt mondta nagylelkű önmegtagadással, hogy helyesen cselekedett, és hogy így tovább nem élhetnek. Végre felhagytak a beszélgetéssel; de Clotilde azért észrevette, hogy Pascal nem alszik, hanem valami kenyérkereseti módon töri a fejét, a mivel naponkénti szükségleteiket fedezhessék. Így telt el ezen első szerencsétlen éjjelük, közös szenvedésük éjjele, melyen Clotilde-ot Pascal kinzó gondjai ejtették kétségbe, melyeket ő okozott neki, míg Pascal elviselhetlennek tartotta a gondolatot, hogy Clotilde-ot kenyér nélkül tudja.

A következő reggelen már csak gyümölcsöt ettek. A doctor egész délelőtt látható benső küzdelmek martalékaul esve, néma maradt. Már majd három óra volt, midőn végre megérlelte elhatározását.

- Most hát mozognunk kell, mondá végre társnőjének! Nem akarom, hogy te ma este is éhezzél. Eredj, vedd fel kalapodat, ketten megyünk el.

Clotilde világosabb magyarázatot esdve, felnézett rá.

- Igen, miután a mivel nekünk tartoznak nem akarták megadni, úgy én magam megyek és meg akarom látni, hogy megtagadják-e?

Kezei reszkettek; a gondolat, hogy ily módon kell, hogy magának fiztessen, bizonyára rettenetes kinokat okozott neki, de igyekezett mosolyogni és nagy bátorságot tettetett. Clotilde, a ki hangja reszketésén észrevette áldozata nagyságát, nem tudta csillogó szemei könnybeborulását elfojtani.

- Nem, nem mester, ne eredj! Hisz nagy fájdalmat okozna neked! Mártha is ép olyan jól elmehetne.

De az öreg Mártha, ki szintén jelen volt, igen helyeselte ura férfias elhatározását.

- Igen hát, miért ne menjen a nagyságos uram? Sohasem volt szégyen, ha az ember sajátját követelte! Hát nem így van? Mindenkinek a magáét!... Én részemről igen helyesnek találom, ha uram megmutatja, hogy férfi.

Aztán épen úgy mentek ki újra, mint az agg Dávid király, a hogy magát Pascal gyakran tréfából nevezte, ifju szeretője Abisaig karján. Sem egyik, sem másik nem volt szegényesen felöltözve, ő, mint rendesen, most is végiggombolta festői felöltőjét, míg Clotilde gyönyörű piros babos nyersvászon ruháját öltötte magára; de nyomoruságuk tudata kétségtelen, hogy

földig alázták őket ónsúlyával és elhitette velük, hogy szegényember létükre nem szabad, hogy sok helyet vegyenek igénybe, s csak a házak mellett kell tétován sompolyogniok. Az izzó napfénytől túlhevített utcák majdnem üresek voltak. Néhány kíváncsi tekintet zavarta csak meg bolyongásukat, de azért még sem gyorsították lépteiket, olyannyira el volt szívők facsarodva.

Pascal egy öreg hivatalnoknál akarta körutját megkezdeni, kit vesebaja alkalmával gyógykezelt. Clotilde-ot visszahagyta a Sauvaire-ut egy kőpadján és belépett egykori betege házába. Nagy megkönnyebbülésére azt hallotta betegétől, hogy járulékait csak októberben kapja meg, s akkor megfizeti tartozását. Egy öreg, béna hetven éves nőnél viszont másképp álltak a dolgok; panaszkodott, hogy miért küldik neki a számlát a szolgálóval, a ki cseppet sem volt udvarias; úgy hogy még ő sietett magát kimenteni és megadta a kért haladékat. Három emeletre kellett, hogy egy adóhivatalnokhoz felmászkaljon, a kit betegen talált, ép oly szegény sorsban, mint jó magát, úgy hogy nem is mert követelésével előállni. Aztán sorba jöttek, egy rövidárusnő, egy ügyvéd felesége, az olajkereskedő és a pék, mind jómódu emberek, de mindannyian tudták, hogy mi módon kell a rögtöni fizetés alul magukat kivonni; némelyik ígéreteikkel, mások meg azáltal, hogy el se fogadták látogatását. Volt köztük egy, a ki meg tetette, hogy azt sem tudja, mit is akar Pascal.

Nem maradt most már senki más hátra, mint Valqueyras marquis-nő, egy régi nemesi család egyedüli képviselője, ki igen gazdag volt, de hires volt fukarságáról s a ki mint özvegy asszony tízéves kis leánykájával élt együtt. Utoljára ez urnő kapuján csengettek be; a corso végén állott a Mazarinok idejében épült palotája. Oly sokáig maradt ott benn, hogy Clotilde a sétányon fel s alá járt nyugtalanságában.

Végre hosszú félóra után újra előjött, megkönnyebbülve tréfás hangon kiálta elébe:

- Nos, talán neki se volt pénze?

És csakugyan tőle se kapott pénzt. Bérlőire panaszkodott, a kik nem akarnak neki megfizetni.

- Képzeld csak - folytatá Pascal, hogy megmagyarázza hosszú kimaradását - kis leánya beteg. ...Félek, hogy hashártya-gyulladás kezdete jelentkezik nála. Megmutatta nekem a kicsit és én a szegényt megvizsgáltam.

Visszatarthatlan mosoly játszadozott Clotilde ajkain.

- És te kész voltál a consultálásra?

- Kétségtelenül! Hát tehettem-e másképp?

Nagy megindulással kapaszkodott karjaiba és ő érezte, mily bensőleg szorítja azt Clotilde szívére. Egy kis ideig még tétován járkáltak ide-oda. De aztán végét kellett vetniök; nem maradt szegényeknek más hátra, minthogy üres kézzel, zúzott szívvel tartottak haza felé. Pascal ellenkezett, miután fejébe vette, hogy ma este burgonyán és vizen kívül mást is kell, hogy neki nyujthasson. Midőn a corson így az ujjváros felé felmentek, balra fordultak, és úgy tűnt fel nekik, hogy a szerencsétlenség egészen rájuk zuditja minden erejét, hogy a végpusztulásba döntse őket könyörtelen közönyével.

- Halld - mondá végre - egy eszmém támadt. ...Mi volna, ha Ramondhoz fordulnánk? Ő készséggel kölcsönözne nekünk ezer francot, míg viszonyaink rendeződnek, a mikor aztán visszaadnók neki.

Clotilde nem válaszolt mindjárt. Ramond, a kit ő kikosarazott, most már házas volt, az ujjváros egy házában lakott és mint igen szép ember, hamar divatorvossá lőn, és kis idő múlva bizonyára szép vagyona lesz. Szerencsére Clotilde, mint helyes érzékű, nyíltszívű embert ismerte őt és ha nem látogatta őket meg azóta, arra bizonyára okai voltak és gyengédségből

nem tette. Ha találkozott velük, arcza oly örvendetes csodálkozást fejezett ki, látszott, hogy kielégíté őt régi szerelmese boldogsága.

- Talán kellemetlen volna ez rád nézve? - kérdé Pascal elfogulatlan hangon - hisz ő a fiatal orvosnak házáat, pénztárczáját és szívet nyitotta volna meg egykor.

Erre aztán a lány hevesen közbevágott:

- Nem, nem! Hisz köztünk mindig csak őszinte barátság volt a kötelék. Gondolom, hogy sok bánatot okoztam neki, de hát megbocsájtott... Igazad van, nincs más barátunk; Ramond az egyedüli, a kihez fordulhatunk.

De nyomukban kullogott a szerencsétlenség. Ramond Marseillebe utazott el egy consultatio-hoz és csak másnap este kellett, hogy megérkezzék. Ramond fiatal felesége fogadta őket, ki Clotilde-nak ifjúkori barátnéja volt. Eleinte kissé zavartnak látszott, de aztán később igen szeretetreméltóan fogadta őket. A doctor természetesen nem mondotta meg, mi volt a szándékukban és meglegedett látogatásának azzal az indokolásával, hogy Ramond társasága hiányzik neki.

Az utcán Pascal és Clotilde magukat újra teljesen elhagyatottnak érezték. Hova forduljanak mostan? És most újra találomra kellett elindulniok.

- Mester, még nem is mondtam neked - suttogta Clotilde végre - úgy látszik, Mártha találkozott Félicité nagymamával. Igen, nagymama aggódik miattunk, azt kérdezte, hogy miért nem fordulunk hozzá, ha ily nagy zavarban vagyunk... Oh, nézd, ott alatt, épp ott van a kapuja...

Valóban a Rue de la Banne-ban voltak, a honnan az alpolgármester háza előtti térnek egy szegletére lehetett látni. De Pascal rögtön megértette és elnémitotta a szót ajkán:

- Soha! Hallod, soha! És te, te se fogsz oda menni. Te azért mondd ezt, mert fáj neked, hogy látod tönkrejutásomat? Oh, nekem is nehéz a szívem, hogy te itt vagy velem és hogy szenvedsz. De sokkal jobb szenvedni, mint talán olyat tenni, a mi később örökös szemrehányáskép égetné a lelkünket... Nem, nem, nem tudom... nem tudom!

Elhagyták a Rue de la Banne-t és az ó-városrész felé vették utjukat.

- Inkább ezerszer idegenbe szakadok el... idegeneknél koldulok... Talán vannak még barátaink, de azok a szegények között vannak.

És az agg Dávid király az alamizsnakérés kolduló útjára határozta most el magát, a mint folytatta barangolását. Ajtóról ajtóra ment koldulni, karjával kedvencz rabnőjére, Abasaigra dőlve, a kinek szerelmes ifjúsága maradt meg csak néki egyedüli támaszául. Már majd hat óra volt, a forróság lehült, a szűk utcák emberekkel teltek meg és ebben a népes városnegyedben, a hol oly kedveltek voltak, köszöntgették őt az emberek és reájuk mosolyogtak hű barátsággal. Kevés részvét is vegyült e mosolyos üdvözlésekbe, mert mindenki tudta anyagi romlásukat. De azért kettőzött szépség dicsfényében tündököltek, ő szakálla hófehér díszében, Clotilde ifjú szőkeségében, a mint így egybeolvadva szomorú levertségben simultak egymáshoz. Érezni lehetett, hogy még bensőbben, még teljesebben fornak egybe, a mint fejüket büszke tartásúvá egyenesíté sugaras szerelmük s testüket szánalmassá görnyeszté szerencsétlen sorsuk. Ő igen meg volt rendülve, míg Clotilde bátor szívvél sajnálta királyi mesterét. Félig meztelen munkások surlódtak hozzájuk, kiknek a zsebében bizonyára több pénz volt, mint az övéikben. Senki sem mert volna nekik egy soust felajánlani, a mit nem szoktak megtagadni azoktól, kik éheznek. A Canquoin-utczában az öreg Guirau-de-nénál akartak látogatást tenni, de szegény azelőtt való héten meghalt. Más két látogatásuk is dugába dőlt, a mit tervbe

vettek. Ettől fogva arra gondoltak már csak, hogy kitől kölcsönözhetnének ki maguknak tiz francot. Már három óra óta bolyongtak így, kósza tétovában a város utczáin.

Oh, ez a Plassans a maga utjaival, a Rome-, s a Banne-utczával, mely a várost háromrészre osztotta, - ez a Plassans az örökké csukott ablakaival, ez a naptól elperzselt város a maga halálos csendjében, mely a nyugalom leple alatt a társaságok s a játékszenvedély annyi bűn-barlangját rejtegette! Már háromszor szelték át mindinkább lassuló, fáradságtól lankuló léptekkel az augusztusi nap e tikkasztó, vérvörös alkonyán! A corzón ósdi, falusi kocsik álltak kifogva, a melyek a szomszéd hegyi falvakba szándékoztak; a platánok sötétlő árnyaiban, a kávéházak ajtóit előtt ülő vendégek nevetve néztek utánuk. Épen így érezték az uj-városban, a hol a cselédek az uri udvarházak küszöbeire kiálltak terécselni, hogy kevesebb rokonszenv kíséri őket utjaikon, mint a Saint-Marc negyed elhagyott utczáin, a hol az ó paloták barátságos csendben bóbiskoltak. Visszatértek ez ó negyedbe és elmentek egészen a Saint-Saturnin dómig, melynek kupolája a káptalan kertjét borította árnyba. Oly isteni békesség zugolya volt e hely, a honnan őket egy koldus, ki tőlük alamizsnát kért, kizavarta. Sokat építettek a vasut felé fekvő oldalon, a hol új külváros volt keletkezőben és most arra tartottak. Aztán még egyszer utoljára mentek vissza az alpolgármester háza előtt lévő térig, abban a hirtelen felvillanó reményben, talán találhatnak valakit, a ki nekik pénzt fog felajánlani. De a városban mindenütt csak mosolygó részvételt találtak, a felett, hogy őket így együtt látják. A viorni kavicsok, e kis, apró, hegyes kövecskék, melylyel az utak fel voltak töltve, felsebezték lábait. És így kellett végre kettőjüknek együtt üresen visszatérni Souleiadera: az agg, kolduló király és az ő alázatos rabnője, Abisaig, ifjúsága virágában, a ki az agg Dávid királyt, ki kincseit elvesztette és összeroskadásig elfáradt az utcán keresztül-kasul való tétova bolygásban - haza... hazavezette.

Nyolcz óra volt. Mártha, a ki várta őket, belátta, hogy ez este a konyhában nincs több dolga. Azt állította, hogy már evett; és miután szenvedőnek látszott, Pascal azonnal elküldte, hogy feküdjék le.

- Egész jól nélkülözhetünk - ismétlé Clotilde. - Miután a burgonya a tűzön van, úgy magunk is lehuzhatjuk.

Az agg házvezetőnő követte a parancsot, miután igen-igen rossz kedve volt. Alig egy pár érthetetlen szót mormolt még: Ha már mindent megettek, minek akkor az asztalhoz ülni. Aztán még azt is mondta, mielőtt szobájába zárkozott:

- Uram, már zab sincs több Bonhomme számára. Ma oly különösnek találtam, mindenestre jobb volna, ha uram még egyszer utána nézne.

Pascal és Clotilde rögtön lementek az istállóba. Nyugtalanok voltak. A vén ló csakugyan álmos szédületben feküdt ott az almon. Hat hó óta rossz lábai miatt már ki sem engedték többé és teljesen meg is vakult már. Különben senki sem tudta felfogni, minek tartja a doctor oly soká e vén állatot. Már maga Mártha is annyira jutott, hogy azt mondta, hogy csupa száralombból agyon kell már ütni. De Pascal és Clotilde élénken ellenezték s úgy fel voltak indulva, mintha azt mondták volna nekik, hogy egy rokonukat öljék meg, a ki nem akar elég gyorsan meghalni.

Nem, nem! Bonhomme negyedfélszázadnál tovább szolgálta őket hűen, tehát szép, nyugodtan muljon ki, mint olyan derék állat, a mely teljes életében hűséges volt. Ez estén nem mulasztá el a ló a leggondosabb megvizsgálását. Patáját felemelte, megnézte foghusát, megolvasta szivveréseit.

- Nem, nincs semmi baja! - mondá végre. - Egyszerűen csak a vénség bántja... Oh, én szegény vén lovam! Már nem fogunk többet együtt kocsizni az utcán.

Az, hogy hiányzott a zabja, igen bántotta Clotilde-ot. De Pascal újólapon erősítette, hogy ily vén állat, a mely már nem dolgozik, nem kívánja ugy a táplálékot. Erre Clotilde egy marok szénát vett fel egy halomról. Mindkettőjüknek igen nagy örömet okozott, hogy Bonhomme a régi barátsággal, szívesen falta kezükből az iratos füvet.

- De hisz van még étvágyad - mondá Clotilde nevetve. - Nem szükséges tehát, hogy elpityeredjünk. Jó éjt, aludj nyugodtan.

És átengedték őt újra az alvásnak, miután mindketten hosszú csókban jobbról-balról megcsóolták fejét.

Az éj lehullt s egy gondolatra jöttek. Hogy ne kellessen nekik lenn tölteni idejüket a kipusztított házban, felvitték a vacsorát a szobába. Clotilde gyorsan előszedte a fazék burgonyát, a sőt és egy szép szilke tiszta vizet vitt fel, míg Pascal egy kosár szőlőt szakajtott tele a sövényzet tőkéinek első koránérő fürteiből. Bezárkóztak, az ételt kis asztalukra helyezték, a burgonyát a sőtartó és a szilke közé és a szőlővel telt kosarat az asztal melletti székre. Csodajóizü ünnepi vacsora volt ez, a mely őket azon étkezésükre emlékeztette, midőn a nászójukat követő nap maguk készítettek el mindent, mert Mártha vonakodott nekik feleletet adni. Ugyanazon elragadtatás nyilatkozott mindegyikükönél ez egyedüllét ártatlan örömein, hogy ők maguk szolgálhatták ki magukat és szorosban egymáshoz simulva egy tálból ehettek. Ez az este, mely azon szomorú nappal követte, midőn minden lehetőt elkövettek, hogy életüket megkönnyítsék, még a legboldogabb órákat hozta meg számukra. Mióta újra hazaérkeztek, mióta újra abban a nagy, barátságos szobában találták magukat, a száz helyü város minden képe elmosódott, ködbeveszett; csupán haszontalan bolyongásuk szomorúsága és félelme révedezett egy perczre fájó tudatu emlékükből. Újra mitsem kezdtek azzal törődni, a mi nem tartozott szerelmük keretébe; nem tudták már, hogy szegények, hogy a következő napon újra után' kell, hogy nézzenek, hogy legyen este mit enniök. Miért félnének ugy a nyomortól, miért okoznának maguknak bubánatot, miután a lehető legnagyobb boldogság élvezetét elérték azáltal, hogy együtt lehettek?

De Pascal nyugtalan volt.

- Istenem! Hogy féltünk ettől az estétől! Hát okos dolog-e, hogy ily boldogok vagyunk - ki tudja, mi lesz holnap?

De Clotilde kis kacsóját szájára illesztette:

- Nem, nem! Holnap is szeretni fogjuk egymást, mint a hogy ma szeretjük. Oh, szeress engem, mester, minden erődből, ugy a hogy én szeretlek!

És sohasem is szerették így magát az evést, mint most. Clotilde egészséges gyomorral, fiatal lányos étvágyával látott mindenhez. Tele szájjal harapott bele a burgonyába és nevetve csodájónak mondotta, jobbnak, mint a legjobb pástétom. S Pascal is megelégedett régi, harminczéves férfikorának megfelelő étvágyát. Hosszu kortyokban itta a kristályvizet, a mit isteninek talált. Aztán desszertül a friss szőlővel üdültek fel, a föld vérével, melyet a nap aranyrá olasztott fel. Igen sokat is ettek; mámorosak voltak a sok víztől és gyümölcstől, de főleg a boldogságtól, a gyönyörtől. Nem emlékeztek rá, hogy valaha is ettek volna ily királyi, izes vacsorát együtt. Első reggelijük, a húsok, borok és a kenyér s más mindenféle pazar, élveznyújtó izesség, mi akkor rendelkezésükre állott, nem ejtette őket ily mámoros dúslakodásba. Az élet e valódi boldogsága, mely egyedül abban a gyönyörűségében rejtett, hogy együtt lehettek, az egyszerű porcellánt aranyos edénnyé, a nyomoruságos ételt isteni eledellé változtatta, a milyet tán maguk az istenek sem élveztek soha, soha.

Az éj teljesen beállott és ők lámpát se gyújtottak s boldognak érezték magukat, hogy mindjárt ágyba feküdhetnek. De az ablakokat egészen nyitva hagyták, a messze, messze csillagos ég

hadd bámuljon be rajta; hadd lehelje be a hűvös esti szél virágillattal terhes forró leheletét, melyet a levendula-bokrok könnyű illata oly bűbájós balzsammal töltött el szerelmes, lázban reszkető szobájukban.

A láthatáron éppen akkor kelt fel a hold, oly teljesen, oly hatalmas koronggal, hogy az egész szoba betelt nyár-éji álmokba ringató ezüstös fényével és ők e csodás, álmatag fény szelid világától látták magukat bevilágítva.

És ekkor Clotilde meztelen karjaival, selyem habos nyakával, kecses, teljesen fedetlen keblével megkoronázta Pascal ez ünnepi vacsoráját, azzal, hogy odaajándékozta neki hatyu testének isteni ajándékát. Az előző éjjel érezte csak először a nyugtalanság borzongását, az ösztönszerű félelmet közeli romlásuk fenyegető előérzetében. De most újra elfeledni látszottak az egész világot, mintha a legpazarabb boldogságnak mélységes éji homálya borult volna rájuk, a melyet a jóságos természet ajándékozott nekik szerelmes vakságukban, mindarra ráborítva, a mi nem tartozott szenvedélyes szerelmüknek birodalmába.

Kitárta karjait, átengedte, odaadta magát Pascalnak teljes reszketeg, bársonyos valóságában.

- Mester - mester! Dolgozni akartam éretted, de aztán arra a szomorú tapasztalatra jutottam, hogy semmire se való vagyok, hogy nem vagyok képes egy falat kenyeret sem megkeresni, mit te megehetnél. Csak szeretni tudlak, csak magammal tudlak megajándékozni és csak egy pillanatra tudok így gyönyörűségre lenni... S megelégszem, ha csak gyönyört okozhatok neked, mester! Ha te tudnád, mily megelégedett vagyok pusztán azzal, ha te engem szépek találssz, hogy én mindezt a szépséget neked ajándékozhatom! Csak egyedül ez van birtokomban és oly végtelen boldog vagyok, ha ezzel téged is boldoggá tehetlek.

Isteni elragadtatásban tartotta őt Pascal átfonva és suttogóan mondá:

- Oh! Igen! Szép vagy. A szépek legszebbje! Mindazon szegényes ékszerek, melyekkel téged feldisziplettek, az arany, a drágakövek, mind, mind együtt nem érnek annyit, mint a legkisebb kis szemerkéje a te bársony-puha testednek. Egy kis körmöcskéd, egy vékony, szőke hajszálacska több, mint e megbecsülhetlen kincsek összessége. És én oly buzgó áhitat ihletében fogom mindig álomra lecsókolni szempilláidat.

- És jegyezd meg, mester: a legnagyobb örömöm, hogy te oly agg vagy és hogy én fiatal vagyok, mert testemnek odaajándékozása annál inkább boldogíthat. Ha te is oly fiatal volnál, mint én, úgy testem ajándéka nem okozna neked oly nagy örömet és én kevésbé érezném magamat boldognak... Csak te végetted vagyok büszke szépségemre és ifjúságomra és csak azért örvendezek azokkal - hogy neked, neked áldozhatom velük!...

Hatalmas reszketés fogta el, szemei könnyekkel teltek meg, hogy Clotilde-ot ily kíváncsan, ily imádandóan a magáénak mondhatta.

- Te a leggazdagabb, a leghatalmasabb urrá tévsz, elhalmozol minden jóval! Te az istenek, az égnek gyönyörét ömleszted át rajtam, olyat, a melyet csak férfi érezhet!

És Clotilde még fékezhetlenebbül adta oda magát, odaadta testét, ereinek vérét, egész forró, izzó ifjúsága hatalmas lüktetésével.

- Ugy hát fogadj el, mester, hogy eltűnjen, hogy egészen felolvadjak lényedben! Vedd ifjúságomat, vedd egyszerre; szívd ki azt egy huzamra testemből; egyetlen egy csókban apaszd el úgy, hogy csak egy csepp mézzé váljék ajkadon - édesen. - Oly végtelen boldoggá fogsz vele tenni, és én hálás leszek érte Mester! vedd ajkaimat, melyek oly üdék, leheletem, mely oly tiszta; szorítsd keblemet ajkaidra, hogy gyönyörre pezsdülj; vedd lábamat, egész testemet, miután még alig pattant bimbóhoz hasonló, s oly bársonyos, oly illatos; vedd, hogy megrésze-gülj gyönyöreitől. Hallod-e, mester, eleven virágbokréjának szíromerdeje vagyok és te légy az

egyedüli, a ki illatát beleheli. Ifju, kíváncsú gyümölcs vagyok s te légy, a ki megízlelsz először! A szerelem és szeretet végtelen tengere vagyok és te fürödj meg e tenger szerelemben! Én a tied vagyok! Olyan virág, mely lábod nyomain pezsdül fel, hogy neked tessen, az a vizzuhatag, mely előtör és tovahömpölyög, hogy téged felüldítsen, az erő, mely feltörekszik, forrva buggyan, hogy neked újra ifjúságot ajándékozzon! És én nem vagyok semmi, semmi - mester, - ha nem lehetek a tied!

És Clotilde átengedte magát és Pascal elfogadta e káprázatos, lázas szerelmi gyönyörök forrását: ifju testét.

Ebben a perczben a holdfény éppen szűzies meztelenségére villant, őt teljesen megvilágítva.

Olyannak látszott, mint maga az életre kelt női szépség a maga hervadhatlan tavaszában.

Sohase látta még őt ilyen fiatalnak, ily szépnek, ily isteninek. És Pascal forrón megköszönte szerelmese testének királyi ajándokát, mintha a föld összes kincseit szórta volna reája.

Nincs az a királyi ajándék, a mely hasonlatos oly fiatal üde nőhöz, a ki teljesen odaadja magát, a kiből új életáradat ömlik szerte - tán maga a gyermek.

És ők a gyermekre gondoltak és boldogságuk még gyarapodott e gondolatra, a fiatalság mámorának e fejedelmi, duzzasztó, ünnepi éjszakáján, melyet Clotilde nyújtott neki, - egyedül neki, imádott mesterének, urának, királyának, a miért őt koronás királyok is megirigyelhették volna.

XI. FEJEZET.

Azonban a következő nap újra álmatlansággal kezdődött. Se Pascal, se Clotilde nem panasztak el bánatukat, órák hosszat feküdtek így egymás mellett és tettették egymás előtt, hogy alusznak, pedig mindketten szomorú állapotuk felett gondolkodtak, mely napról napra rosszabbra fordult. Mindegyikőjük elfelejtette a maga szomorúságát, csak a másiknak búbjára gondolt. Az adósságcsinálásban keresték a menekvést; Mártha a bort, a kenyeret és a kevés húst hitelbe vásárolta; igen szégyelte magát, hogy hazudnia kell, és nagy óvatossággal kellett, hogy ezt is tegye, mert mindenki tudott a ház romlásáról. A doctornak eleinte az a gondolata támadt, hogy a Souleide-ot megterheli; de ez lett volna az utolsó segélyforrás. Csak ez az egy birtoka volt még, mely körülbelül huszezer francot ért, a melyért azonban, ha el akarta volna adni, alig kapott volna tizenötezret is, és ekkor aztán a végső nyomor szomorúsága köszöntött volna be hozzájuk, ha egy kő se volna többé az övé, a hova a fejét lehajthatná. Clotilde maga is könyörögve kérte, hogy várjon még e lépéssel és ne ereszkedjék bele ilyen megmásíthatlan dolgokba, míg helyzetük nem a legkétségbeesettebb.

Három, négy nap mult így el. A szeptember is érkezett és szerencsétlenségükre az időjárás is igen zord lett; rettenetes viharok jártak, melyek átzugtak az egész vidéken. A Souleide egy fala is beomlott; de nem tudták újra felépíttetni és az omlás folytán a kőfalkerítésen rés támadt. A péknél sem fogadták már Mártát a legudvariasabban. Midőn az egy reggel a reggelit felszolgált, sirva jött be és elbeszélte, hogy a mészáros a legrosszabb darab husokat adja csak neki. Még csak egy pár napig tart s nem is fognak többé sehol hitelezni. Minden áron kell hát, hogy valami tanácsot adjanak maguknak, hogy valahol segílyt szerezzenek, hogy legalább a mindennapi legszükségesebb fedezésére legyen elegendő pénzük.

Egy hétfőn, midőn a gondok és kinoknak új hete vette kezdetét, Clotilde egész reggel igen ingerült volt. Bensejében heves küzdelem vívódott, míg aztán a reggeli végeztével szemmel láthatólag megérlelődött elhatározása, a midőn látta, hogy Pascal visszautasítja kis huszeletkéjét. Erre aztán nyugodt, elhatározott arcz kifejezéssel sétált ki Mártával, miután - a mint mondá - egy kis csomag fehérneműt, a mit el akart ajándékozni, tett be kis finom kosarába.

Midőn két óra múlva visszaérkezett, igen halvány volt. De nagy, őszinte kifejezésű szemei sugarakat szórtak. Rögtön felment a doctorhoz, nyíltan szemeibe nézett és meggyónt neki mindent:

- Bocsánatod kell kérnem, mester, mert épen most engedetlen voltam irányodban és vallo-másommal bizonyosan sok bánatot okozok most neked.

Nem értette mit akar és igen nyugtalan lett.

- Hát mit vétettél, az Istenért?

Lassan és a nélkül, hogy levette volna szemeit Pascal arczáról, borítékot vont elő zsebéből és több bankjegydarabot vett ki abból. Hirtelen metsző sejtelem világosítá fel ekkor Pascalt és hevesen felkiáltott:

- Oh, Istenem! Az ékszerek, mind-mind az én ajándékaim!

És ő, a ki rendszerint oly szelid, oly jó volt, rettenetes haragra lobbant. Megragadta mindkét kezét, majdnem bántalmazta volna, összeszorította volna lilium-ujjait, melyek a bankjegyeket tartották reszketegen.

- Istenem, mit műveltél, te szerencsétlen? Szívem az, a mit most eladtál! Szíveink forrtak egybe ezekkel az ajándékokkal, a mit most velük együtt ronda pénzért eladtál. Oh, hogy szerezzem újra vissza ezeket az ereklyéket, melyeket szerelmünk legmennyeibb perczeinek emlékére ajándékoztam neked, melyek egyedül a te tulajdonod valának, a te egyedüli tulajdonod, hogy vegyem, hogy vegyem azokat vissza? Hát lehetséges-e? Hát nem gondoltál arra a rettenetes bánatra, melyet ezzel nekem okozni fogsz?

Clotilde szeliden válaszolt:

- Hat azt hiszed, mester, hogy elbirtam volna tovább nézni a mi szomorú állapotunkat, a midőn még mindennapi kenyerünk is hiányzik, míg ezek a gyűrűk, nyakékek és kösöntyük ott szunnyadtak a fiókok mélyén? Egész énem fellázadt ellene, én fösvénynek, gonosz önzőnek tartottam volna magamat, ha még tovább őriztem volna azokat. És bár nagy, nagy bánatot okozott nekem - igen, nyíltan bevallom oly nagy bánatot, hogy nehezen találtam bátorságot ezt megtenni; de mégis biztos vagyok benne, hogy csak azt tettem, a mit, mint hű nőnek, tennem kellett, a ki különben hozzád mindig engedelmes és téged imád.

És aztán, hogy Pascal még mindig nem engedte el kezeit, könnyek szökkentek szemébe és ugyanazon szelid hangon, halvány mosolylyal tette hozzá:

- Egy kicsit ne nyomd oly erősen kezem - igen nagyon fáj!

Erre Pascal is sirni kezdett és haragja mély megindulásba ment át.

- Olyan vagyok, mint egy vadállat, ha megharagszom! Igen helyesen cselekedtél. Nem is tehetted másképp. De bocsáss meg, hogy ily dühössé tett, hogy tégedet megrabolva látlak. - Add ide kis kacsóidat én édes bálványom, ezeket a kis kinszenvedett kacsókat, hadd gyógyítsam meg csókjaimmal!

És óvatosan kezébe vette kacsóit - csókjaival halmozta el, oly liliumfehérségűnek, oly csodaszépnek találta azokat ékszer és gyűrűk nélkül is.

Most aztán megkönnyebbülve és vigan beszélt el csinyjét, hogy tette bizalmasává Márthát és hogy mentek ketten az elárusítónőhöz, ugyanahhoz, a kitől ő azt a drága alençoni csipkefüzőket vette. Végre aztán sok ide-odaalkuvás után hatezer francot adott neki érték az asszony, mind, mind az ékszerekért.

Ujra el kellett hogy nyomja kétségbeesése felkiáltását. Hatezer franc! Csak hatezer francot, míg ő neki azok több mint háromszor annyiba, legalább is huszezerbe kerültek.

- Hallgass meg - mondá végre: - elfogadom ezt a pénzt, miután jó szíved adja azt nekem. De igen természetes, hogy az a tied. Esküszöm neked, hogy Márthánál is fukarabb leszek, hogy neki csak csupán az élelmezésünkre szükséges pár soust fogom belőle adni, és te a szekrényedben mind meg fogod találni, a mi még megmarad. Hogy soh'se fogom kikerekíthetni és neked mind visszaadni, hisz azt tudod.

Pascal leült és térdeire vonta őt izgatottságtól remegő öleléssel. Aztán halkított hangon fülébe sugta:

- És mindent eladtál, csakugyan mindent?

A nélkül hogy szólt volna is, nyakánál kissé kigombolta a ruháját, kecses zavarral nyult be liliumujjaival kebelének zártszirmu kelyhébe. Mély elpirulással rámosolygott. Végre kivonta a finom lánczocskát, melyen a hét gyöngy, mint hét tejfényű csillag úgy ragyogott. És úgy érezte Pascal, mintha ez elrejtett ékszerrel isteni bájaiból is kiáradt volna valami keble halmairól, mintha testének egész életűde illata részegítette volna meg érzékeit ez ékszerrel együtt, a melyet ott őrizett bársonypuha testének legtitokzatosabb, legmámorosabb zugában,

keble halmainak rózsás völgyében. De aztán rögtön visszacsusztatta és eltüntette a gyöngyös fényességet.

Ő is ép úgy elpirult, mint Clotilde és szívét benső öröm dobogtatta fel, s szerelmes lázban újra átkarolta őt:

- Óh, mily bájos vagy te! Oh, mennyire szeretlek!

Ez estétől kezdve, az eladott ékszerek emléke mint valami nyomasztó teher sulyosodott szívükre, és nem tudott szekrényében a pénzre reá nézni, a nélkül, hogy fájdalom ne nyílalott volna át lelkén. A fenyegető, kikerülhetlen szegénység volt az, mely őt lesujtotta; aztán még kinosabb teherként vonta agg korának gondolata nyügbe, hatvan éves kora, a mi őt képtelenné, hasznavehetetlenné tette arra, hogy szerelmesének boldog életet biztosíthasson. Az örök szerelem csalfa álmaiból való kegyetlen felébredés volt ez, az aggasztó valóság sivárságának tudatára. Most, hogy így hirtelen szerencsétlenségbe jutott, most érezte valóban, hogy mily nagyon idős; megdermeszté, ha rágondolt; lelkiismereti furdalásokat érzett. Kétségbeesés, düh töltötték el önmaga ellen, mintha életében sötét pontok is lettek volna.

Aztán hirtelen rettenetes világításban látott mindent. Egy reggelen, midőn egyedül volt, plassansi postabélyeggel ellátott levelet kapott; a borítékot pontosan szemügyre vette, csodálkozott, hogy nem ösmeri meg az írását. A levél nem volt aláírva s mindjárt az első sorok átolvasása után haragos mozdulatot tett, mintha el akarta volna az írást tépni. De aztán izgalomtól reszketve folytatta az olvasást; a levelet végig kellett olvasnia. A stylusa megőrizte ugyan a tisztességet; a hosszú mondatok kiméletesek, kimértek voltak, mint a diplomatáké, a kiknek egyedüli céljuk a meggyőzés. Megmagyarázták neki szép szavak szövevényes hálójával törbe ejtve, hogy már nagyon is sokáig tart a botrány Souleide-on. Ha a szenvedély egy bizonyos pontig meg is magyarázza a jó erkölcs ellen való vétést; de mégis az ő korában és állásában levő férfi, közel áll már ahhoz, hogy teljesen lehetetlenné, megvetetté legyen, ha oly makacsul idézi a teljes romlását elő azon fiatal lénynek, a kit elcsábított. Hisz mindenki nagyon jól tudja, mily befolyással van reá és feltételezik, hogy a lány dicsőségét abban találta, ha teljesen odaadja, feláldozza magát neki. De hát nem az ő dolga volna felfogni, hogy lehetetlen, hogy az a lány ily agg embert szeressen; és hogy csak száanalomból és hálából marad oldala mellett és hogy már itt az ideje, hogy megszabadítsák őt ebből a szerelmi kalandból, mit egy aggastyánnal folytat, a melyből ő csak becsstelenül és a társaság megvetésétől kísérve fog kibontakozhatni? És most, miután még azt a kis vagyonát se hagyhatja számára, remélik, hogy végre úgy cselekszik, mint becsületes ember és elég ereje lesz ahhoz, hogy megváljék tőle; legalább ezzel biztosítja a lány szerencsáját, míg van rá idő. És a levél azzal végződött, hogy még mindig megtorlódott az, a ki a társadalommal daczolni mert.

Már az első mondatokon észrevette Pascal, hogy ez a névtelen levél csak anyjától eredhetett. Az öreg Rougon-nének kellett, hogy azt tollba mondja, még hangjának modulációi is kicsendültek e holt szavakból. De miután a levél olvasását dühös fellobbanásában már megkezdte, be is fejezte. Ónsápadt volt a dühtől és fogvaczogva futotta azt végig. Lázás állapotban volt, a mi nála máskor is jelentkezni szokott. És mégis igaza volt e levélnek és felvilágosította őt kényelmetlen kedélyhangulata okairól; rámutatott, hogy azért furdalja őt a lelkiismeret, mert öreg és szegény és mindamellett Clotilde-ot mégis magánál tartja. Felpattant, odaállott a tükör elé és sokáig ott maradt, míg szemeit lassanként felszivárgó könnyei elhomályosíták, fehér szakállá és arcának ránczai fölötti kétségbeesésében. Az a hideg, jégcsapos borzongás, mely megütötte, onnan eredt, hogy végre a végzetes szakadásnak be kellett állnia. Elkerülhetlenné vált az. De visszautasította önmagánál e feltevést; el se tudta képzelni, hogy valaha ebbe az elválásba beleegyezhetnék. Hisz aztán újra sikra szállna ellene és nem tudna több nyugodt percet élni anélkül, hogy ne gyötörné őt a válás e gondolata, hogy szívét a szerelem és ész közötti viaskodás ne marczangolná össze, addig a borzalmas napig, a míg végre megtalálná az

elégseges lelkierőt a - lemondáshoz. Ebben a mostani, határozatlan gyáva helyzetében már semmitől se reszketett, minthogy mégis meglesz később ez az elhatározása, ez a bátorsága. De a midőn mindezek felvonultak a lelkében, úgy egyszerre az nyilalott agyába, a mit már nem lehetett többé jóvátenni; Clotilde iránti aggodalma kezdte vasmarokkal fojtogatni, a ki most még oly szép és fiatal - és hogy most nem marad más számára hátra, minthogy megmentse őt saját magától.

Aztán újra a levél szavai és gondolatai kinozták; eleinte azzal vádolta magát, hogy el akarta hitetni magával, mikép Clotilde nem szereti és iránta csak szánalmat és hálát érez. E gondolata talán megkönnyítette a válást, ha meggyőződhetett volna arról, hogy a lány csak magát áldozta fel és hogyha még tovább magánál tartja, úgy már csak rettenetes önzését elégíti csak ki. De bárhogy is vizsgálta önmagát, bármily önmegpróbálásnak is vetette magát alá, mindig csak szerelmesnek és szenvedélyes tűzü nőnek látta őt karjai között. Megdőbbsent az eredménytől, a mely a rettegett kifejlés ellen szólt és őt számára csak kíváncsabbá tette. Igyekezett mégis válásuknak szükségét bebizonyítani és az indokait kereste. Ez a kötelesség, munka, korlát és czélnélküli élet, mit hónapok óta folytattak, oly szomorú volt. Már másra sem találta magát alkalmasnak, minthogy pihenőre térjen egy zugban; a puha, mohos, porhanyó földbe; de hát nem lesz-e kellemetlen a lét Clotilde számára, a melyből csak közönnyel telítve, tétlenül, akaraterjét elvesztve, fog kikerülni? Ő tette jó hírét tönkre, hogy a botrányhajhászok gunyakaczaja közepette tegye bálványává. Aztán hirtelen halottas ágyán látta önmagát, Clotilde-ot az utczára kidobva hagyta hátra - hogy ott minden segély nélkül éhen haljon meg! Senki sem fogadta be, ott bolyongott utczákon, tereken s nem volt se hitvese, se gyermeke! Nem! Nem! Ez gyilkosság! Ő e pár boldog napért, melyeket neki szerzett, csak szégyent, nyomort hagyhatott hátra örökül.

Egy reggel, midőn Clotildenak valami végett a szomszédba kellett hogy menjen, s egész feldulva érkezett vissza, sápadt volt, reszketett. Aztán mikor fenn volt Pascalnál, félájultan dőlt karjaiba. Alig tudott pár szót hebegve kiejteni:

- Oh Istenem!... Oh Istenem, ezek az asszonyok!

Ijedten ostromolta őt meg Pascal kérdéseivel:

- De hát beszéld el rendre, mi történt veled, én lelkem?

Erre vérhullám festette bíborra arczát, karjait nyaka köré fonta és arczát vállára rejtette.

- Oh ezek az asszonyok... Midőn napernyőmet bezártam, mert árnyékba jutottam, szerencsétlenségemre egy gyermeket buktattam fel... Erre mind rám rohantak és oly dolgokat kiáltottak felém, oh Istenem... milyen rettenetes dolgokat!... Hogy soh'se lesznek gyermekeim, hogy olyan teremtményeknek, mint milyen én is vagyok, soha se szoktak gyermekei születni... És még más rettentő dolgokat, oh Istenem! Más rettenetes dolgokat, a mit nem tudok elmondani, mert meg sem értettem.

Keservesen sirt. Pascal holthelvány lett és nem találta meg a szavakat, hogy mit válaszoljon, csak gyengéden csókolt meg és együtt sirt vele. Szeme előtt az egész eset újra lejátszódott; látta őt üldöztetve és ocsmány szavak zuhatagától elöntve. Erre aztán akadozva suttofta fülébe:

- Oh, ez az én hibám, miattam szenvedsz! Hallgass meg! El megyünk innen messze, messze, olyan helyre, a hol nem ösmernek, a hol köszönteni fognak bennünket és a hol boldog lélsz!

De, bár megerőltetéssel, Clotilde bátran felemelkedett és elnyomta könnyeit, midőn őt is sirni látta.

- Oh, ez szégyenletes gyávaság, a mit most tettem. Én, a ki annyiszor feltettem magamban, hogy semmit sem mondok meg neked! De a midőn itthon tudtam magam, oly szerencsétlennek éreztem magamat, hogy mindez önkénytelenül jött ajkaimra; látod most vége van már, ne okozz magadnak is bánatot. Hisz én szeretlek.

Mosolygott, gyengéden karjaiba fogta galambősz fejét és megcsókolta könnyes arczát, úgy mint a hogy kétségbeesetteket csókolnak meg, a midőn fájdalmukat akarják csittítani.

- Én szeretlek, oly nagyon szeretlek, hogy ez mindenért megvigasztal! Csak te vagy számomra az egész világon egyedül! Mit törődöm én azzal, a mi nem te vagy! Oly jó vagy, oly boldoggá téssz!

De Pascal csak folyton sirt és erre Clotilde is újra sirni kezdett, és sok ideig szomorúak, levertek maradtak, a míg könnyeik csókjaikkal, - rózsafeslés harmatdermedéssel - össze-összefolytanak.

Midőn Pascal aztán magára maradt, szörnyetegnek mondotta magát. Tovább nem tudott e gyermeknek, kit úgy imádott, szerencsétlenséget, szomorúságot okozni. És e nap estéjén oly esemény történt, mely a megoldásra kellett, hogy vezessen, a mit eddig nem tudott megelélni, abbéli rettenetes aggodalmában, hogy meg kell végre találni azt. Az ebéd után ugyan is az agg Mártha, titokzatos arczkifejezéssel hívta félre.

- Félicité nagyasszonyom, a kivel ma találkoztam, azzal bizott meg, hogy ezen levelet adjam át doctor uramnak és hogy megmondjam, hogy ő maga is elhozta volna, ha jó hirneve nem akadályozná abban, hogy valaha is átlépje küszöbünket... Kéreti azonkívül, hogy Maxime ur levelét visszaküldje neki és egyuttal a kisasszony válaszát is tudassa vele.

Valóban Maxime egy levele volt, mely Félicitét egész boldoggá tette, és mint hathatós eszközt vélte felhasználni arra, hogy a sok szerencsétlenség most már mégis karmai közé fogja az ő drágalátos fiát szolgáltatni, bár e reménye csak nem akart beteljesülni. S minthogy sem Pascal, sem Clotilde nem jöttek, hogy támogatását keressék, megváltoztatta tervét ama régi eszméjéhez tért vissza: hogy őket egymástól el fogja választani. Erre épen a legjobb alkalom kínálkozott. A Maxime levele igen sürgős volt, a nagyanyához intézte, hogy az nővérénél elrendezze a dolgot. Az ataxicus bénulás most világosan jelentkezett már nála, úgy hogy csak szolgálja karján tudott tovavánszorogni. Különösen a miatt panaszkodott, hogy egy igen kecses, barnafürtű lány módját ejtette, hogyan kell szívéhez lopózkodni és nem tudta megállani, hogy tartózkodjék tőle és most azon a ponton áll, hogy karjai között fogja utolsó ereje elhagyta. A legrosszabb azonban az volt a dologban, hogy most bizonyosságot szerzett és meggyőződött arról, hogy ez a férfiszipoly atyjának volt a titkos ajándoka. Saccard küldötte hozzá számításból, hogy az örökséget siettesse. Erre aztán Maxime kitette a lány szürét, bizonyos módon elsánczolta magát és kiadta a parancsot, hogy atyját már az ajtónál utasítsák ki. Még mindig félt attól, hogy másnap az ablakon fog az hozzá bekopogtatni. De másrészt viszont irtózott az egyedüllétől és kétségbeesetten sovárgott nővére után; azt akarta, hogy Clotilde legyen atyja Saccard ez utálatos szándokainak villámhárítója; hogy ő ápolja őt, miután oly szelid és jó teremtés volt. A levél azonkívül azt is elárulta, hogy ha megegyeznek egymással, úgy Clotilde bizonyára nem fogná azt megbánni. És azzal végezte, hogy a fiatal leányt ígéretére emlékeztette, melyet utolsó ottléte alkalmával kapott, hogy rögtön hozzá fogna sietni, a mikor bekövetkeznék a nap, midőn csakugyan szüksége lesz reá.

Pascal olyan volt, mintha megkövült volna. Még egyszer átolvasta a levél négy oldalát; hisz ez maga volt az önkényt kínáló elválás. Részéről elfogadható, míg Clotildenak szerencsét ígért s mindez oly kényelmesen, természetesen történnék, hogy rögtön beleegyezését kellene adnia. De, bár esze azt mondotta, hogy ez volna a valódi megoldás, mégis oly kevésbé találta

magát szilárd elhatározásának, hogy le kellett ülnie, mert lábai reszkettek. De hősies akart lenni; nyugalmat parancsolt magára és Clotilde-ot hívatta.

- Nézd, olvasd ezt a levelet, mit küld nagymama!

Clotilde a levelet a legnagyobb figyelemmel olvasta végig anélkül, hogy szólt vagy megmozdult volna. Aztán egyszerü hangon mondá:

- Nos, te megválaszolod, nemde? Én nem megyek!

Erőszakkal kellett magát visszatartani, hogy örömkialtásba ne törjön ki. De aztán rögtön úgy hallotta, akár mintha csak más beszélt volna, mint mondja ezeket a szavakat:

- Te vonakodol? Hisz az lehetetlen! A dolgot igen gondosan meg kell beszélnünk. Várjunk holnapig, mielőtt még határozott választ adnánk! És most csevegjünk egy kicsit! Akarsz-e?

De ő igen elbámult a fölött, a mit Pascal akart s nagyon felindult:

- Hogyan!? Megváltunk? És miért? És te csakugyan bele akarsz egyezni? Mily balgaság! Mi szeretjük egymást és megváltunk és innen én elmenjek olyan helyre, a hol engem senki sem szeret! És te gondoltál erre? Hisz ez rettenetesen ostoba dolog volna!

Pascal elkerülte, hogy tovább folytassák a beszélgetést s adott ígéretekről, kötelemekről szólt.

- Emlékszel-e még szentem, én szerelmem, mily megindult voltál, midőn tudattam veled, hogy mi vár Maxime-ra? Most karmai közé ragadta a betegség; gyenge, nincs maga körül senkije és most téged hiv magához! Nem lehet szomorú helyzetében őt egyedül hagynod! Most arról van szó, hogy kötelességet teljesits!

- Kötelességet? kiáltá Clotilde. Hát van-e nekem egyáltalán oly fivérrel szemben kötelességem, a ki soh'se törődött velem? Az én kötelességem odavonz, a hová a szívem!

- De te megígérted, hogy elmegy! Én is megígértem a te nevedben, és azt mondtam, hogy te okos kis lány léssz...És te nem fogsz engem csak most meghazudtolni?

- Okos? Te vagy az, a ki nem az! Oktalan dolog volna elválnunk, ha úgy az egyikünk, mint a másikunk a bánatában elpusztulunk!

És erre röviden, büszke kézmozdulattal félbeszakította a beszélgetést, mint a ki a tárgy minden további megbeszélését ellenzi.

- Mi czélból is vitatkoznánk? Nincs egyszerűbb dolog, mint ez, egy szót se kell rá többet vesztegetni. Talán te akarsz eldobni magadtól?!

Pascal sikolyba tört ki:

- Nagy Isten! Én akarnálak téged elküldeni?

- Ha tehát nem küldesz, itt maradok.

Most aztán Clotilde újra kaczagott, az íróasztalhoz sietett és veres írónnal a levelen keresztbe e szavakat írta: „Én vonakodom.” Aztán behívta az öreg Márthát, miután minden áron azt akarta, hogy a levél rögtön visszajusson aljas, eredete helyére. Erre Pascalt oly hatalmas boldogságérzet töltötte el, hogy nyugodtan beleegyezett. Az az öröm, hogy megtarthatja őt, megrabolta minden józan gondolkodástól.

De mily lelkiismereti furdalásokat tett aztán magának, mily kinokkal nyilallottak azok szívébe éjjel, midőn Clotilde már elaludt. Még egyszer engedett boldogságos gyönyöre sovárgásának, azon üdvözítő kéjérzetének, hogy őt minden este újra fellelhesse, a mint őt Clotilde, keblére simulva, finom, nyulánk, selymes éjjeli leplébe burkolt testének illatos fiatalságával, a gyö-

nyörök mennyei paradicsomával ölelgeti, takargatja. Hisz utána úgy se szeretne többet senkit, pedig a miután egész lénye, lelke sovárgott, az a nő volt, a nő, a szerelem. Aggodalmak verejték-gyöngyei harmatoztak fel fagyos dérré dermedve homlokán, a pusztá gondolatára, hogy Clotilde oda van messze... És már magát egyedül látta, nélküle, minden szeretetreméltósága és finom gyengédsége megtestesülése nélkül, a mely körötte a levegőbe is érzéssé, érzékeléssé, gyönyörre, üdvvé változott. Lehelete, vidám kedélye, rettenthetlen igazságérzete, az ő egész kedves erkölcsi és érzéki jelenléte nélkül, a mi most oly szükségesség volt az ő életének utóvirágzására, mint a világosság a nappalnak. El kellett, hogy őt hagyja és ő neki elég erőt kellett érezni magában, hogy ebbe bele ne haljon! A nélkül, hogy felébresztette volna, az édesen szendergőt, szívéhez szorítva tartotta. Csendesen pihegett keble, mint a gyermeké, ha lélezkzik. Megvetette magát, csekély bátorsága miatt; rettenetes világitással ítélte meg a valóságot. Vége volt; ott tiszteletet parancsoló állás hívta őt, vagyon; ő, a vén ember, nem vihette annyira önzését, hogy tovább tartsa őt magánál a nyomorúságban, minden lehető megaláztatásnak és megszegyenítésnek továbbra is kitéve. És félig elájult e kínos lelki vergődés fájdmától, a midőn őt oly imádóan, oly bizalmat átrezdítőn, oly odaadóan érezte karjaiban feküdve, mint egy rabnőt, a ki magát királyának testestől-lelkestől megadja. Ekkor megesküdött önmagának, hogy erős akar lenni, hogy e gyermek testének isteni áldozatát nem fogadja el többé, hogy őt akarata ellenére is visszaadja az életnek és a boldogságnak.

S ettől kezdve a lemondás óriási küzdelmének viaskodása kezdődött. Néhány nap mult el és ő alaposan érezte vele az „én vonakodom” kitételének keménységét, a melylyel Maxime levelét visszaküldötte, a nélkül, hogy csak indokolta volna is e vonakodást. De Clotilde még mindig nem akarta a Souleiaideot elhagyni. És a midőn aztán Pascal igen fősvényeskedni kezdett, hogy mennél kevesebbet kellessen az ékszerekért bevett pénzből felhasználni, túlbőjtölte őt és a száraz kenyeret derüsen, mosolyogva ette. Egy reggelen azzal lepte meg őt, hogy Márthának takarékoságról szóló utasításokat adott. Clotilde tizszer is szemügyre vette őt egy nap, nyakába borulva és csókjaival elhalmozva, hogy az elválás rettenetes szándokát legyűrje, a mit folytonosan szemeiből kellett, hogy kiolvasson. De volt Clotildenak még más argumentuma is. Egy este, az estebéd után Pascal heves szivgörcsöket kapott és majdnem, hogy elájult. Igen csodálkozott e jelenségen, mert soha se szenvedett szivbajban és azt hitte, hogy régi idegbaja vette elő csak újra. Ama nagy öröm óta, kevésbbé érezte magát erősnek; az a különös érzete volt, mintha valami finom, valami mélységes, benső szervezete megpattant volna. Clotilde rögtön igen aggodalmas lett és körülfogta őt sürgős ápolgatásával, szerető gyöngédségével. Nos, most aztán nem fog többé elutazásról beszélni. Ha azok betegek, a kiket szeretünk, úgy azoknál maradunk és azokat ápoljuk.

Igy ismétlődött ez a küzdelem óráról-óra. Folytonos ostromlása volt ez gyöngéd szerelmes szeretetének, abban az önmegfelelkező gondossággban, melylyel a mások boldogsága szokta eltölteni a szerető szíveket. De bár az az öröm, hogy őt ily jónak, ily szeretőnek látja, az elválást mindig szörnyebbé festette előtte; mégis belátta, hogy ez a szükségesség naponkint követelőbb és sudarasabb árnyékba vonja szerelmes boldogságát. Kétségbeesett helyzetben látta magát, nem tudta, mi módon bírja őt rá? Reszkette és félő rettegéssel állott az eldőlés előtt. Újra kétségbeesztő könnyözönös jelenetre fog kerülni? Hát mit tegyen? Mit mondjon neki? Hogy lesz az lehetséges, hogy utoljára karolják át egymást, hogy utoljára lássák egymást? De a napok multak, nem lelt semmi kibuvót, és újra gyáva embernek korholta magát minden este, a midőn őt Clotilde, midőn már kioltották a gyertyát, ifju karjaiba zárta, boldog diadalérzetében, hogy őt így legyőzte.

Clotilde gyakran tréfálkozott gyengéd gunyt vegyítve szavaiba.

- Mester, te nagyon jó vagy, te magadnál fogsz engem tartani.

Ez lehangolta őt és felindulásba jött, sötéten szólt:

- Nem, nem! Ne beszélj jóságomról. Ha csak ugyan jó volnék, úgy már rég ott kellene lenned, a hol rád tisztelet, becsülés és gazdagság vár és szép, nyugodt jövő, a helyett, hogy itt makacsul ragaszkodol ahhoz, hogy nálam maradsz, a hol tégedet meg csufolnak és szegényen, reménytelenül ily magamfajta vén bolondnak a szomorú élettársnőjévé szegődöl. Nem, én gyenge, gyáva, becsstelen ember vagyok!

Gyorsan hallgatásra bírta őt liliom ujjával. És valóban, jósága vérzett, az a végtelen jószág, a melyet az élet iránti szeretetének köszönhetett, a melyet minden lényre és tárgyra ráparazolt a mindenek boldogságáért való folytonos gondoskodásában. Hát nem az volt-e nála a jószág, hogy boldognak tudja őt és boldoggá tegye őt saját boldogsága árán is?

Szükségesség volt nála e jószág és világosan érezte, hogy meg is találja azt magában, hősiesen, döntően! De várt, mint azon szerencsétlenek, a kik öngyilkosságot akarnak elkövetni és várnak a legalkalmasabb pillanatra - elhatározásuk dülőre hajtásának alkalomadta eszközére.

Midőn egy reggel hét órakor kelt fel, igen elcsodálkozott Clotilde, a mint őt a teremben asztalánál ülve találta. Már hosszú hetek óta nem volt sem könyv, sem toll a kezében.

- Hogyan? Te dolgozol!

Felemelte fejét és úgy válaszolt, mint a kit a munka teljesen lefoglal - egész röviden:

- Igen, a családfa! Már ezt sem tartottam többé épségben.

Néhány pillanatig háta megett maradt és vállán keresztül nézte, mit ír.

Jegyzeteit egészítette ki Dide nénéről, Macquart bátyóról és szegény kis Károlykájukról; feljegyezte halálukat, melléje a napok pontos adatait. De, hogy aztán még mindig nem akart megmozdulni és olyan arcot vágott, mintha azt sem tudná, hogy ő is itt van és minden reggelük megszokott vidám köszöntését és csókjait várja, az ablakhoz lépett és kis idő múlva újra visszament hozzá, még mindig tétlenül maradva.

- Úgy, hát csakugyan komoly a dolog - hát újra dolgozni fognak itten?

- Kétségkívül! Látod tán, hogy már a múlt hónapban kellett volna ezeket itt beírni. És egész halmaz munka vár sódárogva már reám!

- Jó! No hát akkor dolgozzunk. Ha van valami kutatásod, melyet én is elvégezhetek, vagy ha feljegyzéseket kell lemásolni, úgy add ide nekem!

És e naptól fogva úgy tett, mintha újra egészen a munka karjaiba dobta volna magát. Különbözőben teoriái közé tartozott, hogy az absolute nyugalom mitsem ér, hogy inkább az agyondolgozást is előnyben kell részesíteni. A férfi csak külső tevékenységben él, a melyben feloszlik. Azok a benyomások, melyeket így szerez, általa mozgássá, gondolattá és cselekvéssé válnak. Hogyha aztán beáll az absolute nyugalom és mindig új és új benyomásokat szerzünk, a nélkül, hogy azok újabb mozgássá, újabb feldolgozássá válnának, mely utóbbi működés az, a mi lényüinktől átszármazik - úgy torlódás, rosszullet és az egyensulynak elkerülhetetlen megbomlása áll be. Mindig azt tapasztalta, hogy a munka az élet legjobb egyensúlyozója és kormányzója. Tehát még a rosszullet napjaiban is munkához ült reggel. Sohasem érezte magát jobban, mint a midőn előre meghatározott, megszabott munkáját elvégezte, ennyi és ennyi oldalt reggelenkint ugyanabban az időben; és ezt a feladott munkáját az egyensúlyozó rud szerepléséhez hasonlította, a mely őt a köznapi élet nyomorúságai közepette, a gyengeségek és az oktalanság mélybe döntő taszításai ellenében - egyensúlyban tartotta. A restségre és a tétlenségre, a mely már hetek óta vett erőt rajta, erősen ráfogta, hogy azok szívdobogásának okozói, a melyek őt néha majdnem megfulással fenyegetik. Ha újra teljesen egészségesre akarja magát kigyógyítani, úgy csak nagy munkáit kell elővenni.

Ezt a theoriát Pascal órahosszat magyarázgatta és fejtette ki Clotilde-nak, lázas, túlzott lelkesültségében. Ujra a tudomány iránti végtelen szeretete fogta el, a mely szenvedélylyé fokozódva, azelőtt egész életét magába nyelte. Ismételte neki, hogy nem akarja munkáját befejezetlenül hagyni, hogy meg igen sok a dolga, ha maradandó emléket akar magának felállítani. Az iratcsomók gondjai újra elővették, huszszor is kinyitotta a szekrényét egy nap, levette őket a felső polcra és ujfént gyarapítani kezdte azokat. Az öröklődésre vonatkozó nézetei már megváltoztak, azt óhajtotta, hogy mindent újra átvizsgálhasson, hogy mindent teljesen átdolgozhasson és családjának természetes és társadalmi történetéből másik színhézt vonhasson le nagy körvonalokban - az egész emberiségre vonatkozó eredményt kifejtő következtetést. Ezzel párhuzamban befecskendezési eljárására is rátért, hogy azt megbővitse. Homályos sejtelmek születtek, új therápia zürös, zavaros keretében, mely határozatlan, elmosódó theoria volt, s úgy meggyőződéséből, mint személyes tapasztalataiból kifolyólag, a munka önműködő, jótékony befolyására vonatkozott.

Valahányszor íróasztalához ült, mindannyiszor panaszkodni kezdett:

- Sohase lesz elég éveimnek száma; az élet oly rövid!

Azt hitte volna az ember, hogy egy órája se volt veszteni való ideje! És egy reggelen munkájából hirtelen felütötte fejét és azt mondá Clotilde-nak, ki oldala mellett ült és egy kéziratot másolt:

- Halld, Clotilde! Ha meg találnék halni...

Clotilde ijedten tiltakozott e rémes szavak ellen:

- Micsoda gondolat már ez megint?

- Hallgass meg figyelmesen! Ha meg találnék halni, rögtön el fogod az ajtókat zárni. Az iratcsomókat magadnak tartod meg, egyedül magadnak. Többi kézírataimat össze fogod keresni és Ramondnak fogod átadni... Hallod, ezek az én utolsó kívánataim!

Elnémította szavait és vonakodott őt tovább meghallgatni.

- Nem! Nem! Te ostobaságokat beszélsz.

- Clotilde, esküdjél meg, hogy az iratokat magadnak fogod megtartani és a többi papirosokat Ramondnak adod át.

Clotilde igen komoly lett, könnyek gyűltek fényes szemeibe és megesküdt... Pascal is igen fel volt izgatva, karjaiba zárta őt, gyöngédségeivel elhalmozta, mintha egyszerre újra megnyílt volna a szíve. Aztán újra megcsillapult és aggodalmairól kezdett beszélni, a miktől fél a jövőben. Mióta újra hozzálátott a buzgó munkához, azok újra elhatalmasodtak lelkében, újra a szekrénye körül leselkedett, miután látni vélte, hogy az öreg Mártha gyanúktelő módon sompolygott körülötte. Hát e vén személy vak alázatosságát meg lehetne-e csakugyan ingatni és rossz cselekedetre lehetne-e rábírni, azzal, hogy elhíttetik vele, hogy megmenti vele az urát? Annyit szenvedett a gyanakodás folytán! Az egyedüllét fenyegető közeledtével újra kinok kezdtek gyötreni. A tudós szorongatásai vették elő, a ki saját házában övétől üldöztetve érzi magát, érzi, hogy a veszedelem testét, szellemének hatalmas műveit fenyegeti.

Egy este újra e dologra tért vissza és mintegy önkénytelen csúsztak ki e szavak szájából:

- Felfogod, ugy-e, ha már te nem leszel itt - ugy akkor - - -?

Clotilde halotthalvány lett és reszkette mondá, midőn látta, hogy Pascal hirtelen félbeszakítá mondatát:

- Oh, mester, mester! Még mindig erre a rettenetes dologra gondolsz. Egész tisztán látom, hogy valamit titkolsz előlem; hogy van egy gondolatod, mely nem egyuttal az enyém is... De ha én elmegyek és te meghalsz, ki fogja a te művedet megvédelmezni?

Pascal azt hitte, hogy Clotilde meg kezd barátkozni azzal a gondolattal, hogy elválnak és elég erőt érzett magában, hogy vidám hangon mondja:

- Hát azt hiszed, hogy meghalnék a nélkül, hogy tégedet még ne egyszer láttalak volna? Az ördögbe is, irni fogok neked, és te leszel az, a ki vissza fog térni szemeimet lezárni.

Most aztán sirni kezdett és egy székre hanyatlott:

- Istenem! hát lehetséges? Hát azt akarod, csakugyan, hogy már holnap se legyünk együtt; mi, kik egymást egy perczre sem hagyjuk el, mi, kik csak egymás karjaiban élhetünk? És mégis, ha megjönne, ha megjött volna a - gyermek...

- Oh, te elítélsz engem - szakította őt Pascal félbe hevesen. - Ha megjött volna a gyermek, akkor te sohasem mentél volna el... Hát nem látod-e, hogy én már magam is idős vagyok és hogy megutáltam magam! Velem te gyermektelen maradsz, velem csak fájdalmakat fogsz átélni, s nem léssz teljes nő, nem léssz anya! Ugy hát eredj el, eredj, miután én már többé férfi nem vagyok!...

Hiába igyekezett Clotilde őt megnyugtatni.

- Nem, én egész bizonyosan tudom, hogy gondolkozol te, már huszszor is beszéltünk róla: ha nem a gyermek a cél, ugy a szerelem csak haszontalan aljasság... Hisz tegnap este te olvastad el a regényt, a melyet aztán eldobtál, mert a hősei abbeli merev elcsodálkozásukban, hogy gyermeket nemzettek a nélkül, hogy csak gondoltak volna is rája, hogy gyermekük is szület-hetik, nem tudták, hogyan szabaduljanak meg tőle. Oh! És én! Hogy sóvárogtam utána, hogy szerettem volna - a te gyermekedet.

E napon Pascal még jobban látszott a munkába elmélyedni.

Gyakran négy-öt óra is elmult, egész délelőttök, egész délutánok, a nélkül, hogy csak fejét is fölemelte volna. Annyira ment buzgalmában, hogy megtiltotta, hogy zavarják; még egy szót sem volt szabad hozzá szólani. És ha hébe-korba Clotilde lábujjhegyen kiment, hogy lent rendezkedjék, vagy hogy valami szükséges bevásárlást tegyen, ugy előzőleg titkos pillan-tással meggyőződött, hogy nincs-e már csakugyan otthon. Aztán ráhajtotta fejét asztala szélére, a legvégső kimerültség ellankadó arczkifejezésével. Fájdalmas hanyatlása volt ez erőinek, azon rendkívüli megerőltetés folytán, melyre rákényszeríté magát, mig Clotilde-ot a közelében tudta, hogy nyugodtan tudjon asztala mellett ülni, hogy ne vehesse őt karjaiba és órahosszat ne tartsa őt kebléhez szorítva, csókokkal halmozva el, egybeolvadó, szoros ölelésben. Oh, a munka! Mily hévvel esdekelt tőle segítséget, mint egyedüli menedékétől, a melyben magát elkábitva érezhette, hogy elfelejthesse! De legtöbbnyire nem tudott dolgozni, szemei mereven a könyvre voltak szegezve, az ő szomorú szemei, melyek könnyeitől elfátyo-lozódtak, mig emlékező-tehetsége elszunnyadt, összekúszálódott, elkalandozott; de csak azért, hogy mindig Clotilde képével legyen tele. Hát csakugyan megélje a munkaképességének ezt a tönkjét, ő, a ki a munkát az egyedüli uralkodónak, teremtőnek és alkotónak tartotta? Hát minden mestersége szerszámát eldobja-e magától, minden munkálkodásról lemondjon és semmi mást ne tegyen, mint szeresse azokat a villogó, szépszemű leányokat, a kik utjába akadnak? Vagy talán leginkább kora az oka, hogy már képtelen volt csak egy oldalt is irni, mint a mily képtelen volt gyermeket nemzeni?

A tehetetlenségtől való félelme folyton kinozta. Mig így erőtlenül, nyomorától eltelve, az asztalra hajtotta forró arcát, azt álmodta, hogy még csak harmincz éves és minden éjjel Clotilde keblén csókokban csüggve szivta magába az erőt a másnapi munkára. És könnyek

peregtek végig hosszú, fehér szakállán. A midőn aztán meghallotta, hogy Clotilde közeledik, felegyenesedett, hirtelen tollat ragadt, hogy úgy találja őt, mint a hogy elhagyta, mély gondolkodásba elmélyedve, bár csak az ürbe meresztette szemeit és gondolkodását csak bánata töltötte el egészen.

Szeptember közepe volt; két hét múlt el e kínos viszonyok között, midőn Clotilde egy reggel Félicité nagyanyja látogatásán rendkívül meglepődött. Pascal azelőtt való este a Rue de la Banne-ban találkozott vele és türelmetlen lelki ösztönzésének engedve, hogy Clotilde feláldozásának végre véget vessen - önmaga nem bírva elég erővel az elválást előidézni - bárhogy irtózott is a dologtól, megkérte őt, jönne el másnap. Épen újra levelet kapott Maxime-től, a mely vigasztalan, kétségbeesett hangon nyöszörgött, könnyörgött.

Először is jelenlétét akarta megmagyarázni.

- Igen, én vagyok az, kedvesem és a mint be fogod látni, igen nyomós okok forognak fenn, a melyek arra birnak, hogy lábaimmal küszöbötöket átlépjem... De való igazságot szólva, te még megőszülsz és nem engedhetem, hogy életed ily módon elpaczkázd, a nélkül, hogy utólszor föl ne világosítanálak.

Aztán fátyolozott hangon rögtön Maxime levelének felolvasásához fogott. Őt a betegség zsölyébe szegezte és úgy látszott, hogy igen fájdalmas, gyorsan kifejlődő attaxia gyötri. Most tehát határozott válaszáért könnyörgött nővéréhez, mert még mindig remélte, hogy csak eljön és reszket a gondolatra, hogy más betegápolónőt fog kelleni neki venni. De bárhogy irtózzék is e gondolatától, mégis kénytelen lesz vele, ha őt szomorú sorsának átengedik.

A midőn aztán felolvasását befejezte, megértette vele, mily boszantó volna, ha Maxime vagyona idegen kézre kerülne. Mindenekfölött azonban a kötelességet hangsúlyozta, s azon segélyről beszélt, melylyel rokon a rokonnak tartozik és határozottan állította, hogy Clotilde visszavonhatlanul meg is íérte azt.

- De hát kérdezd csak meg emlékezőtehetséged, kedvesem! Te azt mondtad neki, hogy ha csakugyan szüksége lesz reád, úgy elmegy hozzá. Még most is hallom, a mint mondtad. - Nem igaz, fiam?!

Pascal, mióta anyja ott volt, hallgatott; hagyta hogy intézkedjék, halványan ülve hallgatta lecsuklott fejfel. Csak könnyed, igenlő jellel válaszolt mindenre.

Aztán Félicité újra ismételte mindazon indokokat, a melyeket már Pascal is elmondott Clotildenak. Az utálatos botrányt, a mely most már nyilvános megcsufolássá válik, a fenyegető nyomort, a mely kettőjükre nézve most már elviselhetlen, a lehetetlenséget ezt a rossz életmódot tovább is folytatni, a melynek következtében, Pascal aggkoránál fogva erőinek a megmaradt részét is felemészti, míg ő még fiatal, egész jövőendő életét pellengérré állítja. Mily jövőre számíthat most már, hogy a nyomor így rájuk szakadt? Most már aljas és kegyetlen dolog volna, ha még mindig ily makacsna mutatkoznék.

Clotilde mozdulatlan és daczos arczczal hallgatta mindezt, s eddig mélységes hallgatásban kerülte a vitatkozást. A midőn aztán nagyanyja mindjobban tóditotta a dolgot és kinezni kezdte, végre azt mondotta:

- Még egyszer mondom, fivérem iránt nincs semmi kötelezettségem - kötelességem itt van! Ő egészen tetszése szerint rendelkezhetik vagyonával; én abból semmit nem akarok. Ha nagyon szegények leszünk, úgy a mester elküldi majd Márhát s megtart engem szolgálójául.

Jellemzetes kézmozdulattal végzé be beszédét. Oh igen! Mily remek lesz, egészen ura és parancsolójának szentelni magát, neki áldozni fel életét és őt kezénél vezetve az utczákon koldulni menni! És aztán visszatértükkor épen úgy mint akkor este, midőn ajtóról-ajtóra mentek, neki ajándékozni fiatalságát, őt felmelengetni tiszta, szüzsies karjain.

Az öreg Rougonné állát magasra peczelte.

- Még mielőtt szolgálója akarsz lenni, jobban tetted volna, ha azzal kezded, hogy a felesége léssz. Ugyan, hát miért nem házasodtatok meg? Hisz ez egyszerűbb és tisztességesebb lett volna.

Emlékeztette, hogy egy nap ő eljött és ezt a házasságot nyélbe is akarta ütni, hogy elfojtsa a növekedő botrányt, és a fiatal lány meglepődött és azt mondotta, hogy sem ő, sem a doctor nem gondoltak reá; és hogy ők, ha szükség lesz rá, majd egybekelnek, de hát ez nem olyan sietős.

- Egybekelni! - Oh, ezt bizonyára akarom - kiáltá Clotilde. - Teljesen igazad van, nagymama!

Erre Pascalhoz fordulva, mondá:

- Százszor ismételted, hogy mindent megtéssz, a mit én akarok. Hallod-e, most kérlek, végy el engem! Én feleséged leszek és aztán itt maradok, mert a feleség férjét el nem hagyja!

Csak kézmozdulattal felelt, mintha félt volna, hogy hangjának rezgése el fogja őt áruolni és hogy végtelen hálaérzetének egy kiáltásával megköti ezt az örök frigyét, a melyet most Clotilde neki felajánlott. Kézmozdulata azonban vonakodást, habozást jelentett. Mi célja volna most már e házasságnak, mikor már minden oda van!?

- Ezek kétségkívül szép érzelmek, - viszonzá Félicité. - Te fejedben mindent szépen kieszel. De hát nem a házasság az, a mi nektek megszerzi az élethez szükséges javakat és a mig ti vártok és vártok, te mind nagyobb és nagyobb áldozatába kerülsz neki. Te vagy számára a legnagyobb teher.

Az a hatás, a mit e szavak Clotildera tettek, leirhatatlan volt. Hatalmas izgalomban, bibor-vörös arcczal, könnytől nedves szemekkel lépett Pascalhoz:

- Mester! Mester! Igaz-e, a mit nagymama mondott? Igaz-e, hogy már annyira jutottál, hogy sajnálsz a pénzt, a mibe neked itt kerülök?

Pascal még halványabb lett és nem mozdult megtört, görnyedt helyzetéből. De oly hangon mormolta, mely a távolból hallatszott feldöngeni, mintha magával beszélt volna: Annyi a dolgom! Szeretném mind az actáimat kézirataimat és jegyzeteimet még egyszer elővenni és életem munkáját befejezni! Ha egyedül volnék, talán mindezt megtehetném! Eladnám a Souleideot. Oh, egy darabka kenyérért, mert hát nem sokat ér! Összes irománnyal egy kis szobácskában meghuzódnék. Reggeltől estig eldolgoznék, megkísérleném, hogy ne legyek nagyon, nagyon szerencsétlen.

De elkerülte, hogy reá nézzen és abban a hatalmas felindulásban, a mely Clotildeban fellobogott, nem elégedett meg e pár elsőtagolt mondattal. Minden szónál ijedten összerezett, mert tisztán érezte, hogy az elkerülhetlen most ki lesz mondván.

- Nézz, reám mester! Nézz az arczomba. És megesküdtem, légy őszinte és válaszsz munkáid között és én köztem; hisz úgy látom azt akarod mondani: el akarsz küldeni, hogy jobban dolgozhass!

A hősiez hazugság pillanata itt volt.

A magasba emelte fejét, bátran arczába nézett és egy haldokló mosolyával, a ki a halált már óhajtja, válaszolt neki, mennyei jószágának zengő rezgésén:

- Hogy felindulsz! Hát nem tudod-e te is kötelességedet teljesíteni, mint az egész világ? Sokat kell, hogy még dolgozzam és ehhez okvetlenül szükséges, hogy egyedül legyek. És te, lelkem, neked meg fivéredhez kell menned. Menj tehát és aztán minden rendben van!

Néhány pillanatig iszonyatos csend állott be. Clotilde még mindig mereven nézte őt, abban a reményben, hogy szavait vissza fogja vonni. Hát csakugyan a valót mondja, nem azért áldozza fel magát, hogy ő boldog legyen? Egy pillanatig azt érezte, mintha egy reszkető lehelet, mely tőle származott, fülébe sugdosta volna ezt neki.

- Hát örökre elüzesz magadtól? Hát nem engeded meg, hogy holnap újra eljöjjenek?

Pascal állhatatos maradt, újabb mosolylyal látszott felelni, hogy hát nem azért mennek el, hogy úgy mi okból is visszajöjjenek. Clotildenál minden zürzavarba omlott, csak még az a határozatlan érzete maradt meg, hogy elhitte, hogy Pascal, mint a tudománynak az embere, a munkát választotta, s ez utóbbi diadalmaskodott az asszonyon. Clotilde újra egészen elsápadt. Még csak rövid ideig várt e nyomasztó hallgatagság csendjében; aztán lassan megadása és gyengédsége szokott hangjánmondotta:

- Jól van, mester! Elutazom, ha akarod és nem jövök előbb vissza, míg vissza nem hívsz!

Ez volt az a bárd, mely közékük a szakadást előidézve lesújtott. A megmásíthatlan megtörtént. Félicité, a ki nagyon meg volt lepelve, hogy nem kell neki többet beszélni, azt kívánta, hogy rögtön döntsék el az elutazás napját. Szerencsét kívánt magának makacs állhatatosságáért, azt hitte, hogy csak ez vezette őt e nehéz küzdelemben győzelemre. Péntek volt és Clotildenak vasárnap kellett elutazni. Még sürgönyöztek is Maximnak.

Már három nap óta zugott a mistral. Estére aztán mind dühösebb lett, kettőzött erővel dühöngött és Mártha azt mondta, hogy a parasztnép hite szerint még három napig fog eltartani. A Viorne völgyében a szeptember vége felé dühöngő viharok rettenetesekek. Az öreg Márt háé volt a feladat, hogy minden szobában utána nézzen, hogy be vannak-e jól csukva az ablakok? Ha a mistral Plassans tetői felett elzugott, úgy rettenetesen közbefogta a Souleiadet, a mely a dombra lévén építve, haragjának nagyon is ki volt téve. Iszonyu forgószél volt az, a mely a házat folytonosan ostromozta és a pinczétől a padlásig éjjel-nappal rázta, recsegett. A cserepek csak úgy repültek, az ablaktáblák le lettek szaggatva, míg a szél a hasadékokon keresztül kasul bejárta a ház minden zugát és siró-kesergő jajszt hallatott dörgésszerű robajjal csapkodva az ajtókat. Azt lehetett hinni ez óriási zajban és zugásban, hogy a Souleiadének ostromot kell kiállani.

A következő napon Pascal és Clotilde az utielőkészületeket tették meg az elhagyott, viharázta házban. Az öreg Rougonné nem akart vasárnapnál, a bucsuzásnál előbb eljönni. Midőn Mártha a közeli elválásukról értesült igen izgatott lett, de egy szót se szólt. Csak szemeiben látszott az öröm felvillanása; a midőn aztán a csomagolásnál konyhájába küldték, mondván, hogy őt úgy se lehet a börendök összerakásánál használni, újra lement a konyhába, a hol megszokott dolgait végezte és úgy tett, mintha sejtelve sem volna a beálló catastropháról, a mely eddigi hármasháztájukat oly szomorú magányossággal fenyegeti. De Pascalnak a legkisebb hívására is a legkészségesebben előjött, oly gyorsan, oly derűs arczzal, a melyet buzgósa sugarassá tett, hogy Pascalnak úgy tünt fel, mintha újra fiatal lány lett volna belőle. Pascal most egy percze se hagyta el Clotilde-et, mindenben segített neki, miután meg akart győződni róla, hogy mindent magával visz-e, a mire szüksége lesz. Két nagy börend állott, tárva-nyitva nagy rendetlenség közepett a dolgozó-teremben. Csomagok, ruhaneműek hevertek szanaszét a földön; folytonos szaladgálás volt, egyik fióktól a másikig. És ebbe a munkába, ebbe a buzgó igyekezetbe, hogy valahogyan semmit ki ne felejtessenek, ölték el fájdalomukat, mely szivükben oly kimondhatlanul sajgott. Egy kis ideig elkábitották bánatukat. Pascal nagy gondossággal igyekezett minden kis helyet kitölteni, a kalap dobozt a kisebb fehérneműek

megóvására használta fel és a csomagokat az ingek és zsebkendők közé szoritotta; míg Clotilde a ruhaneműeket szedte le a fogasokról, az ágyon összehajtogatta azokat és arra ügyelt, hogy az utazóláda tetejében legyenek elhelyezve. A midőn aztán a sok görnyedéstől elfáradtan felemelkedtek és szemtől szembe állottak egymással, eleinte egymásra mosolyogtak, de hirtelen sirásba törtek ki, amaz elkerülhetlen szerencsétlenség gondolatára, mely rájuk oly könnyörtelenül csapott le. De vérző sziveik daczára erősek maradtak. Istenem! Hát igaz-e tényleg, hogy nem lesznek együtt? És aztán hallgattak szomoruan, megdöbbenve a künn zugó, rohanó, sikongó, panaszos vihartól, a mely mintha fájdalmuk lett volna, a házat összedőléssel fenyegette.

Hányszor léptek e napon a viharra kíváncsian az ablakhoz azzal a hő fohással, vajha az egész világot elsőprené a föld színéről. A mistral-szelek alkalmával a nap épen úgy süt, mint máskor; de az égnek a sok felkavart por miatt fakó, vizenyős-kék színe van s a nap olyan sápadt sárga, mint a ravatal gyertyalángja. Messziről látták a felkavart portömegek felhőit, látták az összekuszált lombtalan fákat, melyek meghajoltak a viharban és úgy látszottak, mintha ők is részt akartak volna venni ebben az örületes száguldozásban. Látták az egész kimerült tájat, a melyet teljesen kiszáritott a folytonos vihar, mely szüntelen mennydörgésszerű robajjal döngette a dombokat, az ég kupoláját és a látóhatár sarkait. Ágak töredezték és perdültek tova, a leszakított tetők oly magasra repültek, hogy soha se lelték meg azokat újra. Miért nem ragadta meg őket is a mistral, hogy átröpítse őket arra a tájra, a hol boldogok lehetnének? A ládák már mind megteltek, a midőn Pascal egy ablakot akart felnyitni, melyet a vihar épen akkor betört. De a rosszul záró ablakon oly erővel rohant be a szél, hogy Clotilde kénytelen volt Pascal segítségére sietni. Csak midőn egész sulyukkal megkapaszkodtak, tudták újra a kettős reteszt megfordítani. A szobában a vásznak minden szegletbe szétrepültek és egy kis kézi tükör, a mely a székről lebukott, darabokra tört a padlaton. Talán ez közeli halált jelentett, mint a hogy azt a babonás asszonyok mondják a külvárosokban?

Este, igen szomorú étkezésük után, mely az ebédlőben történt a nagy viruló pastel-csokrok fényes erdejében, Pascal azt mondta, hogy feküdjenek le korán. Clotilde-nak másnap reggel negyed tizenegyre kellett elutazni. Pascalt aggodalommal töltötte el a hosszú ut, mely husz óráig tartott vonaton. Erre aztán abban a perczben, midőn nyugalomra akartak vonulni, Pascal átkarolta őt és makacsul a mellett maradt, hogy saját szobájába megy aludni, hogy ez éjjel már újra egyedül pihenjen. Mindenáron azt akarta, hogy Clotilde alaposan pihenje ki magát. De ha együtt maradnának, úgy sem egyikük, sem másikuk nem hunyná le pilláit; álmatlan, igen szomorú éjszakájuk volna. Hiába esedett Clotilde könnyörögve gyöngéd, mély tekintetű, lobogásban izzó szemeivel, hiába terjesztette elébe isteni puhaságu karjait; megvolt az a rendíthetetlen ereje, hogy elmenjen és csak szempilláit csókolta le, mint akkor, midőn még gyermek volt, a mikor őt takarójával betakarta és azt a gyengéd tanácsot adta neki, hogy legyen jó és okos és aludjék nyugodtan. Hát nem beállott-e már szakadásuk? Lelkiismereti furdalásokat, szégyenérzetet okozott volna neki, ha őt még egyszer birta volna teljesen, miután már nem volt az övé - örökre. De mily iszonyu volt visszavonulása, a nyirkos, elhagyott szobába, a hol a nőtlenség jéghideg fekhelye várta! Ugy tűnt fel neki, hogy újra belép az aggkorba, a mely most már örökre megbusítja, lenyomja, mint az ólom. Eleinte a viharnek tulajdonította álmatlanságát. A máskor oly temetői, csendes ház, most kísérteties hangoktól sikongott; panaszos, dühös hangok sirtak fel néha a nyögdécselő reszketésben, a siró, rázkodó, zokogó, ingadozó rengésben. Kétszer is felkelt és Clotilde szobájához ment, hogy meghallja alszik-e már, de semmit sem hallott. Aztán lement, hogy bezárjon egy ajtót, a mely folytonosan tompa dübörgéssel csapkodott, mintha a szerencsétlenség a falakat is ostromolni akarná. A szél áthuhogott a szobáján; fázva, reszketve, szomorú jelenésektől üldözve feküdt újra vissza. Aztán úgy tűnt fel neki, hogy a hangos panasz, mely álmát elzavarta, nem a mistraltól ered. Clotilde hívó jajszava volt az, az az érzet, hogy még itt volt és ő lemondott

róla. Később beállott az iszonytató vágyakozás, a rémitő kétségbeesés válsága! Istenem! Soha se birja őt többé, holott most még egyetlen szóval újra birhatná, örökre birhatná. Ép oly kegyetlenség volt az, hogy most elrabolták tőle ezt a fiatal testet, mintha a husát szaggatták volna ki. Harmincz éves nő, oh még az szerethet! De hanyatló férfiassága lobogó szenvedélyének, mily nehéz feladata volt az, hogy lemondjon erről a fiatal, üde, a teljes ifjúság virágában pompázó test csábjairól, a mely neki, mint valami királyi ajándék, megadta magát, a mely övé volt, az ő vagyona, az ő birtoka! Tizszer is fel akart ugrani az ágyból, hogy hozzá menjen, szívéhez szorítsa, hogy örökre, örökre megtartsa. Ez a rettenetes válság pitymallatig tartott ebben az őrzöngő szélviharban, a mely az ódon ház sarkait kiforgatta.

Hat óra volt, midőn Mártha abban a hitben, hogy Pascal őt szobájába hívta, feltopogott a lépcsőkön. Élénk, izgatott arczkifejezéssel lépett be; de megdermedt az ijedségtől és a megindultságtól, a midőn a doctort meglátta, a ki csak félig levetkezve, dultan hevert ágyán és a párnákba harapott, hogy sóhajait elfojtsa. Fel akart kelni és fel akart öltözködni, de szivgörcsének újabb rohama lepte meg és döntötte újra le; ájultság környékezte és majd megfulladt a heves szivdobogástól.

Alig mult el ájulása, a midőn hebegve, kinjait kezdette panaszkodni.

- Nem, nem! Nem tudok... Nagyon szenvedek. Inkább meg akarok halni, most, rögtön!

De most felösmerte az öreg Márhát és utolsó ereje ép akkor hagyta el; egészen megtörve, fájdalmában feloszolva gyónt meg neki:

- Szegény lányom! Nagyon, nagyon szenvedek - megszakad a szivem! Ő az, a ki magával viszi a szivemet, egész lényemet! Nem tudok már nélküle élni... Ez éjjel majd meghaltam. Kivánom, hogy elutazása előtt tudnék meghalni, hogy ne kellessen megélnem a bánatot, hogy tőle elszakadjak... Oh, Istenem, Istenem! Elmegy és én nem fogom őt többé birni! Egyedül maradok, árván, egyedül, egyedül!

Az agg házvezetőnő, a ki feljövet oly vig volt, most oly halvány lett, mint a viasz, komor, fájdalomdulta vonásaival. Egy ideig csak ránézett, nézte, mint szaggatja ökölre szorított kezeivel a takarót, hogy zokog kétségbeesésében, ajkát a párnákra szorítva. De aztán hirtelen erőmegfeszítéssel, elhatározásra szánta el magát:

- De doctor ur, nem helyes dolog, hogy ily bánkodásnak adja át magát. Hisz ez nevetséges! Miután így áll a dolog, és miután a kisasszony nélkül nem élhet, rögtön elmondom neki, hogy mily állapotba döntötte magát.

E szavaknál Pascal lázasan felugrott és egy székes karfájára támaszkodott, mert érezte, hogy ingadozik:

- Szigoruan megtiltom, hallja, Mártha!

- Ha én engedelmeskedni akarnék uramnak, úgy nemsokára újra félholtan sirna forró könnyeket. Nem, nem! Rögtön felkeresem a kisasszonyt, megmondom neki a valót és kényszeríteni fogom, hogy itt maradjon nálunk!

Pascal szorosan megragadta karját és iszonyu dühtől megkapva el se engedte:

- Parancsolom, hogy csendesén maradjon. Hallja!? Vagy rögtön velem együtt elpusztul. Miért jött be? A vihartól voltam beteg. Senkinek semmi köze hozzá!

De mégis ellágyult; aztán szive és természetes jósága újra győzött, mosolyogva folytatta:

- Szegény leányom! Miért bosszant hát? Hagyja hát, hogy ugy cselekedjem, a hogyan mindnyájunk java megkívánja! És most egy szót se, mert nagy bánatot okozna nekem vele!

Az agg Mártha szemeibe könnyek gyűltek. Ideje is volt, hogy megegyezzenek, mert Clotilde lépett a szobába majdnem ugyanabban a pillanatban. Jókor kelt fel és sovárgott Pascal látása után, mert kétségen kívül még az utolsó perczben is azt gondolta, hogy magánál fogja őt tartani. Az ő szempilláit is megnehezítette az álmatlanul eltöltött éjjel. Kérdő tekintettel nézett most mereven arczába. De Pascal még mindig oly gyenge volt, hogy Clotilde komolyan aggódni kezdett.

- De hát nincs semmi bajom! Biztosítlak, hogy ha a mistral nem dühöng, pompásan alszom. Nemde, Mártha? Hisz épen most mondtam magának.

Az agg szolgáló helyeslő fejbiczczentéssel válaszolt. És így Clotilde se folytatta tovább aggódó faggatásait és el sem beszélte, hogy mily küzdelmek és kinok között töltötte az éjjelt, míg ő majdnem eszméletét veszítette. A két nő megértette őt és egyebet sem tettek, minthogy segítettek neki abbéli igyekezetében, hogy feledni, feledni tudjon.

- Várj - mondá mialatt szekrényét kinyitotta - itt van számodra valami! Itt van ebben a borítékban hétszáz franc.

S bár Clotilde hevesen ellenkezett, mégis leszámolt vele. Az ékszerek eladásából befolyt, hat-ezer francból alig kétszáz francot adott ki; száz frankot tartott csak meg magának, hogy e hó végéig legyen miből megélnie, azon szigorú takarékoság és sötét fukarság segélyével, mely most minden tettét jellemezte. Aztán később el fogja adni a Souleide-ot, dolgozni fog és igen jól fogja tudni, hogy és mikép kell magát mostani zavarából kimenteni. A többi ötezer frankot azonban, a mely megmaradt, ahhoz dehogy is nyúl hozzá, mert ezt szánta nászajándékául. Ott fogja ez összeget a fiókban megtalálni.

- Mester, mester! mennyi bánatot okozol te nekem!...

Ő közbevágott.

- Én ezt így akarom és te vagy az, a ki nekem gondot adsz! Most fél nyolczra, lemegyek tehát a málhákért és miután már le vannak csukva, kötelekkel összekötöm és megerősítem azokat.

Midőn Clotilde és Mártha egyedül maradtak és szemtől-szembe állottak egymással, egy ideig mély hallgatással néztek egymásra. Az újabb viszonyok alatt tisztán érezték azt a néma ellenségeskedést, mely a fiatal urnő ragyogó szépségének és az agg szolgáló komor féltékenységének titkos csatája volt kettőjüktől egyaránt imádott, istenített urokért. Ma egészen oly látszata volt a dolognak, mintha Mártha volna az, a ki a diadalt kivívja és a ki győztes marad. De ez utolsó pillanatban a közös felindulás már közelebb hozta őket egymáshoz.

- Mártha, nem szabad megengedned, hogy úgy táplálkozzék, mint a koldus. Megigéred nekem, hogy mindennap hust és bort fog kapni.

- Nem kell, hogy aggódjék miatta kisasszony!

- Hisz te tudod, hogy az az ötezer franc, mi itt benn van, az az övé! Amint hogy remélem, te nem mégy el tőle és nem fogod engedni, hogy elhagyatottságában éhen haljon meg. Sőt azt akarom, inkább kényeztesd el.

- Ismétlem, kisasszony, hogy én megteszem, a mi a kötelességem és hogy a doctor nem fog szükségét szenvedni!

Ujból csend állott be. Még mindig egymás szemeibe néztek.

- Aztán figyelj még arra is, hogy ne dolgozzék sokat. Én igen nyugtalanul, gondteltlen távozom innen; mert egészsége egy idő óta nem a legjobb. Ápolod őt, nemde?

- Legyen egészen nyugodt kisasszony, ápolni fogom!

- Ugy rád bízom egészen! Még csak tégedet akar maga mellett tudni és egy kissé megnyugtat, hogy te is szereted őt. Szeresd őt minden erődből, szeresd őt kettőnkért!

- Igen, kisasszony, a hogy csak tudom.

Könnyek szöktek szemébe, aztán folytatá:

- Akarsz-e megölelni, Mártha?

- Oh, kisasszony, igen örömet!

Egymás karjaiba borultak, midőn Pascal újra bejött. Ugy tett, mintha nem is látta volna. Kétségkívül azért, hogy ő se induljon meg. Nagyon is hangosan kezdett aztán a legutóbbi elutazási előkészületekről beszélni, mint a ki izgatott és nem akarja, hogy lekéssék a vonatot. A bőröndöket kötelekkel összeerősítette; Durieu apó talicskán a vasúthoz szállítja majd, a hol majd ráakadnak a váróteremben. E közben még csak nyolcz óra volt, tehát még két hosszú óra volt hátra. Oh, milyen hosszú, szivetszorogató két óra volt ez! Mennyi keserű türelmetlenség, mennyi százszor is megismételt szemrehányás gyülemllett fel lelkükben e kinos két óra alatt, hogy e szakadást előidézték. A reggeli alig vett egy negyedórát igénybe. Aztán fel kellett az asztaltól állani, hogy újra másutt üljenek le. Szemeik folyton az órára voltak függesztve. A perczek oly örökkévalóságnak tüntek fel, mint valami halálos álom, mint valami végtelen szomorúság ködös borongása, mely nyomasztólag üledett meg e szerencsétlen házon.

- Oh! mily rettenetes vihar - mondta Clotilde, a mistral egy újabb rohamánál, melytől mind az ajtók sóhajtottak.

Pascal az ablakhoz közeledett és nézte, mint hajlonganak a fák az orkán rohamában.

- Reggelre a vihar még hatalmasabb lett. Nemsokára aggódnom kell a háztető miatt, - szólt Pascal - mert a cserepek már most repdesnek a tetőről.

Már nem voltak egymáséi. Már csak a vihar dühös zugását hallották, mely mindent elsepert s életüket is tovasepré.

Végre fél kilenczkor Pascal egyszerűen azt mondá:

- Itt az idő, Clotilde!

Gyorsan felemelkedett székéről, a melyre leült volt. Egy pár perczig már egészen elfelejtette, hogy el kell innen távoznia. De a rettenetes bizonyosság újra felnyilallott lelkében. Utoljára ránézett, a nélkül, hogy Pascal karjait kitárta volna, hogy őt magához kulcsolja. Mindennek vége volt. És arcza olyan dermedt volt, mint maga a halál.

Eleinte csak egyszerű, közönyös dolgokról váltottak szót.

- Te irni fogsz nekem, nemde?

- Bizonynyal, és te is írj nekem, a mint csak lehetséges!

- Mindenekelőtt hívj vissza rögtön, ha isten őrizz, beteg lennél.

- Megigérem neked. De nincs veszély, oh, egészséges vagyok és erős!

Aztán Clotilde megölelte őt; abban a perczben, a midőn az ő kedves, meghitt, aranyos emlékek derűjével, megtelt házát elhagyta, még egyszer körüljáratta benne szemeit utólszor - talán örökre.

És odaborult Pascal kebelére; ősz, rengő szakállá verdeste mellét, szorosan magához szoritotta bársonyos, hajlékony karjaival és akadozva mondá:

- Itt akarlak megölelni, itt akarok neked mindent megköszönni... mester! Te vagy az, a ki engem azzá alkottál, a mi vagyok! Oh, hányszor ismételted, hogy a mi az öröklés folytán származott át reám, hogy mennyire megjavult mindaz... Mi lett volna ott belőlem, ott, a hol Maxime nőtt fel? Igen, ha van valami értékem, azt egyes-egyedül neked köszönhetem, egyedül neked, a ki engem az igazság és a szívjóság e hajlékában neveltél fel és a te szeretetedre méltóan hagytál felnőni... És ma, miután te sajátoddá tettél, egészen meghódítottál, kincseiddel elhalmoztál, most elküldesz. Legyen meg a te akaratod, te vagy az uram, én engedelmeskedem neked. Szeretlek mindazonáltal és mindezek ellenére örökre szeretni foglak!

Szívére szorította és válaszolt neki:

- Én csak javadat akarom, én csak művemmet fejezem be.

És az utolsó csóknál, melyet egymásnak adtak, ez utolsó szívetfacsaró csóknál Clotilde sóhajos panaszszal suttozta:

- Oh, ha megjött volna, ha megjött volna a gyermek...!

Aztán még sokkal halkabban, mély, fájdalmas leheletben, a következő homályos szavakat vélte Pascal ajkairól töredekezve hallani:

- Igen, igen, a megálmodott nagy munka, az egyedüli igaz, az egyedüli szép - az a mű, a melyet nem tudtam... nem tud... tam befejezni... Bocsáss meg és kísérelj meg, hogy boldog légy!

Az öreg Rougonné már a váróteremben volt és nyolczvannégyéves kora ellenére, vig, élénk kedélyhangulatban találták. Diadalmaskodott; most már fiát egészen kezei között hitte, kiszolgáltatva kegyelmének és szeszélyeinek. Midőn kettőjüket ily nyomott hangulatban, ily érzéketlennek látta, mindennek az elintézését magára vállalta; megváltotta a jegyet, beíratta a málhát és egy női coupéban helyeztette el Clotilde-ot.

Aztán hosszan Maxime-ről kezdett beszélni, még néhány utasítást adott és sürgősen követelte, hogy pontosan értesitse őt mindenről. De a vonat még mindig nem indult meg és kínos öt perc mult még el, mialatt Pascal és Clotilde szótlanul szemközt álltak egymással. De végre ez is elmúlt, kölcsönösen megölelték egymást, a forgó-kerekek nyikorogni kezdtek, a vonat megindult és a zsebkendők lobogtak.

Egyszerre csak azt vette észre Pascal, hogy egymaga van a perronon, míg a vonat arra lejjebb eltűnt a pálya egy hajlásánál. Nem hallgatott anyjára s tova rohant oly gyors futamban, mintha fiatal ember ifjúsága izzott volna ereiben, fel a lejtőn, megmászta a vakolatlan falak lépcsőzetét és három perc alatt ott találta magát a Souleide terasse-án. Ott óriások hatalmával a mistral dühöngött teljes erejében és meghajtogatta a százados cyprusok sudarait mélyen, recsegő, pattanó, sikoltó zugással, akárcsak szalmaszálak lettek volna. A szintelen égen a nap oly kifáradtnak látszott e végnélküli viharzástól, a mely már hat nap óta zugott így el sápadtsárga, ijedt korongja alatt. És Pascal, mint e megütött, szétzilált, lombjuk fosztott fasudarak, oly bátran állt ott a viharban, daczolva a vészszel; ruhái mint lobogók, úgy dagadtak, csapkodtak a lég őrült hullámaiban. Hosszu galambősz szakállá úgy lobogott, mint fenn a zimankós égen a hófergeteg vakító fehér felhője; haját a vihar szerteszét zilálta. Lélegzetvesztve, két kezét hatalmasan, görcsös gyorsasággal dobogó szívére szorította, hogy halálos zakatolását elcsittítsa és nézett a távol porfelhős messzeségbe a vonat után, mely tovarobogott a puszta, kiaszott síkságon és folyton kisebb-kisebb lett, a mint a mistral ide-oda ingatta, mint valami száraz, lombjafosztott, leveletlen faágat.

XII. FEJEZET.

Pascal bezárkózott másnap reggeltől kezdve üres házába. Ki sem mozdult többé, abbahagyta teljesen az orvosi látogatásokat, zárt ajtók mögött élt teljes csendben, halotti nyugalomban. És Mártának határozott parancsot adott, hogy semmi ürügy alatt soha se ereszszen be senkit.

- De uram, az anyját, Félicité asszonyt!

- Anyámat még kevésbbé, mint bárki mást... Azt fogja neki mondani, hogy dolgozom, hogy nyugalomra van szükségem és arra kérem, hogy bocsásson meg.

Az öreg Rougonné háromszor is bekopogtatott. Nagy zajt ütött földszt, hallotta hogy haragszik és zúgolódt, meg akarta szegni a tilalmat. Aztán lecsendesült; csak panasza és összebuvó suttogása hallatszott, melyet a szolgálóval folytatott. De Pascal egyszer se engedte maga elé, egyszer se hajolt át a karfán, hogy őt felhívja.

Egy nap Mártha ezt a megjegyzést kockáztatta:

- Mégis csak nem szép dolog, uram, hogy a saját anyját eltiltja a házából. Annál is inkább, mert Félicité asszony jó szándékkal jött, ő tudja, hogy ön, uram, minő pénzsűkében van és azért látogat el, hogy szolgálatát felajánlja.

Pascal kétségbeesett dühvel kiáltott fel:

- De nem akarok tőle pénzt! Hallod? Dolgozni fogok! Meg fogom keresni a kenyeremet.

A pénzkérdés azonban naponta égetőbbé lett. Pascal konokul vonakodott attól, hogy egy sous-t is kivegyen az íróasztalban levő ötezer francból. Most, a midőn egyedül volt, az anyagi szükségletekkel mit sem gondolt; meglegedett volna kenyérrel és vízzel; és valahányszor a cseléd pénzt kért tőle husra, borra, vagy valami csemegére, vállatvonva válaszolá, hogy minek az, hisz maradt még tegnapi egy kis kenyér. Nem elég-e az? De Mártha, ura iránti gyöngéd szeretetében, kinek szenvedését érezte, kétségbeesett annak fösvenysége felett, mely fölülmulta még az övét is, a mely zsugori mód nemcsak önmagát, hanem az egész házat is kolduséletre juttatta. A külváros munkásai jobban éltek nálánál. Iszonyu lelki küzdelem dult bensejében. Szeretetteljes hűsége küzdött ama végtelen ragaszkodással, melylyel apránként összekuporgatott filléreire csüggött. Inkább megvált volna husától, mint pénzétől. Mig az ura nem egyedül nyomorgott, eszébe se jutott volna, hogy hozzányuljon kincséhez. És rendkívüli hűstett volt az részéről, midőn egy reggel, látva, hogy véginségre jutottak, hogy hideg a konyha és üres az éléskamara, élelmiszerekkel és egy százfrancos bankjegyből visszajáró aprópénzzel tért haza.

Pascal, ki éppen lejött, csakugyan el is csodálkozott és meglepve kérdezte tőle, honnan van mindez? Már haragra lobbant és mindent ki akart dobni, mert azt hitte, hogy anyjától van a pénz.

- De nem, nem, uram - hebegte Mártha - korántsem. És akadozva kezdte elmondani az utközben kigondolt mesét:

- Képzelve csak uram. Grandguillot urnál rendbe jönnek az ügyek. Ma reggel eszembe jutott, hogy elnézzek oda és ott azt mondták, hogy mindenesetre visszakapjuk a pénz egy részét, sőt ha kívánom, adnak is mindjárt száz frankot. S meglegedtek az én aláírásommal is. Majd ön később rendbehozza.

Pascalt alig lepte meg a dolog. Mártha azt remélte ugyan, hogy ura úgy sem fog elmenni, hogy az igazságról meggyőződjen; de mégis megkönnyebbült, midőn látta, hogy ura minden nehézség nélkül hiszi el meséjét.

- Annál jobb - mondá. - Hisz mindig mondtam, hogy nem szabad kétségbeesni. Így hát időt nyerek ügyem rendezéséhez.

Ez ügy alatt Souleide eladását értette. De minő kínos gondolat volt számára eladni azt a birtokot, hol Clotilde felnevelkedett, a hol tizenhét évét töltött az ő társaságában. Kéthárom heti meggondolási időt adott önmagának. Mihelyt remélte, hogy visszakapja pénzének egy részét, nem is gondolt többé e tervére; újra régi közönyébe süllyedt, azt ette, a mit Mártha elébe tett, észre se véve azt a kényelmes jólétet, melyet Mártha köréje varázsolt, ki térden csuszva, imádatlással vette körül; bár szívét marcangolta az a tudat, hogy kincséhez kénytelen hozzányulni. Mindamellett boldogította őt a tudat, hogy ő látja el most urát, a nélkül, hogy az csak sejtene a dolgot.

Pascal különben mivel sem jutalmazta hűségét. Igaz, hogy mindig, ha fellobbanó haragjával sujtotta, megbánta hevesességét; de az nem akadályozta meg abban, hogy ne gerjedjen ellene újra haragra, ha a legkisebb oka volt rá. Egy este, midőn anyját igen soká hallotta sugdosni a konyhában, rettenetes dühre lobbant.

- Hallgasson ide, Mártha, nem akarom, hogy anyám még egyszer betegye ide a lábát. Ha még egyszer fogadja, elbocsátom.

Mártha megdöbbenve, mozdulatlanul állt meg. Harminczkét évi szolgálata folyamán egyszer se fenyegette még az elkergetéssel.

- Oh, uram, és lenne bátorsága ezt megtenni? De én ám nem mennék el, hanem a küszöb elé feküdnék.

Pascal már restelte fellobbanását és szelidebb hangon folytatá:

- Jól tudom, mi történik. Ő azért jön csak, hogy magát betanítsa, hogy ellenem úszítsa, ugy-e? Kémleli az irataimat, szeretne mindent elloponi, mindent tönkre tenni a szekrényemben? Ismerem őt, ha ő valamit akar, akkor azt szívósan teszi. - No, hát mondja meg neki, hogy a mig én élek, hozzá se fog nyulni e szekrényhez és a kulcsa itt van a zsebemben.

Csakugyan, ismét visszatért a fenyegetett tudós rettegése. Mióta egyedül volt, folytonosan kelepczét vélt látni maga körül, a felujuló veszély rémei kísértgették. A kör mindig szűkebbre vált és csak azért utasított el durván minden közeledést, azért védekezett annyira ostromlása ellen, mert ismerte terveit és félt, hogy gyenge találna lenni. Ha anyja itt lenne, lassankint legyőzné. És kinszenvedései újra kezdődtek, napokat töltött lesben állva, maga zárta be este az ajtókat; sőt néha éj közepén is felkelt, hogy meggyőződjék, vajjon nem törték-e fel a lakatokat? Attól félt, hogy a cseléd, ura örök üdvössége kedvéért, ajtót nyit Félicitének. Látni vélte, mint gyúlnak tűzre iratai a kandallóban, őrt állt mellettük; égő szenvedély, fájdalmas gyöngédség töltötte el szívét eme hideg papirhalmaz, eme fagyos kéziratok iránt, melyeknek áldozatul hozta egész életében az asszonyt, és melyeket úgy akart most szeretni, hogy ezen érzése kárpótolja minden egyébért.

Mióta Clotilde eltávozott, Pascal elmerült a munkába, iparkodott abban felolvadni, megsemmisülni. Ha bezárkózott, ha ki sem mozdult többé a házból, ha a kertbe se lépett többé, s ha volt elég ereje, hogy még Ramond orvos bejelentett látogatását se fogadja, úgy e magányért való sóvárgásának egyedüli célja az volt, hogy a szüntelen munkában enyhülést leljen.

Szegény Ramond! mennyire szeretett volna karjaiba borulni, hisz érezte, hogy Ramondot nemes lelke készítette, hogy hozzája siessen, a vigasztalására. De minek is veszítene egy órát

is a munkának szentelendő időből; minek tenné ki magát újabb izgalmaknak, a torkát fojtogató zokogásnak, mely tán egész erejét megtörné? Kora reggel óta ült ott íróasztalánál, ott töltötte most a délelőttöt, a délutánt, néha a késő estét is, még lámpafénynél is folytatva munkáját. Régi tervét akarta dűlőre hajtani. Új alapon akarta egész öröklési teoriáját kidolgozni, felhasználván a családjában lelt bizonyítékokat arra, hogy megállapítsa, miként egy lénycsoportozatban minő szabályok szerint öröklődik az élet; mint vezet matematikailag, megszámlolva a környezettel, egy embertől a másikig. Az élet bibliáját, a családok, a társadalom, az emberiség geneziséjét akarta megírni. Remélte, hogy ez a nagyszabású terv, annak fenséges eszméje, a szükségelt erőmegfeszítés elfoglalja majd egész idejét, visszaadja hitét, egészségét, büszkeségét: a végzett munka gyönyörérzetét. De hiába igyekezett lelkesülni s magát mohó buzgalommal a munkának szentelni. Az eredmény csupán az volt, hogy túlfeszítette testét és lelkét és mindamellet szórakozott maradt. Lelke nem volt ott a munkánál, napról-napra gyengült ereje és egészsége. Hát a munka is megtagadja őt? Ő, kinek egész életét emésztette meg, ki a munkát tartotta az élet egyedüli rugójának, az emberiség egyetlen vigasztaló jótevőjének, ő most kényszerülve volna bevallani, hogy a szeretet és viszonz szerelem a munkát is lebirta egyeduralmával. Néha fenséges elmélkedésekbe merült; az erők egyensúlyáról való elméletét egészítette ki, mely abban összpontosult, hogy a mit az ember benyomásokban nyer, azt vissza kell adnia mozgásban és munkában. Minő normális, tökéletes és boldog élet lenne az, ha az ember azt a maga való teljében élhetné; ha úgy működne, mint valami jól szabályozott gép, mely erőben szolgáltatja vissza azt, a mit fűtőanyagban felemésztett, és mely az összes szervezetek logikus és egyidejű működése folytán marad erőben és épségben. E gépezetben ugyanannyi a fizikai, mint a szellemi munka, ugyanannyi az érzés, mint a gondolkodás; ugyanoly rész van fentartva a genetikai működésnek, mint az agy munkájának. Sohasem fordulhat elő túlterhelés se az egyik, se a másik részről; mert a túlfeszítés nem egyéb, mint a betegség és az egyensúly felbomlása.

Oh, ha újra megkezdhetné az életet, tudva, hogyan kell azt átélni: a földet művelve, a világot tanulmányozva, az asszonyt szeretve, az emberi tökélyt elérve, az emberi boldogság jövődöbeli országába eljutva, lénye minden szervének összhangzó felhasználásával; minő szép végrendeletet hagyna ezzel hátra az orvos, a ki egyszersmind nagy bölcs is. És e távol ködébe borított álmokép, e fátyolozott körvonalu elmélet még inkább hozzájárult a szívét eltöltő keserűséghez, ha eszébe jutott, hogy ő már csak elfecsérlett, elpazarolt erők romja.

Fájdalma mélyén mindig ott lappangott az az érzés, hogy élte végéhez közeledik. A Clotildetől való távollét fájdalma, az a kínos tudat, hogy nem bírja többé és sohase fogja többé birni, óráról-órára növekvő, mély bánattal töltötte el, mely lassankint egész lelkét rabul ejtette. A munkakedve le volt gyűrve; néha lehanyatlott a megkezdett lapra feje, órákhosszáig zokogott és nem birta annyira leküzdeni fájdalmát, hogy újra hozzáfogjon az íráshoz. Az a láz, melylyel rákényszerítette magát a munkára, erőszakolt szorgalma rettenetes éjjeleket eredményeztek; álmatlan, lázas éjjeleket, midőn beleharapott vánkosaiba, nehogy Clotilde nevét kiáltsa. Ott volt mindig előtte a komor ház minden zugában. Ott látta maga előtt minden szobán áthaladni, minden széken ülni, minden ajtó mögött leselkedni. És benn az ebédlőben, valahányszor az asztalhoz ült, mindig ott látta magával szemközt. Munkatársa volt ő most is, minduntalan jönni látta a dolgozóterembe; annyi ideig élt ott valóságban, hogy képmása libegett feléje minden tárgyból. Árnya újra meg újra feltámadt előtte; maga mellett sejtette karcsu, nyulánk alakját, a mint íróasztala fölé hajolva, feléje fordítja finom arczélét és a papírra veti pastell-festményeinek körvonalait. Csak azért nem hagyta el a házat, mert félt, hogy eme édes-kínos látományoktól szabadul, bárha biztos volt benne, hogy a kertben is feltűnik előtte alakja, a mint a terrasse szélén álmodozik, vagy lassu léptekkel végig halad a fenyvesligeten; a mint ábrándozva üldögél a platánok alatt az örökzregésű kristályforrás mellett, vagy hanyatt feküdve a dombtetőn révedező szemekkel várja az elsötétedő égen

feltűnő csillagokat. De e vágyakozó rettegés leginkább egy helyen fokozódott, a hová csak reszketve lépett: abban a szobában, a hol Clotilde az övé lett, hálósobájukban. Magánál őrizte annak a kulcsát, nem mozdított el semmit se a helyéről elutazása szomorú reggele óta; még Clotilde vigánója most is ott hevert az egyik széken. Ott érezte még üde ifjúságának illatos lehelletét, melynek balzsama elárasztotta a levegőt. Magánkívül tárta ki gyakran a karjait, megölelte a kedves árnyat, mely ott lengett a bezárt ablakredőnyök halvány félhomályában, a falak hajnalszín kárpitozatának rózsás fényében.

Ott zokogott a butorok közepett, melyek boldogságának szemtanúi voltak; megcsókolta az ágyat, melyen isteni idomai körvonalai rajzolódtak fel. És vesztesége fölötti égető fájdalomhoz még azon édes örömeztet járult, hogy újra itt lehet, úgy, hogy e kettős izgatottság kétszeresen kimerítette erejét annyira, hogy nem mert mindennap idejönni, hanem ott hált a maga hideg szobájában, a hol még se látta őt olyan közelnek, oly elevenen, - álmatlan, lázas éjeleiben.

Makacs munkája közepett, még egy fájdalmas öröme volt Pascalnak: Clotilde levelei. Kétszer irt neki hetenkint; hosszú, nyolcz-, tizoldalas leveleket, melyekben napi élményeit híven elmondta.

Nem látszott nagyon boldognak. Maxime, ki már el se birta hagyni karosszékeit, valószínűleg kinozta őt követeléseivel, elkényeztetett beteg gyermek módjára; mert a szegény lány úgy beszélt, mint valami fogoly, a ki szüntelen a beteg mellett őrködik; sőt még az ablakhoz se közeledhetik, hogy egy szempillantást vessen az utra, hol a Bois de Boulogne felé haladó járókelők nagyvilági áradata hullámzott. Egyes szavaiból kitűnt, hogy bátyja, miután oly türelmetlenül hívta volt magához, már is gyanuba fogja, már bizalmatlanságra és gyűlöletre ébredt iránta, mint mindenki iránt, a ki őt kiszolgált; mert folyton kinozta az a gyötrő félelem, hogy meglopják, kifosztják. Kétizben látta ottléte óta apját, a ki még mindig vigkedélyű, százféle teendővel elhalmozott világfi volt, a ki, miután a köztársasághoz pártolt, a politikus és pénzember kettős diadalait aratta. Első látogatása alkalmából azonnal félrehívta Clotilde-ot és bizalmasan elmondta neki, minő kiállhatatlan most Maxime és minő hősies elszántság kell ahhoz, hogy ő magát feláldozza fivéréért. S apja, belátva azt, hogy Clotilde maga nem végezhet el mindent, oly szíves volt, a beteg mellé fodrászának unokahugát beajánlani, egy csinos, szőke, tizennyolcz éves, Rózsa nevű lánykát. De Clotilde mindamellett nem panaszkodott, sőt ellenkezőleg nyugodt megadást színel. Leveleiből hősies erő szólt, semmi nyoma a válás miatti haragnak, semmi kétségbeesett utalás Pascal gyöngédségére, egy szóval se kérte, hogy hívja vissza magához. De a sorok között érezhető volt, mint lázad fel egész lelke, mint repdes feléje egész szíve, és mint kész visszajönni legkisebb hívó szavára.

És e szó volt az, melyet Pascal nem akart kiejteni. Ugy vélte, majd rendbe jön minden; Maxime majd hozzászokik nővérehez; ha már megkezdte az áldozatot, teljesen meg is kellett azt hozni. Egy szó, egy pillanatnyi gyöngeség elég volna és egész erőfeszítésének eredménye forogna veszélyben; a nyomorúság előlről kezdődne. Sohse volt Pascalnak szüksége annyi hősies önmegtagadásra, mint mikor Clotildenak irt. Égő lázas éjszakákon át hánykolódott hideg fekhelyén, dührohamokban hívta magához, felkelt, hogy sürgönyileg hívja vissza. Aztán reggel, miután könnyekben enyhült égő láza, válasza mindig rövid, majdnem hideg volt. Vigyázott minden mondatára; újra kezdte a levelét, ha észrevette, hogy megfeledkezett magáról. Oh, de minő kinok voltak ezek a rettenetes, fagyos levelek, a melyekben szívének erőszakoskodott, csak hogy Clotilde-ot elidegenítse magától; hogy ő maga legyen a hibás és elhitesse Clotilde-dal, hogy majd ő is megtanul feledni, mint a hogy Pascal őt feled. Hideg verejték gyöngyözött ilyenkor homlokán, kimerülve rogyott össze, mint valami nehéz, nagy hőstett után.

Október utolsó napjaiban, alig egy hónappal Clotilde elutazása után, egy reggel Pascal lélekzete elállt és fulladozni kezdett. Már többször érzett ilyen muló tüneteket, de a tulfeszített munkának tulajdonította azokat; most azonban oly határozottan léptek föl a kórjelek, hogy nem tévedhetett többé. Szuró fájdalmat érzett szíve táján, melyek az egész mellett végig járták, le egészen a balkar csuklójáig; végtelen levertség és kinos rettegés töltötte el lelkét és hideg verejték borította testét. A roham csak egy perczig tartott és eleinte inkább meglepte, mint megijesztette. Azzal az elfogultsággal, melyet az orvosok rendszeren saját egészségi állapotukkal szemben tanusítanak, nem is sejtette, hogy szíve van megtámadva.

Midőn kissé magához tért, Mártha jött fel és jelentette, hogy Ramond orvos itt van újra és nem tágit. Pascal talán ama öntudatlan ösztönétől vezérelve, hogy megtudja a valót önkénytelen felkiáltott:

- Jó, ha úgy kívánja, hát jöjjön, örvendeni fogok.

A két férfi egymás karjaiba borult és egy forró kézszorítás volt az egyetlen vonatkozás a távollevőre, kinek elutazása óta oly üres lett a ház.

- Ön nem tudja, mért jövök, mondá azonnal Ramond. Pénzkérdésben. Igen, igen, ipam Levéque úr, hisz ismeri, amaz összegről beszélt, a melyet ön Grandguillot urnál letéteményezett. És ő azt tanácsolja, hogy tegyen valamit a dologban, mert egyeseknek sikerült visszakapni a pénzüket.

- Igen, szólt Pascal, tudom, hogy a dolog kezd rendbe jönni. Mártha, úgy hiszem, kapott is már kétszáz francot.

Ramond meglepetten nézett rá.

- Hogy-hogy, Mártha? Az ön közbenjárása nélkül? Különböznél fölhatalmazza-e ön ipamat, Levéque urat, hogy kezébe vegye ezt az ügyet? Ő majd elintézi, minthogy önnek nincs ideje, se kedve azzal foglalkozni.

- Oh, mindenesetre, igen szívesen felhatalmazom Levéque urat és ezer köszönettel tartozom érte.

Aztán Ramond, kit Pascal halvány arcza nyugtalanított, kérdésekkel kezdte faggatni, míg végre így szólt:

- Képzelmé csak barátom, éppen most volt egy angina-rohamom. Nem, nem képzelődés, minden kórtünete jelentkezett. És látja, minthogy éppen itt van, nagyon szeretném, ha megvizsgálna.

Ramond eleinte vonakodott és tréfára akarta fordítani a dolgot. Hogy merészkednék ő, mint egyszerű közkatona ítéletet mondani tábornoka fölött. De aztán mégis megvizsgálta, mert látta, hogy az arcza igen dúlt és tekintete sajátságosan merev.

Végre nagy figyelemmel megvizsgálta, hosszasan a szívéhez tapasztva fülét. Néhány percz mult el kinos hallgatásban.

- Nos, kérde Pascal, midőn Ramond felegyenesedett.

Az nem válaszolt mindjárt; érezte, hogy Pascal merőn a szemébe néz. Nem is fordította el a tekintetét és a kérdező hősies nyugalmaival szemben csak azt válaszolhatta:

- Igaz, azt hiszem, sclerosis.

- Ah, tetszik nekem, hogy nem hazudik, - válaszolt Pascal. - Azt hittem, hogy leplezgetni fogja és ez rosszul esett volna.

Ramond újra odahajtott a fejét és hallgatódzott.

- Igen, a dobogások erősek, az első lüktetés lassu, tompa, a másik hangos. Érzem, hogy a szív csucsá lehajlik és aztán a hónalj felé irányul. Ez sclerosis, vagy legalább a valószínűség arra mutat.

Aztán felemelkedve folytatta:

- Ezzel élélhet az ember husz évig is.

- Kétségkívül, - válaszolt Pascal, - ha nem hal meg hirtelen - szélhűtésben.

Aztán egy sajtószerű szívbetegségről beszélgettek, melyet a plassansi kórházban figyeltek meg egyszer. És midőn a fiatal orvos elment, kijelentette, hogy mihelyt valami határozott hirtmondhat a Grandguillott-ügyről, ismét eljön.

Midőn Pascal egyedül maradt, érezte, hogy veszve van. Most már világos lett előtte minden, néhány hét óta érzett szívdobogása, szédülése, fulladási rohamai; munkától és szenvedélytől túlcsigázott szegény szívének végtelen kimerültsége, közeli halálának előérzete volt, mely most már biztos. És mégis nem félelem volt az, mit most érzett, hanem első gondolata az volt, hogy ő rajta is bebizonyul az öröklődési törvény, hogy a szív elsatnyulása, családja fiziológiai nyomorának ráeső része, a rettenetes származás kikerülhetlen öröksége. Egyeseknél az idegbántalom, az eredeti veleszületett sérelem, mint bűn vagy erény nyilatkozott meg, lángészt, bűnöst vagy iszákost teremtve; mások tudósorvadásban, rángkórban vagy bénaságban haltak meg; ő a szenvedélynek élt és a szíve miatt fog meghalni. Többé nem rettegett, nem haragudott e sorsakarta és bizonyára szükséges öröklés miatt. Sőt mély alázatosság érzete töltötte el lelkét, ama biztos meggyőződést érelve benne, hogy minden fellázadás rossz, ha a természet törvényei ellen szegül. Miért diadalmaskodott hát voltaképen azelőtt, midőn arra gondolt, hogy ő nem családjából való, hogy a közösség semmi kapcsa sincsen közöttük? Hát bölcsesség volt-e ennek örvideni? Csupán szörnyetegek sarjadjanak fel elütő módon. És hogy ő e családhoz tartozik, Istenem, az utóvégre ép oly szép és jó, mintha valami más családból származott volna. Nem hasonlítunk-e valamennyien egymásra, nem egyforma-e az egész emberiség, nem nyújtja-e a jó és rossz ép ily egyenletét? A szenvedés és halál fenyegető keze alatt végtelen szerénynyé és szeliddé vált; annyira jutott, hogy mindent nyugodtan fogadott, a mit az élet nyújtott neki. E percztől fogva Pascal megbarátkozott ama gondolattal, hogy ma-holnap meghalhat. És még hősiesebb lett önmegetadása. Nem szűnt meg dolgozni; de sohse érezte úgy, mint most, hogy minden törekvés csak önmagában lelheti meg jutalmát; mert maga a munka mindig befejezetlen marad. Egy este Mártha tudatta vele, hogy Sarteur, a kalaposlegény, a tulettesi örültek házának egykori lakója, megölte magát. Egész este ennek az embernek sajtószerű esetére gondolt, kiről azt hitte, hogy boralatti fecskendezései folytán kigyógyult gyilkolási maniájából és a ki nyilván új örültségi rohamában még birt annyi észszel, hogy inkább önmagát ölte meg, semhogy másokat. Látta őt maga előtt, minő tiszta volt az agya még akkor, mikor felgyógyulása napján azt tanácsolta neki, hogy fogjon ujra a rendszeres munkához. Mi volt hát az a rombolási ösztön, az a gyilkolásvágy, mely öngyilkossággal végződött; mi volt az a halál, mely minden akadály daczára a maga irtó munkáját elvégezte? Ezen emberrel a gyógykezelő orvos utolsó büszkesége szállott sirba és minden reggel, midőn ujra munkához fogott, nem tartotta magát másnak, mint oly kezdő tanulóknak, a ki az igazságot oly mérvben keresi, a mint az tőle távolodik.

De eme nyugodt derültségét egy gond zavarta meg. Mi lesz majd Bonhomme-al, szegény vén lovával, ha ő előbb találna meghalni. Most szegény teljesen vak és béna és el se mozdulhat már az alomról. De ha ura meglátogatta, meghallotta lépteit, megfordult és érezte a két csókot, mit Pascal fejére nyomott. Az egész szomszédság élcelődött Pascal e kedves öreg rokkantja fölött, melyet nem akar leszuratni. Most hát ő hal meg előbb azzal a tudattal, hogy halála után elhívják majd a peczért. És egy reggel aztán, a mint lement az istállóba, Bonhomme nem vetette föl a fejét. Meghalt, ott hevert nyugodtan, mintha enyhülést nyújtott volna utolsó

perczeinek, hogy itt zavartalanul kiszenvedhetett. Gazdája lehajolt, megcsókolta homlokát és két forró könnycsepp gördült végig arczán.

Ez nap Pascal ismét érdeklődött Bellombre ur iránt. Az ablakhoz közeledve, észrevette szomszédját, ki az első novemberi napok halvány verőfényében sűtkérezve, mindennapi körutját tette meg; és a vén tanár megjelenése, ki oly boldogan élte napjait, végtelen ámulattal töltötte el. Mintha most gondolt volna először arra, hogy itt egy hetvenéves ember él, kinek se felesége, se gyermeke, sőt egy kutyája sincs, kinek egész önző boldogsága az, hogy a szokásos emberi életkoron túl nyujtsa életét. Aztán visszaemlékezett, hogy mennyire haragudott rá, hogy gunyolta az élettől való rettegését, hogy kívánt neki valami szörnyű rázkódtatást, mint remélte buzgón, hogy megbűnhődik majd valami cseléd által, ki lassankint szeretőjévé válik, vagy valami váratlanul házába toppanó rokon által, a ki bosszulója lesz. De nem úgy lett; az egészsége még mindig viruló volt és látható volt, hogy még soká huzhatja, bár mint keményszivű, senkinek sem használó fősvény, de boldogan. És még se utálta többé, szeretete volna megsajnálni, annyira nevetségesnek és nyomorultnak tartotta, mert nem szerették. Ő, ki maga küzködik a halállal, mert elhagyták. Ő, kinek szive majd megrepedt, mert túláradt a szeretettől. De inkább az egyes-egyedüli szenvedés, mint emez önzés, mely mindennek halála, a mi bennünk eleven és emberi.

A következő éjjel Pascal megint fuldoklási rohamot kapott, mely öt perczig tartott és melyről azt hitte, hogy beleful; ugy, hogy még annyi ereje se volt, hogy a cselédet hívhatta volna. Midőn újra lélekzetet vehetett, nem háborgatta Márthát; nem akart szólni senkinek arról, hogy baja rosszabbra fordult; hanem biztos volt benne, hogy közelg a végórája, hogy egy hónapig se bírja. Első gondolata Clotilde volt. Mért nem irt neki, hogy siessen hozzá? Épen az előző este kapott tőle levelet, melyre ezen a napon akart válaszolni. Aztán eszébe jutottak iratcsomói. Ha hirtelen meg találna halni, anyja lesz az ur a háznál és megsemmisíti azokat: sőt nemcsak az iratcsomókat, hanem kéziratait és összes papirosait, harmincz év nagy munkáját, harmincz évi elmélkedése eredményét. Így aztán megtörténnék az a bűn, melytől rettegett, melynek pusztá gondolata arra kényszerítette lázas éjszakáiban, hogy borzongva keljen fel és leskelődve hallgatózzék, vajjon nem feszítik-e föl erőszakosan a szekrényt? Verejték gyöngyözött fel homlokán, kifosztva, bántalmazva látta magát, műveinek hamvait a szelek hordták szét. És újra Clotildehoz tértek vissza gondolatai, azt mondogatta magában, hogy a legczélszerűbb dolog az lenne, ha őt visszahivná, hogy szemét ő fogja le és védelmezze emlékét. Már le is ült, gyorsan irt neki, hogy levele a reggeli vonattal elmenjen.

De midőn ott fehérlett előtte a lap s kezében érezte a tollat, felszólalt lelkiismerete; saját magával való mély elégületlenség fogta el. Vajjon az iratcsomók megvédelmezésére irányított törekvése, az a szép terv, hogy azoknak őrzőt és megmentőt hívjon, nem gyöngeségének sugallata csupán, ürügy, mely alatt újra magához hívhatná Clotilde-et? Önzés mindennek az alapja. Magára gondolt, de nem Clotildera. Látta őt visszatérve szegényes házába, látta őt arra kárhoztatva, hogy egy beteg aggastyánt ápoljon és látta őt a végső perczek sajgó fájalmában, a halálküzdelem láttára való tépő kinjában; látta ama rettenetes percz megdöbbentő borzalmában, midőn halottan terül le lábai előtt. Nem, nem, e szörnyű látványtól meg kell őt kímélni; a kegyetlen bucsu néhány napja volna az csupán és azokat követné a nyomor szomoru ajándéka, melyet nyugodt lelkiismerettel nem hagyhatna neki örökbe. Csak Clotilde nyugalma, csak az ő boldogsága az, a mely tekintetbe veendő, a többi mind mellékes. Ő boldogan hallhat meg odvában, hacsak Clotilde-et boldognak fogja tudni. Ami kéziratának megmentését illeti, majd meglátja, vajjon lesz-e annyi ereje azoktól megválni, hogy Ramondnak átadja. De még ha el is kellene veszniök, inkább abba is beleegyeznék, inkább ne maradjon fönn utána semmi, még az emléke sem, csak semmi se zavarja meg a szeretett nő teljes lelki nyugalját.

Pascal tehát rendes válasza megírásához fogott, a melyet egész hidegen, minden nagyobb jelentőségű tartalom híján fogalmazott meg. Clotilde utolsó levelében, a nélkül, hogy Maxime-ről panaszzkodott volna, Pascalnak értésére adta, hogy Maxime nem törődik vele; Saccard fodrásznéjának unokahuga, Rózsa, a kis szelid arcú lány jobban mulattatja.

És Pascal az apa törvetését szimatolta abban, ki ügyesen szötte szálait a beteg karosszéke körül, miután az a halál küszöbén újra fiatalkori bűneinek rabjává lett. De nyugtalansága ellenére is jó tanácsokat adott Clotildenak, ismételten hangoztatta, hogy kötelessége mindvégig kitartani a beteg mellett. Midőn aláírta levelét, könnyek homályosították szemét. A mit most aláírt, az halálos ítélete volt, mely őt arra kárhoztatta, hogy elhagyatottan haljon meg, mint valami elaggott, nyomorult állat, egy csók, egy baráti kézszorítás nélkül. Aztán kételyei támadtak, vajjon helyesen cselekedett-e, ha ott hagyja abban a romlott környezetben, a hol, mint sejti, ezer undokság veszi körül?

A Souleiadeba minden reggel kilencz óra felé hozta a levélhordó az ujságokat és a leveleket és Pascal, ha Clotildenak írt, leskelődni szokott rá, hogy biztos lehessen abban, mikép senki sem őrizi ellen levelezésüket. De ezen a reggelen, midőn lement, hogy átadja neki megírt levelét, legnagyobb meglepetésére újra Clotildetől kapott tudósítást, bár ma nem volt levélíró napja. Ám azért mégis elküldte a magáét. Aztán felment, leült az íróasztalához és föltépte a borítékot.

Mindjárt az első soroknál ijedten összererezte. Clotilde azt írta neki, hogy már két hónap óta más állapotban van. S ha oly soká habozott ezt tudtára adni, az csak onnan van, mert előbb biztos meggyőződést akart magának szerezni. Most már nem csalódhatik, a dolog bizonyára augusztus utolsó napjára vihető vissza, tán arra a boldog éjre, midőn ő ifjúsága királyi ünnepeivel vigasztalta meg az ajtóról-ajtóra való koldulás estéjén. Nem érezték-e már ölelésükben akkor is a fejlődő új élet isteni kéjét? Az első hónapban, midőn Párizsba érkezett, még nem hitte, hanem rosszulletének tudta be a tüneteket, a mi igen természetes lett volna a válás lelki fájdalmai és izgalmai után. De midőn a másik hónap is elmúlt, néhány napig még várt és ma már teljesen biztos benne, mert minden tünet arra vall. A levél rövid volt, elmondta egyszerűen a tényállást; de tele volt lángoló örömmel, végtelen szeretettel és a viszontlátás sóvár vágyával.

Magánkívül olvasta el Pascal újra a levelet, ama hiszemben, hogy talán rosszul olvasott. Gyermeke van, az a gyermek, melynek nem tudtak létet adni, a melynek hiánya miatt megvetette önmagát még az elutazás napján is, a mistral panaszos üvöltése közepett; és a mely akkor már életre fejlődött, a melyet Clotilde már magával vitt, midőn messziről látta tovasiklani a vonatot a tarlott mezőkön át. Oh, ez a valódi alkotás, az egyedüli jó, az egyedüli igaz, az egyedüli élő, a mely büszkeséggel és boldogsággal tölti el a szívét. Mintha egyszerre mind eltűntek volna az öröklődési rémek. Lesz gyermeke, mit törődik vele, minő lesz; ha csak a folytatás megvan, az örökbe hagyott élet: második énje. Szíve mélyéig megindult, egész lénye reszketett a megilletődés borzongásában. Nevetett, hangosan beszélt, örült hévvel csókolta a levelet.

Egyszerre aztán közeledő léptek zaja magához térítette kissé. Megfordult és Márhát látta maga előtt.

- Ramond orvos lenn van.

- Ah, jöjjön fel, jöjjön.

Ujra jó hír. Ramond már az ajtóban kiáltotta:

- Győzelem, mester, visszahoztam a pénzét, nem mindent ugyan, de jó sokat.

És elbeszélte az egész dolgot; szerencsés véletlennek köszönhető minden, melyet Levéque ur hasznára fordított. A százhuszezer francról szóló nyugták, melyek folytán Pascal Grandguillot urnak személyes hitelezője volt, nem birtak semmi értékkel, minthogy ő fizetéseképtelenné vált. Az a meghatalmazás vált szerencséjére, melyet az orvos neki egy szép napon kiállított ama czélra, hogy egész pénzét, vagy annak egy részét ingatlanokba fektethesse. Minthogy a nevének helye nem volt kitöltve, a jegyző, mint az szokás, fölkerlte a hivatalnokok egyikét, hogy szerepeljen mint tanu és így megkerül körülbelül nyolczvanezer francia jól elhelyezve, a melyeket egy tisztességes ember közbenjárása mentett meg, ki egészen távol állt ura üzemeitől. Ha Pascal utána járt volna, tett volna valamit, már régóta rendezhette volna az egészet. Így hát négyezer franc jól elhelyezett évi járadék kerül vissza zsebébe.

Pascal melegen, lelkesülve szorította meg Ramond kezét.

- Oh, barátom, ha tudná minő boldog vagyok! Clotilde levele nagyon boldoggá tett. Igen, igen, vissza akartam őt hívni, de ama gondolat, hogy velem nyomorognia, szükölködnie kellene, elrontotta egész örömömet. Most visszatérül újra vagyonom, hogy fészket építhessek a kis világomnak.

Túláradó megilletődésében szótlán nyujtotta oda Ramondnak Clotilde levelét és rákényszerítette, hogy azt elolvassa. Aztán, midőn a fiatal orvos visszaadta neki és mély megatottsággal tekintett arczára, karjaiba borult, átölelte mint barátját, mint testvérét. És a két nemes férfi szive egy forró csókban együvé forrt.

- Minthogy ön a szerencse hirnöke, még egy szolgálatra kérem fel. Tudja, hogy itt nem bizom senkiben, még vén szolgálómban sem. Adja fel kérem ezt a sürgönyt.

Ujra leült asztalához és csak annyit irt:

„Várlak, utazzál ma este.”

- Nézzük csak, ma van ugy-e november hatodika? Most tiz óra van. Déltájban ott lesz a sürgöny. Épen lesz elég ideje a csomagolásra és az esti gyorsvonattal utazhat, úgy hogy reggel Marseillebe ér. De minthogy nincs rögtöni csatlakozása, csak délutáni három órakor lehet itt.

Összehajtotta a sürgönyt és felkelt.

- Istenem, holnap délután öt órakor, de messze van az még! Mit csinállok én addig?

Aztán elgondolkodott.

- Ramond barátom, tegyen nekem egy szivességet, legyen egészen őszinte.

- Hogy gondolja azt, mester?

- Igen, ön meg fog érteni! A multkor megvizsgált. Lehetségesnek tartja, hogy még egy évig élhetek.

És merőn rászegezte szemét Ramond arczára, úgy hogy az ki nem térhetett. De mégis ki akarta kerülni a választ és tréfás hangon azt kérdezte, hogy igazán az orvos kérdi ezt tőle?

- Kérem, Ramond, legyünk komolyak.

És erre aztán Ramond egész higgadtan azt válaszolta, hogy igenis, reméli, hogy élél még egy évig, kifejtette indokait, a betegség aránylag még fejletlen voltát, a többi szerv teljes egészségét. Persze számolni kell az előre nem látott esélyekkel, miket nem ismerhetünk, mert valami hirtelen válságos fordulat mindig beállhat. Aztán mind a ketten vitatkoztak az eset felett, nyugodtan, mintha egy harmadik beteg ágyánál lennének: mérlegelték a pro és contra okokat, felváltva indokolták nézeteiket, és a leghatározottabban megállapított tünetek szerint kiszámították, mikor kell beállni a halálnak.

Pascal visszanyerte hidegvérét, mintha nem is róla lenne szó.

- Igaz, - suttogá végre, - igaza van - egy évi élet még remélhető. Ah, látja barátom, az én egyedüli óhajomásom az lenne, ha még két évig élhetnék; örült vágy, tudom, de oh az a boldogság egész örökkévalósága lenne.

És aztán a jövődőről kezdett álmodozni.

- A gyermek május vége felé fog megszületni. Minő jó lenne annak fejlődését láthatni tizen-nyolcz, husz hónapos koráig - nem, tovább nem! Csak addig, míg kibontakozik, míg az első lépéseket teszi. Hisz nem kérek sokat - szeretném látni, midőn járni tanul, aztán Istenem, aztán...

Egy kézmozdulattal fejezte be szavait, aztán újra ábrándokba merült.

- Két év, az utóvégre nem is oly lehetetlen. Volt egy ilyen érdekes esetem; egy külvárosbeli lakos, ki minden diagnózis ellenére, még négy évig élt. Két évet, csak két évet! Igen, annyi ideig kell élnem, annyi ideig fogok élni.

Ramond lehorgasztotta fejét és nem szólt többé. Nyugtalanság fogta el arra a gondolatra, hogy talán nagyon vérmes reményeket keltett és Pascal öröme fájdalmat okozott neki, mintha ez a lelkesedés az egykor oly tiszta ész megzavarodása, valami közeli veszéllyel fenyegetné.

- Igaz, hisz ön kívánta, hogy a sürgöny rögtön menjen.

- Oh igen, igen. Siessen, kedves Ramond! És holnapután várom, akkor már ő itt lesz és óhajom, hogy ön bennünket megöleljen.

A nap végtelen hosszú volt. És éjjel, midőn Pascal a remény és boldogság okozta álmatlanság után végre elaludt, rettenetes szivgörcsroham ébresztette föl. Ugy érezte, mintha óriási súly nehezednék mellére, mintha az egész ház keblére szakadt volna; nem birt többé lélekzetet venni és fájdalma felvonult a válláiba, a mellébe, a nyakába, megbénította egész testét. De azért teljes öntudatnál volt, csak úgy érezte, mintha megállna a szivverése, mintha élete kialvófélben lenne, ama rettenetes fojtó facsarás következtében, mely szivét összenyomta. De mielőtt még a crisis tetőpontját érte volna el, volt hozzá elég lélekjelenléte, hogy botjával megkopogtatta a pallót és így felkeltette Márhát. Aztán visszahanyatlott párnáira; mozdulni, szólni se birt már, hideg verejték gyöngyözött homlokán.

Szerencséjére Mártha a házra boruló mély csendben meghallotta a kopogást. Felöltözködött és nagykendőjébe burkolódzva gyertyát gyújtott és felment. Sötét éj volt még, alig derengett a hajnal. És midőn megpillantotta szeretett urát, kinek holthálvány arczában csupán szeme égett még, a mint kintorzult arczczal, megmerevedő nyelvvel, összeszorított állkapocscsal mozdu-latlan feküdt ágyán; ijedtségében oda borult ágya elé és felsikoltott:

- Istenem, Istenem, mi baja van, uram?

Még egy perczig fulladozott így Pascal, anélkül, hogy lélekzetet birt volna venni. Aztán az iszonyu nyomás enyhült és alig hallhatóan suttogá:

- Az ötezer franc, a mi az íróasztalban van, az Clotilde-é. Meg fogja neki mondani, hogy a jegyzőnél rendben van az ügy és az ellátásra szükséges pénzt meg fogja ott kapni.

Ekkor Mártha, ki bámészkodva hallgatta, kétségbeesett arczkifejezéssel bevallotta hazugságát, minthogy ő nem tudott a dolgok új fordulatáról, melyekről Ramond hirt hozott.

- Bocsásson meg, uram, hazudtam. De most bünt követnék el, ha tovább is hallgatnák... Mikor láttam, hogy ön oly elhagyatott, oly kétségbeesett, úgy nyomorog, az én pénzemből vettem...

- Szegény lelkem, ezt tette meg értem!

- Oh, reméltem, hogy majd csak visszaadja uram valamikor.

A fájdalom most csillapultak, Pascal megfordulhatott már és szemébe nézett. Mélyen meg volt illetődve és nagy volt meglepetése. Mi ment végbe ennek a szegény, vén fősvény lánynak a lelkében, a ki harmincz éven át nehezen összekuporgatott pénzéből se magára, se másokra nem költött volna egy fillért. Még most sem értette, csak meg akarta mutatni, hogy mély hálát érez iránta.

- Maga derék, jó lány, Mártha, mindent vissza fog kapni... Azt hiszem, most meghalok.

Mártha félbeszakította, egész lénye fellázadt ez elleni tiltakozó sikolyában.

- Meghalni ön, uram, meghalni előbb, mint én... Nem, nem engedem! Megteszek mindent, meg fogom azt gátolni!

Térdre borult az ágy elé, mindkét kezével megfogta kezét, megtapogatta testét, hogy megtudhassa hol fáj, mintha így erőszakkal akarná magánál tartani, mintha remélné, hogy így nem merik őt tőle elragadni.

- Mondja meg, uram, mi baja van, ápolni fogom, meg fogom menteni! Ha életet kell odaadnom, odaadom azt is. Éjjeleimet és nappalaimat feláldozom érte! Oh, én még erős vagyok, erősebb leszek a betegségnél! Meghalni, nem, nem, az lehetetlen! Az uristen nem követhet el ilyen igazságtalanságot. Annyit imádkoztam életemben, hogy meg kell engem hallgatnia és meg is fog hallgatni, uram, meg fogom önt menteni!

Pascal némán bámult rá, aztán hirtelen világosság támadt lelkében. Hisz ez a nyomorult lány szerette őt, szerette mindig. És visszaemlékezett harmincz évi néma alázatosságára, szótlan, imádatos meghódolására, midőn még fiatalabb éveiben majdnem térdreborulva szolgálta ki őt; visszaemlékezett Clotilde-dal szemben tanúsított féltékenységre, mindarra a végtelen szenvedésre, mely félig öntudatlan tölthette el lelkét ura szerelmi idyllje láttára. És még ma is ott volt nála, térdre borulva halálos ágya előtt, őszbecsavarodott hajával, hamuszürke szemeivel és a coelibatus folytán fakó szint öltött apáczaarczával. És kiérezte, hogy az a lány nem is sejti, milyen neme a szeretetnek az, a melylyel ő urát szereti, midőn szerelme jutalma pusztán az a boldog érzete, hogy szeretheti őt, hogy vele lehet és szolgálhatja.

Könnyek csordultak ki Pascal szemeiből. Fájdalmas részvét, végtelen gyengédség árasztotta el félig megrepedt szívét s tegezni kezdte.

- Kedves lelkem, te vagy a legjobb teremtés az egész világon. Jer, ölelj meg, ölelj meg, úgy a mint szeretsz, egész szivedből!

Mártha is zokogásba tört ki. Mestere keblére hajtotta ősz fejét, odaszoritotta a hosszú szolgálattól megviselt, kiaszott arcát. Lázasan megcsókolta, mintha egész életét e csókba akarta volna önteni.

- Jól van, ne izgassuk fel magunkat, mert látod, mind hiába, mégis csak az lesz a vége. Ha azt akarod, hogy nagyon szeresselek, engedelmeskedni fogsz.

Mindenekelőtt határozottan kijelentette, hogy nem akar itt e szobában maradni, mely olyan üres, magas és sötét. Sóvár vágy támadt benne, a másik szobában halni meg, ott a hol szerelmeskedtek, ahová nem lépett be soha, áhitatos borzongás nélkül.

És Mártha kénytelen volt őt teljes maga megtagadásával felsegíteni ágyából és ingadozó lépteivel oda vezetni a még ifju lehelletet árasztó ágyhoz. Pascal vánkosa alá rejtette a szekrény kulcsát, melyet mindig magánál tartott, hogy a mig él, őrizetében legyen.

- Most, hogy fekszem és valamivel jobban érzem magamat, kérlek hivd el Ramond orvost. Keltsd fel és hozd ide magaddal.

Mártha engedelmeskedett, de hirtelen Pascal agyába más gondolat villant meg és megijedt:

- Hallod, megtiltom, hogy értesítsd az anyámat.

Mártha zavarodottan, könyörgő kifejezéssel fordult vissza:

- Ah, uram, Félicité asszony oly szentül megigértette velem...

De Pascal hajthatatlan maradt. Egész életén át tiszteletteljesen viselte magát anyjával szemben és ezzel - úgy vélte - megszerezte azt a jogát, hogy védekezzék ellene halála órájában. Nem akarta őt látni. Márhának meg kellett rá esküdni, hogy néma lesz, miként a sir. Aztán újra mosolygott.

- S most menj gyorsan! Még életben találsz, csak menj!

Végre pitymallani kezdett; szomorú novemberi reggel halvány-szürke nappal derengett fel. Pascal kinyitotta az ablaktáblát és midőn magára maradt, nézte, mint növekszik a világosság, mint virrad fel lassan az utolsó nap, melyen élni fog. Éjjel esett az eső, az ég még fátyolozott volt. A szomszéd platánok lombtalan koronáiból a madarak csicsergése hallatszott és messziről, a még álmatag vidék távoli ködéből a vonat éles füttyülése. És ő egyedül volt, egyedül e komor ágyban, melynek ürességét érezte, e szobában, melynek csöndjét hallotta. A nap lassan emelkedett a látóhatáron és ő tekintetével követte azt a mindig nagyobbodó foltot, mit sugara az ablakra rajzolt. Végre a gyertya fénye elhalványult, a szoba nappali világossággal telt meg. Pascal enyhülést várt tőle és nem is csalódott; vigaszt nyújtott az a hajnalszínű kárpit, minden egyes ismerős butodarabja; az a széles ágy, melyben oly sokat szeretett és melybe lefeküdt meghalni. A magas menyezet alatt még ott lebegett az ifjúság üde illata, a szerelem végtelen gyönyörlehelete, mely mint édes szerelmi ölelés lágyan borult rá.

Pedig Pascal, bár a crisis elmúlt, még mindig rettenetesen szenvedett. Fájdalmas szurásai voltak mellkasában, meggémberedett balkarja ólomként csüggött le válláról. Az érkezendő segély nehéz várakozásában minden gondolata a husát marczangoló fájdalomérzetben összpontosult. És megnyugodott. Nem gerjedt fel lázas haragra, mint a minőt azelőtt a fizikai fájdalom pusztító ténye keltett benne, mely kétségbeejtette, hiábavaló, szörnyű kegyetlenségével. A gyógykezelő orvos aggasztó kételyei közepette is csak azért gyógykezelte a betegeit, hogy megküzdjön vele.

És ha most megadta magát nyugodt béketüressel, midőn őt magát sújtá a szenvedés, az csak onnan eredt, mert az életbe vetett hite még egy fokkal emelkedett, egészen ama magaslatra, a honnan az élet tökéletes jónak látszik, még a szenvedés végzetes ténye mellett is, mely tán az élet igazi rugója. Igen, átélni az egész életet, egészen átélni és egészen átszenvedni, fel nem lázadni ellene ama hitben, hogy jobbá válnék az élet, ha kiküszöbölhetnők belőle a fájdalmat: ezt tartotta most már a legnagyobb hősiességnek, a legnagyobb bölcsességnek. És hogy megrovidítse a várakozás hosszú, kínos perczeit, újra elgondolkozott utolsó elméletén; egy eszköz kieszelésén törte a fejét, melynek segítségével a fájdalomból is hasznot lehetne huzni, melylyel azt munkává, eredményes cselekvéssé lehetne átváltoztatni. Ha az ember ugyanoly mérvben érezné erősebben a fájdalmat, a mint civilizációja fejlődik, bizonyára erősebb ellentállásra is képesítenék. A működő agy, ha csak a nyert benyomások és az annak megfelelő munka közötti egyensúly nem bontatik meg, mind erősebbé fejlődnek. Ha ez így van, nem lehetne-e oly emberiséget képzelni, melynél a munka összege teljes egyensúlyban van az érzetek összegével, úgy hogy maga a szenvedés érzete is felhasználva elfojtatható.

Ezalatt a nap teljesen kisütött. És Pascal agyában ilyen homályos remények kavargtak, midőn érzete, hogy új roham van fejlődőben. Iszonyú rettegés fogta el. Ez lesz tán a vége? Elhagyatva fog meghalni? De e perczben gyors léptek hallatszottak a lépcsőn s Ramond lépett

be, kit Mártha nyomon követett. Még csak annyi ideje volt, mielőtt fuldokolni kezdett, hogy odasugja Ramondnak:

- Oltson be, de gyorsan, tiszta vízzel és kétszer, legalább tíz grammot!

Szerencsétlenségére Ramondnak keresni kellett a kis fecskendezőt, aztán el kellett készíteni mindent. Az néhány percet vett igénybe és a roham rettenetessé vált. Aggódó félelemmel figyelte haladását, az eltorzuló arcot, a kékülő ajkakat. Végre kétszeri oltás után, észrevette, hogy az egy perczig megállapodó tünetek lassanként visszafejlődnek. Ez egyszer még el volt háritva a végső katasztropha.

De mihelyt visszatért a lélekezete, Pascal az órára nézett és nyugodtan mondta:

- Barátom, hét óra van... Tizenkét óra múlva, ma este hétkor meghalok.

És midőn Ramond tiltakozni akart, folytatá:

- Nem, ne hazudjék. Jelen volt a rohamnál, ép úgy tudja, mint én magam... Most minden matematikai pontossággal megy végbe és óráról órára le tudom írni a betegség fejlődési tüneteit.

Elhallgatott, hogy nagynehezen újra lélekzetet vegyen, aztán folytatá:

- Különbben minden rendben van. Meg vagyok elégedve. Öt órákor itt lesz Clotilde, nem kívánok már egyebet, minthogy karjai között halhassak meg.

Nemsokára jelentékenyen enyhültek fájdalmai. Az oltás hatása valóban bámulatos volt. Felülhetett az ágyában, vánkosához támaszkodva. Hangja, lélekezete újra könnyüvé vált, sohse gondolkozott világosabban, mint e perczben.

- Tudja, mester, szolt Ramond, én nem megyek el ma innen. Értessittem a feleségemet, együtt fogjuk tölteni a napot és bármit mondjon is, remélem, nem lesz az utolsó. Ugy-e megengedi, hogy egész otthonias kényelembe helyezzem magam?

Pascal mosolygott. Rendeletet adott Márhának, hogy készítsen Ramond számára jó villás-reggelit. Majd hívni fogják, ha esetleg szükség lesz rá. És a két férfi bizalmas beszélgetésbe merült; az egyik hanyatt fekve, hófehér szakálla glóriájában úgy beszélt, mint egy agg bölcs; a másik ágyánál ülve hallgatta, mint a hódolatteljes tanítvány.

- Valóban, suttogá Pascal mintegy önmagához szólva, az oltások hatása igen csodálatos.

Aztán hangosan, majdnem vidáman folytatta:

- Ramond barátom, tán nem nagy ajándék az, a mit önnek adok; de magának kívánom örökbe hagyni a kézirataimat, Clotildenak utasítása van, hogy szolgáltatssa ki önnek azokat, ha nem leszek többé. Kutasson bennük, tán talál benne valami jó eszmét. S ha egy szép napon valami jó gondolatot vehet ki belőle, annál jobb a világra nézve.

És ebből kiindulva, előadta tudós végrendeletét. Határozottan meg volt győződve róla, hogy ő az a magányos uttörő, az a hirnök, a ki vázolja az elméletét, tapogatózik a gyakorlatban és mert módszere csak kezdetleges, kudarcot vall. Visszaemlékezett lelkesedésére, midőn azt vélte, hogy ideganyagbeoltásaiban az általános gyógyszert fedezte fel; aztán rátért csalódásaira, kétségbeesett csüggedésére, Lafouasse hirtelen halálára, a sorvadás áldozatául esett Valentinra, a diadalmaskodó őrzöngésre, mely újra erőt vett Sarteurön és öngyilkosságba kergette azt. Azért kételyekkel telt lélekkel hagyja is el a világot, melyek megingatták szilárd hitét, melyre a gyógykezelő orvosnak okvetlen szüksége van. Ám annyira szereti az életet, hogy annak erejébe veti egész bizalmát és azt hiszi, hogy önmagából szivja az élet az erőt és az egészséget. Ezzel nem akar végkorlátot szabni a jövődönnek, sőt boldog, hogy az ő hypothesisét örökbe hagyhatja az ifjuságnak. Minden husz évi időközben átalakulnak a fölte-

vések és a belőlük nyert igazságok maradnak csak meg változatlanul, melyeken a tudomány aztán tovább épít. És ha egyéb érdemet se szerzett, mint hogy a pillanat hypothesisét állította fel, munkája azért nem veszett kárba, mert a haladás magában a munkában, a fokozódó észbeli fejlődésben rejlik. És ki tudja? Habár ő maga fáradtan és nyugtalanul hal is meg és oltásaiba helyezett reménye nem valósult meg, más munkások jöhetnek egykor, fiatalok, lángoló és lelkesülők és felvehetik, tisztázhatják, kibővíthetik eszméjét. És tán egy-egy világ, egy új század fog belőle sarjadosni.

- Ah, kedves Ramond, szólt aztán, ha újra lehetne átélni az életet. Igen, újra kezdeném, folytatnám eszméim fonalát, mert a multkor meglepett az a sajátságos tünemény, hogy a tiszta vízzel eszközölt oltásoknak hatása ép olyan, mint az ideganyagoltásoké. Tehát nem a beoltott folyadék minősége határoz; csupán maga a mechanikai művelet. Az utóbbi hónapokban sokat gondolkoztam e tárgyról. Fog is találni róla jegyzeteim közt érdekes megfigyeléseket. Szóval, odajutottam, hogy egyedül a munkában higgyek s az összes szervek egyensúlyos működésétől várjam az egészséget, a dinamikus therapia egy nemét, ha szabad e kifejezést használnom.

Mindinkább fokozódott lelkesedése, majdnem elfelejtette a közelgő halált, annyira elfoglalta őt az életre irányuló kíváncsisága. Nagy vonásokkal vázolta utolsó elméletét. Az embert mindenütt a természet környezi és az ezzel való érintkezés folyton ingerli idegszállainak érzékeny végeit. Innen származik nemcsak az érzékeknek, hanem a test belső és külső rétegeinek egész működése. És ezek az érzetek, összpontosulva a nyakban, átalakulnak ott feszerővé, mozgássá és eszmékké, miből következtetve, arra a meggyőződésre jutott, hogy az egészség e munka normális menetében rejlik, mely abból áll, hogy magunkba fogadjuk az érzeteket, átalakítjuk mozgássá és eszmékké és az emberi gépezetet szerveinek rendes, összhangzó működése segítségével tápláljuk. A munka válik im, az elmélet szerint főtörvénynyé, az élő világegyetem szabályozó rugójává. Eszerint, ha az egyensúly megbomlik, ha a kívülről jövő izgatás nem elegendő, kell, hogy a therapeutika mesterséges izgalmakat teremtsen, melyek helyreállítsák a feszerőt, a teljes egészség emez állapotát. És egész új gyógykezelésről álmodozott: az érzékekre nézve, a suggerálást, az orvos mindenható fölényét; a bőrre és az izmokra nézve a villanyosságot, a masszírozást és a gyomrot illetőleg a táplálkozási rendszert; a tüdőt tekintve, fönn a magas hegytetőkön, a levegőgyógymódot, végre a vérkeringési zavarokra nézve a transfusiót, a lepárolt vizoltások alkalmazását vélte a jövődők gyógy módjainak. Emez utóbbiak tagadhatatlan eredményü, tisztán mechanikai működése terelte őt ezen utra. És ő most kibővítette ezt a hypothesis-t, szellemének rendszeresítő törekvésénél fogva és újra megmentve látta már az egész világot az erők teljes egyensúlyában, midőn ugyanannyi a kifejtett munka, mint a mennyi a szerzett benyomások összesége, úgy hogy emez örök munkában áll helyre a világ megingatott egyensúlya.

Aztán kedélyes nevetésre fakadt.

- Szép! most már megint benne vagyok... Én, ki alapjában még mindig abban a meggyőződésben élek, hogy az egyedüli bölcsesség abból áll, hogy ne avatkozzunk bele a természet működésébe. Javithatatlan vén bolond!

De Ramond a gyöngéd szeretet és végtelen bámulat kifejezésével ragadta meg a mester mindkét kezét:

- Mester, mester, az ilyen dőreség ilyen szenvedélylyel párosulva teszi a lángészt... Ne féljen, figyeltem minden szavára, iparkodni fogok méltó lenni örökségére és én is osztom azt a hitét, hogy ebben rejlik a holnap nagy titka.

Eme nyugodt, a szeretet megilletődött gyengeségét szétárasztó szobában Pascal folytatta szavait, a haldokló bölcs hősies nyugodtságával, ki utolsó tanait hirdeti. Visszatért személyes megfigyeléseire, megmagyarázta, hogy néha önmagát gyógyította meg rendszeresen szabályozott s túl nem feszített munkával!

Tizenegyet ütött és Pascal azt akarta, hogy Ramond megreggelizzék. Ő maga pedig folytatta a beszélgetést, míg Mártha feltálalta az ételeket. A nap végre teljesen áttört a szürke reggeli fellegeken, halvány, fátyolozott napsugárözönével, mely aranyhálójával vonta be az egész termet. Pascal is ivott néhány korty tejet, aztán elhallgatott.

Ramond épen egy körtébe harapott.

- Szenved, mester?

- Nem, csak egyék.

De nem titkolhatta. Új roham következett, rettenetesebb az előbbinél. Villámütésként jelentkezett és Pascal kékülő arcát beletemette a vánkosokba. Ökölbe szorított kezekkel megmarkolta a lepedőt, belekapaszkodott, mintha támaszt találna abban és legördíthetné a mellére nehezedő súlyt. Halvány arczczal, kidüllesztett szemekkel nézte a faliórát és a fájdalom és kétségbeesés megrázkódtató kifejezése ült ki arczára. Egy pár pillanatig halálosan vonaglott.

Ramond rögtön befecskendezte. Lassanként enyhültek a fájdalmak; de a hatás kisebb volt.

Nagy könyvek szivárogtak Pascal szemébe, midőn újra magához tért. Nem szólt, csak sirt. Aztán elfátyolozott szemekkel nézte az órát.

- Barátom, négy órákor meghalok, nem fogom őt többé látni.

És midőn Ramond, hogy gondolatait másfelé terelje, saját meggyőződése ellenére azt állította, hogy a vég nincs oly közel, újra erőt vett rajta a tudós szenvedélye és még egy utolsó közvetlen megfigyelésen alapuló oktatást akart adni fiatal kartársának. Több hasonló eset fordult elő pályafutása közben és különösen arra emlékezett vissza, hogy egyszer egy öreg sclerosisban meghalt betege szívét bonczolgatta a kórházban.

- Magam előtt látom abban szívemet. Fakó, levélszinű minden izma; azt mondaná az ember, hogy lesóványodott, összezsugorodott, pedig térfogatban növekedett. A gyulladás megkeményítette, most nehezen lehetne elvágni.

Aztán halkán folytatta. Ép most érezte, hogy szíve lágyul, hogy lüktetése lassodik. A rendes vérkilökés helyett a főérből csak vörös nyál ömlik ki. A visszerek pedig tele vannak fekete vérrrel és a mily mérvben lassudott a táguló és összehuzódó szivattyú, a gép szabályozója, oly mérvben állott be az erősebb fulladás. Aztán a beoltás után, szenvedése mellett is, figyelemmel kísérte e szerv újbóli életreébredését, a sarkalló ostorcsapást, mely a visszerek fekete vérének utat tör és az üterek betóduló vörös vérével új erőt lehel beléje. De mihelyt a befecskendezés erőműtani hatása megszűnt, újra visszatért a crisis. Perczekre meg tudta azt előre határozni. Az oltások folytán még három ilyen roham fog beállni. A harmadik magával viszi és négy órákor meghal.

Aztán mindinkább elhaló hangon még egyszer felhevült, lelkesedett a szív e hősies kitartásán, az élet e makacs munkásán, mely az élet minden percében dolgozik, még akkor is, midőn, alvás közben, a többi szerv tunyán pihen.

- Oh, hősies szív, mily bátran küzdesz! Minő hit, minő fáradhatlan, nagylelkű a munkálkodásod! Sokat szerettél, sokat lüktettél, azért pusztulsz el, hősies szívem, nem akarsz meghalni és minden erődet megfeszited, hogy újra dobogj!

Aztán rájött a jósolt görcsrohamok elseje. És midőn az elmúlt, Pascal arczára már a halál árnya kezdett borulni, már melle zihált. Hősiessége mellett is halk panasz tört fel ajkán:

- Óh, Istenem, hát nem fog ez a kin véget érni soha? - És mégis egyetlen égő vágya az volt, hogy halálos vonaglását meghosszabbítsa, hogy addig éljen, míg Clotilde megérkezik, hogy keblére szoríthassa még egyszer. Oh, ha csalódnék, ha, mint azt Ramond állítja, öt óráig élhetne! Szeme újra visszatért a fali órához és nem fordította el róla többé tekintetét, egy örökkévalóság fontosságát tulajdonítva minden percnek. A letűnt napokban gyakran élczeltek eme empire-stylben tartott óra felett, mely egy aranyozott bronz-határkövet ábrázolt, a mint a hozzá támaszkodó szerelem mosolyogva szemléli az álomba merült időt. Három órát mutatott. Aztán fél négyet. Csak két órai életet még, csak két órai életet, Istenem! A nap már lassan leáldozott a szürke téli égbolton; mély, békés csend borult le a földre; és időről-időre a tarlott mezőkön átrobogó mozdonyok éles fütyte hallatszott. Ez a vonat az, mely Tullettesbe megy; hát a másik, az a Marseillesről jövő, az nem jön meg már soha?!

Husz percczel négy óra előtt Pascal magához intette Ramondot. Már nem birt elég hangosan beszélni, hogy megértsék.

- Hogy hat óráig élhessek, nem szabadna az üteremnek oly lassan lüktetni. Eddig még reméltem; de most már vége.

Aztán Clotilde nevét rebegte suttogva. Szivszaggató bucsúsóhaj volt az, amaz iszonyu fájdalom kifejezése, hogy nem láthatja többé.

Aztán újra a kéziratokra gondolt.

- Ne hagyjon el, - a kulcs ott van a vánkösom alatt. Azt fogja mondani Clotildenak, hogy vegye el onnan. Ő neki adtam az utasításokat.

Tíz percczel négy óra előtt Ramond újra befecskendezte, de hatás nélkül. És épen négy órát ütötte, midőn a második crisis beállt. Az első fulladozási roham beálltával kiugrott az ágyából, járni akart, ereje utolsót lobbant. Mohó sóvárgás fogta el a szabad levegő, világosság, a szabad tér után. Az élet, egész letűnt élete hívta, vont a ellenállhatatlanul a másik szobába. És ő oda vánszorgott, ingadozva, görnyedezve; görcsöktől rángatva fogódzkodott a butorokba.

Ramond hirtelen mozdulattal oda rohant hozzá.

- Mester, mester, könyörgök, feküdjék vissza.

De Pascal szilárdan eltökélte, hogy állva, fönnjárva akar meghalni. Az élet szenvedélye, a munka hősiessége még élt benne és az üzte, vitte. Hörgött, rebegett.

- Nem, nem, ott künn!...

És Ramond vállához támaszkodva, botorkálva, ingadozva eljutott az íróasztaláig; ott lehanyatlott karosszékébe, fellélegzett és lehunyta pilláit. Aztán újra felnyitotta a szemeit és tapogatózó ujjai keresték a munkát. A szanaszét heverő jegyzetek között ráakadt a családfára. Még az előtte való este igazított ki azon néhány jegyzetet. Megismerte, közelebb huzta és kitárta.

- Mester, mester, ön megöli magát, - kiáltott fel Ramond, kiben a részvét és csodálkozás vegyes érzelmei dultak.

Pascal nem hallgatott rá. Czeruzát érzett tapogatózó ujjai alatt. Felvette és egészen lehajolt a családfára, mintha kialvó szemei nem látnának többet. Aztán utoljára átfutott még a családtagok sorozatán; Maxime nevénél megállapodott, oda írta: „Meghalt ataxiában 1873-ban”, mert biztos volt benne, hogy már nem éli túl az évet. Aztán mellette tűnt szemébe Clotilde neve és kiegészítette azt is „1874-ben fiut szült, nagybátyjától, Pascaltól”. Aztán a saját nevét

kereste, de kimerülten révedeztek az ujjai és a szemei. Végre, midőn megtalálta, keze újra megszilárdult és határozott vonásokkal írta oda „Meghalt szivbajban 1873 november 7-én.” Ez volt az utolsó erőmegfeszítése; hörgése majd megfojtotta; ekkor Clotilde neve fölött egy fehér lapra akadt. Ujjai nem bírták az írónt tartani. És mégis kusza vonásokkal, melybe egész gyöngédsége, szívének egész lázas nyugtalansága kiáradt, hozzá tette: „Az ismeretlen gyermek, mely 1874-ben születni fog. Milyen lesz az?” Aztán elájult. Alig bírták őt Ramond és Mártha visszavinni az ágyba.

Negyed ötkor állt be az utolsó crisis. A fulladás utolsó rohamában Pascal arcza végtelen szenvedést fejezett ki. Mindvégig el kellett viselnie az ember és a tudós vértanui kinjait. Megzavarodó szemei a fali órát látszottak még keresni. És Ramond, látva azt, hogy ajkai még mozognak, lehajolt és ajkaihoz tapasztotta fülét. És valóban szavakat suttogott oly halkán, mint az elhaló lehelet.

- Négy óra. A sziv szunyad... a főérben nincs több piros vér. A szivszelep ellágyul és megáll.

Iszonyu hörgés rázkódtatta meg testét. Lehelete alig volt érezhető.

- Nagyon gyorsan megy... Ne hagyjatok el... a kulcs a vánkos alatt... Clotilde... Clotilde...

Az ágy lábánál Mártha zokogásba fulva térdre borult.

Látta, hogy ura haldoklik. De még se mert a papért menni, bárhogya szerette volna is és ő maga mondotta el a haldoklók imáit; és buzgón kérte az uristent, hogy bocsásson meg szeretett urának és vegye fel magához egyenesen a mennyországba.

Pascal haldoklott. Arcza már elkékült. Néhány perczig mozdulatlan feküdt, aztán még egyszer lélekzetet akart venni, kinyitotta száját, mint valami kis madár, mely apró csőrével utoljára kapkod egy kis levegő után. És aztán meghalt, kisenvedett.

XIII. FEJEZET.

Clotilde csak villásreggeli után, egy órákor, kapta meg Pascal sürgönyét. E napon épen erősen felboszantotta őt fivére és szeszélyeit, kifakadásainak élet, erősen érezte vele, a miért Clotilde leverten duzzogott. Mindent egybevetve, igen kevés boldogságban volt része bátyjánál. Maxime őt sokkal egyszerűbbnek, sokkal komolyabbnak találta, semhogy fel tudta volna vidítani és szórakozást nyújthatott volna neki és inkább elzárkózott fiatal Rózsájával, azzal a kis szösze leánynyal, a ki neki olyan végtelen gyönyörűséget szerzett. Mióta a betegség székehez lánczolta, úgy hogy már többé mozdulni sem tudott, elvesztette az élvezet emberek önző eszélyességét és abbahagyott sanda bizalmatlanságával a nőkkel szemben, kikről eddig azt hitte, hogy csak ők teszik tönkre a férfiakat. Midőn nővére megmondotta neki, hogy nagybátyja őt visszahívja és hogy el akar utazni, nagy fáradságába került, míg egyáltalán ajtót nyitottak neki, mert szeretője éppen azzal volt elfoglalva, hogy őt kenegette. Rögtön beleegyezett szándokába, midőn Clotilde arra kérte őt, hogy a míg csak lehetséges, ott maradjon, hogy elvégezze összes teendőit. Maxime csak azért sürgette, hogy jöjjön vissza minél előbb, mert szeretetreméltó akart lenni vele szemben.

Clotilde a délutánt bőrendjei csomagolásával töltötte el. Lázás izgatottságában, a rögtöni elhatározás e kétségbeesett hangulatában, nem is gondolt magára az esetre, hanem egyesegyedül ama nagy örömmel engedte át magát, hogy hazatérhetett. A gyorsan elköltött ebéd után, fivérétől röviden elbúcsuzott és a végtelen unalmas kocsikázásra került a sor, mely az Avenue du Bois de Boulogne-tól a lyoni pályaudvarig tartott. Végre a női szakaszban helyet foglalhatott és az este nyolcz órákor induló gyorsvonat dübörgő zakatolással vágatott neki a koromsötét eső, zimankós novemberi éjnek.

Már alig, hogy elhagyta Párist, komor gondolkodásba merült, mely fokankint marcangoló nyugtalansággá nőtt meg lelkében. Miért ez a rövid, semmitmondó sürgöny: „Várlak, utazz ma este!” Kétségkívül ez arra a levélre volt a válasz, melyben tudatta vele, hogy anyának érzi magát. Tudta, mennyire óhajtotta Pascal, hogy Párisban maradjon, hol ő neki, a doctor feltevése szerint, boldognak kell lennie; tehát most csodálkozott e sürgős visszahívásán. Sürgönyt nem várt, de várt levelet, hogy utazási előkészületeit lassankint megtehesse és néhány hét után elutazhassék. Vagy talán valami más ok forog fenn; talán valami hirtelen rosszullét, talán a vágy, a hatalmas sóvárgás, hogy őt viszontláthassa... És e perctől fogva aggodalma még kinzóbb lett, bús, nyomasztó sejtelmek köde ereszkedett lelkére és kedélyét búskomorság, levertség homályába burkolta.

Egész éjjel özön-eső csapkodta a vonat ablakait, a mint az a bourgogne-i síkságokon tovarohant. Ez az özön-ár csak Macon-nál szünt meg. Lyon után pitymallani kezdett. Clotilde magánál hordta Pascal leveleit és nyugtalansággal leste a virradatot, hogy azokat áttanulmányozhassa, mert írásukat megváltozottak vélte. Valóban, szívét hideg borzongás dermedése fagyasztotta, a reszkető írást, a sok szakadozott szó, a hiányos fogalmazás most még jobban aggasztották.

Pascal beteg volt, nagyon beteg; ez most már bizonyos volt; mint valami hirtelen sugallat villant fel mindez agyában, ami nem annyira következtető képességének, mint inkább finom sejtő érzékelésének volt eredménye. Az ut hátralevő része iszonyatos hosszúnak tűnt fel lelkében, mert érezte, mint nő szorongatása, a mint utja céljához közeledik.

A legkegyetlenebb azonban az a három és egy negyedórai várakozás volt, a mely a marseillei csatlakozásnál őt a plassansi vonatra váratta tizenkettő után délben. Három hosszú órát kellett így várni! A pályaudvar éttermében reggelizett és oly sietséggel evett, mintha félni kellett volna.

volna, hogy lekési a vonatot. Erre aztán lassu bolyongással imbolygott a poros kertben, egyik padtól a másikig, a rengeteg bérkocsi és omnibuszok tömkelegében, míg a sápadt nap szokatlanul melegen sütött az esős éj után. Végre újra tovább roboghatott a vonattal, mely minden negyedórán meg-megállott. Fejét kidugta az ablakon és úgy tűnt fel előtte a vidék, mintha már husz év óta nem látta volna és a helységek egészen elváltozva suhantak el könyes szemei előtt. Midőn a vonat Saint-Marthe is elhagyta, nagy felindulás vett rajta erőt; nyakát nyújtotta ki, hogy a távolban megpillanthassa a Souleide-ot, a két hatalmas, százados cypruskorona fényvesztett fáklyáit, melyek három mértföld messzire is ellátszottak.

Öt óra volt és alkony ereszkedett a kopár tájra. A váltók zaja felsikongott, a vonat megállott és Clotilde leszállt. De heves fájdalom nyilallotta át és mély sóhaj tört fel kebléből, midőn látta, hogy Pascal nem várja a perronon. Már Lyon óta mindig azt mondogatta magában: „Ha nem fogom rögtön megérkezésemkor látni, úgy beteg”. Talán benn maradt a váróteremben, vagy kocsi után nézett? Kirohant a teremből, de nem találta künn csak az öreg Durieu apót, azt a kocsist, a kivel rendszeren kocsizni szokott. Kivallatta. Az öreg apó hallgatag provenç-i ember volt és nem nagyon sietett feleleteivel. Kétkerekű kis kocsijával volt ott, mert először a málhákat akarta elszállítani. Reszkető hangon ismétlé a kérdést:

- Minden jól van, Durieu bácsi?

- Igen, kisasszony!

És majdnem dühös lett, a midőn meghallotta, hogy Mártha adta meg neki tegnap este az utasítást, hogy kocsival várja őt, ha megjön a vonat. Nem látta a doctort két hónap óta, nem is került senki a szeme elé. Talán, miután nincs itt, ágyba feküdt. A városban az a hír van elterjedve, hogy a doctor már nem a régi legény a talpán.

- Várjon itt, kisasszony, míg kiváltom a bőröndöket. Itt egy hely az ön számára, a padkán.

- Nem, Durieu bácsi, ez nekem soká tartana, én inkább gyalog megyek.

Nagy léptekkel haladt fel a magaslat kocsitájára. Szíve oly zihálón dobogott, hogy majd megfulladt. A nap a saint-marthei dombok megett lehanyatlott, finom eső szitált a szürke égről, a novemberi időjárás első fagyos borzongásával. És a midőn Fenouillères utcájára bekanyarodott, a Souleide sivár ködképe derengett fel előtte, mely őt majd megdermesztette: a pusztá, kihalt homlokzat zárt ablakjaival, szomorító elhagyatottságot, néma gyászt rezdített fel szívében.

De a borzasztó csapást csak akkor érezte Clotilde, midőn a lépcsőházban Ramond doctort látta állani, a mint valószínűleg őt várta. Valóban őt leste ott és lejött, hogy a borzasztó gyász hírét kíméletesen, óvatosan adhassa tudtára. Lélekzete elfogyott, mikor odaérkezett, átszelte a platánok tisztását, a hol a forrás csobogott, hogy a mennyit lehet megtakarítson az utból, és a midőn a fiatal orvost látta azon a helyen, a hol ő Pascalt remélte találni, úgy érezte, hogy az ég szakad le reá rögtön, hogy oly szerencsétlenség történt, a mely örökre, örökre megmásíthatlan. Ramond igen halványnak és dúlnak látszott, nagy megerőltetése, hogy nyugodtnak mutassa magát, kárba veszett. Clotilde úgy érezte, hogy a nyakát fojtogatják, egy szót se tudott kiejteni. És így léptek be a házba; Ramond az étterembe vezette őt, a hol újra néhány pillanatig némán néztek egymás szemeibe.

- Beteg, nemde? - mondta végre Clotilde, reszketve, akadozva.

Ő egyszerűen válaszolt:

- Igen, beteg.

- Mindjárt tudtam, midőn önt megláttam - folytatá újra. - Miután nincs itten, betegnek kell lennie.

És nem tágitott:

- Beteg, nagyon beteg - ugy-e?

De Ramond nem válaszolt többet, hanem mindig halványabb és halványabb lett és Clotilde mereven nézett szemeibe. E perczen aztán észrevette rajta a halál árnyát; észrevette azt kezein, a melyek még reszkettek; észrevette kétségbeesett arczán, zavart szemein, a melyek még a halálos küzdelem iszonyát tükrözték vissza és észrevette az orvosnak rendetlen, kuszált külsején, a ki már tizenkét óra óta volt folytonosan ottan és küzdött a tehetetlenség küzdelmével a földön a leghatalmasabbal - a halállal.

Erre Clotilde éles sikolyban tört ki:

- Meghalt!...

Megingott, mint a kit a villám sújt és odavetette magát Ramond karjaiba, a ki könyek közt ölelte őt testvériesen magához. És mindketten sirtak egymás nyakába borulva.

Aztán Ramond elmondott neki mindent, miután leültette egy székre és a zokogástól elfojtott hangja szóhoz juthatott.

- Én sürgönyöztem tegnap reggel féltizenegykor. Ő oly boldog volt, úgy reménykedett. Oly bizalommal szötte jövő álma! Még egy-két évig remélt élni. Ma reggel négy órakor volt az első roham és hivatott engemet. Rögtön felismerte, hogy elveszett. De remélte, hogy még kibírja hat óráig, hogy még elég hosszú az élete ahhoz, hogy őnt viszontláthassa. De a baj gyorsan harapódzott el. Utolsó lehelletéig, perczről-perczre megmondta nekem, hogy mint terjeszkedik a betegség, mint a tanár, a ki hallgatói előtt bonczol. Nevével ajakán halt meg, nyugodtan, elszántan, mint egy hős.

Clotilde fel szeretett volna ugrani, hogy beszaladjon a szobába; de mintegy oda volt szegezve a székhöz és nem volt elég ereje, hogy elhagyja helyét. Figyelemmel hallgatta; szemei, mint künn az őszi eső, úgy permeteztek a könnyhullástól, és arczán le-legördült, bánatának a megkövesült harmata. Minden mondata ez elbeszélésnek, minden mozzanata e stoikus közönytől bevárt halálnak, mélyen szívébe vésődött, és megfelelő érzelmeket keltett. Lelke előtt az egész rettenetes küzdelem újra lefolyt. És örökre fogja azokat látni egész életében.

De kétségbeesése akkor érte el tetőpontját, amikor Mártha lépett be és feddő hangon mondá:

- Igen, a kisasszonynak van oka sirni, mert ha a mester meghalt, úgy csak miatta halt meg!

Az agg házvezetőnő oldalt állt konyhája ajtajában, dűltan és kétségbeesetten, hogy urát elrabolták tőle, hogy megölték. És még üdvözlő, még vigasztaló szavakat sem keresett a fiatal lány számára, a kit ő nevelt fel. A nélkül, hogy megfontolta volna illetéktelen beavatkozása horderejét, hogy mérlegelte volna a fájdalmat, mit azzal okozhat, könnyített vele szíven, és mindent elmondott, a mit csak tudott.

- Igen, azért halt meg, mert a kisasszony elment.

Kétségbeesésében Clotilde hevesen vitatta:

- De hisz ő volt az, a ki megharagudott, a ki maga elküldött engemet!

- Bizonyára! De a kisasszony ezt csak ön iránti nagy szeretetének tulajdonítsa - úgy viselte magát, hogy ne lászon tisztán az ő angyaljósa szívébe... Azon az éjen, a melyet követő nap elutazott, a doctort félig megfulva találtam párnái közt, annyira szenvedett, és a mikor el akartam mondani a kisasszonynak, ő megakadályozott... Aztán szorgosan megfigyeltem, míg a kisasszony oda volt... Minden éjjel újra kezdődött ez a dolog, minden erejét meg kellett feszítenie, hogy ne írjon a kisasszonynak, hogy vissza ne hívja... Ez az oka, hogy meghalt, ez a tiszta igazság!

Hirtelen nagy világosság támadt Clotilde lelkében, a mely boldoggá tette és egyben marcangolta szívét. - Istenem! Hát mégis igaz volt, mit sejtett? De végre is azt kellett hinnie Pascal makacssága folytán, hogy nem hazudott, hogy egyszerűen közte és a munka között választott, mint a tudományok embere, a kinél a munkaszeretet győzött az asszony iránti szenvedélye, szerelme felett.

De mégis hazudott; ő odaadását, az önmagáról való megfélelkezést annyira vitte, hogy feláldozta önmagát, mert azt hitte, hogy ez Clotilde boldogságáért történik. A szomorú viszonyok most megmutatták, hogy csalódott, hogy ily módon mindkettőjük szerencsétlenségét idézte elő.

Clotilde újból ellenkezett és újból kétségbeesés fogta el:

- De hát hogyan tudhattam én ezt...? Istenem!... Én engedelmeskedtem, összes szeretetem és gyengédségem az engedelmeskedésbe összpontosítottam!

- Ah - kiáltá Mártha - én sejtettem volna - én sejtettem volna!

Ekkor Ramond is közbeszólt, gyengéden, békítőleg. Megfogta régi barátnője kezét és kifejtette előtte, hogy a bánat a végzetes esetet elősegíthette ugyan, de a mester már e végre el volt kárhóztatva. A szívbaj, melyben szenvedett, már régebb időkből származott; nagy megerősítése az oka, aztán az öröklődés is, végre maga e nagy szenvedélye: és így tört meg e hatalmas, szegény, agyonkínzott szív!

- Menjünk fel - mondá Clotilde - látni akarom!

Fent a szobában, bezárták az ablaktáblákat, még a melancholikus alkony sem küldhette be halvány sugarait. Két gyertya égett az ágy melletti kis asztalon, a nagy gyertyatartóban, és halványsárgás fényükkel megvilágították Pascal kinyújtózott hulláját. Lábai szorosan egymás mellett feküdtek, kezei mellén össze voltak kulcsolva. Szempilláit kegyeletesen lecsukták. Arcza, szakála és hajzata havas párnáin olyan volt, mintha aludnék, már kékes színt váltott, de mégis békés, nyugodt kifejezése volt. Alig volt másfél óra óta halott. És végtelen égi nyugalom, mennyei jóságának derüje látszott rajta előmleni.

Hogy őt így kell viszontlátni; hogy hangját se hallhassa többé, meg se csókolhassa, hogy meg se láthassa, hogy örökre egyedül legyen ezután és örökös bucsut kellessen tőle venni; mennyire fájt és sajgott a szíve e gondolatra. Rávetette magát az ágyra és tördelve mondá e gyöngéd, szerelmes szavakat:

- Mester, mester, mester!

Ajkait odaforrasztotta a halott homlokára, és miután az még ki sem volt hűlve, egy perczre abban az illúzióban ringatta magát, hogy ő még érzi az utolsó szerelmes vallomásának melegét, hevét. Nem mosolygott-e egészen boldogan merev mozdulatlanságában, abban a tudatban, hogy újra viszontláthatja őt és - gyermekét, a kit ott viselt szíve alatt? De aztán az iszonyatos valóság sujtott le rá újra és újra szívetzsaggatóan kezdett sirni, kezeit tördelve.

Az öreg Mártha lámpával lépett be a szobába és letette a kandalló párkányának egy szegletébe. És hallotta, a mint Ramond Clotilde-ot megfigyelve, azt mondta, ily megrendülten látva őt mostani állapotában:

- Elvezetem önt innen, ha látom, hogy nincs lélekjelenléte és nem elég erős. Gondoljon arra, hogy nincsen egyedül, hanem önnel van az a kis, drága lény, a kiről ő nekem oly örömmel, oly szeretettel beszélt.

Az öreg házvezetőnő már egész nap csodálkozott az ilyes beszédeken. De most egyszerre mindent megértett, és bár mindjárt el akarta hagyni a szobát, most benn maradt, hogy még többet hallhasson.

Ramond halkította hangját:

- A nagy szekrény kulcsa ott fekszik párnája alatt. Többször ismételte, hogy ezt önnek meg-hagyjam. Fogja ugy-e tudni, mit kell tennie?

Clotilde megkísérlette, hogy eszmélethez térjen és választ adjon.

- Hogy mit kell tennem? A papirokat illetőleg, ugy-e? Igen, igen, emlékszem; az aktákat én tartsam meg és a többi kéziratokat odaadom önnek. Ne aggódjék, még eszméletnél vagyok, igen óvatos leszek. De nem akarom őt elhagyni, az éjt itt akarom tölteni s egész nyugodt leszek, megigérem önnek.

Mély fájdalomában nagy szilárdságot tanusított; ott fog maradni, - mondá, - a halottnál és virrasztani fog. És a fiatal orvos nem akarta őt lebeszélni róla, mert látta, hogy ugy is hiába-való lenne.

- Nos jó, most tehát elhagyom. Otthon várni fognak reám. És aztán annyi hivatalos dolgot kell elintéznem. A hatóságnál, a temetés megrendelését. Meg akarom önt e fáradságtól kimélni. Nem kell semmiről gondoskodnia. Holnap reggel, ha újra visszajövök, minden rendben lesz.

Még egyszer megölelte és elment. És az öreg Mártha is eltűnt vele, hogy bezárja lent utána és maga után a ház ajtaját s ő maga is kiszaladt, ki az esős éjszakába, az éj leplétől eltakarva.

Most Clotilde egyedül maradt a szobában és érezte maga körül azt a rémitő irt, mely a házban támadt. Egyedül volt a halott Pascallal. Székét egész közel tolta az ágya fejéhez és oda ült, mozdulatlan, némán. Megérkeztek csak kalapját vetette le; amidőn aztán észrevette, hogy keztyűje is rajta van, levetette azokat. De utazó ruhájában maradt, bár a hosszú utazás alatt összegyűrődött és nagyon poros lett. Kétségkívül Durieu apó már bőröndjeit haza hozta; de nem gondolt rá, ereje se lett volna a mosakodáshoz, az átöltözködéshez; egészen összetörve ült ottan a széken, a melyre lerogyott. Egyetlen nagy fájdalom és mély bánat töltötte csak el: Miért engedelmeskedett? Miért egyezett bele elutazásába? Ha itt maradt volna, ugy Pascal nem halt volna meg. Ez volt szilárd meggyőződése. Annyira szerette, oly gyöngédséggel környezte, ápolta volna, hogy visszaadta volna erejét, egészségét. Igen, karjaiba zárta volna őt, hogy elaltassa, hogy fiatalságának üde melegébe burkolja és életet leheljen agg testébe csókjaival. Ha nem akarjuk, hogy a halál egy szerettünket elrabolja, ugy azzal lehet elriasztani, hogy sziveink vérét adjuk oda neki. Az ő vétke volt, hogy elvesztette, hogy gyengéd, szerelmes ölelésével nem lehet őt többé mély álmából felköltetni. És botornak korholta magát, hogy ezt be nem látta; rossznak, hogy nem egészen neki szentelte magát és im, örökre megbüntettetnek, hogy elhagyta. Az egyszerű józan ész, ha a szív nem is mondta, azt parancsolta volna, hogy szorosan karjaiba zárva kellett volna őt megtartani. Az alázatos szerelmében meghódoló rabnőnek agg királyát, a ki felett örködött.

A csend oly mélységes volt, hogy Clotilde egy percze elfordult a halottól és körülnézett a szobában. De csak homályos árnyakat látott maga körül; a lámpa oldalt megvilágította a nagy álló tükör üvegét, ugy hogy halvány fényü paizshoz hasonlított; és a magas mennyezet alatt a két gyertya csak ugy tűnt fel, mint két sárga folt. E perczen ujra a levelekre emlékezett vissza, a melyeket Pascal irt és a melyek oly rövidek, oly fagyosak voltak és most megértette a kinokat, a melyeket neki át kellett szenvednie, hogy szerelmét elfojtsa.

Mily lelkierővel kellett hogy birjon az ő boldogítása gondolatának e megvalósításánál, melyet jószágos szive az ő számára tervelt! Fejébe vette, hogy eltűnik, meg akarta őt aggságtól és a nyomortól kimélni; arról álmodott, hogy gazdaggá és szabaddá teszi őt, hogy távol tőle élvezhesse huszonhat éve fiatalságát. Ő maga volt a teljes önfeláldozás, a teljes megsemmisülés a szeretett lény iránti szerelmében és boldogításában. És Clotilde mélyen érzett hálával, gyöngédséggel telt el iránta, a mely azonban bizonyos keserőséggel és bánkódó zugolódással volt

egybekötve a sors, a kemény, összezuzó sors lesújtó szerencsétlensége miatt. Aztán mindazon boldog órák tűntek fel emlékében, melyeket nála élt át, az ő szép, vidám ifjúsága, szüzességének boldog évei. Hogy hódította Pascal őt lassanként meg szeretetével, hogy érezte ő aztán magát ama küzdelmes viszályok után, melyek miatt meghasonlottak, teljesen az övének és mily végtelen gyönyör volt az, hogy mindjobban és mindjobban egész szívével és lelkével egyedül az övé lehetett, az övé, ki szintén utána sóvárgott. Ebben a szobában, a melyben most elhül a teteme, újra kéjes melegség futotta át testét azon édes gyönyörök borzongásával, melyek őket az eltöltött szerelmes, nászi éjek csendjében teljesen egygyé, teljesen össze-forradttá, egymásban megsemmisültté - egyesítették.

A fali óra hetet ütött és Clotilde e hangra összeresztett. Ki szólt itt? Aztán az órára nézett, mely annyi boldog percet jelzett hajdan számára. Ez az ódon óra baráti hangjával szóraztatta őket az éj sötétjében, midőn egymás karjaiban virrasztottak. És minden butoradabból édes emlékek árnyai szálltak feléje. A nagy álló-tükör ezüsthéjű sugaras lapján mindkettőjük alakja rajzolódott elő: határozatlan, elmosódó körvonalaik mintegy közeledni látszottak és arcukon még mindig ama kéjes órák mosolya lebegett, midőn Pascal őt odavezette, hogy valami új ékszerrel diszitse, melyet reggel óta rejtegetett. És ugyanazon az asztalon, a melyen most a két viaszgyertya sárgás fénye lobogott, fogyasztották el ama nyomor estéjén ebédüket, midőn alig volt kenyérük és mégis királyi lakomát ültek. Oh és minő vidám, boldog volt a kacagásuk, a merevlábu chaise-longue párnáin, midőn Clotilde harisnyáit huzta le és Pascal incselkedett vele. Még ama szinehagyott, hajdan biborszínben égő és most hajnalárnyalatúvá fakult falikárpitból is édes szerelmi suttogás hullámozott szerte; visszhangja mindannak, a mi végtelen édest és gyöngédet mondtak egymásnak. Szerelmi szenvedélyük végtelen gyermekes bohósága, még hajzatának sajátságos ibolyaillata is, melyért Pascal rajongott, még most is eltöltötte szerelmük e boldog tanyáját.

E növekvő izgatottságban Clotilde fülét éjfél táján hirtelen zokogás hangja ütötte meg. Valaki mint a fergeteg rohant be és ő megismerte Félicitét. De nem mozdult meg, annyira megmerevedett fájdalmában. Mártha, hogy megelőzze az ellenkező rendeleteket, az öreg Rougonnéhoz futott, hogy tudassa vele e rettenetes ujságot és ez eleinte megdöbbenve a hirtelen beállt catastrophán, hangos kifejezést adott fájdalmának. Leborult fia holtteste előtt, megölelte Clotilde-ot, a ki mintegy álomba merülve, viszonzta csókját. És e perctől fogva érezte, ámbár dermedtsége meg nem szűnt, hogy nincs már egyedül, ama szüntelen izgás-mozgásban, ama lázas lőtás-futásban, mely körötte támadt. Félicité ki-bejárt lábujjhegyen, rendezgetett, rakosgatott, kutatott, suttogott, lehanyatlott egy székre, hogy rögtön újra felkeljen. Kilencz óra felé mindenáron azt akarta, hogy Clotilde egyék valamit. Már kétszer szólította meg. Most újra fülébe sugta:

- Clotilde lelkem, hidd meg, hogy rosszul teszed. Erőhöz kell jutnod, így nem tartod ki sokáig.

De a fiatal asszony csak némán rázta a fejét.

- Lásd, te Marseilleben reggeliztél, a váróteremben, ugy-e? és azóta nem ettél semmit. Hát okos eljárás ez? Nem akarom, hogy te is megbetegedjél. Márhának van egy kis leve-se. Mondta, hogy készít egy kis csibét. Gyere, egyél egy falatot... Csak egy falatot, én addig itt maradok.

Clotilde újra némán, szenvedő arczkifejezéssel visszautasította ajánlatát. Végre azt rebegte:

- Hadd el, nagymama! Kérlek, hadd el! Nem bírok. Megfulladnék!

Nem beszélt többet. De még sem aludt, hanem nyitott szemekkel bámult folytonosan Pascal arcára. Órahosszakig nem mozdult meg, úgy ült egyenesen, mereven, mintha messze-messze lenne innen a halottal. Tíz órakor neszt hallott, Mártha jött fel a lámpával. Tizenegy óra felé Félicité, a ki egy karosszékre ülve virrasztott, nyugtalankodni kezdett, kiment és megint

bejött. Azontul folytonosan jártak-keltek, nyugtalanul ólálkodtak a fiatal asszony körül, a ki még mindig ébren ült ott, mereven egy pontra szegzett, tágra nyílt szemeivel. Éjfél utött s csak egy eszme maradt még üres fejében, mint valami belevert szeg, a mely az álmod elriasztotta. Csak ne engedelmeskedett volna! Ha itt marad, ha fölhevíti egész ifjúságával, nem halt volna meg. Csak egy óra felé érezte, hogy ez a gondolat is tompa, zürös lidércznyomássá válik és nyomasztó álomba süllyedt, kimerülten a fájdalomtól és fáradságtól. Midőn Mártha hirül vitte az öreg Rougonénak fia váratlan halálát, ez első felindulásában mégis csak haragot érzett. Mit, Pascal haldokolva sem akarta őt maga körül látni? Esküvel kötötte le a szolgáló nyelvét, hogy ne tudósítsa őt?! Ez vérig sértette, mintha az a harcz, a mely egész életükön keresztül közöttük vívódott, a siron túl is folytatást nyerne. Aztán gyorsan felöltözött és a Souleiadeba sietett. A rettenetes iratcsomók, a szekrényt eltöltő kéziratok reszkető szenvedélylyel töltötték el egész lényét. Most, hogy Macquart bátyó és Dide néne nincsenek többé az élők között, már nem félt többé a tulettesi rémekről s a szegény kis Károly is a maga halálával a család egyik legmegalázóbb fogyatkozását vitte sirba. Csak az iratcsomók, azok a rettenetes iratcsomók maradtak hátra; ezek fenyegették csak a Rougon-család diadalmas legendáit, melyeknek megalkotására szentelte egész életét, mely aggkorának egyetlen gondja volt, ama nagy mű, melynek befejezésén makacs szívóssággal, esze minden fűrfangjával és ravaszságával dolgozott. Hosszu éveken át fáradhatlanul leskelődött ez iratok után; újra kezdte a harczot, ha már legyőzöttek is hitték; kitartó és szívós harczképessége csak nem lankadt. Oh, ha végre birtokába kerithetné és tönkre tehetné azokat! Ezzel aztán megsemmisülne az utálatos mult, ez lenne övének dicsősége, melyet oly nehezen vívott ki és a mely végre minden fenyegető veszélytől menten szabadon csaponghatna szerte történelmi igazságokká változtatva hazugságait. Már látta magát királynői magatartással Plassans három városrészén áthaladnia, méltóságosan viselve a bukott kormányforma gyászát, fenségesen fogadva a közönség üdvözlését.

Azért, mihelyt Mártha tudatta vele, hogy Clotilde is megérkezett, gyorsította lépteit, a mint a Souleiadéhoz közeledett; azon rettegés sarkalta, hogy későn talál jönni.

Különben, mihelyt kényelembe helyezkedett a házban, teljesen megnyugodott. Nem sürgős - vélte - hisz előttük volt az éjszaka. De mégis késés nélkül meg akarta Mártát terveinek nyerni és ő tudta jól, hogy mivel hathat erre az egyszerű teremtésre, a ki szüklátkörű, vallásos buzgóságában elvakult volt.

Első gondja tehát az volt, hogy lenn a rendetlen, szanaszét hányt konyhában, a hova lement, hogy Clotilde számára egy csibét süttessen, végtelen kétségbeesést szinlelt arra a gondolatra, hogy fia meghalt anélkül, hogy az egyházzal kibékült volna.

Faggatta a szolgálót, részleteket akart tőle tudni, de ez kétségbeesetten intett fejével; nem, nem jött hozzá a pap, az ur még keresztet se vetett; csak ő maga borult térdre az ágy előtt és rebegte el a haldoklók imáját, a mi bizonyára nem lesz elegendő lelki üdvösségére. Pedig mily végtelen buzgósággal imádkozott az uristenhez, hogy engedje be urát egyenesen a paradicsomba.

Félicité el nem fordította szemét a nyárson forgó pecsenyéről, mely a lobogó tűz felett barnult. Lassan és halk hangon, aggódó arczkifejezéssel suttogá:

- Oh, szegény lelkem! A mi főleg megakadályozza abban, hogy egyenesen a mennyországba jusson, azok a rettenetes iratcsomók, melyeket a szerencsétlen ott fönn hagyott hátra a szekrényben. Fel nem foghatom, hogy a villám még mindig nem sujtott bele ezekbe a papírosokba, hogy hamuvá égesse azokat. Ha ezek valamikor kijutnak innen, ez kész pestis lesz: maga a becstelenség, az örök pokol.

Mártha elhalványodva hallgatta:

- Hát nagyságos asszonyom azt hiszi, hogy jó cselekedet volna ezeket elpusztítani s hogy ez örökre biztosítaná urunk lelki nyugalmát?

- Istenem, hogy hiszem-e? Oh, ha kezünkben lennének ezek a rettenetes iratcsomók, mind beledobnám ebbe a tűzbe, nem kellene hozzátenni semmi más tüzelőanyagot, azok a kéziratok elegendők arra, hogy három csibét is megsüssenek velük.

Mártha egy nagy kanálhoz nyult, hogy zsirral öntse le a pecsenyét és ő is gondolkodóba esett.

- Csakhogy nincsenek meg már! Sőt hallottam is beszélgetni e tárgyról, melyet szóról-szóra ismételhettek. Midőn Clotilde kisasszony felment a szobába, Ramond orvos azt kérdezte tőle, vajjon emlékszik-e azon utasításokra, a melyet valószínűleg elutazása előtt kapott? És ő azt felelte, hogy igenis emlékszik, hogy magának tartsa meg az iratcsomókat és a többi kéziratokat adja át neki.

Félicité reszketett, nem tudta visszatartani nyugtalan mozdulatát; már látta, hogy siklanak ki ezek az iratcsomók kezeiből; mert ő nemcsak az iratcsomókat akarta, hanem mindazon teleirt lapokat, azt az egész ösmeretlen, homályos és kétértelmű művet, mely vén nyárspolgári, szenvedélyes és korlátolt felfogása szerint, csakis botrányt szülhetett.

- Cselekednünk kell! - kiáltá, - még az éjjel kell cselekednünk, holnap már késő lehet!

- Tudom, hol van a szekrény kulcsa - viszonzá Mártha halkán - az orvos megmondta a kisasszonynak.

Félicité fülét hegyezte.

- Hol van az a kulcs?

- Az ur vánkosa alatt.

A lobogó tűz kisugárzó melege daczára, hideg borzongás csapta meg őket s a két vén asszony elhallgatott. Csak a lecsepegő zsir serczegése hallatszott a serpenyőn.

Mihelyt Rougonné egyedül volt, gyorsan megebédelt és ismét felment Mártzával. S anélkül, hogy többet szóltak volna, megértették egymást; elhatározták, hogy még hajnalhasadta előtt birtokukba kerítik a papirosokat, bármily módon is. A legegyszerűbb lenne, ha a kulcsot kilopnák a vánkos alól. Clotilde kimerültnek látszik, ledönti őt a fáradság. Most csak várni kell tehát. Lesbe álltak körötte. Ott ólálkodtak a dolgozóteremben és a halottas-szobában, hogy kikémleljék vajjon a fiatal asszony tágra nyílt, mereven egy pontra szegzett nagy szemei mikor csukódnak le. Felváltva majd egyik, majd másik kandikált be, mialatt a másik a dolgozóteremben türelmetlenkedett, ahol egy halványan pislogó lámpa füstölgött. Így mult el egyik negyedóra a másik után éjfélig. Mély, feneketlen sötétségű árnyékba, kétségbeesésbe merült szemei még mindig ki voltak nyitva. Néhány percczel éjféel előtt Félicité ama feltett szándékkal helyezkedett el újra az ágy melletti karosszékbe, hogy onnan el nem mozdul, míg az unokája el nem alszik. Nem fordította le róla szemét s haragra lobbantotta az a megfigyelése, hogy Clotilde szempilláit se hunyorítja, ama vigasztalhatlan merevségében, mely még az álommal is daczolt. Aztán az ő szempilláira kezdett nehezedni az álom, úgy, hogy nem volt többé maradása. Ujra visszament Mártzához.

- Hiába, nem fog elaludni, - mondá fojtott reszketéssel. - Mást kell kieszelnünk.

Az az ötlete támadt, hogy fel kell feszíteni a szekrényt. De ódon tölgyfa-ajtai felfeszíthetlennékné látszottak és az ó-vasalások erős kapcsokkal pántolták. Mivel törjék fel a zárt? Tekintetbe se vették azt, hogy ezzel zajt okoznának, a mi bizonyára behallatszanék a másik

szobába. Félicité odaállt a vastag ajtók elé, megtapogatta azokat és kereste, hogy hol fognak legkevésbé ellentállni.

- Csak volna valami eszközöm?!...

Mártha, ki kevésbé volt szenvedélyes, tiltakozott ellene:

- Nem, nem, nagyságos asszonyom, rajtakaphatnának, várjon, talán alszik a kisasszony.

Lábujjhegyen ment be a szobába s mindjárt vissza is jött.

- Szemei már lecsukódtak, meg sem mozdul.

Aztán mindketten visszafojtott lélekzettel mentek be, a legkisebb padlórecsegtetést is kerülve. Clotilde tényleg elaludt és bágyadtsága oly nagy volt, hogy a két öreg asszony mind merészebb lett. De mégis féltek attól, hogy felébresztik, ha esetleg megérintik, mert széke az ágyhoz volt támasztva. És aztán mily rettenetes szentségtörés volna, melynek borzalmi megreszkettették őket, hogy kezükkel a halott vánkosa alá nyuljanak és meglopják őt. Nem fogják-e nyugalmaát megzavarni? Nem mozdul-e meg a megrázkódtatástól? E gondolatra elhalványodtak. Félicité már-már kinyújtotta karjait, de hirtelen meghátrált.

- Kicsi vagyok, - rebegé, - kísértse meg maga, Mártha.

A vén cseléd is közeledett az ágyhoz, de oly reszketés fogta el, hogy vissza kellett vonulnia, különben hátraesett volna.

- Nem, nem, nem birom! Ugy érzem, hogy az ur kinyitná erre a szemét.

És még egy perczig reszketve, magukon kívül álltak meg ebben a szobában, melyet a halál nagy csendje és fensége töltött meg, az örökre mozdulatlan Pascallal és az özvegyiségétől lesújtott, megsemmisült Clotilde-dal szemben. A munka, - nagyszerű életének e fensége, talán még felragyogott e néma fő arcán, mely egész súlyával ránehezedve a párna alatti kulcsra, őrizni látszott művét. A viaszgyertyák lángja halványan lobogott és szentelt borzalom fuvallata lengett át a termen, a mi kiűzte őket onnan. A bátor Félicité, ki azelőtt semmitől se hátrált, még a vértől sem, futásra iramodott, mintha üldözték volna.

- Jöjjön, jöjjön, Mártha - suttogta - majd kitalálunk valami mást, majd keresünk valami szerszámot.

A dolgozóteremben újra fellélegzettek. A cselédnek akkor eszébe jutott, hogy az íróasztal kulcsa bizonyára az ur éjjeli szekrényén van, a hol az előző este, a crisis percében látta.

Oda mentek és megkeresték. Az anya a legkisebb lelkipurdalás nélkül nyitotta ki az íróasztalt. De nem talált benne semmit, csak az ötezer francot, a mit ott hagyott, mert most nem törődött a pénzzel. Hiába kereste ott a családfát, a melyről tudta, hogy rendesen ott szokott lenni. Pedig be szeretne volna azzal megkezdeni a pusztítás művét! Az orvos íróasztalán maradt a dolgozóteremben. Lázás szenvedélye, hogy az elzárt butorokat kutatta, megfosztotta attól az élesen látó nyugodtságtól, mely a rendszeres kutatáshoz szükséges.

Égő vágya újra visszavezette a szekrény elé, végigmérte azt tekintetével, majd csak hogy el nem nyelte, lángoló, rombolási sóvárgásával. Nagy kora ellenére is, végtelen erőmegfeszítéssel ágaskodott fel.

- Ah! - ismétlé, - ha volna szerszámom...

És újra valami repedést keresett e tölgyfaóriáson, valami hasadékot, a mibe bedughatná ujját, hogy felfeszíthetné. Mindenféle ostromterveket szőtt, erőszakos kísérletekre gondolt; aztán megint valami ravasz, ármányos furfangon törte a fejét, melynek segítségével egy lehelleltére felnyílnának az ajtók.

Hirtelen felragyogott tekintete, megtalálta a módját.

- Ugy-e, Mártha, ott fenn egy retesz van, a mi tartja az ajtót?

- Igen, nagyságos asszonyom, és az belejár egy vaskapocsba, mely a felső polcz közepén van beerősítve. Látja, ottan körülbelül, annak a kis repedésnek a folytatásában.

Félicité a biztos diadal reményében mosolygott.

- Van, ugy-e bár egy nagy furója, adja ide!

Mártha lement a konyhába és azonnal hozta a fúrót.

- No látja, így még lármát se fogunk csapni - és azonnal munkához kezdett.

Sajátságos energiával, melyet a vénségtől kiaszott kis kezeinek alig lehetett volna tulajdonítani, beverte a fúrót és azon a helyen, melyet a cseléd kijelölt, furta az első lyukat. De nagyon alacsonyan kezdte, érezte, hogy a hegye fába fúr. Második kísérletet tett, mely épen a retesz vasát találta el. Most meg nagyon is egyenesen fúrt és az egyik lyukat a másik után kezdte furdogálni, jobbra-balra, míg végre a fúró segítségével sikerült neki letolni a reteszt, a zár egyet pattant és az ajtó kinyílott.

- Végre! - kiáltá Félicité önkívületies örömeiben.

Aztán egy perczig mozdulatlan maradt, nyugtalanul hallgatódzott, vajjon nem keltette-e fel Clotilde-ot? De az éj sötét, néma csendjében az egész ház aludni látszott és a mellékszobában csak a halál fenséges békéje lengett szerte, csak a fali óra hallatta hangos ketyegését, mely egyet ütött csak - reggeli egy órát. És a szekrény tárva-nyitva állott előtte, mindhárom polczán óriási papirhalmazaival. Félicité ekkor rávetette magát és elkezdődött a pusztítás munkája, a halotti virrasztás szent árnyai közepette, a végtelen éji nyugalom csendjében.

- Végre - ismétlé halkán - a mit harmincz év óta várok és akarok... Siessünk, siessünk, Mártha, segítsen.

És gyorsan melléje tolta az íróasztal előtt lévő magas széket; egy szökéssel rajta termett, hogy először is a felső polcz iratait pusztítsa el, mert arra emlékezett, hogy ott vannak az iratcsomók. Meg volt lepetve, hogy nem találta ott a kék papirborítékokat. Csupán vaskos kéziratkötetek voltak ott, az orvos befejezett és kiadatlan munkái. Megbecsülhetlen művek voltak ezek, összes kutatásai, összes felfedezései, jövődöbeli dicsőségének emlékkövei, melyeket Ramondnak hagyott örökbe, hogy az viselje gondját. Valószínűleg halála előtt néhány nappal, azon hiszemben, hogy csakis az iratcsomagokat fenyegeti veszély és hogy senki a világon nem meri a többi műveit elpusztítani, más helyre rakta át azokat, hogy az első kutatástól elvonja.

- Annál rosszabb - dörmögé Félicité - akárhol megkezdhetjük, hiszen végére akarunk járni... ha már egyszer itt fönny vagyok, végezzünk itt el mindent. Fogja, Mártha...

És a polczot gyorsan kiürítve, egymásután dobta a cseléd karjaiba a kéziratokat, ki aztán óvatosan, nesztelenül letette azokat az asztalra. Mikor mind leszedte, leugrott a székről.

- Tűzbe velük, tűzbe!... Majd rájutunk a többire is, azokra, melyeket keresek - tűzbe velük, tűzbe! először is ezekkel - tűzbe a kis papírszeletekkel is, tűzbe még az olvashatlan jegyzetekkel is, hogyha azt akarjuk, hogy kipusztítsuk a rosszat, a ragályt!

És fanatikus igazsággyűlöletével, ama vad szenvedélytől égve, hogy megsemmisítse a tudomány bizonyítékait, maga szakította el egy iratcsomó első lapját, meggyújtotta azt a lámpán és bedobta az égő foszlányait a nagy kandallóba, a hol már talán husz év óta nem égett tűz és a lángot azzal táplálta, hogy lassankint utána dobta a kézirat hátramaradt részét is. És a cseléd ugyanily elszántsággal jött segítségére, egy másik nagy iratcsomót tépve darabokra. A magas

kandalló vakító lobogással, lángoló tűzgomolyaggal telt meg, mely ha percenkint lelohadt, csak azért volt, hogy új táplálékot nyerve, fényesebben fellobogjon.

Lassankint izzó hamuhalom gyült abban egybe, egy halom finom, szürke hamupor, csupa megszenesedett lapok sűrű rétege, melyekben millió szikra pattogott, sistergett. Hosszu, végtelen hosszú munka volt ez, mert ha sok papírt dobott egyszerre, nem égett; tűzpiszkálóval kellett azt felkavarni; legczélszerűbbnek azt találta, hogy a lapokat egyszerűen összegyűrte s megvárta, míg meggyulladnak és aztán ujakat dobott utánuk. Lassankint begyakorlódtak, a munka gyorsabban és ügyesebben ment.

Nagy sietségében Félicité egy karosszékbe ütődött.

- Jaj, nagyságos asszonyom, vigyázzon, ha valaki jönne!

- Jönni! Ki jönne? Clotilde? Sokkal jobban alszik, semhogy bejönne szegény... És ha jön, a mikor vége van, nem törődöm vele. Ne féljen, nem fogok bujkálni; tárva-nyitva hagyom a szekrényt; hangosan fogom hirdetni, hogy én tisztítottam meg a házat. Óh, ha már nem lesz egy sor írás sem, istenem! akkor már nem törődöm a többivel.

Két óra hosszat égett a tűz a kandallóban. Vissza-visszatértek a szekrényhez, kiürítették a másik két polcot is, nem maradt más hátra csak az alja, mely össze-visszazsúfolt jegyzetektől állott.

Ez örömtűz hőségétől megrészegülve, lelkendezve, verejtéktől gyöngyöző arczczal átengedték magukat a pusztítás vad lázának. Lekuporogtak a földre, befeketítették a kezeiket, a mint jobban betolták a félig elégett maradványokat és olyan heves volt minden mozdulatuk, hogy hosszú ősz hajuk tincsei kuszáltan bomlottak le öltönyeikre. Olyan volt ez, mint a boszorkányok táncza, mely az ördögöknek gyújtott máglya körül valami rettenetes undokságba tobzódik, hogy egy szentnek a vértanúságát, hogy az irott eszmét pusztítsák el tűzhalállal a piacon, hogy az igazság és remény egész nagy világát tegyék tönkre. És a nagy világosság, mely percenkint még a lámpát is elhalványította, tűzbe borítva az óriási termet, óriási árnyak körvonalait rajzolta a falakra.

Midőn egészen ki akarták üríteni a szekrény alját és már-már marokszámra égették el az ott halmozódó jegyzeteket, a diadal elfojtott kiáltása hallatszott Félicité ajkairól:

- Megvannak! Tűzbe velük, tűzbe!...

Ugyanis ráakadt végre az iratcsomókra.

Egészen hátul, a jegyzetekkel eltorlaszolva, rejtette el az orvos e kék papircsomagokat. És ekkor a pusztítás dühe, valóságos örület fogta el őket; két kézzel markoltak bele az iratcsomókba, bevetették a lángok közé, melyek aztán tűzvészszerű lobogással töltötték be a kandallót.

- Égnek, égnek! Végre égnek!

- Mártha, még ezt, még azt is; ah, minő tűz, minő nagy tűz!

De a cseléd nyugtalankodott:

- Nagyságos asszony! vigyázzon, meggyújtja a házat! nem látja, a láng hogy felcsapódik.

- Mit törődöm azzal? Égnek! Égnek, ah, minő szép! Most már három, most még kettő, most ez ég el, az utolsó!

Kaczagott örömében, mint egy örvongó, midőn egyszerre lángbaboruló, izzó koromdarabok hulltak le a kéményből. A kürtő bűgása iszonyu volt, a tűz a kéménybe csapódott fel, a melyet sohase sepertek. Ez még jobban felizgatta őt, míg a cseléd fejét vesztve elkezdett kiabálni és futkozni.

És Clotilde Pascal holtteste mellett aludt szobája csöndes, fenséges békéjében. Nem hallatszott abban más hang, mint a fali óra halk ketyegése, a mint ütésre csendülve, éppen három órát jelzett.

A viaszgyertyák megnyult, mozdulatlan lánggal égtek. Szellő se lebbentette meg a szoba levegőjét és ez álomtalan, nyomasztó kábultságában lidércnyomásként, valami növekvő zaj, valami rohanó futamnak zugalma ütötte meg fülét. Aztán, mikor Clotilde felnyitotta a szemét, először nem tudta, mi történik? Hol van most, honnan ered ez a rettenetes súly, mely szívére nehezedik? Végre aztán a rettenetes valóság derengeni kezdett lelkében; maga előtt látta Pascalt, hallotta a mellékszobából Mártha kiáltását és ijedten rohant ki, hogy lássa, mi történik.

De mihelyt a küszöböt átlépte, egyszerre megértette az egész jelenetet szilaj vadságában. A nagy, tárva-nyitva álló, a teljesen kiüritett szekrény megmagyarázott mindent. A tűz látványától megrettent Márhát és örömtől sugárzó nagyanyját, aki az iratsomók utolsó maradékait lábával bedobta a lángokba látta iszonyodva fojtó füst és szállingózó koromdarabok között. Az egész terem, melyben a tűz, a lángok bűgása, mint egy meggyilkolt utolsó hörgése hangzott fel, olyan volt, mint egy boszorkánykonyha, a melyben vén szipirtyók főzik magzat-elhajtó mérges nedveiket. Ez volt az a romboló örült futam, mely álmába belezúgott.

És ugyanaz a sikoly tört ki ajkain, a mivel Pascal azon zivataros éjjelen rákiáltott, midőn tetten kapta papirjainak feldulásakor.

- Tolvajok, gyilkosok!

Rögtön odarohant a kandallóhoz s a lángok vakító lobogásával, a lehullongó izzó, vörös koromdarabokkal mit sem törődve, sem azzal, hogy elperzseli a haját és elégeti kezeit, belemarkolt a még teljesen el nem égett papirlapokba és magához szorítva, eloltotta azokat. De csak igen kevés volt, alig néhány sor, tán egy teljes oldal sem, a mit megmenthetett. Még morzsái sem a rengeteg nagy munkának, egy egész élet türelmes és nagy művének, melyet a tűz itt alig két óra alatt elpusztított. És haragja fokozottan növekedett, míg végre lázas dühben tört ki:

- Tolvajok vagytok, gyilkosok! Szörnyű gyilkosság az, a mit ti itt elkövettetek, ti megszent-ségtelenítettétek a halált, meggyilkoltátok a gondolatot, megöltétek a lángészt.

Az öreg Rougonné meg sem hátrált, sőt ellenkezőleg, előre lépett; megbánás nélkül, magasra emelt fővel annak az ítéletnek a védelmére kelt, a melyet ő maga hozott és maga is hajtott végre.

- Én vagyok az, a kihez szólsz, a te nagyanyád!... Én azt tettem, a mi kötelességem volt és a mit te szintén meg akartál tenni velünk.

- Egykor! - Igen - akkor ti megőriztettetek, de azóta éltem, szerettem, megértettem mindent... Szent örökség ez, melyet az én bátorságomra bízott egy halott utolsó eszméje, minden, a mi egy nagy lángelméből hátramaradt és a mit meg kellett volna ismertetnem az egész világgal... Igen, te a nagyanyám vagy és a mit most tettél, az olyan, mintha megégetted volna a fiadat...!

- Megöltem Pascalt, mert elégettem iratait? - kiáltá Félicité. - Tudd meg, én lángba borítottam volna az egész várost, hogy családunk dicsőségét megőrizzem!

Harczrakészen közeledett diadalmasan és Clotilde, ki az asztalra tette a megmentett, megfeketedett papírmaradékokat, testével fedezte azokat, nehogy nagyanyja újra a tűzbe dobja. De Félicité ezekkel már nem törődött, sem a kandallóban égő tűzzel, mely szerencsére magától is elaludt; míg Mártha a lapáttal fojtotta el a korom gyuladását, az égő hamvak utolsó fellobbanásáig.

- Nagyon jól tudod - folytatá az öreg asszony, kinek kicsiny termete nőni látszott - hogy nekem csak egy a nagyravágyásom, egy a szenvedélyem: családunk boldogsága és diadala. Egész életemen át ezért küzdöttem, virrasztottam; csak azért éltem oly sokáig, hogy megsemmisíthessem a rút történeteket, hogy ne maradjon családunkról más, mint legendáinak dicsősége. Nem, én soha nem estem kétségbe, soha sem tettem le a fegyvert, kész voltam a legkisebb körülményt is hasznomra fordítani... És mindent, a mit akartam, dülőre is hajtottam, mert várni tudtam.

Fenséges kézmozdulattal rámutatott az üres szekrényre és a kandallóra, melyben az utolsó szikrák elhaltak.

- Most művem be van már fejezve; dicsőségünk meg van mentve; ezek a rettenetes iratcsomók nem fognak bennünket többé vádolni és nem marad fenn halálom után semmi fenyegető veszély... A Rougonok diadalmaskodtak!

Clotilde magán kívül nyujtotta ki karját, mintha ki akarta volna őt utasítani. De Félicité magától kiment és lement a konyhába, hogy kormos kezét megmossa és haját feltűzze. A cseléd éppen utána akart menni, midőn megfordulva, fiatal urnője kitiltó mozdulatát vette észre.

Erre visszafordult:

- Én, kisasszony, holnapután elmegyek, mihelyt az ur el lesz temetve.

Percznyi csend állott be.

- Én nem küldelek el, Mártha, tudom, hogy nem te vagy a legbünösebb. Harmincz év óta élsz itt e házban, maradj, maradj itt velem.

A vén lány ősz fejét rázta tagadólag.

- Nem, én az urat szolgáltam, utána nem szolgállok senkit!

- De engem?

Mártha felvetette a szemét, szembe nézett a fiatal asszonynyal, ezzel a szeretett leánynyal, kit ő nevelt föl.

- Önt? nem!

Aztán Clotilde zavarba jött, szeretett volna neki arról a gyerekekről beszélni, melyet majd megszül, ura gyermekéről és a kit talán készséggel szolgálna.

És Mártha megértette őt, visszaemlékezett a meglesett beszélgetés töredékére, ránézett a leendő anyára, kin még semmi változás nem látszott és egy perczig elgondolkodott.

Aztán határozottan válaszolt:

- A gyermeket ugy-e bár? Nem!

És aztán mindjárt összeszámoltak. Mint praktikus lány az ügyet úgy rendezte, mint a ki meg tudja becsülni a pénz értékét.

- Minthogy van miből élnem, elmegyek valahová és nyugodtan élek tőkém kamataiból. Önt kisasszony, elhagyhatom, mert ön nem szegény, Ramond ur holnap meg fogja magyarázni, hogyan mentették meg a négyezer franc évijáradékot a nótáriusnál.

- Addig is itt van az íróasztal kulcsa, itt fogja találni az ötezer francot, a mit az ur ott hagyott. Óh, tudom, hogy nem lesz fennakadás az elszámolásunkban. Az ur már három hónap óta nem fizette a béremet, de van róla írásom. Azonkívül az utolsó időkben körülbelül kétszáz francot előlegeztem a saját zsebemből, a nélkül, hogy az ur tudta volna, honnan ered a pénz. Mindez fel van írva, nyugodt vagyok, tudom, hogy a kisasszony egy centimmal sem fog megrövidíteni. Holnapután, ha az ur már nem lesz itt, én is megyek.

Ezzel aztán Mártha is lement a konyhába és bárha a szolgálót vakhite rábirta, hogy a bűnben segédkezzék, Clotilde mégis rendkívül szomorúnak érezte magát, hogy ő is elhagyja. De aztán, a mint összeszedte az iratcsomók maradékait, mielőtt visszatért a szobába, nagy öröme volt, midőn egyszerre ráismert az asztalon fekvő családfára, mely nyugodtan hevert ottan és melyet a két asszony észre se vett. Ez volt az egyetlen teljes kézirat, az egyetlen ép ereklye. Felvette, hogy elzárja szobájának szekrényébe a félig megszenesedett kéziratokkal együtt.

Midőn aztán újra egyedül volt, a szoba fenséges csendjében nagy megindulás vett rajta erőt. Minő fönséges nyugalom, minő földöntuli béke honolt e romboló vadság szomszédságában, mely a mellette levő termet szerteröpülő hamuval, elszálló füsttel töltötte meg. Az árnyakból a szentség derüje villant fel titokzatosan; a két viaszgyertya tiszta, mozdulatlan lánggal égett. És ekkor észrevette, hogy Pascal arcza nagyon fehér lett, galambösz szakállá, ezüstös fürtjei szerteömlő hullámszámban. Örök derü fényességében aludt ottan, isteni szép volt az arcát környező dicsfényben. Ráhajolt, még egyszer megcsókolta, ajkai érezték márványarczának jéghidegségét, a mint ott lecsukódott szempillákkal örök álmát aludta. S ekkor oly mély fájdalom töltötte el, hogy nem tudta megmenteni azt a művet, melynek őréül tette, hogy térdre borult és sirva fakadt. A lángészt megszeneségtelenítették és Clotildenak úgy tűnt fel, hogy az egész világ dőlt romba, mert egy egész élet nagy munkáját semmisítette meg a vakhit és a gőg butasága.

XIV. FEJEZET.

A dolgozóteremben Clotilde ruháját épen begombolta és még mindig ölében tartotta gyermekét, a kit most szoptatott meg. Délután három óra volt, az augusztusi derüs nap pompásan ragyogott a sugaras égen. A gondosan lecsukott redőnyök csak néhány sugárkévét bocsátottak be a fahasadékokon az enyhe, árnyas, álmatag terembe. A vasárnapi nyugalom fenséges békéje a külvilágból ide is beköltözött, a távoli harangok elhaló zugásával, melyek a vecsérnye kezdetét hirdették. Semmi zaj nem hatolt ki ez elhagyatott házból, a hol az anyának egyedül kellett maradni délig kis gyermekével, miután a szolgáló engedelmet kért, hogy a külvárosba mehessen egy rokona meglátogatására.

Clotilde gyermekét szemlélte, a ki már három hónapos kövér baba volt. Május hó végén betegedett le. Már tiz hó óta gyászolta Pascalt, egyszerű uszályos, fekete ruhájában, melyben istenien szép volt nyulánk, karcsu alakjával, szomorú, fiatal arcával, melyet aranyhullámos hajfürtjei glóriába vontak. Nem tudott még mosolyogni, de végtelen örömrészlet töltötte el, ha ránézett erre a rózsás, kövér gyermekre, a kinek ajkán ott fehérlett még a tejhab, s tekintete összevillant a belövelő enyelgő napsugár egy kévéjével, a melyben a porszemerkék szivárványszínben táncoltak. A gyermek belebámult ebbe a szokatlan fényességbe és el nem fordította tekintetét e csodás, vakító, aranyos ragyogásról. Aztán álomba borult, lehajtotta kis kerek, csupasz fejcskáját anyja keblére.

Clotilde erre halkan felkelt s lefektette az asztal melletti bölcsoébe, egy perczig fölője hajolt, hogy megfigyelje, vajjon alszik-e és összevonta a csipkefüggönyöket, az alkony árnyát borítva rája. Nesztelen, könnyű léptekkel, melyek alig érintették a padlót, elsuhan, hogy berakja az asztalon lévő fehérneműt s kétszer is átment a termen, hogy megkeressen egy kis elhányódott harisnyát. Igen csendes, bájos és tevékeny volt. És ezen a napon, a ház magányos csendje közepett, az egész leforgott év ujra felvonult lelke előtt.

Mindjárt a rettenetes temetési szertartásokat Mártha rögtöni eltávozása követte, aki még a nyolcz napját is vonakodott kitölteni és helyetteséül a szomszéd pékné unokahugát hozta el, egy erős barna lányt, a ki szerencsére meglehetősen tiszta és ragaszkodó volt. Mártha maga Saint Marthe valami félreeső zugában élt, oly zsugorian, hogy még kis vagyonkájának évi jövedelméből is megtakaríthatott valamit. Minthogy nem tudták, hogy ki lehetne az örököse, kíváncsiak voltak az emberek, vajjon ki fogja fősვნყსყყე gyümölcsseit élvezni? A lefolyt tiz hó alatt be sem tette a lábát a Souleideba; az ur nem volt többé s még az a vágy sem vezérelte, hogy láthassa ura fiát.

Aztán Clotilde álmodozásaiban nagyanyja, Félicité alakja tűnt elő. Ez hébe-korba meglátogatta, a hatalmas rokon leereszkedő magatartásával, a ki elég nagylelkű és fenkölt szelleműnek mutatkozott és megbocsájtott minden hibát, ha elnyerte volt a bűnhődését. Váratlan érkezett mindig, megcsókolta a gyermeket, erkölcsi prédikációt tartott, jó tanácsokat osztogatott és a fiatal anya vele szemben ugyanazt a tiszteletteljes magatartást tanusította, a mit egykoron Pascal. Különben Félicité diadala tetőpontján állott. Végre sikerült neki régóta dédelgetett és megfontolt eszméjének megvalósítása, hogy lerombolhatlan emlékoszlopot állítson fel családjá szeplőtlen dicsőségének. Ez az eszme az volt, hogy tetemes vagyonát arra használta fel, hogy egy menházat alapított elaggott emberek számára, a „Rougon-menhely”-et. Már meg is vette a telket a városon kívül, a vasut mellett, és épen ezen a vasárnapon öt óra tájt, midőn a hőség már egy kissé enyhült, volt az alapkövfelszentelés, valóságos ünnepélynek készült az az előkelőségek jelenlétében, melynek ő lesz az ünnepelt királynője, az óriási népcsoődület bálványja.

Clotilde különben némi hálát érzett nagyanyja iránt, a ki a végrendelet kihirdetése alkalmával teljes önzetlenséget tanusított. Pascal fiatal nejét tette általános örökösevé és az anyja, kinek joga volt a vagyon negyedrészt követelni, kijelentette, hogy ő fia utolsó akaratát tiszteli és lemondott az egész örökségről. Ő ugyan az övét mind kiakarta tagadni és csupán dicsőséget akart rájuk hagyni. Nagy vagyonát e menház alapítására fordította, mely a késő századnak is átadhatta a Rougon-ok tisztelt és áldott nevét. Miután egy félszázadon át mindig mohón sóvárogta a pénzt, most fenköltebb nagyravágyás hatotta át lelkét. E bőkezűség következtében Clotildenak nem kellett a jövővel gondolni, mert négyezer franc évi jövedelem maradt meg számára, a mely elegendő volt, hogy kettőjük szükségletét fedezze. Ebből fogja felnevelni gyermekét, ezt tette fel magában és férfit farag belőle. Azonkívül a gyermek nevére mint kamatosan kamatozó tőkét, az íróasztalában talált ötezer francot is letétbe helyezte és reászállt a Soulejade is, melynek eladását mindenki tanácsolta. Igaz ugyan, hogy annak fenntartása nem sokba került; de minő szomorú, elhagyatott élet várt rá ebben a magányos nagy házban, mely neki nagyon is nagy volt s melyben majdnem elveszett. De még sem tudta magát rászánni, hogy elhagyja.

Oh ez a Soulejade! Egész szerelme, minden emléke hozzáfűződött. Néha úgy rémlett neki, mintha Pascal még élne, mert hajdani életmódja semmit se változott. A butorok ugyanazon a helyen maradtak; minden óra a régi megszokottságra emlékeztette őt ütésével; csak Pascal szobáját zárta el és abba egyedül csak ő lépett be, mint valami szentélybe, hogy nehéz szívének zokogással könnyítsen. Abban a szobában, a hol ketten szeretkeztek, abban az ágyban, a melyben Pascal meghalt, aludt ő minden éjszaka, mint hajdan fiatal lánykorában; és az ágy mellett csak a bölcsővel volt több a szobában, melyet minden este felhozott. Még mindig az az otthonos, bizalmas, antik butorzatú szoba volt az, melynek hajnalszínű kárpitozata az évek folyamán át megfakult, az az igen ódon szoba, melyet most a gyermek jelenléte megifjított.

Aztán odalenn, ha nagyon elhagyatottnak, ha nagyon magányosnak érezte magát, valahányszor a világos ebédlőben egymaga étkezett, újra felcsendültek fülében ifjúsága vig kacajának visszhangjai, midőn mindketten oly vigan ettek és ittak a pezsgő életet élve. A kert is, az egész birtok legbensőbb lényéhez fűződött; minden idegszála hozzáforrt, mert egy lépést se tehetett anélkül, hogy kettőjüknek egymásba forró alakja ne imbolygott volna fel lelkében.

A terrasson a nagy, százados cziprusok hosszú árnyában gyakran letekintettek a viorni völgykatlanba, melyet a Seille sziklabérczei és a saint-marthai, napperzselt halmok szegélyeztek. A száraz kőlépcsőkön a csenevész mandula- és olajfák sorai között gyakran futottak lejtőn fel versenyt, akár csak az iskolakerülő suhanczok. Hát még az illatos, mély árnyu fenyves, melynek tülevelei ropogtak lábaik alatt, a mérhetlennél látszó dombtető, melyet vállig érő süppedő pázsit borított és a honnan, midőn este az ég csillagai felragyogtak, az egész égboltot be lehetett látni! Oh és azok az óriási platánok, az a mennyei béke, melyet ott annyi nyári nap hevében élveztek, hallgatva a szökőkút üdítő locsogásának danáját, a századok óta folyton kristályos hanggal csepegő vizsugár accordjait.

A ház ódon kötőmbjeitől, egész a mezők termő göröngyeiig, egy paránya se volt a Soulejadenak, melyben nem érzett volna valamit vérüknek lüktetéséből, életüknek a tájhoz hozzáfóródott szenvedélyes vágyaiból.

De legszivesebben a dolgozóteremben töltötte idejét, mert itt ujultak fel legszebb emlékei. Itt is csak a bölcsővel volt több az eddigi butorzatnál. Pascal íróasztala még mindig a baloldali ablak előtti régi helyén volt, bejőhetett volna és hozzáülhetett volna, mert a széket el sem mozdították onnan. A hosszú, középső asztalon a könyvek és füzetek régi halmazában nem volt egyéb új, mint a kis gyermekruhák jegyzéke, melyet ép most nézett át. A könyvesállványok polczain még mindig ugyanazon bőrkötések diszelegtek s a nagy tölgyfa-szekrény még mindig ugyanazt a kincset látszott rejtetni mélyében. A füstös mennyezet alatt a munka

illatát még mindig ott lehetett érezni a szerte-széjjel álló székek közepett, e közös dolgozó-terem barátságos rendetlenségében, mely oly soká volt színhelye a fiatal lány szeszélyeinek és a tudós kutatásainak. És a mi ma különösen meghatotta, az a falon lévő régi pastell-képeinek viszontlátása volt, ama másolatok viszontlátása, melyeket élő virágok mintájáról másolt nagy pontossággal, továbbá phantastikus képzeletének a mesék országában való elkalandozása, melyeknek álmodott virágzatait festette meg vásznain.

Clotilde a gyermekruhák rendezgetése közben felvetette szemét, felegyenesedett és tekintete az öreg Dávid királyt ábrázoló pastellre esett, a mint az kezével Abisaig, a fiatal sunamita nő hófehér, ingerlő vállaira támaszkodott. És bár Clotilde mosolygása rég eltűnt ajkáról, végtelen öröm biborlott fel arczán és boldog meghatottság töltötte el szívét. Oh! Hogy szerették egymást, hogy álmodoztak örökkévalóságról, azon napon is, midőn ő e büszke szerelmet lehelő symbolum vázlatával foglalkozott. Az agg király, kinek pompás öltönye csillogott a drágakövektől, a királyi fejéket viselte hófehér fürtjeiben és a lány még dusabban pompázott selymes bőre liliom-fehérségében, finom, karcsu derekával, hajlékony karjaival, gömbölyded keblével, isteni bájt árasztva szerte. A király elköltözött és lenn szunnyad a föld alatt, mig szerelmes alattvalója gyászos feketében, semmit sem fed fel ingerlő szépségéből; semmi sem maradt vissza számára, mint e gyermek, hogy bebizonyítsa vele személyének, egész lényének teljes nyugodt odaadását, melylyel az összegyűlt nép előtt fényes nappal meghódolt királyi mesterének.

Végre Clotilde leült a bölcso mellé. A nap sugárvénei már a terem egyik végétől a másikig lövelték nyilaikat; az izzó augusztusi nap hősege mind tikkasztóbban borult a teremre, a gondosan lezárt redőnyök álmatag árnyasságában a mély, forró csend még némább lett. Clotilde egy halmaz kis gyermekruhát tett félre, melyekre lassu öltésekkel uj szalagokat varrt és lassan-lassan álmodozásokba merült az uralgó mély, nyugalmas hőség nyomása alatt, melyet a külső izzás csak úgy ontott a teremre. Gondolatai először is pastellképeihez tértek vissza. A másolatokhoz, majd meg phantastikus képzelete szülőtteihez és most belátta, hogy az ő egész agyműködése az igazság szenvedélyes szeretetében és a tulvilági utáni sóvárgásában párhuzamosan nyilatkozott meg. Szenvédélyes igazságszeretete néha órákhosszáig leszegezve tartotta őt egy-egy virág előtt, hogy azt pontosan lemásolja és a tulvilág utáni phantastikus sóvárgása más alkalommal kisodorta a való életből lázas álmok tömkelegébe, soh'sem létezett virágok paradicsomába. Mindig ilyen volt, ő érezte azt, hogy alapjában ugyanaz maradt ma is, a ki tegnap volt, az élet árja uj forгатagában is, mely őt szünetlenül átalakította. S aztán gondolatai azt a hálaérzetet idézték fel lelkében, melylyel Pascal iránt volt eltelve, hogy lelkét azzá gyurta át, amivé lett. Régen, midőn kicsi korában Pascal kiragadta őt utálatos környezetéből és magával vitte, bizonyára jó szive sugallatát is követte; de kétségtelen, hogy kíváncsi is volt megkísérteni vele azt, vajjon más környezetben hogyan fog a gyermek fejlődni az igazság és a gyöngéd szeretet légkörében? Pascal tanulmányainak főelve volt ez, régen felállított elmélete, melyet tömegesen szeretett volna gyakorolni: A környezet befolyásolta nevelés, az illetén módon való gyógyítása a hibáknak. Az emberi lény fizikai és erkölcsi megjavítása a környezet befolyásával. Bizonyára neki köszönte lényének legjavát; érezte, hogy minő phantastikus és szenvedélyes lény nyílt fejlődött volna, holott Pascal hősiesszenvedélylyé alakította át érzelmeit. E virágzásban, e sugárzásban aztán maga az élet vezette őket egymás karjai közé és nem volt-e gyermeke, a jóság és öröm utolsó megnyilatkozása, a ki végre megérkezett, a ki őket együtt boldogította volna, ha a halál el nem szakítja tőle? S midőn így eddigi életére visszagondolt, tisztán érezte az átalakulást, mely bensejében lepergett. Pascal megjavította öröklődését és Clotilde ujra átélte gondolataiban azt a lassankinti átváltozást, a való és phantastikus közötti küzdelmet. E küzdelem kiinduló pontja gyermekes, fellobbanó haragvása volt, forrongó fellázadása és benső meghasonlása, mely őt lehetetlen álmok birodalmába sodorta. Aztán nagy jámborság fogta el, az illúziók és a hazugság utáni

sóvár vágy, a jelen, a pillanatnyi, közvetlen boldogság szomjuzása, midőn minden gondolata abban összpontosult, hogy e gyarló föld minden igaztalansága és egyenlőtlensége a tulvilág örök üdvében lelje jutalmát. Ez volt a Pascallal való viták korszaka, midőn iszonyu szenvedésekkel kinozta, hogy lángetsét előlje. E fordulópontonál aztán visszafordult, megtalálta benne urát, megtalálta benne mesterét, a ki legyőzte őt ama rettenetes leczkével, melyet az életről tartott neki, azon a viharos, villámos éjszakán... Azóta a környezet hatott rá és az átalakulás gyorsan állt be. Végre aztán agya megállapodott, észhez tért; elfogadta az életet a maga valójában, úgy, amint azt át kell élni, abban a reményben, hogy az emberiség munkája egykor meg fogja szabadítani a világot a fájdalomtól és a szenvedéstől. Clotilde szeretett, anya lett - és mindent megértett.

Hirtelen visszaemlékezett aztán arra a másik éjszakára is, melyet együtt töltöttek a dombtetőn; hallani vélte újra a csillagos éghez felhangzó jajveszéklését, hogy a természet kegyetlen, hogy az emberiség utálatos, hogy a tudomány gyarló és hogy Istenben, a titokzatosan felolvadva, meg kell semmisülnünk. E megsemmisülésen kívül nincsen tartós boldogság! Aztán hallani vélte Pascal credóját, az észnek a tudomány segítségével kivivott haladását, a lassankint és örökre elsajátított igazságok egyetlen lehetséges üdvösségét, amaz erős hitet, hogy ezen folyton szaporodó igazságok összege az embernek végre kiszámíthatlan hatalmat, derűtséget, sőt tán boldogságot is fog nyújtani. És mindez összpontosult az életbe vetett rendületlen hitében, mint a hogy Pascal mondta: Lépést kell tartani az élettel, mely folytonosan halad! Nem lehet itt megállapodást remélni, sem békét a tudatlanság stabilitásában, sem enyhülést a visszafelé haladásban. Elhatározott elmével és elég szerénységgel kell bevallanunk magunknak, úgy vélte, hogy az élet egyedüli jutalma az, ha hősiezen átértük és teljesítettük azt a kötelességet, melyet az reánk rótt. Így aztán a szenvedés olyan esetlegesség, melynek magyarázatát még nem bírjuk és ily magas szempontból nézve, az egész emberiség egy óriási mozgásban lévő gépezethez hasonlít, mely a folytonos levésben, fejlődésben működik! Miért átkozná meg tehát a munkás, ki napszámának bevégezése után letünik, magát a nagy művet azért, mert nem láthatta, sem nem érthette annak végét? És ha nincs is végczél, miért ne élvezzük a cselekvés örömeit, a folytonos munkálkodás üdítő légkörét, a hosszú fáradtságot követő pihenés édességét? A gyermekek folytatni fogják az apák munkáját, mert csak azért születnek és csak azért szeretjük őket, azon nagy feladat kedvéért, melyet rájuk ruháztunk és a melyet azok ismét tovább adnak át.

Így aztán hősiezen megnyugodhatunk a nagy közös munkában és énünk nem lázad fel többé, hogy önmagának külön boldogságot követeljen.

Clotilde magába szállt; már nem érezte azt a metsző kint, mely őt rettegéssel töltötte el, midőn a halál utáni napokra gondolt. A tulvilág feletti töprengés sem kísértgette többé. Azelőtt szerette volna kierőszakolni az égtől az emberiség titkát. Végtelen szomorúsággal töltötte el őt, hogy él, a nélkül, hogy tudná, miért? Minek vagyunk mi a földön; micsoda értelme van ennek az utálatos életnek, melyben nincs sem egyenlőség, sem igazság, a mely úgy tünt fel előtte, mint egy lázas éjszaka lidércznyomása? Azóta rettegő borzongása lecsillapult, nyugodtan tudott elmélkedni a dolgok felett. Talán a gyermek az, lényének e folytatása, a ki elrejtí előtte ezentul a vég borzalmait? De nagy része volt e nyugodtságában a lelkiegyensulynak is, mely helyreállt, arra a gondolatra, hogy az élet kedvéért kell élni, és hogy az egyedüli béke, a mely e világon lehetséges, abban az örömben rejlik, hogy e feladatot teljesítettük. Gyakran ismételte magában Pascal egy gyakori megjegyzését, a ki, midőn egy parasztot látott hajlékában békiesen, nyugodtan visszatérni, azt szokta mondani: Ennek az álmát sem fogja megzavarni a tulvilág feletti töprenkedés! Ezzel azt akarta mondani, hogy ez a vita csak a henyélők lázas agyának megrögzött eltévelyedése. Ha mindenki teljesitené kötelességét, mindenki nyugodtan alhatnék. Clotilde maga érezte szenvedése és gyásza közepett a munka jótékony mindenhatóságát. A mióta Pascal megtanította minden órájának a felhasználására, különösen a mióta

anya lett és szüntelen gyermekével foglalkozott, nem érezte többé az ismeretlen, a titokzatos borzongásának fagyos lehelletét. Küzdelem nélkül üzte el magától a nyugtalanító álmodozásokat és ha néha egy-egy kétely zavarta meg nyugalma; ha a mindennapi keserőségek valamelyike szívét fájdalommal töltötte el, üdülést, legyőzhetlen ellenállási erőt merített azon gondolatból, hogy gyermeke ma újra idősebb egy nappal és holnap újra idősebb lesz és hogy napról-napra, lapról-lapra halad előre műve. Ez megvigasztalta őt; minden nyomorúság közepette rendeltetése, célja volt és érezte, hogy azt teszi, a mire Isten teremtette.

De ugyan e perczen észrevette, hogy a phantastikum még mindig nem halt ki belőle egészen. Valami halk hang suhanását vélte hallani a méla csendben és fejét felvetve, kérde magától, vajjon ki ez a körötte lebegő isteni szellem, vajjon a drága halott az talán, a kit sirat és a kinek közellétét érzi? Igen, mindig megtartotta ama hitét, hogy léteznek ismeretlen erők, melyek az egész világot betöltik, hogy létezik egy óriási, sötét birodalom, mely tiszszerte nagyobb az ismertnél, egy eddig ki nem fürkészett végtelenség, melyen a jövő emberiség nyomról-nyomra tovább fog haladni. Ez képzeletelkalandozásainak elég tág teret nyújtott. Álmodozása óráiban ezzel elégitette ki azt az égő szomjat, mely a tulvilágot sóvárogatja az emberekkel, a vágyakozás szükségességét, hogy az ismert látható világból kiszökjünk és a teljes igazság és jövőbeli boldogság illúzióival kecsegtessük magunkat. Megmaradt benne valami az ő hívő gyermekdedségéből, mely kíváncsi a titokzatosra, mert ösztönszerűleg vágyódik az ismeretlen után. Most már elvonatkozott e vágytól és tudományosan magyarázta azt. Bármily messzire is fogja kiterjeszteni a tudomány az emberi ismeretek határát, kétségkívül van egy vonal, melyet át nem léphet soha - és ide helyezte el Pascal az élet iránti érdeklődést, mert ennek okát soh'se lehet megtudni, bár abban a vágyban gyökeredzik, hogy minél többet és többet tudjunk meg. E perctől fogva Clotilde megengedhetőnek tartotta, hogy még megmaradt valami hajdani kinjaiból; képzeletének utolsó kalandos röptei megpihentek emez illúziókban, minthogy a szenvedő emberiség nem tud megélni a hazug vigasz nélkül. De benne minden szerencsésen összeolvadt. A tudomány folytán elcsigázott korszak e fordulópontján, mely az ó-kor romjai felett nyugtalanul tombol, rettegés fog el mindenkit az új század küszöbén, melyben az az örült vágy lüktet, hogy ne haladjon előre, hanem visszafelé. Clotilde-ban megvolt a boldog lelki egyensúly, az igazért való szenvedélyes lelkesedés, melyet az ismeretlen fölötti töprenkedés még fokozott. Ha a tudósoknak jogukban áll a láthatár korlátozása és szigorúan a tüneményekhez ragaszkodnak; akkor neki, az egyszerű nőnek csak megengedhető, hogy elvonatkozzék attól, a mit nem tud, a mit soh'sem fog tudni? És Pascal credojának, egész munkálkodásának logikus befejezése maradt, amaz örökös kérdés, hogy mi történik velünk a tulvilágon, melyet Clotilde még most is Istenéhez intézett, mely a halandó emberiség számára kinyitotta a végtelenség birodalmát. Minthogy örökké tanulnunk kell és meg kell nyugodnunk abban, hogy soh'se fogunk mindent ösmerni, nem az életnek, a mozgásnak folytonos előmozdítása-e az, ha a titokzatossághoz, az örökös kételyhez, az örökös reményhez ragaszkodunk?

Valami újabb halk zöreje, egy átsurranó szárnylebbenés, fürtjeit gyengéden érintő szellemcsók mosolyt csalt ajkaira. Igen, Pascal bizonyára itt van. És egész lényé végtelen gyöngéd szeretetben olvadt fel, mely betöltötte egész lelkét. Minő jó és mily vidám volt Pascal és minő mély emberszeretettel töltötte őt el az élethez való szenvedélyes ragaszkodása! Ő maga tán csak álmodozó volt, mert a legszebb álmot ő álmodta, ama fenköltebb világba vetett meg-ingathatlan hitét, a mely világban a tudomány az embert kiszámíthatlan hatalommal ruházta fel, hogy mindent felhasználjon a saját boldogságára, hogy mindent tudjon és előre lászon, hogy a természetet szolgájául kényszerítse és kielégített szellemi fölényének békés nyugalomában élhessen! Addig is elegendő a céltudatos és rendszeres munka az emberiség jólétéhez. Talán egykor a szenvedésnek is hasznát veszik. És az emberiség óriási munkájával szemben, az élők, a jók és rosszak e nagy tömegében - melynek végzett munkája és létbátorsága mindamellet bámulatos - csak a testvéries emberiséget látta és határtalan elnézés, végtelen szána-

kozás s mérhetlen könyörületesség töltötte el. A szeretet napfényként sugározza be a földet és a szivjóság nagy tengeréből, mind a lények enyhíthetik szomjukat.

Körülbelül két óra telt így el, hogy Clotilde egyforma lassu, szabályos kézmozdulattal öltögetett tüjével, míg gondolatai messze elkalandoztak. De végre a kis gyermekruhák szalagjai mind fel voltak varrva és az előző napon vásárolt vánkos-áthuzatokba fiacskája nevét is behimezgette, s minthogy elvégezte a varrást, felkelt, hogy elrakja a fehérneműt. Künn a nap már alkonyodó félben volt. Igen gyér sugárzás osont csak be a hasadékokon. Clotilde alig látott már, fel kellett az egyik ablakredőnyt nyitni, aztán az előtte feltáruló mérhetlen láthatár szemlélésébe merült el egy perczig. A nagy hőség lassankint enyhült; a szeplőtlen tisztaságu, azurkék égboltozat alatt könnyü szellő lengedezett. Balra a legtörpébb fenyőcsoport körvonalai is tisztán tüntek fel a seillei bérczek vérvörös szakadécai között; míg jobbra a kopár szentmárthai dombok mögött a viorni völgy terült el, a nyugovóra készülő nap aranyának szétporzásában.

Egy perczig a szent-saturnini torony felé fordította tekintetét, mely a rózsaszinben uszó város fölött ragyogó aranyozattal nyult fel - fel a büszke édig; aztán el akart távozni az ablaktól, midőn hirtelen egy látvány tartotta őt sokáig odalánczolva.

A vasuti sineken tul óriási néptömeg csődült össze, mely a hajdani gyümölcsvásártéren tolongott. Clotilde-nak azonnal az eznapi kitűzött ünnepély villant eszébe és megértette mindjárt, hogy Félicité nagyanyja most teszi le az alapkövét a Rougon-menhelynek, annak a diadalemléknek, mely hivatva lesz családja dicsőségét fentartani a jövődők számára. Nyolc nap óta folytak a nagyszerű készülődések; sőt azt beszélték, hogy egy ezüst vakolattartót is készítettek e célra, a melyet maga az öreg asszony fog személyesen használni, minthogy föltett szándéka az volt, hogy nyolczvankét éve ellenére szerepelni akar az ünnepélyen. De a mi királyi büszkeséggel töltötte el, az ama tudat volt, hogy ő most Plassans-t harmadszor is meghódítja, mert az egész várost ime maga köré kényszeríté, hogy meghódoljon neki és üdvözlje, mint jótevőjét. Valóban, úgy hirlett, a legelőkelőbb körökből választott védanyaküldöttség fog ott szerepelni; ott lesz ugy a régi városrész munkás-egyleteinek küldöttsége, mint az új városrész legelőkelőbb lakosai: ügyvédek, közjegyzők, orvosok, számba sem véve az alsóbb néposztályokat, az ünnepi ruhába öltözött polgárok özönlő tömegét, mely ugy csődült oda, mint valami nagy ünnepélyhez. E fönséges diadalt még teljesebbé tette az a tény is, hogy ő, mint a második császárság egyik uralkodónője, mint a gyászoló özvegy, a ki a bukott kormányforma leveretését oly büszkén viselte, győzelmet aratott a fiatal köztársaság fölött, midőn arra kényszeríté, hogy az alpréfet személyében őt üdvözlje és neki köszönetet mondjon. Előbb csak arról volt szó, hogy a polgármester beszél, de aztán néhány nap óta ugy hirlett, hogy az alpréfet maga is fog szónokolni. Messziről Clotilde csak a fekete kabátok és a világos öltözetek hullámozását különböztette meg a ragyogó alkonyban; aztán távoli zene hangjai ütötték meg fülét, a városi műkedvelők zenéje, melynek rezgését időnkint a szél feléje vitte.

Elment az ablaktól és felnyitotta a tölgyfaszekrényt, hogy elcsukja az asztalon levő fehérneműt. Ebbe a szekrénybe, mely hajdan tele volt Pascal kézírataival és mely most üresen állt, rakta be Clotilde a gyermek kelengyéjét. Feneketlen mélységűnek, végtelen öblösnek látszott most e szekrény és a terjedelmes, üres polczokon csak a finom kis pólyácskák, gyermekruhák, főkötők és párnácskák pihés patyolata fehérlett, mindez a sok finom fehérnemű, a még fészékben alvó kis madárka puha pehelyágya. A hol egy tudós férfi kitartó munkássága gyűlt össze harmincz éven át óriási papírrakásokban, most nem maradt vissza több, mint egy kis lény, ruhának is alig nevezhető, fehérneműje, mint ama első vászonruházat, mely őt egy órahosszat takargatni volt hivatva, s melynek nemsokára hasznát sem veheti. És az ódon szekrény öblös, komor mélysége ezáltal vitorábbnak és barátságosabbnak látszott.

Midőn Clotilde a gyermekruhákat és párnákat felrakta a polczra, megpillantotta, egy nagy boritékban az iratsomagok töredékeit, melyeket ide tett vissza, miután a tűzből mentette ki azokat. S eszébe jutott, hogy Ramond orvos egy elmúlt este felkérte arra, hogy nézze meg, vajjon e töredékek közt nem maradt-e fenn valami fontos, tudományos érdekű. Vigasztalhatlan volt eme megbecsülhetlen kéziratok tönkrementése miatt, melyeket neki a mester örökbe hagyott. Rögtön halála után utolsó nagyszerű párbeszédüket igyekezett papírra vetni, ama nagyszabású elméletek összességét, melyeket a haldokló oly hősies derűséggel fejtett ki; de már csak az összefoglalásuk volt ez csupán. Szüksége lett volna a teljes tanulmányokra, a napról-napra tett észrevételekre, a nyert eredményekre. Pótolhatlan veszteség volt az, újra kellett kezdeni az egész munkát és végtelenül sajnálta, hogy csak utbaigazításokat nyert; mert husz évi késést jelentett ez a tudományban, míg újra felveszik és felhasználják a remete-életet élt uttörő-szellem eszmefonalait, kinek munkáját egy kegyetlen örvénygő katasztrófa megsemmisítette.

E töredékekhez, mint egyetlen teljes okmány a családfa is csatolva volt és Clotilde az egész csomagot a bölcshöz melletti asztalra tette le. Midőn egyenkint szedegette ki a töredékeket a boritékból, meggyőződött arról, a miben majdnem bizonyos volt, hogy egy teljes oldal kézirat, egy értelemmel bíró jegyzet se maradt fönn. Csupa félig elégett és elperzselt, folytatás és kezdet nélküli, hiányos fozzlányok voltak ezek. De minél tovább lapozgatott bennük, mély érdeklődéssel kötötték le figyelmét e befejezetlen mondatok, e félig elperzselt szavak, melyek másra nézve nem bírtak semmi értelemmel. De Clotilde visszaemlékezett ama viharos éjszákára és a mondatok kikerekedtek; egy-egy szó felidézte lelkében a személyeket és a történeteket.

Maxime neve is így ötlött szemébe és visszagondolt e testvér életére, ki számára egész idegen maradt, kinek két hónap előtti beállott halála egész hidegen hagyta. Aztán egy csonka ág, melyen atyja nevét olvasta, fájó érzést keltett benne; mert ő tudni vélte, hogy atyja vágta zsebre fia egész vagyonát, fodrászának szelid unokahuga segélyével, a kit bőkezűen jutalmazott meg érte. Aztán más nevekkel is találkozott, Jenő bátyjának, a hajdani alkirálynak nevével, ki most már elszenderedett, Sergius unokaöccse, Sct.-Eutrope plébánosa nevével, kiről az hirlett, hogy tüdősorvadásban haldoklik. És minden töredék életet nyert, az egész utálatos rokoncsalád feléledt újra e pernyéből, e feketélő hamvakból, melyekből csupán összefüggés nélküli betűk maradtak fönn.

És Clotilde megmagyarázhatlan kíváncsiságtól ösztönözve, kitárta maga előtt a családfát. Mély megilletődés töltötte el szívét, emez ereklék szemlélése közepett, és forró könnyek csillantak fel szempilláin, midőn olvasta ama feljegyzéseket, melyeket Pascal néhány percczel halála előtt reszkető kézzel vetett még papírra. Minő hősiességgel írta oda saját halála keltét és minő kétségbeesett fájdalmat árultak el ama reszkető szavak, melyekkel gyermeke születését jegyezte fel.

A családfa mind magasabbra emelkedő ágai dus sarjakat és leveleket hajtottak és Clotilde hosszasan, önfeledten bámult rá, hisz ebben volt összefoglalva Pascal egész életének műve, családjuk osztályozott és jellegzett gazdag virágzata. Fülébe csendültek Pascal szavai, melyekkel minden öröklési esetét kísérte és újra eszébe jutottak magyarázatai, különösen a gyermekek iránt érdeklődött még nagyon. A noumeai kartárs, kitől a doctor tudósításokat kért Istvánnak, a bagnoban született gyermeke felől, végre válaszolt; de nem mondott róla egyebet, minthogy lány és jó egészségnek örvend. Octave majdnem elvesztette gyenge kis csenevész lánykáját, holott fia pompásan fejlődött. De az erő és egészség boldog hajlékát, a bámulatos termékenység félreeső zugát, még mindig János Valjueyrasban lakó családja alkotta, kinek neje három év alatt két gyermeket szült és egy harmadikkal volt várandós. És az apróság a sugaras verőfényben vigan növekedett a televény anyaföld termő ölén, míg az apa megmivelte

a földet és az anya otthon a házat vezette. Elég új életnedv, elég munkaképesség rejlett e zugban, hogy akár egy világot alakítsanak át vele. És e pillanatban hallani vélte Clotilde Pascal felkiáltását: „Oh, a mi családjunk, mi lesz belőle, mivé fog fejlődni!” Álmodozva merengett el e családfa szemlélésén, amelynek utolsó hajtásai a jövőbe nyulnak. Vajjon honnan fog az egészséges sarj kifakadni? Tán itt fogamzik meg a várt bölcs, a hatalmas üdvözítő.

Halk nyöszörgés ébresztette föl Clotilde-ot álmaiból. A bölcső függőyei meglebbentek, mintha lágy szellő érintette volna; a gyermek fölébredt, hívta őt és megmozdult. Clotilde azonnal ölébe vette és vigan magasra emelte, hogy az alkony aranyos biborában füröszszen arcocskáját. De a piczi nem birt még fogékonysággal a hanyatló nap szépségei iránt; ragyogó szemecskéi elfordultak a mérhetetlen égboltról és rózsapiros kis szájacskáját négyszögletesre csücsöritette. Keserves sirásra fakadt és úgy sóvárgott a tápláló anyai kebel után, hogy Clotilde elhatározta, hogy újra megszoptatja. Különben is itt volt már az ideje, mert három órája már, hogy nem szopott.

Clotilde leült az asztal mellé. Ölébe tette le a piczit, ki azonban nem birta bölcs nyugalommal bevárni, hanem még keservesebben sikított és ficzánkolódott, míg Clotilde mosolyogva gombolta ki derekát. Feltárta hófehér gömbölyű keblét, melyet a dús anyatej alig duzzasztott; keble bimbájának gyengéd barnás árnyalata még fehérebbnek mutatta lilomtisztaságu, ingerlő szépségű idomainak ifju, üde bájait. És a gyermek már érezte a feléje nyújtott tápláló forrást, felemelte fejecskéjét, ajkai tapogatództak; aztán, midőn Clotilde odanyújtotta keblét, meglegedetten egészen hozzásimult az élni vágyó kis urfi, mohó falánkságával. Mohón, egész szájacskájával szopott. Eleinte megfogta iczi-piczi öklével az anyja keblét, mintha ki akarná jelenteni, hogy ez az ő birtoka, mintha meg akarná védeni, a magáénak vallva azokat. Aztán a torkába csorduló meleg életözön fölötti örömeiben, piczi karját felnyújtotta a magasba, egyenesen, mint a zászlót. És Clotilde tovább mosolygott, midőn látta, hogy táplálkozik a gyermek az ő véreből. Az első hetekben nagyon sokat szenvedett mellének egy kis repedése folytán; még most is igen érzékeny volt keble; de mindamellett mosolygott, az anyák ama nyugodt béketüresével, kik boldogok, hogy tejüket nyújthatják a csecsemőnek, kinek ép így adnák oda szivük vérének is.

És midőn kigombolta mellénykéjét, és anyai keblének ingerlő bársonya kivillant, még egy másik rejtett, édes titka lett látható: a hét gyöngyből álló nyakék, a tejfehér csillagok, melyekkel Pascal diszitette nyakát a nyomor egyik letűnt napján, midőn sóvár ajándékozási vágya magával ragadta. Azóta senki sem látta többé. Mintegy női bájainak, szemérmességének részévé vált, mintha hus lenne az ő husából, a maga gyermeteg egyszerűségében. És valahányszor gyermekét szoptatta, egyedül ő maga látta azt viszont mély megilletődéssel, újra átélve a forró csókok boldog emlékét, melyeknek illatos lehelletét még érezni vélte.

Hirtelen felzendülő zeneütemek csapták meg Clotilde fülét. Megfordult és kitekintett a nap utolsó biborcsókjától piruló tájra. Ah, igaz, ünnepet ülnek ott, az alapkő letételének ünnepét! Aztán újra gyermekére tekintett és elmerült amaz édes öröm érzetében, hogy ily jó étvágya van a piczikének. Közelebb vonta zsámolyát, hogy rátehesse egyik lábát és félvállal az asztalhoz támaszkodott, a családfa és az iratcsomagok elperzselt maradványai mellé dőlve. Gondolatai szerte kalandoztak, mennyei béke árasztotta el szivét, midőn így érezte, mint ömlik halk bugyborékolással az üdítő tej gyermeke testébe, minden cseppel egy-egy új kapcsolatot teremtve közte és méhének e kedves szülőtte között. Megjött a gyermek, tán a megváltó? A harangok megkondultak, a három királyok utnak indultak nagy néptömegek kíséretében, és az ünnepi mezt öltött természet rámosolygott a párnáiban nyugvó csecsemőre. És míg a gyermek anyja éltét szivta magába, az anya már a jövő álmait szövötte. Mi lesz majd e gyermekből, ha majd egész lényé feláldozásával nagygyá, erőssé nevelte őt? Tudós, ki a világnak az örök igazság

egy parányát hirdeti, hadvezér, ki népét harczy dicsőséggel koszoruzza, vagy tán, a mi mindennél több, a nép egyik bölcs vezére, ki lecsillapítja a szenvedélyeket és diadalra juttatja az igazságot? Maga előtt látta őt szépnek, jónak, hatalmasnak.

Minden anya álma az a meggyőződés, hogy ő szülte meg a világnak a messiást és eme reményben, emez ingathatlan anyai meggyőződésben, hogy gyermekének van fentartva a diadal, rejlik a létbe vetett bizalma, ama szilárd hite, mely mindig megújuló erőt nyújt az emberiségnek az élethez.

Milyenné fejlődik majd e gyermek? Vizsgálta arczocskáját, hasonlatosságot igyekezett benne fölfedezni. Bizonyára atyjától örökölte a homlokát és szemepárját, koponya alkotásának szilárd domborodását. Magától Clotildetól finom ajkait és habos, puha állát. Aztán titkos nyugtalansággal kereste benne a többiek vonásait, a rettenetes ősökét, mindazokat, kiknek neveit a családfa elágazó hajtásai viselték. Erre vagy amarra, vagy a harmadikra fog-e hasonlítani? De nyugtalansága csakhamar lecsillapult; oly örök, bizalomteljes remény töltötte el keblét, hogy nem tudott kételkedni. Az életbe vetett hősies bizalma, melyet Pascal oltott szívébe, bátor, ingathatlan hittel töltötte el. Mit tesz az, ha van is nyomor, szenvedés és borzalom! Az örökös munkában, a termékenyítő, létet nemző hatalomban rejlik maga a boldogság. És a végzett munka üdvös, ha a gyermek lesz a szerelem gyümölcse. Vele együtt táruul fel az új remény, az emberi gyalázat sötét képeinek, feltáruuló undok fekélyeinek rémlátományai közt is. A gyermek az élet folytatásos fejlődése, melyet sohse szününk meg jónak és szépnek tartani. Ezért is oly erős a hozzá való ragaszkodás, fájdalmai és igazságtalanságai közepette is. Clotilde szeme önkénytelenül a családfára tévedtek. Igen, mennyi bűn mennyi mocsok, mennyi könny és szenvedő nemeslelkűség! A legnagyobb és leggonoszabb e rendkívüli vegyülete, az emberiség dióhéjba szorított képe, minden küzdelmével és minden hibájával e családfában tömörül össze. Kérdés, vajjon nem volna-e jobb, ha egy mennykőcsapás vetne véget e romlott, nyomorult hangyabolynak? És ennyi rettenetes Rougon, ennyi utálatos Maquart után, egy új sarj született. Az élet nem retteg attól, hogy újra egy lényt teremtsen, folytatja munkáját, szaporodik örök törvényei szerint, nem törődve a hypothesisokkal, csak halad tovább végtelen munkájában. Bizonyára teremtenie kell, még ha szörnyetegeket is hozna csupán létre; a sok életre hívott beteg és örült közt sem unja meg a nemzést, abban a biztos reményben, hogy jó majd idő, midőn bölcs és egészséges emberek lesznek szülöttei.

Az élet ama végtelen hullámlásban lévő özőn, mely folyton újra kezdődik és továbbhőmpölyög az ismeretlen végcél felé; az élet az, mely elárasztja a világot; az élet az, melynek árja végtelen és örök, hullámainak mozgása mérhetetlen és határtalan, mint a partnélküli tenger. Forró anyai szeretet boldogító érzete töltötte el hirtelen Clotilde szívét, midőn érezte, mint szivja be gyermekének piczi ajka kebléből a szüntelen kicsorduló életözünt. Forró ima, néma könyörgés szállt fel szívéből. Az ismeretlen Istenhez és az ismeretlen gyermekhez. A gyermekhez, mely holnap férfivá válik, a lángészhez, mely tán belőle kifejlődik, a messiáshoz, melyre a jövő század lázasan vár, a ki hivatva lesz a népeket kételyükből és nyomorukból kiszabadítani. Minthogy a nemzet újjászületését várja, nem e gyermek fogja-e végezni a munkát? Ő fogja tán felépíteni a falakat, ő fogja tán visszaadni a biztosságot a sötétben tapogatózó emberiségnek, ő fogja felépíteni a jog országát, hol egyedüli törvény a munka lesz, mely az emberiséget boldogítja. Zavaros időkben kell remélni a prófétákat! Még akkor is, ha e megváltó az antichristus, a pusztító sátán, a hirdetett szörnyeteg lenne, mely a földet a tultengő mocsoktól tisztítja meg. És az élet tovább folyik majd; csak hogy sok évezredig kell még tünnünk, míg a másik ismeretlen gyermek, a boldogító gyermek jelenik meg.

A gyermek kiszivta már Clotilde bal kebléből az anyatejet és mivel megharagudott, hogy az éltető áram már kiapadt, Clotilde jobb mellét nyújtotta neki és elmosolyodott újra a kis falánk ajkak érintésénél. Ez a remény symboluma; az anya, a ki gyermekét táplálja: az örökké

állandó, megmentett emberiség jelképe. Lehajolt és mélyen belenézett a gyermek ragyogó tiszta szemébe, mely kíváncsian bámult a világosságra.

És mit mondott ez a kis lény, melynek szívverése ott lüktetett keblén? Minő nemes szavakat akar kifejezni csücsöritett ajkainak szopogatásával? Minő ügyért fogja egykor ontani vérét, ha mind e tejtől erőre kapva, férfivá fejlődik? Tán nem is mond semmit, tán hazudik már most is és Clotilde mégis oly boldog, oly feltétlen bizalommal néz a jövőbe.

Távolról újra felhangzottak a diadalzene harsona ütemei. Ez az apotheosis diadala volt, az a perc, midőn Félicité az ezüst vakolattartóval letette a Rougon-család dicsőségét hirdető emlék alapkövét. Maga az égbolt is ünneplő kében ragyogott le az ujongó tömegre. És az enyhe álmatag nyári nyugalomban, a dolgozóterem magányos békéjében, Clotilde rámosolygott gyermekére, mely még folyton az anya emlőjét szívta és örömezzete jeléül gömbölyű kis karját a levegőbe nyújtotta föl, mint valami büszke lobogót, mely az élet diadalát jelenté, - az élet, az örök élet győzelmes, végnélküli diadalát.

Vége